Gică Băeştean Tiberiu Albulescu

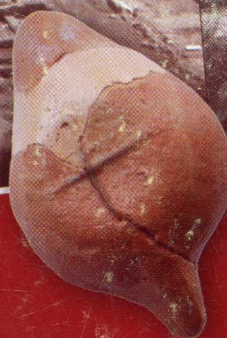
Monografie istorico-etnografică a localităţii Sarmizegetusa

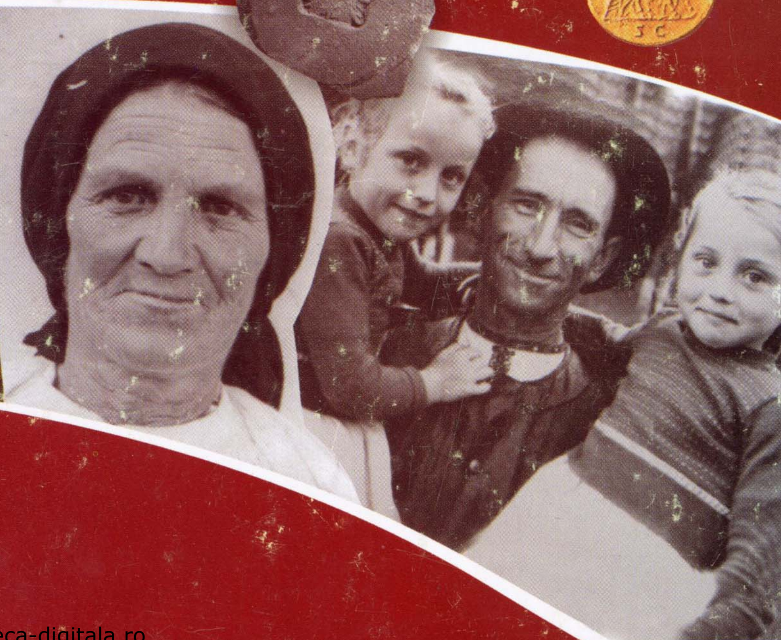

EDITURA GLIGOR HAŞA

GICĂ BĂEŞTEAN

TIBERIU ALBULESCU

Monografie isorico- etnografică a localității Sarmizegetusa

2012

Coperta: Alex Şurtea, Gică Băeştean
Culegere: Gică Băeştean

Editura "Gligor Haşa"
Deva, Aleea Pescarilor, bloc K5, ap.34
Telefon: 0722 763 630
Director: Gligor Haşa

Tipar: Tipografia Colofon Print
SC COLOFON PRINT SRL
Deva, Cartier Dorobanți, PT 35
Telefon: 0254 224 082

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
BĂEŞTEAN, GICĂ
Monografie istorico-etnografică a localității Sarmizegetusa / Gică Băeştean, Tiberiu Albulescu. - Deva : Editura Gligor Haşa, 2012
ISBN 978-606-92242-8-1
I. Albulescu, Tiberiu
908(498 Sarmizegetusa)

PREFAȚĂ

De-a lungul timpului Sarmizegetusa a trezit interesul arheologilor şi a istoricilor români şi străini. Acest interes s-a concretizat prin săpăturile arheologice desfăşurate ani de-a rândul sau prin publicarea rezultatelor sub formă de studii, articole sau chiar monografii. Numai că marele neajuns al acestor încercări monografice este că, inclusiv atunci când au surprins doar situația arheologică de la un moment dat, dar şi atunci când au fost dedicate unor complexe arhitectonice (for, amfiteatru, temple), numitorul lor comun a fost antichitatea. Ca şi când această aşezare nu ar fi cunoscut decât o singură etapă în procesul evolutiv, urmată de un hiatus medieval-modern, apărând brusc din nou o dată cu zorii epocii moderne şi contemporane, atunci când interesul celor dornici de cunoaştere a scos din anonimat vremuri de mult apuse. Ca şi când o aşezare, o localitate nu ar însemna decât luxul şi opulența unor clădiri sau instituții imateriale şi intangibile, destinul celor care au făcut toate aceste lucruri posibile, a oamenilor, cei care au continuat să trăiască şi să ducă mai departe o istorie multimilenară, ne mai trezind interesul nimănui. Chiar dacă epocile ulterioare nu vor mai cunoaşte măreția antichității, timpul, oamenii, viața nu au încremenit în loc, totul s-a adaptat la noi realități şi la schimbările survenite sub impactul necruțător al trecerii vremurilor.

Dar trebuie să recunosc faptul că formația mea de arheolog, cu cercetări întreprinse în interiorul şi în afara zidurilor de incintă ale oraşului roman, m-a făcut să mă gândesc la aceeaşi abordarea a antichității, prin aducerea la zi a situației cunoscute. Cel care a contribuit la depăşirea acestui punct de vedere restrictiv, a fost dl. profesor Tiberiu Albulescu (1949-2011), care preda istoria la şcoala generală din localitate şi care prin lucrarea sa de grad aborda o viziune lărgită asupra satului natal. Fără a fi un om al locului, dar născut în Țara Hațegului, m-am raliat imediat acestei inițiative, căreia i-am dedicat ani şi muncă din viața mea. Ne-am împărțit sarcinile într-un mod care să pună în valoare pregătirea noastră, urmând ca fiecare să vină cu completări acolo unde datele o vor permite. Mi-am asumat partea de antichitate, ev mediu, epocă modernă şi ceea ce a însemnat muzeul local de la înființare până acum, dlui. Albulescu revenindu-i partea de încadrare geografică, epocă contemporană şi etnografie. Moartea crudă şi extrem de rapidă ni l-a răpit într-un moment în care lucrul la această carte era în toi. Acesta este unul dintre motivele principale pentru care demersul nostru nici nu a mers mai departe de anii '80. Dar nu este mai puțin adevărat că declinul continuu înregistrat după evenimentele din anul

1989 a avut efecte şi asupra Sarmizegetusei, iar lucruri demne de consemnat au fost foarte puţine.

În aceste condiţii am încercat să-mi duc la îndeplinire în primul rând sarcinile asumate. Consider că în ceea ce priveşte partea de antichitate am reuşit să aduc corecturi importante la ceea ce a însemnat începutul sau sfârşitul Sarmizegetusei, dar şi la partea mai puţin cunoscută a începuturilor provinciei Dacia. Aici ne referim la o situaţie mai puţin întâlnită, aceea a unui lung şir de erori datorat atât nivelului de cunoaştere la un moment dat, cât şi a marilor orgolii şi a refuzului de a se recunoaşte faptul că s-a greşit din punct de vedere ştiinţific. Conform vechilor teorii s-a afirmat că Sarmizegetusa a fost fondată la 106, după încheierea războiului cu dacii, ca o colonia deducta, cu veteranii lăsaţi la vatră după război. Cei care au afirmat prezenţa unui castru, cu excepţia lui C. H. Opreanu, care nu ne lămureşte, însă, cum vede succesiunea aşezărilor de aici (pare să susţină prezenţa unui castru de lemn, dar încearcă să argumenteze prezenţa soldaţilor până în timpul războaielor cu iazigii din timpul lui Hadrian, când avem şi construcţii de piatră, dar fără a lămuri situaţia coloniştilor civili; de asemenea susţine construcţia zidurilor de piatră ale oraşului abia în epoca severiană), majoritar au pledat pentru o fază de piatră a acestuia. O unanimitate a existat doar în ceea ce priveşte cele două faze ale extinderii aşezării urbane spre Vest.

Numai că în ceea ce priveşte anul 106 singura certitudine este legată de faptul că se va constitui Provincia Dacia, despre terminarea războiului datele cunoscute până acum nu confirmă deloc teoria. Altfel cum putem înţelege prezenţa a două castre, unul în Munţii Orăştiei şi altul în Ţara Haţegului? Care este rostul menţinerii unor efective ce aparţin a cel puţin trei legiuni, dacă nu cumva acesta este momentul în care este adusă şi Leg. XIII G, cât timp Dacia a avut maximum două legiuni de-a lungul istoriei sale provinciale? De ce primele atestări ale veteranilor datează în provincie abia de la 109-110, iar în Colonia Dacica ei se aşează majoritar abia din a doua jumătate a secolului II şi începutul secolului al III-lea? De ce stau cel puţin primii doi guvernatori ai Daciei într-un castru? De ce Sarmizegetusa este fondată cel mai devreme la doi ani după încheierea războiului? De ce următoarele oraşe vor apărea abia în timpul lui Hadrian, dar, practic, procesul de urbanizare provincială îşi va arăta roadele abia în timpul lui Septimius Severus?

De altfel, în acelaşi mod s-a susţinut şi prezenţa guvernatorilor la Sarmizegetusa până la jumătatea secolului al II-lea. În ciuda faptului că nu există nici un fel de date de natură arheologică sau istorică, pe baza unei inscripţii care îl atestă pe un centurion, M. Calventius Viator, se consideră că şi guvernatorul C. Avidius Nigrinus, căruia îi este ridicat monumentul, trebuie să se fi aflat în acelaşi loc. Chiar dacă avem de a face cu un centurion din trupele de gardă a guvernatorului, considerăm că nu este suficient, cu atât mai mult cu cât

ceva mai târziu îl avem atestat pe un alt guvernator al Daciei, M. Sedatius Severianus, pe care nimeni nu-l mai consideră rezident al Sarmizegetusei.

În ceea ce priveşte castrul, situația stratigrafică din săpăturile arheologice de până acum susține prezența sa doar în prima fază de lemn. În cea de a doua îi avem prezenți pe coloniştii civili, care refolosesc materialele de construcție rămase de la soldați, în faza de piatră ei ridicând zidurile de incintă ale oraşului cu planul cunoscut astăzi, fără nici o altă extindere.

O prelungire a zidurilor de incintă ale oraşului spre Vest nu poate fi susținută de arheologie. Pe de o parte, în porțiunea în discuție nu au fost descoperite, deocamdată, urme ale vreunei faze de lemn, echipament militar sau distrugeri provocate de războaiele marcomanice, unul din motivele prioritare care a fost invocat pentru argumentarea extinderii. Pe de altă parte, nu a fost descoperit un prim zid de incintă spre Vest, deşi există o săpătură arheologică în zonă, cu excepția sistemului de fortificații a castrului.

Am considerat necesar să fac această lungă paranteză, practic un mic rezumat al ipotezelor din partea de concluzii referitoare la interpretarea datelor arheologice privind succesiunea aşezărilor de la Sarmizegetusa, datorită problemelor cu care m-am confruntat la publicarea rezultatelor sub formă de articol. Voi încerca să detaliez în cele ce urmează această situație pe care o etichetez drept ruşinoasă pentru viața ştiințifică românească, poate normală în societatea în care trăim, dar pe care eu refuz să o accept!

Poate că părerea mea este subiectivă, dar consider că am adus o contribuție importantă la o parte puțin cunoscută a istoriei noastre şi chiar a Imperiului Roman, cu atât mai mult cu cât referirile la acest moment se blochează de obicei la lipsa informațiilor sau la necunoaştere. Dar modul în care este tratat actul ştiințific de către unii dintre noi, care îşi mai spun intelectuali, este ruşinos. Cu atât mai mult cu cât ajung şi în funcții de răspundere sau chiar să conducă reviste de specialitate, de unde pot să facă un lucru extrem de periculos prin blocarea liberei circulații a ideilor. Articolul în care semnalam greşelile inerente ale trecutului şi a celor care au săpat or s-au ocupat de începuturile Daciei, a fost respins de reviste precum Ephemeris Napocensis, Apulum, Pontica şi SCIVA. Motivul cel mai des invocat a fost acela că este plin de erori, prezintă teorii fanteziste şi mai ales că nu aduce nimic nou în ceea ce se cunoştea deja. Au mai fost motive de genul neîncadrării în formatul revistei sau faptului că nu prezintă probleme specifice unei anumite arii geografice sau istorice. Acestea mi-au fost mai uşor de acceptat, dar să fiu refuzat pentru fantezie sau lipsa de noutate îmi este mult mai greu de înțeles. La SCIVA s-au întocmit chiar nişte referate pline de erori şi de greşeli flagrante de ordin ştiințific, iar pentru mine a fost o lovitură foarte grea să aflu că unul dintre referenți a fost chiar redactorul şef Mihaela Mănucu Adameşteanu. A fost secondată de un anume Florian, nu spun că ar putea să fie Florian Matei-Popescu, întrucât orice asemănare cu personaje sau caractere reale este pur întâmplătoare. Însă din corectura acestui personaj reiese foarte clar că are are

unele cunoştinţe de istorie militară, dar se pricepe mai bine la situaţia de la Sud de Dunăre decât la ceea ce se întâmplă la Nord, în Dacia.

A fost o lovitură întrucât cu doamna redactor şef am avut o corespondenţă ce părea că urmăreşte ajungerea la un compromis, care să permită publicarea materialului. I-am acordat tot creditul în baza unui discurs în care înfiera faptul că lumea ştiinţifică românească nu ştie să-şi susţină ideile într-un mod civilizat, prin articole şi mijloacele specifice. De asemenea a susţinut cu tărie că la SCIVA nu se practică delictul de opinie. I-am arătat că numai cu câţiva ani în urmă, la aceeaşi revistă un articol mi-a fost acceptat, o recenzie a fost refuzată tot din motive de sensibilităţi locale. După ce s-a amânat cât de mult s-a putut trimiterea corecturilor şi a referatelor, deşi au fost promisiuni ferme legat de nişte termene, în cele din urmă mi-au parvenit chiar înainte să plec la săpăturile de salvare de pe autostradă, adică cu o lună întârziere faţă de termenul pe care doamna în cauză şi l-a asumat de una singură. Am făcut un mare efort de voinţă şi pentru a arăta bunăvoinţă am început lucrul pe baza corecturilor cerute şi a referatelor întocmite. Dar în momentul în care am realizat cine sunt referenţii, am pus punct unui demers ce nu avea nici o şansă. Au fost trei referate şi trei corecturi. Dacă referatul cu numărul doi corespunde corecturii cu numărul doi, în mod clar singurul referat care respingea în mod categoric articolul îi aparţinea redactorului şef de la SCIVA. Mi s-a refuzat de la bun început dezvăluirea identităţii referenţilor în baza „procedurii peer-review”, numai că sistemul de corectură spune singur numele celor în cauză.

O să plec din start de la supoziţia că este posibil ca referatele să nu corespundă corecturilor, deşi este foarte greu de crezut. Prima corectură şi primul referat par a fi cele mai echilibrate, nu doar pentru că recomandă publicarea, dar în primul rând pentru că nu se discută probleme de fond, ci doar de formă, unde poate că s-au strecurat şi greşeli. Mi-a fost mai greu să înţeleg faptul că mi se atrăgea atenţia asupra limbii engleze folosite în rezumat, deşi am cerut sprijinul unui translator, dar în mod ciudat modificările vizau doar partea de mijloc a textului, engleza de la început şi de la sfârşit părea să nu se afle în suferinţă.

Corectura şi referatul cu numărul doi ... sunt greu de descris. Se afirmă că în text: „Abundă greşeli de ortografie (nu ştie cum se foloseşte virgula)”, dar în corectură mi se cere următoarea modificare „Traian într-un”, mai precis să tai literele n şi î, ceea ce ar duce la „Traiantr-un”, or aici vorbeam de un împărat roman. Şi nu am să intru în toate mărunţişurile, care ar ocupa un spaţiu nemeritat, pentru că marile probleme apar la partea ştiinţifică. Conform referatului: „Cea mai importantă observaţie ce trebuie reţinută este descoperirea în aşa-zisa “insulă 9” a unui nivel de arsură în care au apărut mai multe piese de armament şi echipament militar roman.” Cel mai grav lucru nu este faptul că referentul nu a înţeles absolut nimic din stratigrafia sau situaţia arheologică a Sarmizegetusei, ci faptul că nici măcar nu a citit cu atenţie. Era vorba despre Insula 3, iar stratul de arsură în care apar piesele de echipament militar provine

din zona principiei şi are numărul 9. Afirmaţia mea era tocmai aceea că în Insula 3 nu există urme de arsură şi avem, la fel ca şi în cazul principiei, o singură fază de lemn, care se datează exact la fel. O altă perlă este aceea că: „Dar, în cazul existenţei unui castru cu val de pământ (nu de lemn! – eventual Holz-Erde-Mauer) este sigur că oraşul roman – despre care inscripţia de întemeiere afirmă: condita colonia – nu s-ar fi aşezat peste castrul nivelat (care, oricum, ar fi trebuit să fie depistat în cursul săpăturilor, fie şi măcar doar fosele). Concluzia nu poate fi decât că a existat de la început un castru de piatră, al cărui comandament (principia), la început de lemn, a fost distrus în cursul războiului cu dacii. La plecarea legiunii, deasupra s-a ridicat, din ordinal împăratului, forul oraşului (vezi Al. Diaconescu, Eph. Nap. 16-17, 2006-2007, p. 95-106; - propunere acceptată şi de I. Piso; Vezi AE, 2007, 1203)." Aici chiar nu mai înţelegem nimic. Pe de o parte, se afirmă că oraşul nu s-ar fi aşezat peste castrul nivelat, pe de alta, termină spunându-ne că la plecarea legiunii forul a fost ridicat peste clădirea comandamentului, iniţial din lemn (deşi pare a se respinge ideea unui castru de lemn). Eu unul încerc să-mi imaginez un castru de piatră cu principia de lemn, dar nu pot. Nu cred că trebuie să fim specialişti în domeniu, dar formaţia de arheolog ar trebui să atragă atenţia atunci când se depăşeşte cel mai elementar bun simţ. Adică, poate să existe o fază de lemn, urmată de una de piatră, cu eventuale stadii intermediare. Altfel, se poate cădea în capcana pe care cei care au săpat în zona forului nu au putut să o ocolească, comparând principia din prima fază de lemn, cu clădirile civile, din faza a doua, situate la Sud de aceasta. În mod evident rezultatul nu a putut fi decât o eroare imensă, pentru că, deşi se accepta ideea că acea clădire centrală ar semănă cu cea a comandamentului dintr-un castru, problema era dată de construcţiile civile din apropiere. Iar dacă referentul ar fi citit cu mai multă atenţie, ar fi aflat că sistemul de fortificaţii a castrului din faza de lemn se cunoaşte destul de bine. Un argument al respingerii unei eventuale extinderi spre Vest, este acela că în acea parte se cunoaşte doar sistemul de fortificaţii al castrului şi nu există o primă incintă de piatră. Şi dacă ar fi găsit în text referirile la Insula 3, ar fi aflat despre barăcile militare din faza de lemn. Dar amintind despre Insula 9 probabil că nu ne raportăm la acelaşi text. Iar dacă tot îi citează pe Al. Diaconescu şi pe I. Piso, pare cel puţin ciudat să vorbească despre un castru, cei doi susţinând existenţa oraşului de la bun început, fără prezenţa unei tabere militare sau, dacă a existat, era situată în altă parte. Referentul reuşeşte să ne „demoleze"întreg firul demonstraţiei prin următoarea afirmaţie: „Autorul încearcă şi alte idei "originale", cum ar fi prelungirea războiului până în anul 107, când şi-ar fi găsit sfârşitul şi regale (**greşala aparţine autorului textului**) *Decebal; dar din Fasti Ostienses pe anul 106 aflăm că, deja, capul regelui fusese dus la Roma: [caput] Decebali [- - - - in sca]lis Gemoni[is - - - -]." Numai că această afirmaţie are mai multe puncte slabe. Se pare că textul în nici un caz nu este cel prezentat de autor, respectiv: [caput] Decebali, ci [caput D]ecebali. Prin urmare, nici măcar numele nu este clar. Nu am pretenţia unei reinterpretări a textului, dar după*

puținele mele cunoştințe de epigrafie, folosirea parantezelor drepte înseamnă lipsă din text şi este mai degrabă o propunere de întregire. Adică, ar fi putut să fie la fel de bine în loc de capul lui Decebal, în cazul în care am avea de a face cu numele regelui dac, cu alte formule de întregire, precum: fiul lui ..., sora lui ..., preoții lui ..., războinicii lui ... Ca să nu mai pomenim faptul că numele Decebal este destul de frecvent întâlnit. Numai într-o descoperire destul de recentă, acest nume este pomenit de mai multe ori într-o listă cu antroponime tracice. Dar se face abstracție de faptul că nu ştim care este momentul la care Traian părăseşte Dacia, iar pe de altă parte, ştim că acel cavalerist roman, Tiberius Claudius Maximus, care l-a surprins pe Decebal, a dus împăratului capul şi mâna dreaptă a regelui dac la Ranisstorum. Iar de acolo mai era ceva drum până la Roma. Consider că sursele ar trebui tratate cu mai multă atenție, cu atât mai mult cu cât ştim că ele suferă prin lipsuri, interpolări sau cel mai adesea prin interpretările care convin mai mult în susținerea anumitor teorii.

Şi ultimul, dar nu cel din urmă rămâne puțin enigmaticul Florian. Având în vedere că i-am trimis un mail destul de consistent lui Florian Matei Popescu, fără a primi încă un răspuns din partea sa, îmi cer de pe acum scuze în cazul în care i-am folosit în mod nejustificat numele. Nu am să insist foarte mult pe sofismele la care recurge referentul, într-un mod care se vrea savant, dar care dovedeşte o lipsă totală de profesionalism, căci de curtoazie nici nu mai poate fi vorba. De exemplu, mi se cere să mă autocitez, deşi la sfârşitul frazei exista o notă în care tocmai făceam acest lucru. Sau mi se cere, după o paranteză lungă şi cu traducerea din engleză a bibliografiei, să precizez că şi la Oescus colonia se aşează peste vechiul castru, deşi textul meu exact acest lucru încerca să-l surprindă, practic cu aceleaşi cuvinte. Cu aceleaşi lungi paranteze însoțite de o bibliografie, care mi-e greu să cred că o avea în minte în momentul redactării corecturii, a încercat să-mi atragă atenția asupra unor lipsuri, care nu au absolut nimic de a face cu sensul analogiilor sau a referințelor bibliografice folosite. Dar măsura inteligenței şi-a dat-o atunci când a atacat o problemă total necunoscută domniei sale, întrucât nu provenea de la Sudul Dunării, ci de la Nord. Acest referent se aventurează în problemele delicate ridicate de o epigrafă eronat interpretată de la bun început de către I. Piso, este vorba despre inscripția de fondare a forului. În mod ciudat, acest Florian, deşi îl citează exclusiv pe I. Piso, uitând să-l amintească sau necunoscând faptul că reinterpretarea inscripției i se datorează lui Al. Diaconescu, afirmă fondarea forului Sarmizegetusei la 116-117, folosind din nou o lungă listă de trimiteri bibliografice. Numai cea care trebuia nu apărea. Aşa cum îi atrăgeam atenția şi lui Florian Matei Popescu, probabil că râsul în hohote pe care nu s-a putut abține să-l treacă pe marginea textului ... alături de lacrimile inerente efortului de a se abține, l-au făcut pe referent să treacă în loc de 106-107, o diferență de zece ani. Numai că folosind cifrele corespunzătoare puterii tribuniciene XX sau XXI se elimină orice fel de dubiu. Având în vedere toate erorile legate de interpretare şi încercările tardive de a se drege ce se mai poate, din păcate cu

prea puține argumente științifice și mai mult cu înțepături și acuze, considerăm că discuțiile legate de această inscripție ar trebui amânate până ce vom avea la îndemână date mai concludente. Speculațiile pe marginea existenței sau a inexistenței unor epitete imperiale, pe porțiuni care nu s-au mai păstrat din inscripție, în nici un caz nu ajută cu nimic. Oricum, este foarte ciudat faptul că acest referent îl citează frecvent pe I. Piso, și vrea să mă oblige să fac același lucru, ba chiar afirmă că problema existenței castrului la Sarmizegetusa este acceptată, or, tocmai ne arată cu degetul pe cel mai fervent oponent al acestei teorii.

Nu vreau să continui mai mult decât este cazul această polemică. Materialele pot fi puse la dispoziția tuturor celor interesați. Nu îmi fac un merit din prezentarea pe larg a acestei situații jenante, dar am încercat să o expun cât mai aproape de ceea ce s-a întâmplat, pentru că am început să am mari dubii legat de publicarea materialului. Chiar exista o relația matematică pe vremea studenției mele, în care ni se explica faptul că depărtarea în timp față de anumite evenimente petrecute, este direct proporțională cu posibilitatea apropierii de adevărul istoric. Cu cât ne apropiem mai mult de zilele noastre, cu atât acest lucru devine mai dificil. În acest caz facem referire la o istorie de aproape 2000 de ani, pe care semenii noștri și orgoliul lor de a nu putea accepta că s-au făcut erori, ne împiedică să-l supunem atenției lumii științifice sau opiniei publice. Le-am cerut în mod repetat celor ce se ascund în spatele anonimatului sau a unor publicații, care nu le aparțin ca moștenire de familie, să mă lase să le prezint și dacă este atât de ușor, nu au decât să desființeze științific teoria aruncând-o la coșul de gunoi a istoriei. Este foarte adevărat faptul că eu însumi am afirmat faptul că nu am adus mari noutăți de natură arheologică, epigrafică sau numismatică, întrucât multe dintre lucruri se cunoșteau de la predecesorii mei. Dar am subliniat la modul foarte apăsat că noutatea constă în interpretare. Dacă alții au încercat să aducă modificări mai mari sau mai mici în cadrul teoriei mai vechi, eu am adus o teorie nouă în întregime, care și dă răspunsuri unor întrebări care au fost evitate mult timp.

Pe de altă parte, această explicare pe larg a situației de fapt are și alte motive. Unul este acela că mă chinui literalmente de mai mult de un an să public și am dat mai multor reviste sau oameni materialul pentru consultare. L-am dat integral sau am făcut o separare între problematica castrului și cea a orașului, așa că, poate că nu este o scuză faptul că este posibil ca aceste idei să apară la un moment dat în mai multe publicații. Dar chiar nu îmi asum această vină. La SCIVA am trimis un ultim text în funcție de prima corectură și de primul referat. Cred că redacția este obligată să dea un răspuns scris referitor la decizia de publicare sau nu. Până în acest moment nu am primit nici un fel de răspuns!

Pe de altă parte aș vrea să cred că nu se va întâmpla ca idei din acest material să se regăsească în materiale publicate de alți autori. Pentru că recenzia mai sus pomenită, refuzată de aceeași revistă, arăta faptul că un alt

material mi-a fost folosit fără vreo trimitere bibliografică sau să se dea vreo notă de subsol cu numele meu.

Şi nu în ultimul rând am ales această cale de prezentare a subiectului, întrucât am refuzat în mod categoric să apelez la un scandal de presă. Deşi purtarea scandaloasă a acestor oameni poate că ar fi avut un impact mediatic mai mare şi cu o priză imediată la publicul larg, am considerat că este o problemă ştiinţifică, care trebuie supusă în primul rând lumii ştiinţifice. Dar dacă mi se vor pune în continuare piedici atât în publicarea articolului sau a acestei monografii, mă voi considera îndreptăţit să apelez la toate mijloacele posibile. Un lucru este sigur, am început să-mi prezint teoria la sesiunile de comunicări, unde întrebările ridicate mai sus, nu doar că nu au fost atacate, dar nici măcar nu au putut fi atinse, pentru că de mai mult de un an nimeni nu a găsit răspunsuri demne de luat în seamă. Lucru care mă îndreptăţeşte să consider că mă aflu pe drumul cel bun. Asemeni lui Cato, care îşi încheia orice discurs cu al său „delenda Carthago”, voi folosi orice situaţie şi ocazie pentru a-mi prezenta ideile. Nu le-am ţinut ascunse şi îmi doresc să le dezbat cu cei care cunosc problematica, dar până acum s-au înscris la cuvânt doar diletanţii.

Îngrădirea liberei circulaţii a ideilor înseamnă cenzură, iar dacă aceasta se aplică de incapabili şi incompetenţi, mă întreb care mai este diferenţa faţă de ceea ce a însemnat cenzura comunistă? Lipsa centralizării? Iar cei care se opun cu atâta ardoare poate ar trebui să ne spună cine se află în spatele întreprinderilor de acest gen, care îmi este greu să le calific pentru a nu cădea în derizoriu. Dacă, totuşi, demersul este unul din proprie voinţă, consider că ar trebui să dea seamă în faţa lumii ştiinţifice pentru abaterile grave de la deontologia profesională şi să răspundă cum de au neruşinarea să arate cu degetul spre o muncă extrem de grea, fiind lipsiţi total de cunoştinţe în domeniul pe care l-au abordat în deplină necunoştinţă de cauză.

Am încercat să adun cât de mult din ceea ce a însemnat trecutul medieval-modern al localităţii, o lucrare mult mai greu de întreprins în condiţiile în care munca de arheolog, cercetător ştiinţific şi muzeograf în acelaşi timp, custode, etc. nu mi-au oferit timp pentru cercetarea arhivelor şi aşa sărace în privinţa unei aşezări, care după antichitate nu va mai ocupa un loc important din punct de vedere politic sau administrativ.

Recurgând la oamenii locului, prin informaţii sau fotografii vechi, am încercat să acopăr cât mai mult din perioade atât de puţin cunoscute până la această întreprindere. Acolo unde s-a putut, am încercat să mai salvez numele unor chipuri încremenite în rama fotografiilor sau a celor care ne-au oferit spre a nu da uitării colinde, tradiţii sau obiceiuri. Din păcate acest lucru nu a fost întotdeauna posibil. Din acest motiv unele imagini nu sunt însoţite nici măcar de un minimum de date. Pentru unii din cei care au trăit şi au lăsat ceva în urma lor, această încercare de a nu da uitării trecutul ... vine prea târziu. Dar şi mai grav

este faptul că un număr şi mai mare de mărturii au dispărut din cauza timpului, a vremurilor schimbătoare, a nepăsării şi mai ales a urmaşilor.

Moartea subită a dlui. Albulescu m-a pus în fața unei alte provocări, aceea de a acoperi părți din ceea ce a însemnat epoca contemporană sau partea de etnografie a Sarmizegetusei. Fără pretenția unei munci atotcuprinzătoare am încercat să compensez partea de bibliografie, care adesea lipseşte, întrucât coautorul acestui studiu monografic a scris din perspectiva celui care a trăit personal anumite evenimente sau şi-a transpus în scris experiența personală de fiu al satului. Tocmai pentru că nu avem pretenția unei lucrări totale şi atotcuprinzătoare, iar eu nu sunt un localnic, decât poate prin adopție, consider acest demers doar un prim pas pe calea cunoaşterii, nu doar a unui sit arheologic important al țării şi al lumii, ci şi al oamenilor şi al locurilor care au însuflețit totul. Rămâne ca un om al locurilor să continue ceea ce am început noi.

Înainte de a încheia aş vrea să aducem mulțumiri tuturor celor care şi-au adus contribuția pentru a îmbogăţii această carte prin experiența, imaginile sau cunoştințele puse la îndemâna autorilor. Am în vedere în primul rând pe colegii mei angajați ai muzeului, elevii domnului profesor Albulescu şi celorlalți locuitori ai Sarmizegetusei ne nominalizați în aceste rânduri, dar care au contribuit prin anonimatul lor la mai buna cunoaştere a satului lor natal.

Gică Băeştean

Atunci când se vorbeşte de localitatea Sarmizegetusa, de obicei gândul ne poartă la marele oraş de la Nord de Dunăre. În urmă cu aproape 2000 de ani aceste locuri au cunoscut apogeul dezvoltării politice, economice sau culturale. Orice trecător care bate cu piciorul ruinele amfiteatrului sau ale forului Coloniei Dacica Sarmizegetusa, va primi date despre trecutul antic al zonei.

Dar ciclul istoric al zonei nu se încheie la părăsirea Daciei de către armata şi administraţia romană. În urmă va rămâne acea populaţie latinofonă care, urmare a luptelor, convieţuirii şi contopirii cu numeroasele populaţii ce au trecut pe aici, în primul rând au fost slavii, au lăsat urme adânci.

Printre aceste urme se numără şi locuitorii de astăzi ai micului sat, care îşi revendică numele de la un trecut magnific şi plin de glorie. Chiar dacă în veacurile ce au urmat, localitatea nu s-a mai ridicat niciodată la standardele civilizaţiei şi urbanismului roman, nu putem să facem abstracţie de continuitatea etnică şi culturală ce a urmat pe aceste meleaguri. Britonia/ Grădişte s-a înscris în cadrul unei puternice Ţări a Haţegului, care a însemnat pentru evul mediu şi epoca modernă, alături de Ţara Făgăraşului, un important centru politic şi cultural al românităţii.

Aşezarea la confluenţa dintre Ardeal, Banat şi Ţara Românească a însemnat pe lângă trecutul glorios de lupte, în care se remarcă Iancu sau Ioan de Hunedoara, o legătură importantă pentru românitatea care s-a văzut adesea despărţită din cauza vicisitudinilor politice temporare, o adevărată punte culturală peste timp şi prin istorie.

Din păcate mutarea centrului de greutate înspre Haţeg şi ruralizarea Sarmizegetusei, devenită o simplă moşie care va fi supusă partajelor familiale medievale, coroborat cu lipsa unei politici coerente de prezervare, vor avea ca rezultat distrugerea treptată şi ireversibilă a oraşului roman.

Dar, oricât ar părea de ciudat, marile distrugeri nu datează din epoci foarte îndepărtate şi de mare instabilitate. Planuri şi mărturii ale unor cărturari medievali, ale unor ofiţeri austrieci sau ai unor oameni de ştiinţă, cum a fost şi Theodor Mommsen[1], indică faptul că o demolare sistematică se va produce abia din sec. XIX şi începutul sec. XX, când piatra de la Sarmizegetusa se vindea la preţuri modice pe piaţa Haţegului, iar varniţele se pare că au funcţionat până în anii `70 ai secolului trecut.

Aceste fenomene, însă, sunt specifice întregii părţi europene a Imperiului Roman. Probabil că singura diferenţă este dată de procentul în care un sit

[1] Autorul unei opere monumentale, *Corpus Inscriptionum Latinarum*, prescurtat *CIL*, care a cuprins inscripţiile din Dacia în vol. III. În timpul vizitei sale în Transilvania a văzut inscripţii de la Sarmizegetusa, ce astăzi nu mai există, dispărute din diverse motive, din păcate cel mai adesea topite în varniţele în care localnicii au transformat marmura şi monumentele ce au împodobit odinioară oraşul roman în var.

arheologic a căzut pradă distrugerilor sau urbanizării ulterioare. O situație mai bună au cunoscut-o aşezările romane din Nordul Africii sau Asia, unde slaba populare şi deşertificarea a făcut diferența. Nu suntem îndreptățiți să judecăm trecutul şi ceea ce este deja stricat, însă avem datoria de a atrage atenția asupra distrugerilor care continuă şi astăzi, chiar dacă nu la aceeaşi scară. Însă neglijența şi dezinteresul se dovedesc a fi la fel de dăunătoare ca şi varnițele trecutului.

Trăim în vremea unor mari transformări, se schimbă obiceiurile, s-a modificat gospodăria țărănească, portul popular tradițional a dispărut aproape în totalitate. În sensul cunoaşterii acestor schimbări de-a lungul a diferite epoci şi etape întreprindem lucrarea de față.

Unul dintre primii cărturari care manifestă interes față de antichitățile zonei, este italianul Antonius Bonfinus, care în sec. XV-lea atrage atenția asupra unor inscripții ajunse la curtea lui regelui Matei Corvin de la Buda[2].

Localitatea Grădişte (Várhely) era identificată la sfârşitul veacului al XV-lea de către umanistul Johannes Mezerzius, canonic de Alba Iulia, drept Sarmizegetusa, antica capitală provincială. Munca sa, începută încă de la 1495, s-a concentrat pe adunarea de epigrafe, cu scopul creării unei culegeri. O copie a manuscrisului va fi dusă la Veneția de către Filip Móre de Ciula[3], ambasador al regelui Ungariei, ceea ce va oferi şi o oarecare notorietate europeană lucrării. Din cele 120 de inscripții transilvănene, 36 provin de la Sarmizegetusa, doar că, în cazul câtorva intervențiile proprii au modificat într-o măsură mai mare sau mai mică textul original, lucru care va trezi numeroase suspiciuni în ceea ce priveşte corectitudinea ştiințifică a datelor[4].

Stephanus Taurinus, poet şi umanist din sec. XVI-lea, a fost puternic influențat de către Mezerzius, doar că, la fel ca şi acesta face unele erori: „*Zarmis un oraş mare şi renumitul sediu de odinioară al lui Decebal al dacilor, după învingerea acestuia a devenit Ulpia Traiana Augusta Dacica, iar în prezent locuitorii îl numesc Varhel, adică locul cetății. Acest fapt a fost mai întâi observat de către ilustrul Ioan Mezerzius, arhidiacon al Cojocnei ... un om foarte cult, pe când în cursul anilor anteriori a cercetat ruinele vechiului oraş susamintit*”[5].

Şi umanistul sas Lebelius face referire la Sarmizegetusa, dar probabil că l-a copiat pe Taurinus întrucât textele seamănă foarte mult. Între aceştia se mai înscriu Anton Verancsics (1500-1573) şi Wolfgang Lazius (n. 1514)[6].

---

[2] A. Bonfinus în *Rerum Hungaricarum decades IV cum dimidia*, Basel, 1558, p. 5, 7; Daicoviciu, Alicu 1984, p. 62.
[3] Veche familie de cneji români din Țara Haţegului. Astăzi satele Ciula Mare şi Ciula Mică sunt parte componentă a comunei Răchitova.
[4] Th. Mommsen în *CIL* III, p. 153; Bodor 1974-1975, p. 255-256; I. I. Russu în *IDR* I, p. 37-38; I. I. Russu, în *IDR* III, p. 33-60; Alicu et alii 1979, p. 1; Daicoviciu, Alicu 1984, p. 62; Piso 2006, p. 23-24.
[5] St. Taurinus Olomoucensis, *Stauromachia, id est cruciatorum servile bellum (Servilis belli Pannonici libri V)*, Budapesta, 1944, I-XXII şi 1-89. P. 67; Bodor 1974-1975, p. 256-257.
[6] Bodor 1974-1975, p. 256.

Un rol important în descrierea monumentelor din această capitală îl are cronicarul Stephanus Zamosius (1565-1612)[7]. Însă, preocupările sale s-au concentrat în primul rând pe studiul monumentelor epigrafice şi aproape deloc pe partea de arhitectură sau planimetrie a oraşului. A făcut referire la 26 de inscripţii dar, se pare că în mare parte sunt false fiind redactate de el însuşi[8].

Contele Giuseppe Ariosti devenit căpitan, apoi locotenent-colonel în armata împăratului Carol al VI-lea, lucrând la construirea unei fortăreţe în apropiere de Alba-Iulia în anul 1722, a descoperit ruine antice şi diverse alte obiecte. El se plângea marchizului Scipione Maffei din Florenţa, de faptul că unele inscripţii s-au pierdut, folosite ca material de construcţie pentru clădirea aflată în lucru. Maffei s-a adresat imediat lui Apostolo Zeno, istoric şi poet de la curtea imperială, care, la rândul său a ridicat problema la nivelul împăratului. Carol al VI-lea a ordonat cu promptitudine şi a susţinut financiar prezervarea a cât mai multe inscripţii posibil şi aducerea lor la Viena. Ariosti a fost numit la conducerea acestor operaţiuni. Cu acest prilej a vizitat mai multe locuri, inclusiv locul fostei *Colonia Dacica*, din care a adunat 56 de mari monumente, pe care le-a îmbarcat pe patru vase pentru a le transporta pe râul Mureş. Apoi au fost descărcate şi reîncărcate pe alte vase pentru a naviga pe râul Tibisco şi pe Dunăre. Din păcate, una dintre aceste nave s-a scufundat la Szeged împreună cu încărcătura sa de 18 piese. Celelalte vase au ajuns cu bine la Viena. Datorită eruditului ofiţer, care a copiat textul tuturor inscripţiilor cu mare grijă, nu s-a pierdut nimic. Astăzi, ceea ce a supravieţuit acelor evenimente se păstrează la Hofbibliothek din Viena[9].

Italianul A. F. Marsigli (1658-1730), originar din Bologna, în urma unei călătorii în Transilvania face planşe şi desenează un plan al oraşului roman. El ne oferă o primă hartă a localităţii, în care apar amfiteatrul precum şi alte edificii, încă vizibile la acel moment. De asemenea a făcut desene ale unor monumente epigrafice sau statui, iar textul unor inscripţii ne sunt cunoscute doar din lucrarea sa, întrucât au dispărut de-a lungul timpului[10].

Mărturii importante despre unele opere de artă sau construcţii, care la sfârşitul sec. XVIII se mai vedeau încă la suprafaţa solului, cât şi descoperiri din vremea respectivă, ne-au rămas de la maiorul austriac S. J. Hohenhausen. El ne oferă, însă, planul unui castru roman, or, ceea ce se putea vedea la vremea aceea nu puteau să fie decât ruinele oraşului. Sunt prezentate şi diverse alte monumente,

---

[7] Şt. Zamosius, *Analecta lapidum vetustorum et nonnullarum in Dacia antiquitatum*, Padova, 1593.

[8] I. I. Russu, *Contribuţia lui Zamosius la epigrafia Daciei*, în *AMN*, 3, 1966, p. 437-450; Bodor 1974-1975, p. 258-260; Alicu et alii 1979, p. 1; Daicoviciu, Alicu 1984, p. 64.

[9] G. Ariosti, *Inscrizioni antiche trovate e raccolte tra le rovine delle quattro principali colonie romane della Transilvania dal Conte Gioseppe Ariosti nobile Bolognese, Ferarese e Senese, capitano d'infanteria nel regimento Gaier, e parte di esse dal medesimo condotte in Vienna d'Austria per comando della sacra Cesarea Cattolica Real Maesta di Carlo VI Imperatore de Romani l'anno MDCCXXIII*, manuscrise păstrate la Viena, Veneţia, Verona; S. Maffei, *Museo Imperiale d'Inscrizioni*, în *Osservazioni letterarie*, 1, 1737, p. 168-170; Daicoviciu, Alicu 1984, p. 64, Piso 2006, p. 25, nota 15.

[10] A. F. Marsigli, *Danubius Pannonico-Mysius*, II, Haga-Amsterdam, 1726; Alicu et alii 1979, p. 1; Daicoviciu, Alicu 1984, p. 64; Alicu, Paki, 1995, p. 6.

unele dintre ele refolosite la biserica de la Densuş. Este amintit şi un mozaic policrom, al cărui loc de descoperire, însă, nu se cunoaşte, care a fost prezentat şi împăratului Iosif al II-lea, cu prilejul vizitei sale prin Transilvania[11].

M. J. Ackner (1782-1862) este primul care începe săpături arheologice la Sarmizegetusa şi îşi va publica rezultatele într-o manieră „quasi-ştiinţifică". El venise aici pentru a vedea cele două mozaicuri policrome descoperite în anul 1823. Dar cu acest prilej va descoperi undeva, în interiorul oraşului, un nou mozaic aflat într-o stare destul de proastă de conservare. Avea dimensiunile de 8,15 x 6,45 m şi o reprezenta pe zeiţa Victoria înconjurată de amoraşi şi alte divinităţi. Locul acestei descoperiri nu se cunoaşte întrucât autorul săpăturii va reacoperi cu pământ mozaicul la încheierea lucrărilor şi nici nu ne-a lăsat nişte date concrete privind localizarea. Cu prilejul celei de-a doua vizite, din anul 1847, Ackner însoţit de J. F. Neigebaur şi de un colecţionar din Deva, Dr. A. Fodor, observa cu amărăciune dispariţia celor două mozaicuri şi distrugerile masive de la amfiteatrul oraşului[12].

Cu prilejul acestor vizite atât lui Ackner, cât şi lui Neigebaur, numeroşi oameni din sat, chiar şi copii, le-au oferit *„spre cumpărare mai multe monede romane de argint şi de bronz"*[13].

J. Kemeny demarează săpături arheologice în zona templului lui Aesculap şi Hygia, interesul lui de colecţionar focalizându-se pe inscripţii şi reliefuri[14].

La începuturile secolului al XIX-lea se nasc alături de mai vechile colecţii nobiliare de la Zam, Fărcădin, Sântămăria Orlea, Pâclişa altele noi, care cuprind şi materialele de la Sarmizegetusa, cum ar fi cele particulare ale lui J. Kemeny, P. Nopcsa, A. Várady, Dr. A. Fodor, M. J. Ackner, precum şi cele aparţinătoare Colegiului Reformat din Aiud şi cele de la Episcopia Lugojului. J. F. Neigebaur nota câteva piese ulpiene care au ajuns la Avrig, Sighişoara sau în alte părţi[15].

Mari colecţii de monede antice, dintre care numeroase aveau provenienţa Ulpia Traiana, îşi formează colonelul B. Popescu, farmacistul Löwi, medicii P. Mihuţ, L. Hosszu şi I. Mosolygó, cu toţii din Deva[16].

Nu ştim exact cât de mari erau aceste colecţii, dar în cazul lui D. Lészay, de exemplu, s-au pierdut 700-800 de monede romane de bronz în timpul evenimentelor legate de anii revoluţionari 1848-1849. Chiar dacă nu toate aveau

---

[11] S. J. Hohenhausen, *Die Alterthümer Daciens in dem heutigen Siebenbürgen*, Viena, 1775; Daicoviciu, Alicu 1984, p. 64-66. Alicu, Paki 1995, p. 6; textul original a fost de republicat de către I. M. Mălinaş, *La umbra Sarmizegetusei romane. Basilica din Densuş*, Oradea, 1997; Piso 2006, p. 24.
[12] M. J. Ackner, *Reise nach Várhely in antiquarischer Hinsicht im Jahre* 1832, în *Transilvania*, I, 1832, p. 269-278; II, 1832, p. 229-239; M. J. Ackner, *Decennal-Aufzeichnung der archäeologischen Funde im Siebenbürgen von Jahre 1845 bis 1855*, în *MCC*, 1, 1856, p. 93-96; Berciu 1961, p. 151-158; Alicu et alii 1979, p. 1; Daicoviciu, Alicu 1984, p. 66-68; .
[13] Winkler 1974-1975, p. 118.
[14] Alicu, Paki 1995, p. 6.
[15] J. F. Neigebaur, *Dacien aus den Ueberresten des Klassichen Althertums, mit besonderer Rücksicht auf Siebenbürgen*, Braşov, 1851; I. I. Russu în *IDR* I, p. 46-48; I. Andriţoiu, *Constituirea şi dezvoltarea colecţiei de arheologie a muzeului judeţean Hunedoara-Deva*, în *Sargetia*, 13, 1977, p. 551; Alicu et alii 1979, p. 1.
[16] Winkler 1974-1975, p. 117.

proveniența Colonia Dacica, un număr important dintre ele fusese achiziționat de aici. Se mai cunoaşte faptul că aceeaşi colecție mai cuprindea şi un număr de cel puțin 20 de denari[17].

Un aport important pentru cunoaşterea antichităților din Țara Hațegului şi mai ales din zona Ulpiei Traiane, l-a avut Ştefan Moldovan (1813-1900), vicar la Hațeg şi apoi prepozit capitular al Episcopiei române de Lugoj, prin publicarea unei serii de articole referitoare la această regiune[18].

Nu puține sunt referirile în literatură cu privire la distrugerea monumentelor din marmură prin transformarea lor în varul necesar construcțiilor moderne. Două varnițe îi erau semnalate, de către O. Goga, ministru şi Virgil Cioflec, din partea Ministerului Cultelor şi Artelor, lui Al. Lapedatu, preşedintele Comisiunii Monumentelor Istorice, Secția pentru Transilvania, în anul 1922[19]. Un astfel de cuptor a fost descoperit în anul 1992 chiar în centrul curții forului[20].

O serie de relicve, mai ales inscripții şi statui, sunt transportate la mari distanțe pentru a împodobi palate, castele nobiliare şi princiare[21].

Distrugerea permanentă a Coloniei Dacica Sarmizegetusa a fost încetinită considerabil prin înființarea în anul 1880, la Deva, a „Societății de Istorie şi Arheologie pentru Comitatul Hunedoara". Asociația era şi fondatoarea Muzeului de Arheologie din Deva, ca urmare a săpăturilor întreprinse în capitala provincială între anii 1881-1893[22].

Pe lângă localnicii hunedoreni Societatea a avut importanți membri onorifici, printre care s-au numărat: George Barițiu, membru al Academiei Române; dr. Desideriu Csanki, de la Arhiva Națională din Budapesta; dr. Carol Torma, profesor la Universitatea din Cluj, apoi Budapesta, iar din anul 1882 membru al Academiei Române sau ministru al Cultelor şi Învățământului la Budapesta; profesorii Iuliu Jung şi Otto Keller, de la Universitatea din Praga; romancierul Jokai Mór; dr. Francisc Zimmermann, de la Arhiva Săsească din Sibiu, etc.[23]

La rândul lor membri ai acestui important for ştiințific s-au făcut remarcați printr-o activitate care i-a impus şi în afara hotarelor țării: dr. Kuun Géza, preşedintele Societății, a devenit vicepreşedinte al Academiei Maghiare şi membru al mai multor academii din străinătate; Sofia Torma, din Orăştie şi cu o activitate în domeniul arheologiei, a devenit membru honoris causa al Universității din Cluj, apoi membră a Academiei Maghiare din Budapesta[24].

---

[17] Winkler 1974-1975, p. 130.

[18] Şt. Moldovan, *Annotațiuni despre Țara Hațegului*, în *Foaie pentru minte, inimă şi literatură*, nr. 34-36, 38-40, 42, Braşov, 1853; Daicoviciu 1924, p. 246; Russu 1963, p. 441-448; Alicu et alii 1979, p. 1; Alicu, Paki 1995, p. 6.

[19] Opriş 1977, p. 555, nota 31; Alicu et alii 1979, p. 2; Alicu, Paki 1995, p. 6.

[20] Piso 2006, p. 24.

[21] Daicoviciu 1924, p. 255-256; Wollmann 1974-1975, p. 307-315.

[22] Alicu et alii 1979, p. 2.

[23] Lazăr 1982-1983, p. 45-46; Ghe. Firczak, *Societatea de istorie şi arheologie a comitatului Hunedoara. Primii ani de activitate*, în *Sargetia*, 21-24, 1988-1991, p. 824.

[24] Lazăr 1982-1983, p. 46.

Anuarul asociației cuprindea informații despre săpăturile de la Sarmizegetusa, fără a intra în amănunte, astfel încât este deosebit de dificilă localizarea unor cercetări mai vechi şi implicit locul de descoperire a numeroase monumente sculpturale. O primă sintetizare a acestor informații a reuşit să facă savantul clujean Constantin Daicoviciu, care a şi reluat şi continuat procesul săpăturilor arheologice[25].

În săpăturile arheologice desfăşurate între anii 1881-1893 au fost descoperite monumente cum ar fi: templului zeului Mithras, situat în partea de Sud-Vest a zidurilor oraşului, pe malul stâng al pârâului Apa Mică; templul zeilor syro-palmyreni, descoperit la Vest de oraş, pe Dealul Delineştilor; băile publice de la Sud de amfiteatrul coloniei şi nu departe de poarta de Nord a oraşului; amfiteatrul la Nord de zidurile de incintă; templul zeiței Nemesis. Principalii autori ai acestor săpături au fost G. Téglás, P. Király şi G. Szinte, care şi-au publicat rezultatele în numere din *HTRTÉ*, anuarul asociației[26].

În anul 1882 George Barițiu vizita Sarmizegetusa, la doi ani după cercetările arheologice demarate de către V. Fodor, I. F. Neigebauer şi M. I. Ackner. Impresiile sale au fost expuse în raportul înaintat Academiei Române în anul 1882: „*Raport asupra călătoriei la ruinele Sarmizegetusei şi a informațiilor adunate la fața locului în 1882*". Savantul român remarca starea proastă de conservare a monumentelor din cauza neglijenței manifestate de către „... *localnici, care au folosit şi folosesc piatra din ziduri şi monumentele sculpturale la construcții*"[27].

În Iunie 1902 un grup de 30 de membri ai Societății istorice române din Bucureşti, conduşi de către Gheorghe I. Lahovari, preşedinte şi Grigore G. Tocilescu, vicepreşedinte, au vizitat printre altele şi Sarmizegetusa, unde au văzut amfiteatrul, templul syro-palmirean şi celelalte monumente descoperite până în acel moment[28] (Fig. 3).

După anul 1893 începe o perioadă în care săpăturile sunt sporadice, continuând, însă, acțiunea de achiziționare a obiectelor antice. Sondajele arheologice efectuate între anii 1906-1907, 1911, 1913 nu vor mai aduce rezultate spectaculoase[29].

În activitatea de colecționar se remarcă Jeno Bela, profesor la Liceul din Orăştie, care crea la şcoala unde funcționa o colecție de antichități de la Sarmizegetusa[30].

Alexandru Bărcăcilă, din Turnu Severin, cu prilejul vizitei sale la Ulpia din anul 1920 a văzut şi a publicat câteva piese[31].

---

[25] Daicoviciu 1924, p. 264.
[26] Daicoviciu, Alicu 1984, p. 68-75.
[27] Lazăr 1982-1983, p. 49.
[28] Lazăr 1982-1983, p. 50-51.
[29] Daicoviciu, Alicu, 1984, p. 75.
[30] Daicoviciu 1924, p. 232; Alicu et alii 1979, p. 2.
[31] Al. Bărcăcilă, *Însemnări din Țara Hațegului. Antichități romane şi româneşti*, în *AO*, 2, 7, 1923, p. 179-195; Alicu et alii 1979, p. 2.

Conform *„Statutelor pentru organizarea şi conducerea Muzeului judeţean Hunedoara*" şi a *„Regulamentului de organizare şi sistemizare a funcţionarilor şi oamenilor de serviciu la muzeu*" elaborate în anul 1920, directorul Muzeului din Deva se ocupa de „supravegherea în interes ştiinţific" a unor teritorii, printre care se înscrie şi Sarmizegetusa[32].

În anul 1921 aşezarea romană de aici intră în atenţia „Comisiunii Monumentelor Istorice, Secţia pentru Transilvania", care împreună cu Muzeul din Deva va începe o acţiune de salvare a monumentelor[33].

Directorul muzeului din Deva, J. Mallász, cerea în anul 1922 „Comisiunii" dreptul de a începe săpăturile arheologice. Anul 1924 marchează reluarea cercetărilor ştiinţifice ale metropolei romane, prin sprijinul acordat de către Al. Lapedatu, preşedintele „Comisiunii" şi „Institutul de Arheologie al Universităţii din Cluj" reprezentat de către C. Daicoviciu şi de colaboratori precum J. Mallász la început, O. Floca, M. Macrea sau M. Moga mai târziu[34].

Aristide Blank oferea în aceeaşi perioadă muzeului devean suma de 100.000 lei pentru a se continua săpăturile arheologice pe locul unde a săpat I. Mallász[35]. Pentru a se valoriza piesele descoperite se vor pune bazele unui muzeu (Fig. 4-5).

În urma acestor colaborări în anul 1934 se descoperea mausoleul familiei Aurelia în necropola de Est a oraşului, iar în anul 1936 în spatele actualei primării era dezvelită o clădire cu mai multe faze de construcţie[36].

Un moment important în progresul săpăturilor arheologice de la Sarmizegetusa, îl constituie în anul 1934 vizita regelui Carol al II-lea, însoţit de fiul său, Mihai. Cu acest prilej se va inaugura reluarea cercetărilor din zona amfiteatrului oraşului. Un rol important în luarea acestei decizii au avut-o şi Gh. Tătărăscu, preşedintele Consiliului de Miniştri, R. Miocu, prefectul judeţului Hunedoara, C. Bursan, deputat şi M. Constantinescu, guvernatorul Băncii Naţionale. Conducătorul lucrărilor va rămâne în continuare C. Daicoviciu (Fig. 6), secondat de O. Floca, directorul muzeului din Deva[37].

---

[32] V. Picioruşi, *Contribuţii la cunoaşterea activităţii Muzeului din Deva în perioada interbelică*, în *Sargetia*, 14, 1979, p. 528.
[33] Daicoviciu 1924, p. 232; Daicoviciu, Alicu, 1984, p. 75.
[34] I. Opriş, *Comisiunea Monumentelor Istorice. Secţia pentru Transilvania. Istoric şi activitate*, Cluj, 1983, p. 89; Piso 2006, p. 26
[35] Opriş 1977, p. 555.
[36] Daicoviciu, Alicu, 1984, p. 75-81.
[37] Floca, Şuiaga 1936, p. 325.

ALBINA
FOAIE SĂPTĂMÂNALĂ PENTRU POPOR
LA SARMISEGETUZA

ŞTIRI DIN TOATĂ ŢARA
MARELE VOEVOD MIHAI IN MIJLOCUL SĂTENILOR
ECHIPELE REGALE STUDENŢEŞTI

ALBINA
FOAIE SĂPTĂMÂNALĂ PENTRU POPOR
Serbarea dela Sarmisegetuza
Săpăturile din cetate

Vizita M. S. Regele Carol II şi a Voievodului Mihai la Sarmizegetusa reflectată în presa de atunci

Întrerupte în preajma celui de-al doilea război mondial, săpăturile vor fi reluate după aceea, cu unele întreruperi. În anul 1948 O. Floca va începe dezvelirea unei *villa rustica* la Hobiţa. Din anul 1973 se vor desfăşura campanii succesive de săpături anuale, Muzeul de Arheologie din Sarmizegetusa urmând să preia şi să expună publicului larg obiectele arheologice descoperite în timpul cercetărilor[38] (Fig. 7-9).

Cercetările arheologice vizând alte epoci decât cea romană au fost sporadice şi doar Radu Popa şi-a arătat interesul pentru evul mediu[39].

Astăzi forfota marelui oraş de odinioară a încetat şi pe locul acestuia a apărut un mic sat, ce încearcă să reînvie memoria trecutului prin numele ce-l poartă. Dezvoltarea ulterioară a unor aşezări post romane, probabil că a avut de suferit tocmai din cauza clădirilor antice căzute în ruină. Însă aproape toate localităţile din Ţara Haţegului au avut de beneficiat de pe urmele oraşului roman. Bisericile de la Densuş, Ostrov, Peşteana, Tuştea, etc. expun cu mândrie în zidurile lor piese romane.

Muzeele de la Deva, Lugoj, Cluj, Bucureşti sau chiar de la Budapesta şi Viena sunt beneficiare a unor piese ce provin de la Sarmizegetusa.

Dar statutul rural contemporan al aşezării, poate fi privit şi ca un mare noroc, cel puţin de către arheologi, prin păstrarea unei importante suprafeţe pe care nu există construcţii ulterioare. Nu ne putem gândi decât cu adâncă mâhnire la faptul că aşezările umane succesive au distrus cele două oraşe romane şi castrul legionar de la *Apulum*, oraşele de la *Potaissa* (Turda), *Dierna* (Orşova), *Napoca* (Cluj-Napoca), etc.

---

[38] D. Alicu, *Integrarea monumentelor de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa în circuitul turistic şi muzeistic*, în *AMN*, 13, 1976, p. 141-142; Daicoviciu, Alicu, 1984, p. 82-86.
[39] Popa 1988, *passim*.

Capitolul I

Cadrul geografic. Cunoaşterea trecutului istoric al satului este importantă, dar pentru ca o monografie a satului să fie completă, este necesar să se facă apel atât la cadrul geografic al localităţii, cât şi la etnografia zonei.

Depresiunea Haţegului, unde se află şi localitatea Sarmizegetusa, *„Este locul cel mai plin de istorie, în care s-au păstrat vestigiile gloriei trecute. Aici a încolţit şi s-a dezvoltat un sâmbure de veche din cea mai veche şi curată viaţă românească*"[40].

Localitatea Sarmizegetusa este aşezată în partea de Vest a Depresiunii Haţegului, la aproximativ 10 km de Trecătoarea Porţilor de Fier ale Transilvaniei şi la 17 km de oraşul Haţeg. Este învecinată cu Munţii Ţarcului (Sud), Munţii Poiana Ruscăi (Nord), iar în direcţia Est se face o deschidere pitorească spre Ţara Haţegului.

Aşezarea este centrul de reşedinţă a comunei cu acelaşi nume şi se învecinează cu satele: Breazova, Hobiţa, Păucineşti şi Clopotiva.

În ceea ce priveşte relieful localităţii nota lui caracteristică este dată de extinderea piemonturilor de eroziune a conurilor de dejecţie. Cele patru forme de relief întâlnite pe teritoriul localităţii sunt: muncei, dealuri, câmpie piemontană înaltă şi joasă, la care se mai adaugă şi porţiuni mai restrânse de luncă[41].

În partea de Sud a localităţii, până la satul Hobiţa, se întinde Câmpia Înaltă a Sarmizegetusei. În partea de Vest, spre satul Păucineşti se întinde Câmpia Înaltă a Păucineştilor. La Nord de localitate se întinde Lunca Râului Valea Zeicanilor, iar înspre Est relieful cade în trepte până la Râul Odovarniţa.

Din punct de vedere climatic regiunea studiată de noi împrumută mult din condiţiile caracteristice regiunilor muntoase înconjurătoare, astfel ea se încadrează în acelaşi tip climatic cu regiunea muntoasă şi anume de climat moderat. Temperatura medie anuală este de 8-9 grade, în sectorul mai coborât, iar în sectorul mai înalt de 6-8 grade. Luată pe cele patru anotimpuri situaţia se prezintă astfel: Ianuarie 4^0, Aprilie 9^0, Iulie 18^0 şi Octombrie 9^0. Numărul zilelor cu ploaie este de 130-140 pe an, iar a zilelor cu ninsoare de 25-30[42].

Principalul vânt care bate în zonă, mai ales iarna, este un vânt local numit „Bistra", care bate dinspre Porţile de Fier ale Transilvaniei, aducând temperaturi mai scăzute.

În raport cu formele de relief solurile sunt diversificate şi reprezentate prin: dune acide (la munte), soluri silvestre podzolice brune şi gălbui (la deal), sol brun tânăr semigleizat, sol litoturbogleic superficial împlăştinat, soluri podzolice gălbui, soluri podzolite argilo aluviale în restul teritoriului[43].

---

[40] Grumăzescu 1972, p. 152.
[41] Grumăzescu 1972, p. 51.
[42] *Atlasul Climatologic al R. S. R.*, Bucureşti, 1966, p. 102-115, 120-131.
[43] Harta solurilor comunei Sarmizegetusa.

În strânsă intercondiționare cu relieful şi cu clima se află rețeaua hidrografică care pe teritoriul localității este reprezentată prin câteva cursuri de apă pe care le amintim: Valea Breazovei, Apa Mică, Draşcovul şi Râuşorul. Acestea au un curs aproape constant în tot timpul anului şi un debit nu foarte ridicat.

Dealul numit Sălea aflat în partea de Nord-vest a satului, este acoperit cu pădure de stejar, carpen şi mai puțin fag.

Pădurea de pe Munții Țarcului este etajată pe altitudine după cum urmează: la poale se întinde pădure de fag, urmate de pădure de mesteacăn şi apoi etajul coniferelor reprezentat mai mult prin molid.

În zona alpină întâlnim păduri de frasin şi ienupăr.

Fauna din jurul localității este diversificată şi în strânsă legătură cu zonele de vegetație. În zona de câmpie înaltă trăiesc rozătoare precum iepurele, vulpea şi căpriorul. Pădurea de foioase şi conifere este preferată de: mistreț, căprior, cerb, lup, urs, cocoşul de munte, precum şi o varietate de păsări.

Condiționată fiind de relief, climă şi sol, vegetația întâlnită pe raza aşezării este bogată, puternic diversificată în raport cu zona. Şi aici, ca de altfel în toate regiunile țării, întâlnim o vegetație care creşte spontan, precum şi o alta cultivată de om în raport cu interesele sale.

Localnicii care s-au dovedit a fi buni agricultori, crescători de animale au ştiut să folosească pământul, să-i smulgă roadele sale pentru a-şi face viața mai bogată. Terenurile aflate în zona de deal au fost plantate cu pomi fructiferi (meri, pruni, peri). Pe solurile mai puțin fertile se cultivă plante furajere necesare sectorului zootehnic. În zona de munte întâlnim păşuni cu ierburi suculente, care fac ca vara zootehnia să se practice în tabere de sine stătătoare, iar animalele coboară în sat numai iarna.

Terenurile fertile din zona de câmpie joasă şi chiar luncă, sunt cultivate cu: grâu, orz, porumb, cartofi trifoi, etc.

Localitatea este străbătută de la Est spre Vest de Drumul Național DN 68, Deva-Caransebeş. Linia de cale ferată, funcțională până în anii '90, a fost dezafectată.

Capitolul II

Colonia Dacica Sarmizegetusa în istoria provinciei. Ca cea mai veche aşezare urbană din Dacia şi cel mai mare centru cultural şi religios, oraşul a avut de la început o situaţie fruntaşă în cadrul provinciei.

Mult timp s-a crezut că pe aceste locuri a existat un castru roman cu misiunea de a supraveghea mişcările dacilor între cele două războaie. Există două ipoteze de lucru, una potrivit căreia acest castru se află chiar pe locul pe care s-a ridicat oraşul[44] şi o a doua, conform căreia trupele romane au contribuit la ridicarea coloniei, iar garnizoana acestora se afla într-o altă zonă[45].

Dacă prezenţa Legiunii IIII Flavia Felix la Sarmizegetusa este clară şi nimeni nu o contestă, nu acelaşi lucru se poate spune despre Leg. XIII Gemina.

Ştampilele de pe materialul tegular aparţinând primei unităţi apar aproape peste tot, inclusiv în primele nivele de construcţie ale oraşului. Pornind de la aceste consideraţii s-a ajuns la concluzia că avem de a face cu vexilaţii din Leg. IIII F. F. care au staţionat la Sarmizegetusa, or, conform altor păreri, au luat parte la programul de construcţii[46].

Câteva inscripţii ne vorbesc despre soldaţi din Leg. XIII Gemina[47] prezenţi în Colonia Dacica, dar ei sunt puşi în legătură cu perioada de început, atunci când guvernatorul şi-a avut sediul aici. Există şi păreri potrivit cărora la Sarmizegetusa ar fi staţionat o vexilaţie a acestei unităţi militare[48].

Argumentaţia care stă la baza negării prezenţei acestei unităţi militare la Sarmizegetusa, se axează în jurul ideii că materialul arheologic cunoscut la un moment dat nu provenea din săpăturile sistematice desfăşurate în Colonia Dacica, ci erau fie descoperiri mai vechi, întâmplătoare, fie proveneau din achiziţii sau colecţii particulare. Un alt argument ar fi acela că producţia civilă abundentă nu

---

[44] N. Branga, *Consideraţii topografice şi arhitectonice cu privire la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *Sargetia*, 13, 1977, p. 189; Alicu 1980, p. 23-28; Branga 1980, p. 31; Daicoviciu, Alicu 1984, p. 13; K. Strobel, *Untersuchungen zu den Dakerkriegen Trajans. Studien zur Geschichte des mitteleren und unteren Donauraumes in der Hohen Kaiserzeit*, Bonn, 1984, p. 95-96, este cel care atribuie printre primii construcţia castrului de la Sarmizegetusa legiunii *XIII Gemina*; M. Bărbulescu, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea V Macedonica şi castrul de la Potaissa*, Cluj-Napoca, 1987, p. 156-157; Gudea 1997, p. 37; W. Eck, T. Lobüscher, *Ein neuer Stadtplan der Colonia Ulpia Traiana Dacica Sarmizegetusa*, în *ZPE* 137, 2001, p. 263; T. Lobüscher, *Neuer Untersuchungen zum Umwehrung und Stadtenwicklung von Sarmizegetusa*, în *Arch Korr* 32, 1, 2002, p. 91-100; Opreanu 2006, p. 51-74, autorul ia în considerare posibilitatea unui castru al legiunii *XIII Gemina* la Sarmizegetusa; C. Timoc, *Bătălia de la Tapae şi locul Coloniei Ulpia Traiana Augusta dacica Sarmizegetusa*, în *Dacia Augusti*, 2006, p. 345.

[45] I. Piso, Al. Diaconescu, *Forurile din Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *AMN*, 22-23, 1986, p. 161-183; R. Etienne, I. Piso, Al. Diaconescu, *Les deux forums de la Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa*, în *REA*, 92/3-4, 1990, p. 273-297; Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, p. 60-88; Piso 2006, *passim*; Al. Diaconescu, *Forum and Principia. An Essay on the function of a speciffic architectural form. New data in the light of the excavations from Colonia Dacica Sarmizegetusa*, în *Roman Frontier Studies. Proceedings of the XVIIth International Congress of Roman Frontier Studies*, Zalău, 1999, p. 84-89; Diaconescu, Bota 2009, p. 13-19.

[46] Rusu 1979, p. 47-70; Alicu 1980, p. 23-28; D. Benea, *Din istoria militară a Moesiei Superior şi a Daciei. Legiunea VII-a Claudia şi Legiunea IIII-a Flavia*, Cluj-Napoca, 1983, p.156; Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, p. 59-153.

[47] *IDR* III/ 2, 243, 248, 268, 337, 419, 432; Wittemberger 1987-1988, p. 615.

[48] V. Moga, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea XIII Gemina*, Cluj-Napoca, 1985, p. 61; Wittemberger 1987-1988, p. 616.

ar justifica funcționarea paralelă a unor ateliere militare, mai mult, există posibilitatea unor *officinae* oficiale. Toate piesele se află în depozitele muzeelor din Cluj-Napoca, Deva, Drobeta Turnu Severin şi Bucureşti. Militarii ce sunt atestați în inscripții nu au avut legături cu lucrările edilitare.

În IDR III/ 6 avem semnalate cel puțin 42 de exemple cu ştampile ale Leg. XIII Gemina, din 24 de tipuri diferite, la care se foloseşte în mod invariabil şablonul – „*greşit de la Sarmizegetusa*" sau „*de proveniență necunoscută dar nu de la Sarmizegetusa*" sau „*aceeaşi ştampilă, la termele de la Micia, în Muz. Deva...dar greşit de la Sarmizegetusa, şi în Muz. Național din Bucureşti...*".

În anul 1996 se publica o piesă despre a căror condiții de descoperire ni se spune: „*Cărămida a fost găsită în primăvara anului 1995, de către o țărancă, la est de zidul de est al oraşului*"[49]. În acest caz avem de a face cu antroponimul Pomponius Fortis[50].

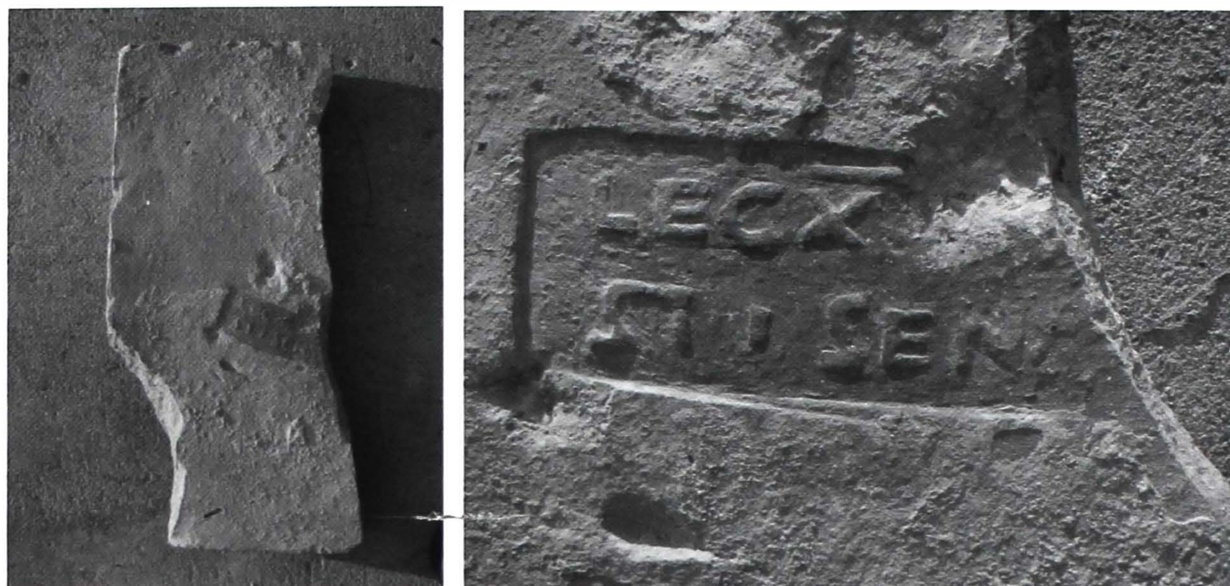
Recent, în depozitele Muzeului Nou din Sarmizegetusa, a fost descoperit un fragment de cărămidă acoperit cu mortar pe ambele fețe. După curățare a fost scoasă la iveală o ştampilă cu antroponim, ce aparținea Leg. XIII Gemina[51]. Dimensiunile fragmentului sunt următoarele: L = 58 cm, l păstrată = 25 cm, h = 5 cm. Cartuşul este de formă dreptunghiulară şi s-a păstrat destul de bine sub startul de mortar, lipseşte colțul drept, rupt cu cealaltă jumătate a cărămizii. Dimensiunile acestuia sunt următoarele: L păstrată = 13 cm, l = 5 cm, iar literele au înălțimea de 1-1,6 cm. În primul rând se văd foarte bine prescurtarea Leg de la *Leg(io)*, cu litera G în formă de C, din numărul formației se păstrează doar cifra X şi o parte din bara orizontală de deasupra, nici una dintre cele trei haste nu mai pot fi citite. În rândul al doilea se văd foarte bine literele *ST*(*atius, -atii*) cu ligatură, urmate de un semn de despărțire, după care se văd foarte bine literele SEN şi ceva mai prost păstrat T, de la *SENTIA*(*nus, -ni*).

---

[49] Piso 1996, p. 157.

[50] *IDR* III/ 6, 239. Ştampila apare şi în inventarele Muzeului din Deva cu proveniența Sântămăria de Piatră. Apropierea de Micia reduce şansele ca piesa să provină de la Sarmizegetusa, dar nu le infirmă în totalitate.

[51] *IDR* III/ 6, 245. Ştampila apare şi la Micia, dar în condițiile în care ni se spune, pe de o parte că sunt depozitate la Bucureşti şi în număr destul de mare la Deva (unde sunt numeroase, neinventariate şi inedite), iar pe de altă parte că sunt greşit repertorizate de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, ni se dă de înțeles proveniența destul de explicit.

Ştampila Leg. XIII cu antroponimul Statius Sentianus

Nici în acest caz condiţiile de descoperire nu sunt clare, deoarece piesa nu a fost inventariată. Lipsa de interes s-a datorat, probabil, faptului că ştampila a fost acoperită, iar după marginea de cartuş vizibilă toată lumea a crezut că avem de a face cu Leg. IIII FF. Dar mai mult ca sigur provine din săpături arheologice desfăşurate la Sarmizegetusa, întrucât marea majoritate a pieselor de marmură şi a materialului tegular descoperit în săpăturile vechi se află depozitate în clădirea Muzeului Vechi din localitate. Având în vedere că noua locaţie a clădirii muzeului datează din anul 1984, probabil că această piesă reprezintă o descoperire recentă. În nici un caz nu se pune problema unei achiziţii.

Între anii 2003-2004 s-au realizat săpături arheologice în Sarmizegetusa, pe proprietatea domnului Emil Crişan[52]. Se viza completarea planului unor clădiri descoperite în curtea Muzeului Vechi din localitate. Unul dintre fragmentele de ţigle avea imprimată ştampila Leg. XIII Gemina. Cu această piesă avem primul exemplu descoperit în timpul săpăturilor arheologice.

Şi în acest caz avem de a face cu o ştampilă cu antroponim[53]. Piesa se compune din trei fragmente, care au lungimea păstrată de 17 cm, lăţimea păstrată de 22 cm şi grosimea de 3 cm. Cartuşul se păstrează pe o lungime de 7,5 cm, are lăţimea de 4,5 cm, iar literele au 1-1,5 cm înălţime. O parte dintre litere sunt scrise inversat, la fel ca şi cifra XIII, de altfel întreg textul este scris de la dreapta la stânga. În primul rând se vede G-ul de la epitetul unităţii (rupt în două datorită unei spărturi recente), numărul trupei, IIIX, s-a păstrat foarte bine alături de G-ul de la *Leg(io)*. În rândul al doilea din cauza rupturii *AVR*(*elius*) lipseşte, în schimb se păstrează *MEN*, cu litera N scrisă invers. Din rândul al treilea se observă foarte bine litera D şi ceva mai estompat literele R şi E.

---

[52] *CCA* 2005, p. 318-319.

[53] *IDR* III/ 6, 165. În muzeul din Deva apar piesele cu numerele de inventar 2344 şi 2357, dar se precizează că nu provin de la Sarmizegetusa.

Ştampila Leg. XIII cu antroponimul Aurelius Menander

Aceste ultime piese scot din discuţie argumentele potrivit cărora ştampilele Leg. XIII Gemina nu au fost descoperite în timpul săpăturilor recente, or, faptul că nici una dintre ele nu se află depozitată la Sarmizegetusa. De altfel muzeele din Deva, Cluj sau Bucureşti conţin piese mai importante decât materialul tegular, cu aceeaşi provenienţă, Colonia Dacica. Motivul este unul simplu, oamenii sau instituţiile din aceste centre au desfăşurat săpături arheologice aici[54].

În ceea ce priveşte abundenţa producţiei civile sau oficiale, considerăm că acesta nu poate reprezenta un argument valabil în faţa exemplelor de faţă.

Poate că militarii ce apar în inscripţii nu au avut de a face cu lucrările edilitare din Colonia Dacica, dar ştampilele arată faptul că cel puţin părţi din Leg. XIII Gemina ar fi putut avea. Este greu de precizat momentul şi motivul angrenării trupelor campate la *Apulum* în eforturile edilitare ale Sarmizegetusei. Dar, prezenţa antroponimelor pe majoritatea fragmentelor descoperite, ne indică o datare mai târzie, ce nu are de a face cu începuturile oraşului.

Momentul atacurilor din timpul războaielor marcomanice sau, mai degrabă sfârşitul acestora, ar putea fi luat în considerare, întrucât zona din afara zidurilor de incintă au avut mult de suferit, numeroase clădiri fiind distruse. Or, unul dintre fragmente provine de la Est faţă de ziduri, un altul de la Nord de acestea, iar cel de-al treilea este posibil să provină tot din aceste zone. Este greu de stabilit dacă soldaţii din Leg. XIII şi-au adus efectiv aportul la lucrările de construcţii. Este posibil să fi devenit doar furnizori de materiale de construcţie. În orice caz, prezenţa lor, într-un fel sau altul, la Sarmizegetusa pare tot mai sigură.

După cele două grele şi sângeroase războaie duse împotriva dacilor, împăratul Traian va promulga *Lex provinciae*[55], foarte posibil chiar înainte de încheierea ultimului. Fondarea provinciei pare a fi mai degrabă un act de imagine imperială, de slăvire a învingătorului în faţa politicienilor şi a populaţiei Romei. Dar situaţia pare foarte asemănătoare cu ceea ce se întâmplă în conflictele zilelor noastre, când superputerile militare chiar dacă câştigă rapid pe câmpul de luptă, au de înfruntat o rezistenţă acerbă şi costisitoare în vieţi şi resurse din partea

---

[54] Băeştean 2008-2009, p. 165-172.
[55] M. Macrea, *Viaţa în Dacia romană*, Bucureşti, 1969, p. 29.

învinşilor mult după încheierea ostilităților. Probabil că această rezistență va fi înfrântă total şi definitiv abia pe la 107 în zona Țării Hațegului şi a Munților Orăştiei, în timp ce cucerirea părții centrale şi de Nord va mai dura până la 110-112.

S-a păstrat şi inscripția ce conține într-o formă lapidară actul de întemeiere a primului şi a singurului oraş (la acea vreme) din Dacia, cu numele Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa. Acest lucru s-a întâmplat în timpul celui de al doilea guvernator al Daciei, Decimus Terentius Scaurianus. De altfel, acesta este unul dintre motivele care susțin o continuare a războiului după fondarea provinciei. Probabil că primul guvernator, Iulius Sabinus, a avut sarcina de a pune capăt rezistenței din zona Munților Orăştiei şi doar o dată încheiată această spinoasă problemă, se vor crea condițiile pentru renunțarea la castrul de campanie din Țara Hațegului şi la construcția pe vechile instalații militare a primei aşezări urbane din provincia nou întemeiată.

Textul fragmentar şi cu multe lipsuri se cunoaşte numai din copiile lui Mezerzius în trei variante[56]. Una dintre versiunile de completare propuse este aceasta:

[Divinis auspiciis]
[Imp(eratoris) cae]saris divi Nerva[e]
[f(ili) Nervae] Traiani augusti
[Germ(anici) Dacici] condita Colonia
[Ulpia Traiana Augusta] Dacica
[Sarmizegetusa] per
[D(ecimum) Terenti]um Scaurianum
[legatum eius pro pr(aetore)][57]

Pe una dintre primele monede bătute pentru provincie, este redat ritualul religios de fondare a coloniei[58]. Este vorba de un sesterț de bronz, emis la Roma în vederea celebrării acestui eveniment. Întemeierea oraşului s-a făcut, după cum o arată imaginea numismatică, potrivit străvechiului rit moştenit de romani de la etrusci (*etrusco ritu*)[59]. Pe avers este redat chipul împăratului Traian, iar pe revers un personaj uman cu un plug tras de un bou şi o vacă de culoare albă trasează *pomerium*-ul (o brazdă de pământ) pe sau în interiorul căruia se vor ridica zidurile de incintă. Este acelaşi ritual pe care l-a realizat Romulus la Roma după ce şi-a ucis fratele, pe Remus.

[56] *IDR* III/ 2, 1.
[57] Wolff 1976, p. 108.
[58] Daicoviciu 1966 a, p. 8.
[59] Daicoviciu 1966 a, p. 9.

Ritualul religios de fondare a unui oraş roman (după Daicoviciu 1966, p. 9, Fig. 2)

La Sarmizegetusa guvernatorul D. Terentius Scaurianus trebuie să fi fost cel care, în numele împăratului, îmbrăcat în *cinctus gabinius* (toga cu acoperământ pentru cap), va mâna plugul ce va marca limitele viitorului oraş, lăsând nearate zonele unde se vor poziţiona porţile coloniei[60].

Ar fi fost interesant ca acest lucru să se fi întâmplat imediat după încheierea războiului, însă acest important funcţionar şi-a desfăşurat magistratura cândva între 107-112[61], dar nu se ştie exact când a început-o şi când a terminat-o. Dacă am lua în considerare posibilitatea ca împăratul Traian să se mai fi aflat în a doua jumătate a anului 106 în Dacia, este foarte posibil ca primul guvernator să fi intrat în funcţie doar în 107. Luând în considerare o magistratură normală, de un an de zile, şi nu din cele care ar putea dura şi până la doi sau trei ani de zile, am putea spune că Iulius Sabinus, primul guvernator, şi-a desfăşurat magistratura între anii 107-108, după care ar fi putut să-i urmeze în 108-109 Decimus Terentius Scaurianus. Datele exacte lipsesc, dar dacă Iulius Sabinus ar fi exercitat un singur an de guvernare, într-un moment de mari probleme de natură politică şi militară[62], nu vedem de ce am lua în calcul o magistratură extraordinară pentru următorul guvernator. Sinuciderea lui Decebal şi încheierea rezistenţei din munţii Orăştiei, o dată cu rezolvarea răzmeriţei iazigilor din 107 (evenimente care trebuie să fi avut legătură între ele), nu ne mai oferă nici un motiv să luăm în considerare o staţionare pe mai departe în zonă a legiunilor II Adiutrix şi VI

---

[60] Daicoviciu 1966 a, p. 9.

[61] *IDR* III/2, 1; I. Piso, *Fasti provinciae Daciae I. Die senatorischen Amtsträger*, Bonn, 1993, p. 13-18; I. Piso, *Zu den Fasten Dakiens unter Trajan*, în *Ad Fontes! Festschrift für Gerhard Dobesch zum fünfundsechzigsten Geburstag am 15. September*, Viena, 2004, p. 516-518; M. Bărbulescu, *Atlas-dicţionar al Daciei romane*, Cluj-Napoca, 2005, p. 21.

[62] Dar nu este mai puţin adevărat că o vreme el nici nu a fost luat în calcul, iar ulterior nimeni nu a înţeles care ar fi fost rolul său. Dar existenţa a două castre legionare, unul în Ţara Haţegului şi un al doilea în Munţii Orăştiei, prezenţa a cel puţin trei sau patru legiuni în această zonă, faptul că cel puţin primii doi guvernatori ai Daciei stau într-un castru şi nu într-un oraş, fondarea Sarmizegetusei abia sub al doilea guvernator, faptul că primele diplome militare cunoscute datează doar de la 109-110, credem că ne îndreptăţesc să afirmăm continuarea războiului, iar Iulius Sabinus a fost cel care a avut un rol determinant în ducerea la îndeplinire a acestui scop.

Ferrata. Pe fondul acestei detensionări şi a mutării Leg. XIII Gemina spre valea Mureşului şi a Leg. IIII Flavia Felix în Banat, se vor crea spaţiul şi posibilitatea pentru fondarea oraşului cu un *territorium* cuprins între castrele celor două unităţi militare. Prin urmare, datarea exactă a acestui important moment din viaţa oraşului rămâne, încă, o enigmă neelucidată.

Aşezarea astfel întemeiată va primi încă de la început titlul de *colonia*, cea mai importantă formă administrativă din Imperiu şi a fost înscrisă în tribul Papiria[63], din care făcea parte şi împăratul ctitor Traian.

Următorii împăraţi, Hadrian, Marcus Aurelius şi mai ales Septimius Severus au crescut numărul comunităţilor urbane din Dacia, uneori chiar în dauna Sarmizegetusei, dar fără a-i putea egala prestigiul vreuna. Când se vorbeşte despre acest oraş, de obicei se foloseşte titlul de capitală provincială. Chiar dacă cea mai mare parte a timpului guvernatorul a avut sediul la *Apulum* (Alba Iulia), chiar dacă centrul apulens a fost vatra de dezvoltare a două oraşe şi a unui castru legionar, chiar dacă a existat o mare concurenţă pentru supremaţia provincială, Sarmizegetusa nu a putut fi detronată de pe un loc câştigat înainte ca toţi concurenţii săi să se fi născut încă. Toate comunităţile urbane romane trebuiau să parcurgă o carieră pentru a atinge mult râvnitul titlu de *colonia*. Sarmizegetusa a fost fondată de la început ca şi *colonia*. Va primi şi *ius italicum* (dreptul italic), ceea ce însemna acordarea unor avantaje directe. Va fi singurul oraş din provincia Dacia care va primi epitetul *metropolis*, iar amfiteatrul său va găzdui *concilium Daciarum Trium*.

La scurt timp de la întemeiere, are loc o răscoală a sarmaţilor, între anii 117-118 d. Chr. A fost înăbuşită cu cruzime de către generalul Quintus Marcius Turbo, trimis de împăratul Hadrian (117-138). Drept recunoştinţă pentru nimicirea răscoalei, conducerea oraşului a ridicat în 118 un monument în cinstea împăratului[64], iar în 119 o inscripţie de mulţumire pentru generalul învingător[65].

În anul 166 d. Chr. popoarele barbare de la graniţa Iliriei până în Galia, în frunte cu marcomanii, s-au ridicat împotriva Imperiului. La un moment dat apărarea Daciei nu mai face faţă presiunii, atacatorii invadează teritoriul provinciei, pustiesc regiunea auriferă şi se îndreaptă spre Ulpia Traiana. Guvernatorii Daciei vor lupta din greu pentru apărarea hotarelor provinciei. Pe unul dintre ei, M. Claudius Fronto (mort pe câmpul de luptă în anul 170) populaţia oraşului îl cinsteşte printr-o inscripţie în care îl numeşte *fortissimus dux*[66].

Descoperirile arheologice atestă o distrugere a zonei din afara zidurilor oraşului, aproape toate clădirile din zona *extramuros* având de suferit în urma atacurilor. Dar se pare că în oraş nu s-a reuşit pătrunderea. Până la urmă Colonia Dacica Sarmizegetusa este salvată şi dedică împăratului Marcus Aurelius (161-

---

[63] Daicoviciu 1966 a, p. 9, fig. 10.
[64] *IDR* III/ 2, 70.
[65] *IDR* III/ 2, 96.
[66] *CIL* III 1457 = *IDR* III/ 2, 90.

180), pe la 172, o inscripție prin care își manifestă recunoștința de a fi scăpat-o de un dublu pericol: cel al invaziei și cel al răscoalei autohtonilor[67]. Este vorba despre un monument onorific cunoscut doar dintr-o copie a lui Antonius Verantius (Verancsics) de sec XVI, cu următorul text:

[Imp(eratori) caes(ari)
M(arco) Aur(elio) Antonino aug(usto)
pont(ifici)] max(imo) trib(unicia) [pot. ... imp. ... cos. ... pro
c]o(n)s(uli) Armen(iaco) Med(ico) [Parth(ico) max. divi]
Antonini fil(io) divi [Veri Parth(ici) max(imi) fra
[t]ri divi Hadr(iani) nep(oti) divi [Traiani Parth(ici)]
pronepoti divi Nervae [abnep(oti) co]
lonia Ulp(ia) Traian(a) aug(usta) Dac(ica) [Sar(mizegetusa)]
ancipiti periculo virtu
tib(us) restituta[68]

Familia Severilor s-a bucurat în capitala Daciei de multă prețuire, împăratului Caracalla (211-217) îi datorăm câteva monumente onorifice[69].

Despre starea de înflorire a orașului pe timpul lui Severus Alexander (222-235) stă mărturie faptul că acordă urbei titlul de *metropolis* și de acum în amfiteatrul Sarmizegetusei se va întruni Concilium Trium Daciarum[70].

Colonia își exprimă devotamentul față de împăratul Gordian al III-lea (238-244) în anul 239, iar în anul 241, la Sarmizegetusa, conciliul celor trei Dacii se închină acestuia[71].

În timpul împăratului Filip Arabul (244-249) au loc atacuri ale carpilor (248-249) asupra provinciei, în drumul lor spre Dunăre. Procuratorul provinciei Dacia Apulensis, P. Aelius Hammnonius (247-249) a ieșit victorios asupra carpilor, iar conducerea orașului îi ridică împăratului o statuie cu inscripția "*nostro divino domino*". Conciliul celor trei Dacii, la rândul său îi dedică o inscripție onorifică în anul 248[72].

În anul 250, împăratul Traianus Decius (249-251) a fost celebrat ca *restitutor Daciarum* de către Colonia Nova Apulensis, iar Ulpia Traiana i-a ridicat o statuie din bronz aurit (de la care ni s-a păstrat capul)[73], probabil în for, ca mulțumire că a apărat Dacia de goți și carpi.

În ultimele două decenii ale dominației romane s-a resimțit criza prin care trecea imperiul, Dacia și metropola sa. De exemplu, în timpul lui Gallienus (253-268) circulația monetară pe teritoriul Sarmizegetusei, și nu numai, scade. Din

[67] Daicoviciu, Piso 1975, p. 162.
[68] *IDR* III/ 2, 76.
[69] *IDR* III/ 2, 77, 227.
[70] Daicoviciu 1966, p. 153–171.
[71] *IDR* III/ 2, 80.
[72] *IDR* III/ 2, 81.
[73] O. Floca, *Un monument sculptural al împăratului Traianus Decius*, în *Sargetia*, 7, 1970, p. 79-86.

timpul aceluiaşi împărat ni s-a păstrat o inscripţie dedicată fiului său Licinius Cornelius Valerianus[74].

După jumătatea sec. III provincia Nord dunăreană, pe fondul atacurilor barbare şi a lipsei soluţiilor de apărare, la fel ca şi în cazul celei mai mari părţi a Imperiului, intră într-o criză profundă. Împăratul Aurelian (270-275) decide scurtarea frontierelor şi implicit unele sacrificii, printre care şi renunţarea la provincia creată de Traian. Cu acest prilej se vor retrage peste Dunăre pe lângă armată şi funcţionari, proprietarii de pământ şi cei cu interese în imperiu, dar nu şi marea masă a populaţiei.

Istoricul descoperirilor arheologice. Deşi s-au făcut numeroase cercetări, datele în legătură cu eventuale locuiri preistorice sunt foarte sărace la Sarmizegetusa.

Din locuri greu de precizat au fost adunate piese neolitice. A fost descoperit şi un depozit de bronzuri, care nu a putut fi încadrat cronologic sau cultural. Se mai cunosc materiale ce aparţin culturii Coţofeni, topoare din piatră şlefuită sau un topor din cupru cu braţele în cruce de tipul Jászládány, varianta Orşova[75].

Din săpături mai vechi, în locul numit Grohotea Tornească, a fost descoperită ceramică lucrată cu mâna[76].

Unele dintre aceste mărturii au fost interpretate ca dovezi ale unei locuiri pe teritoriul Sarmizegetusei înainte de cucerirea romană. Doar că nu există, până în acest moment, nici un complex care să poată fi atribuit unei alte perioade istorice în afara celei romane, mergând din neolitic până la daci sau celţi. Avem de a face cu piese disparate în contexte arheologice romane. În aceste condiţii probabil că explicaţia trebuie găsită în faptul că atunci când s-au construit castrul sau oraşul, s-a folosit lut pentru amenajări dintr-un sit sau mai multe, în care a existat o locuire anterioară. Este posibil ca astfel de aşezări să fi existat în jur, dar în vatra oraşului, unde s-au concentrat săpăturile arheologice, nu există nici un fel de atestări de locuinţe, cu excepţia pieselor.

În condiţii cu totul întâmplătoare, în anul 1823 se descopereau două mozaicuri policrome la Sarmizegetusa, ce formau podeaua a două încăperi. Amplasarea acestui punct era în apropierea casei baronesei Nopcsa, la Nord de zidurile oraşului roman, de-a lungul drumului care ducea spre fosta gară. Era vorba despre celebrele mozaicuri ce reprezintă *„judecata lui Paris”* şi implorarea lui Ahile de către Priam pentru cedarea trupului lui Hector, fiul ucis. Din păcate astăzi aceste importante monumente de artă provincială le cunoaştem doar din

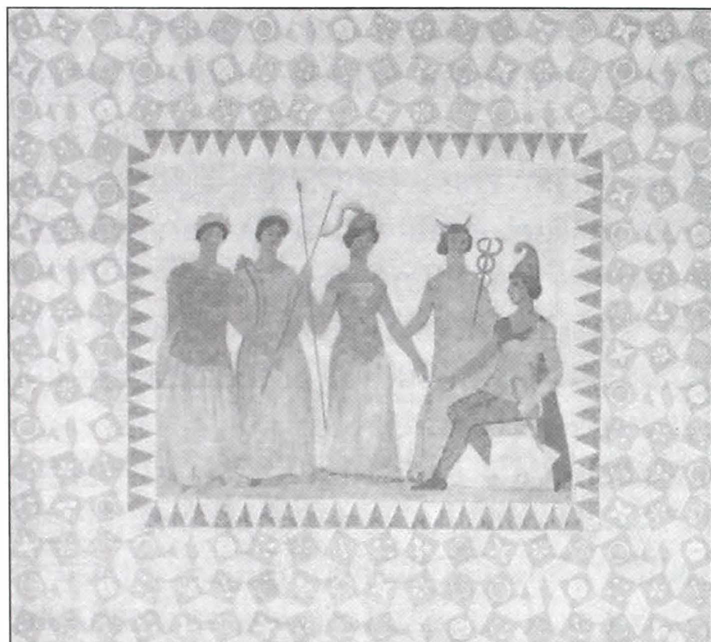
---

[74] *CIL* III 1971 = *IDR* III/ 2, 82; Berciu 1961, p. 151-158.

[75] I. Andriţoiu, *Contribuţii la repertoriul arheologic al judeţului Hunedoara*, în *Sargetia*, 14, 1979, p. 26; E. Nemeş, *Locuitorii Ţării Haţegului până la cucerirea romană*, în *Sargetia*, 21-24, 1988-1991, p. 41; Tatu et alii 1988-1991, p. 99; S. Luca, *Descoperiri preistorice din judeţul Hunedoara – din paleolitic până la începutul civilizaţiei dacice*, în *SUC*, 2, 2005, p. 34; *Rep. Hd*, *s. v.* Sarmizegetusa, p. 147.

[76] A. Ardeţ, *Ceramica dacică de tradiţie celtică la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *TD*, 10/1-2, 1991, p. 137-143.

nişte desene realizate la vremea respectivă de M. Ackner, fiind distruse după 1832 de către un ofiţer austriac[77].

Judecata lui Paris

Implorarea lui Ahile de către Priam

În anul 1880 se crea la Deva „*Societatea de Istorie şi Arheologie*". Arheologii maghiari Király şi Téglás au cercetat în partea de Vest, în afara zidurilor oraşului, templul zeilor sirieni şi tot *extramuros*, în colţul de Sud-Vest templul lui Mithras. Tot ei au început lucrările din zona amfiteatrului şi a termelor aflate în imediata vecinătate, la Nord de zidurile oraşului, iar în partea de Nord-Est templele dedicate lui Malagbel şi lui Aesculap şi Hygia, etc.

Din anul 1924 C. Daicoviciu împreună cu O. Floca încep săpături în interiorul oraşului, descoperind ceea ce ei au interpretat drept un „palat al Augustalilor", mai târziu dovedindu-se a fi forul *Coloniei Dacica*. De asemenea, au mai săpat în cimitirul de Est al oraşului, unde a fost descoperit un mausoleu dedicat pentru familia Aurelia, la amfiteatru, două *Villa suburbana*, etc. După o întrerupere săpăturile arheologice au fost reluate în anul 1973, la aproximativ 100-500 m Est de zidurile oraşului, unde au fost descoperite câteva cuptoare pentru arderea cărămizilor. Un atelier de sticlărie (EM 21) a fost descoperit la Nord de zidul de incintă, şi tot în această zonă au fost descoperite mai multe edificii cu posibil caracter religios (EM 2, EM 14-20, EM 22, EM 24). În partea de răsărit şi de apus, de o parte şi de alta a drumului Imperial, se înşirau cele două necropole. Şi în partea de Nord sau de Sud au fost scoase la iveală stele funerare şi morminte[78].

În partea de Vest a oraşului, în zona grădiniţei au fost cercetate clădirile EM 5 şi EM 6, una dintre ele beneficiind de instalaţie de hipocaust[79].

---

[77] Daicoviciu, Alicu 1984, p. 66.

[78] Daicoviciu, Floca 1937, p. 1-23; Daicoviciu et alii 1979, p. 139-154; Daicoviciu, Alicu 1984, p. 130-132; Daicoviciu et alii 1989-1993, p. 409-432; Daicoviciu et alii 1994, p. 433-460; Alicu, Paki 1995, p. 7-8.

[79] Informaţie D. Alicu; a se vedea planul din Alicu, Paki 1995, pl. I.

Imediat la intrarea în oraş, în anii '80, a fost cercetat, fără a fi terminat, *Domus Procuratoris*, Palatul Procuratorului financiar al Provinciei Dacia Apulensis. Săpată doar parţial clădirea se poate observa continuând în grădinile învecinate[80].

În anii '90 au continuat săpăturile în zona forului coloniei, centrul oraşului de odinioară.

Astăzi cercetările arheologice continuă în zona centrală a aşezării şi în cimitirul de răsărit al oraşului[81], iar o echipă germană a desfăşurat săpături în zona sacră, a templelor, unde au şi descoperit un templu nou.

O parte dintre obiectivele cercetate au fost conservate şi restaurate, fiind puse la dispoziţia vizitatorilor. Monumentele pot fi împărţite între zona din afara zidurilor de incintă ale oraşului şi cele *intra muros* (dintre ziduri).

La Hobiţa, în punctul „Dealul Hobenilor", pe malul stâng al pârâului Hobiţa, a fost cercetată în anul 1948 o *Villa rustica*. Au fost identificate clădirea principală, un turn, anexe şi zidul de incintă. Materialul arheologic recoltat a fost foarte bogat. La 200 m de sat, pe malul drept al Hobiţei, a fost descoperită în anul 1978 o altă *villa rustica*. Au fost scoase la iveală ziduri, ceramică, cărămizi şi ţigle. Numele satului este atestat de documentele medievale.

La Breazova au fost observate în mai multe puncte de pe teritoriul satului urmele unor clădiri de piatră, cărămizi şi ţigle de epocă romană. A mai fost identificat un cuptor pentru ars ceramica, monede şi morminte romane. Numele satului apare menţionat în documentele medievale sub diverse forme: Brazua, Brazowa.

Descriere pe scurt a oraşului antic. Aşezarea a avut iniţial forma unui dreptunghi mai mic cu laturile de 530 x 430 m, după care, la un moment dat se va mări, ajungând ca laturile de Nord şi Sud să atingă aproximativ 620 m iar cele de Est şi Vest de 520 m[82] (Fig. 1-2).

Cu aproximativ 34 ha între ziduri şi alte 60-80 ha în afara acestora, *Colonia Dacica Sarmizegetusa* se înscrie între oraşele de dimensiune medie la scara Imperiului. Pe această suprafaţă locuia o populaţie de aproximativ 15-20.000 locuitori[83]. Astăzi comuna cu toate satele ce-i aparţin nu mai are nici 1500 de locuitori. Însă oraşul mai dispunea şi de un *territorium* în jurul său, o zonă în care cei ce-şi puteau permite se retrăgeau pe timp de vară, se desfăşurau activităţi agricole în cadrul a numeroase *villa rustica* (ferme) sau chiar se dezvoltau aşezări de rang inferior, cum au fost de exemplu: *Germisara* (Geoagiu Băi) sau *Aquae* (Călan Băi). Această zonă se întindea în apus până la Dunăre, unde *Dierna* se va rupe şi se va dezvolta din teritoriul Sarmizegetusei, în timp ce spre răsărit

---

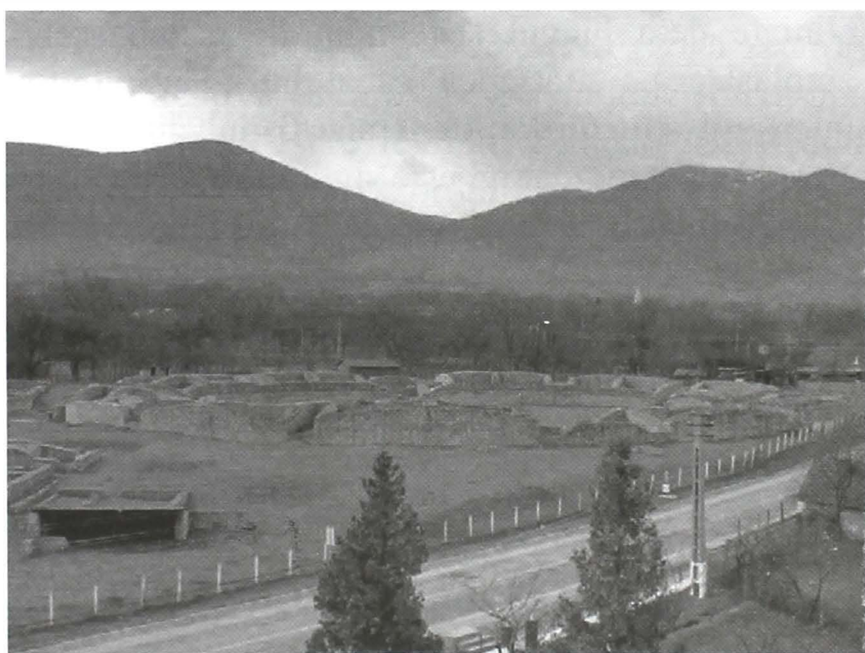
[80] Daicoviciu et alii 1980, p. 276-282; Daicoviciu et alii 1983, p. 246-277.
[81] *CCA* 2002, p. 274; *CCA* 2003, p. 457, pl. 103; *CCA* 2004, p. 290; *CCA* 2005, p. 324-326; *CCA* 2006, p. 311; *CCA* 2007, p. 307-308; *CCA* 2008, p. 270; *CCA* 2009, p. 192.
[82] Marcu, Cupcea, p. 546.
[83] Daicoviciu 1966 a, p. 12.

Ampelum (Zlatna) se va dezvolta prin fragmentarea teritoriului metropolei. *Tibiscum* (Jupa) şi unul dintre cele două oraşe de la *Apulum* s-au fondat conform unui scenariu asemănător[84].

Această uriaşă întindere de pământ nu însemna doar o transformare în cifre în registrele vremii, ci semnifica faptul că metropola şi oamenii săi de afaceri deţineau şi controlau comerţul de la Dunăre, agricultura din fertila vale a Mureşului şi nu în ultimul rând profiturile aduse de minele de aur din Munţii Apuseni. Iată câteva motive foarte serioase pentru care orice concurent cu greu ar fi putut să detroneze Sarmizegetusa din poziţia fruntaşă pe care a deţinut-o. Chiar dacă a avut de suferit pierderi teritoriale, este foarte greu de crezut că influenţa economică a afaceriştilor din metropolă a putut fi ştirbită în vreun fel.

Zona din afara zidurilor era dominată de construcţia gigantică, de 88 x 69 m, a amfiteatrului, dedicat atât de îndrăgitelor spectacole cu lupte de gladiatori, dramă, mimă, sport, etc. Toate aceste spectacole se desfăşurau în *harena* (arena) astăzi acoperită cu iarbă, la acea vreme acoperită cu nisip sau rumeguş pentru a absorbi sângele[85].

Amfiteatrul şi zona sacră

La sfârşitul luptelor suprafaţa se curăţa cu apă, care era apoi drenată prin marele canal ce tăia arena dinspre vest spre est. În partea centrală canalul se întrepătrunde cu o cameră ce adăpostea, probabil, o maşinărie pentru realizarea de efecte speciale în timpul spectacolelor *pegma*.[86] O inscripţie din muzeu ne

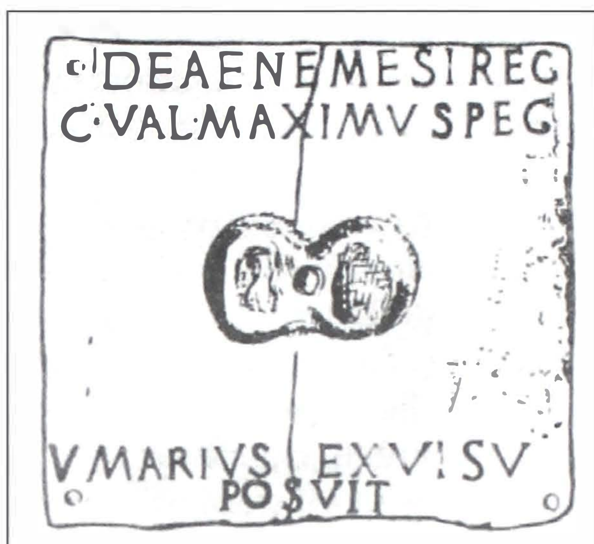
[84] Piso 1995, p. 63-82; Ardevan 1998, p. 74-81.

[85] D. Alicu, V. Popa, E. Bota, *Cercetări arheologice la Sarmizegetusa. Campania 1993: amfiteatrul*, în *AMN*, 31, 1, 1994, p. 487-521; Alicu 1997, *passim*; D. Alicu, C. H. Opreanu, *Les Amphitéâtres de la Dacie romaine*, Cluj-Napoca, 2000, *passim*.

[86] D. Alicu, D. Rus, *Essai de reconstruction de l'amphithéâtre de Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *Politique edilitaire*, Cluj-Napoca 1993, Pl. I şi IV 2.

vorbeşte despre un C. Valerius Maximus care a fost *pegmarius*, unul dintre manipulanţii maşinăriei[87].

Caius Valerius Maximus, ***pegmarius***

Din fotografii mai vechi se pot observa câteva blocuri de piatră patrulatere aliniate de-a lungul sistemului de canalizare. Cinci piese de acest gen erau amplasate pe marginea canalului, dând impresia că au fost descoperite în interiorul structurilor subterane. Unul dintre blocuri se sprijinea pe peretele de Vest al camerei, dar nu este sigur dacă a fost surprins *in situ*[88].

Blocurile sunt din andezit, cu latura de 50 cm şi o grosime de 20 cm. În zona centrală prezintă un orificiu cu diametrul de 8-9 cm. Deasupra sau dedesubtul orificiului se afla o inscripţie *p(edes)*, urmată de o cifră. Se pare că distanţele dintre lespezi era de 2 *pedes*, după cum rezultă din inscripţiile PCCCXC şi PCCCXCII. Numărul cel mai mare este CCCCXX. I. Piso le interpreta drept baze pentru susţinerea parilor *velarium*-ului, în timp ce cifrele par a măsura circumferinţa amfiteatrului [89].

Dacă s-a anticipat corect locul de descoperire a blocurilor de piatră, mult mai plauzibilă pare ipoteza unor blocuri de racord pentru o conductă de plumb, care să aprovizioneze bazinul din camera centrală, cu atât mai mult cu cât unul dintre blocuri a fost descoperit în această cameră[90].

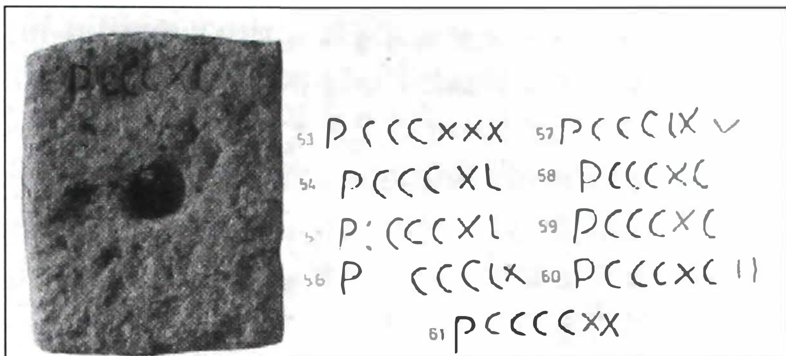
[87] C. Daicoviciu, *Sarmizegetusa (Ulpia Traiana) în lumina săpăturilor. Les fouilles de Sarmizegetusa (Ulpia Traiana)*, în *ACMIT*, 4, 1938, p. 410; Daicoviciu 1966 a, p. 80; I. I. Russu, *Note epigrafice (XIV), Inscripţii din Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *SCIVA*, 25/4, 1974, p. 590-591, fig. 5; *IDR* III/ 2, 321.

[88] C. H. Opreanu, *Despre structurile subterane ale arenei amfiteatrului de la Sarmizegetusa*, în *AMN*, 22-23, 1985-1986, p.156-157, fig. 4.

[89] *IDR* III/ 2, 53-61; I. Piso, *Epigraphica IX*, în *AIIA*, 21, 1978, p. 285-286, Pl. I şi IV 2.

[90] Analogii pentru astfel de blocuri se cunosc la Artemisionul din Efes, unde apar blocuri circulare. Mai apropiată ca formă, este piatra de racord de la Pergam, care, spre deosebire de exemplele de la Sarmizegetusa, are diametrul orificiului central mai mare, ceea ce se poate explica prin faptul că avem de a face cu conducte ceramice.

Blocuri racord amfiteatru (după *IDR* III/ 2, 53-61)

Cei aproximativ 5-6000 de spectatori îşi ocupau locurile într-o ordine socială foarte strictă. În primele rânduri pe bănci de piatră, unele rezervate prin inscripţiile ce se mai pot vedea pe spătare, stăteau cei din *ordo decurionum*, aristocraţia oraşului. Apoi urmau câteva rânduri pe care stăteau cei din ordinul equestru, cavalerii, pe care Th. Mommsen îi compara cu burghezia germană, erau oamenii de afaceri, uneori mai înstăriţi decât cei din primele rânduri, dar nu aveau originea lor socială. Iar în ultimele rânduri stătea *plebs* (plebea, poporul), oamenii de rând şi femeile tot aici îşi aveau locurile.

În faţa amfiteatrului, spre răsărit, se întinde o *area sacra* (zonă sacră)[91], incomplet cercetată, numai în urmă cu câţiva ani a fost descoperită clădirea unui templu nou, necunoscut încă, este vorba despre templul dedicat pentru două divinităţi mai puţin cunoscute, Domnus şi Domna, de origine celtică[92].

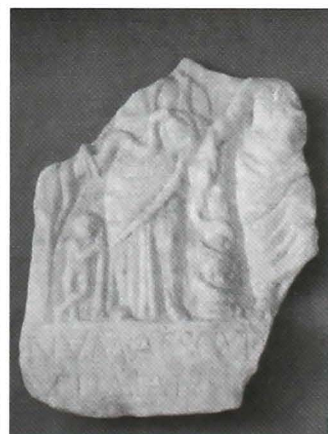
Aici se mai afla templul dedicat lui Aesculap şi Hygia, zeii protectori ai medicinei. Era şi un fel de spital, deoarece se putea acorda primul ajutor în caz de necesitate. Zeii erau reprezentaţi prin urechi, întrucât se numărau printre „zeii ascultători”, cărora li se şopteau la ureche problemele.

Statuia lui Aesculap

Aesculap şi Hygia „zeii ascultători”

Zeii medicinei şi şarpele

Spre Sud, în apropierea zidurilor oraşului, se aflau Templul Mare, în care se pare că se aduceau rugăciuni mai multor divinităţi. Imediat lângă, se poate

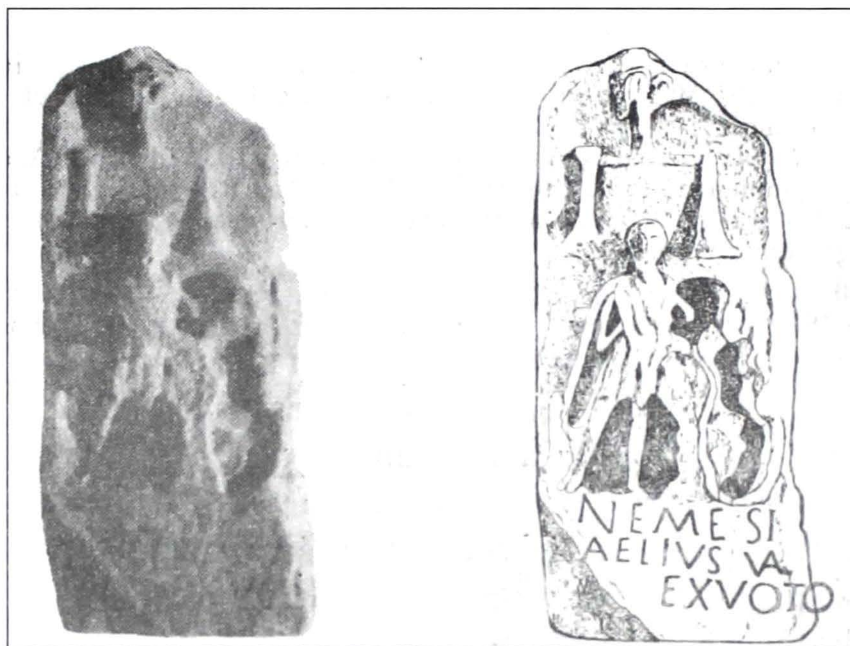
---

[91] Daicoviciu, Alicu 1981, p. 59-84; H. Daicoviciu, D. Alicu, *Edificii de cult la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (II)*, în *AMN*, 19, 1982, p. 59-74.

[92] Fiedler, Höpken 2007, p. 435-466.

vedea ceea ce s-a mai păstrat din Templul lui Silvanus, zeul pădurilor, protectorul vegetației, care apare însoțit de mai multe Silvane.

Chiar la intrarea în amfiteatru se afla Templul zeiței Nemesis, care printre altele proteja şi norocul (mai apare cu balanța reprezentând justiția[93], or, era adorată în mediul militar pentru că întruchipa răzbunarea), deoarece gladiatorii aveau nevoie de mult noroc pentru a scăpa cu viață.

Zeița Nemesis care ține în mână balanța (după *IDR* III/ 2, 308)

Între temple şi zidurile oraşului şerpuieşte un drum care vine dinspre Vest şi se îndreaptă spre Est. Este un fragment din drumul imperial, pe care localnicii îl mai folosesc pe unele porțiuni. Ca toate drumurile romane a fost construit la înalte standarde de urbanism şi are traseul cunoscut în întregime. Era cea mai importantă rută de circulație, nu doar o legătură între partea de Sud şi cea de Nord a provinciei, ci o legătură între o zonă izolată la miazănoapte de Dunăre şi restul lumii Imperiului Roman. Venea de la *Drobeta* (Drobeta Turnu Severin), prin *Tibiscum* şi *Sarmizegetusa*, apoi o cotea spre Nord către *Apulum*, *Potaissa*, *Napoca* şi se oprea la *Porolissum* (Moigrad), cel mai înaintat punct al provinciei.

În fața acestui drum se mai poate vedea un val de pământ, care vine continuu dinspre Est şi se îndreaptă spre Vest. În pământ, încă nescos la iveală, se află zidul de Nord al oraşului. La fel de bine se mai văd zidul de Est şi cel de Sud, ceva mai puțin păstrat este cel de Vest, fiind acoperit astăzi în mare măsură de sat (Fig. 10).

Zidurile erau construite din blocuri fasonate de gresie, care se ridicau până la aproximativ 4-5 m înălțime şi erau prevăzute, probabil, cu creneluri în partea de sus. Pe fiecare dintre laturi era câte o intrare. Porțile opuse erau legate între ele printr-un drum principal, *cardo maximus* (Nord-Sud) şi *decumanus maximus* (Est Vest), în felul acesta oraşul era străbătut în cele patru direcții de două artere de

[93] *IDR* III/ 2, 308.

bază. În paralel cu cele două se trasau alți *cardines* (drumuri secundare Nord-Sud) şi alți *decumani* (drumuri secundare Est-Vest), între care se dezvoltau construcțiile publice sau cele private[94].

Imediat la intrarea în oraş se afla una dintre cele mai importante clădiri, *domus procuratoris*[95], palatul procuratorului financiar al provinciei Dacia Apulensis (Fig. 11). Acest magistrat era un personaj foarte important în ierarhia provincială, practic al doilea după guvernator. Era un fel de ministru de finanțe, care se ocupa de strângerea taxelor şi a impozitelor, doar că avea o atribuție mai importantă în plata armatei. Palatul a fost săpat fragmentar, fiind scoase la iveală două complexe termale (băi), un templu, birouri, etc.

Unul dintre zidurile clădirilor de aici măsoară peste 1 m lățime. Este greu de spus care trebuie să fi fost înălțimea acestui edificiu dar, este destul de clar faptul că a avut de susținut o greutate imensă, probabil greutatea mai multor etaje. La Roma clădirile puteau atinge 20 m înălțime în vremea lui Augustus. La intervenția împăratului s-a stabilit acest etalon ca un maxim, deoarece edificiile care îl depăşeau deveneau nesigure şi mai erau şi insalubre. Măsuri similare au luat Nero şi Traian[96]. Probabil că la Sarmizegetusa nu s-au atins astfel de înălțimi, dar cu certitudine au existat edificii cu mai multe niveluri.

Spre Nord această clădire era flancată de un zid imens, care nu este parte componentă a palatului. Este un picior, substrucția unui *horreum*, un depozit pentru cereale (Fig. 12). În grădinile alăturate, încă nesăpat, se află cel de-al doilea picior, ele jucând rolul de a susține schelăria de lemn sau zidărie a hambarului. Semăna cu construcțiile de acest fel din zilele noastre, diferă dimensiunile, cel roman este unul gigantic. Atât în oraşe cât şi în castre (tabere militare) aceste hambare se găseau la intrare, în apropierea porților, pentru a nu deranja circulația importantă din zona centrală unde se afla forul sau *principia*.

Domus procuratoris*, substrucție *horreum

***Domus procuratoris*, complex termal**

[94] Alicu 1980, p. 24-27; Alicu, Paki 1995, p. 2-6.

[95] Daicoviciu et alii 1980, p. 276-282; Daicoviciu et alii 1983, p. 246-277; Piso 1983, p. 233-251; Daicoviciu, Alicu 1984, p. 133-144; Piso 1998, p. 253-271.

[96] N. Lascu, *Cum trăiau romanii*, Bucureşti, 1965, p. 168.

Se ajunge apoi la forul coloniei *Dacica Sarmizegetusa*, centrul oraşului. Era centrul întrucât aici se intersectau cele două drumuri principale *cardo maximus* şi *decumanus maximus*, cu punctul de intersecţie *locus gromae* păstrat şi marcat de câteva blocuri de marmură pe care se afla un altar ce marca acest punct important. Intrarea spre curte se făcea printr-o poartă monumentală, un *tetrapilum*, susţinută de patru piloni (un arc de triumf dublu), pe frontonul căruia trebuie să se fi aflat inscripţia de fondare a forului[97] (Fig. 13-14).

Partea de Nord a intrării era mărginită de câte o fântână publică, prima dată construite din gresie[98], iar după dezafectarea şi mutarea lor spre centru vor fi edificate în marmură[99]. S-au păstrat şi inscripţiile celor două monumente[100]. Meşterii care s-au ocupat de aceste construcţii trebuie să fi fost din Asia Mică, ceea ce se poate deduce din tehnica de construcţie, ce constă dintr-un miez de *opus incertum*[101] şi blocuri de marmură. În ceea ce priveşte statuile folosite drept decor, acestea sunt nişte copii mediocre, dar se ştie că meşterii din Asia Mică reproduc des modelele greceşti.

Capitelurile şi cornişa sunt şi ele de origine micro-asiatică. Între această tehnică de lucru folosită la îmbrăcarea forului în marmură, la construcţia fântânilor de marmură şi blocurile de piatră de la cel puţin un apeduct, nu poate să fie o simplă coincidenţă. Legătura dintre toate aceste elemente este dată de meşterii micro-asiatici, care marchează o nouă etapă constructivă a lui *forum vetus* la Sarmizegetusa[102].

Pe lângă figurile de la marile fântâni de pe *decumanus maximus*, la Sarmizegetusa se mai cunosc şi alte astfel de piese, care demonstrează existenţa mai multor obiective de acest gen[103].

Se trecea în curtea forului (Fig. 15), placată în întregime cu blocuri de marmură. În centrul curţii şi pe margini tronau bazele ce susţineau statui de bronz aurit (din care s-au păstrat doar fragmente) sau marmură a unor împăraţi ce au jucat un rol în viaţa oraşului sau a provinciei.

---

[97] Piso 2006, p. 211-214; Al. Diaconescu, *Inscripţia monumentală de la intrarea în forul traianic al Sarmizegetusei. o reconsiderare*, în *EN*, 16-17, 2006-2007, p. 95-106; Diaconescu, Bota 2009, p. 33-34.

[98] Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, p. 120.

[99] Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, p. 120-126; Diaconescu, Bota 2004, p. 470-501.

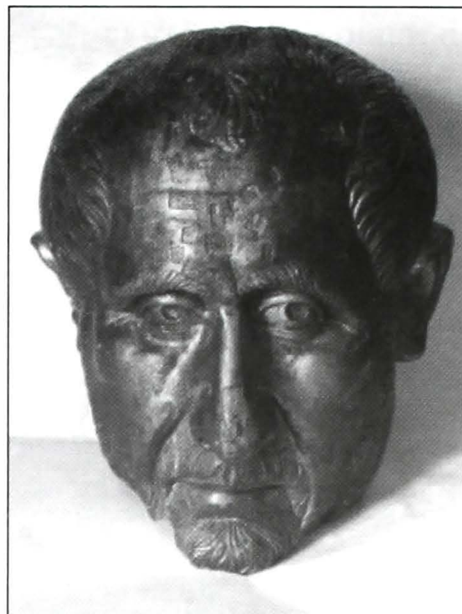
[100] *IDR* III/2, 22; Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, p. 123-126, Planşa XL, 26; Diaconescu, Bota 2004, p. 490.

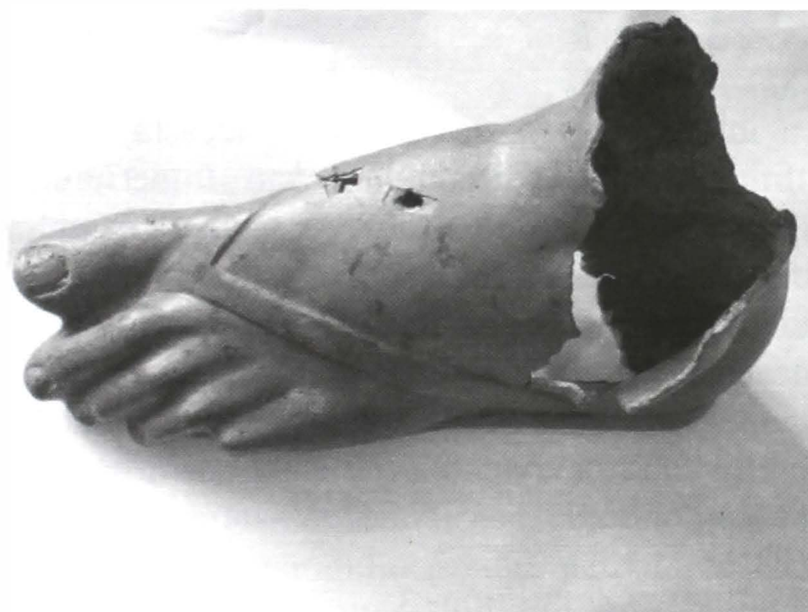
[101] Tehnică de construcţie ce consta din folosirea bolovanilor de râu legaţi cu ciment.

[102] Diaconescu, Bota 2002-2003, p. 155-197.

[103] D. Isac, I. Stratan, *Monumentele de artă provincială romană în Muzeul din Lugoj*, în *Banatica*, 2, Reşiţa, 1973, p. 117-130; Alicu et alii 1979, p. 159, Pl. LXXIV.454; G. Băeştean, *Fântâni publice la Sarmizegetusa*, în *Sargetia*, 28-29/1, 1999-2000, p. 243-251; Diaconescu, Bota 2004, p. 485, fig. 19; G. Băeştean, *Distribuţia şi canalizarea apei în Colonia Dacica Sarmizegetusa*, în *Dacia Felix. Studia Michaeli Bărbulescu oblata*, 2007, p. 390-401; Băeştean 2008, p. 113-120.

Curtea forului

Cap statuie imperială

Picior statuie imperială

Fragment statuie imperială

În părţile de Est, Nord şi Vest curtea comunica cu exteriorul prin portice, colonade de marmură, cu înălţimea de aproximativ 6 m, ce susţineau acoperişuri din ţiglă[104].

Din curtea forului se trecea într-o *basilica*, clădirea ce domina prin înălţimea ei întreg ansamblul arhitectonic. Această clădire era flancată în partea de Est şi de Vest de câte un podium, de pe cele două *tribunalia* cetăţenii îşi ţineau discursurile sau cei doi primari, *II virii*, judecau. Tribunalul de răsărit avea la subsol o *carcer*, care nu era chiar închisoarea ci mai degrabă un arest preventiv (Fig. 16).

[104] Diaconescu, Bota 2009, p. 140-142.

Tribunalul de răsărit

Din acest spațiu se putea intra în *curia*, la Roma în această încăpere senatorii discutau problemele importante ale Republicii sau Imperiului, în provincii decurionii, care se reuneau într-un fel de consiliu de astăzi al oraşelor – *ordo decurionum*, discutau problemele importante ale oraşului, prezidați de cei doi primari. Dedesubt se aflau două camere cu boltă, *aeraria*, camerele de tezaur ale oraşului. Încăperile care flancau *curia* nu au o destinație bine precizată, dar aici trebuie să se fi aflat birourile magistraților superiori ai oraşului. Pe lângă cei doi primari ar mai fi de amintit edilii, ce se ocupau de problemele de urbanism şi questorul, ce se ocupa de banii comunității. Tot în acea zonă se presupune existența „palatului Augustalilor"[105].

For, *curia* şi *aeraria*

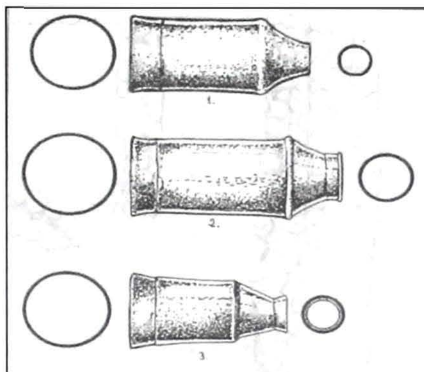
În zona forului se găseau şi *taberna*, magazine. Înainte ca forul să fi îndeplinit funcții politice, administrative, era locul unde cetățeanul roman se

[105] Piso 2006, p. 167-169.

ducea să schimbe produse. Astfel avem ştiinţă de *forum boarium* (piaţa de animale), *forum piscatorium* (piaţa de peşte), *forum oleatorium* (piaţa pentru uleiuri), etc.

Sistemul de canalizare[106], blocurile de piatră[107], tuburile ceramice[108] şi conductele de plumb[109] ne îndreptăţesc să înscriem metropola Daciei alături de marile oraşe ale Imperiului Roman, care au însemnat etaloane şi standarde de urbanism şi civilizaţie la cel mai înalt nivel.

Bloc calcar

Tuburi ceramice

Conductă plumb

De-a lungul timpului au fost săpate şi alte obiective, fără a fi puse însă în circuitul turistic.

Din anul 1924, la iniţiativa lui Constantin Daicoviciu, Sarmizegetusa beneficiază şi de un muzeu ce colectează piesele descoperite în timpul săpăturilor.

Toate aceste ruine vorbesc încă. Povestea lor nu s-a sfârşit. Chiar dacă astăzi viaţa, obiceiurile, cultura şi spiritualitatea celor care le-au dat viaţă sunt mai greu de descifrat, este de datoria noastră să le păstrăm şi dacă este posibil să le reînviem. Un exemplu în acest sens este şi acela când, cu ocazia sărbătoririi zilei de naştere a împăratului Traian, pe data de 18 septembrie (*Dies Traiani*), câţiva soldaţi romani au mărşăluit din nou, după aproape 2.000 de ani, în arena amfiteatrului.

---

[106] Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, fig. XXVIII, XXXIX, 1-2, p. 120; *CCA* 2003, p. 266. Piese din zidurile bisericilor de la Peşteana sau Densuş provin din sistemul de canalizare al oraşului roman.

[107] Băeştean 1995-1996, p. 353-367; G. Băeştean, *Types of Aqueducts in Roman Dacia*, în *Orbis Antiquus*, p. 354-367; G. Băeştean, *Aprovizionarea cu apă în Colonia Dacica Sarmizegetusa*, în *Dacia Augusti*, p. 329-343; Băeştean 2008, p. 104-108; G. Băeştean, *Tehnici de aprovizionare/ distribuţie cu apă în Dacia romană*, în Studii de istorie economică a Daciei romane, Timişoara, 2008, p. 172-173. Astfel de blocuri sunt încastrate în ziduri sau se pot vedea în curtea bisericii din Densuş.

[108] Floca, Şuiaga 1936, p. 322; Alicu, Paki 1995, p. 11; G. Băeştean, *Conducte din tuburi ceramice în Colonia Dacica Sarmizegetusa*, în *Sargetia*, 27/1, 1997-1998, p. 253-260; Băeştean 2008, p. 99-103.

[109] Piso, Băeştean 2000, p. 223-229; Băeştean 2008, p. 108-113. Pentru provincia Dacia mai sunt atestate astfel de ţevi, dar cele de la Sarmizegetusa sunt unice prin ştampilele – *silloge aquaria* ce apar pe ele. Înscrisurile în relief sunt redate în negativ şi cuprind numele, probabil, a doi magistraţi: Ant(onio) Val(---) et Ma(?rio) Cl(?audiano), numele oraşului: [C]ol(oniae) Dac(icae) Sar(mizegetusae). După turnarea foii din care a fost realizată conducta, a mai fost inscripţionată şi cifra CXXVIII.

18 Septembrie 2000, Sarmizegetusa

Arhitectura Coloniei Dacica Sarmizegetusa. Pentru a prezenta arhitectura din metropola provincială vom împărţi edificiile în patru mari categorii: edificii religioase, edificii publice, edificii particulare, construcţii funerare.

1. Edificii religioase.

Sanctuarul dedicat lui Aesculap şi Hygia[110] (Fig. 17-18). Constituie un complex de construcţii cu destinaţii diverse situat la Sud de şoseaua Haţeg-Caransebeş şi în apropierea Muzeului Sarmizegetusa.

Iniţial, pe la începutul sec. II d. Chr., în aceeaşi zonă a existat o clădire de mari dimensiuni cu structuri din zidărie şi piatră, distrusă la o dată ulterioară prin incendiere. Nu se cunoaşte care a fost destinaţia construcţiei.

Acest complex era înconjurat de un zid de incintă – *temenos* lung de 229,5 m şi gros de 0,80 m construit în tehnica *opus incertum*. La temelie avea conturul unui poligon orientat pe direcţia Nord-Nord-Est şi Sud-Sud-Vest. Latura de Nord măsoară 57 m, iar cea de Sud 41 m. Părţile laterale au dimensiunile de 61,5 m în partea de Vest şi 70 m în partea de Est. A fost descoperită o singură deschidere în această împrejmuire, şi anume în partea de Vest, largă de 4 m.

[110] Daicoviciu et alii 1975, p. 225-229; Rusu-Pescaru, Alicu 2000, p 32-42.

Complexul a cunoscut mai multe faze de construcție. Din cercetări rezultă că primei faze îi aparțin construcțiile sacre (*templa, fana*) I, II, III, ultima fiind înscrisă într-o clădire mai vastă. Celei de-a doua faze îi aparțin: templul I, IV, precum şi o construcție cu caracter incert, care desființează templul II. La un moment dat ansamblul este incendiat şi distrus, mărturie stă marea cantitate de pământ ars ce se poate observa pe nivelul de călcare a fazei I. Probabil motivul a fost atacarea oraşului în timpul războaielor marcomanice.

Edificiul I era un *fanum*[111] de tip celto-roman, cu două faze de construcție. Inițial incinta avea formă patrulateră, cu laturile de 8,20 m. *Cella*[112] avea aceeaşi formă, cu latura de 4 m. În centrul acestei încăperi exista un altar din cărămidă. În faza a II-a se modifică doar incinta exterioară, atingându-se dimensiunile de 10,25 x 10 m

Edificiul II în prima fază se compune dintr-un *pronaos*[113] de 7 x 6,5 m, o *cella* rectangulară cu laturile de 4,25 x 3 m şi un *cubiculum*[114] spre partea de V cu dimensiunile de 6,25 x 4,25 m. Intrarea se făcea dinspre Est, din aceasta s-a mai păstrat un prag de 1,60 m, flancată de două postamente din cărămidă, probabil, bazele a două coloane sau a doi pilaştri. La distanța de 3,10 m față de intrare a funcționat o platformă din piatră legată cu mortar, care a fost interpretată drept postament al altarului. În cea de a doua fază mai rămâne doar postamentul altarului, templul este demolat şi pavat cu lespezi de piatră. În partea de NE a fost săpată o fântână patrulateră cu latura de 0,75 m şi adâncă de 4,5 m. Cubiculul a fost integrat într-o nouă construcție, care avea dimensiunile de 9,5 x 6,5 m.

Edificiul III se află la S față de edificiul II. Într-o primă fază a existat o clădire rectangulară cu dimensiunile de 7,5 x 5,1 m. La 1,5 m spre E s-a delimitat în paralel un aliniament din blocuri din gresie, probabil de la un portic cu patru coloane. Pereții interiori au fost acoperiți cu pictură. În cea de a doua fază construcția a fost demolată şi se ridică o clădire rectangulară cu dimensiunile 12,8 x 8,10 m, cu orientare E-V.

Edificiul IV era o clădire de 5,9 x 5 m, construită în tehnica *opus incertum* şi pavată cu *opus signinum*[115]. În centru se afla un altar de cărămidă cu latura de 1 m. În partea de E au fost descoperite patru postamente de zidărie cu latura de 1 m, legate între ele cu ziduri de 0,60 - 0,70 m, probabil de la un portic. O altă ipoteză este aceea că avem de a face cu un altar sau o platformă în aer liber, construită pe pilaştri şi acoperită. Acest edificiu nu pare să fi suferit distrugeri asemeni celorlalte construcții, cu excepția amenajărilor interioare, motiv pentru care s-a considerat a fi adăugat în faza a II-a.

[111] Loc public consacrat de pontifi pentru a constitui proprietatea şi reşedința unei divinități.
[112] Spațiul destinat statuii zeului.
[113] Încăperea de dinaintea camerei altarului.
[114] Încăperi anexe.
[115] *Opus signinum* sau *cocciopesto* era un ciment care, spre deosebire de cel ordinar de culoare albicioasă, avea o culoare rozalie dată de folosirea în amestecul de nisip şi var obişnuit şi a unei cantități de cărămizi sau țigle sparte.

În incinta sanctuarului au mai fost descoperite o platformă de cărămidă la V de edificiul II şi o fântână cu diametrul de 1 m şi adâncă de 5,5 m, la N de aceeaşi clădire. În partea de E au fost puse în evidenţă mai multe gropi rituale, a căror inventar constă din numeroase opaiţe întregi sau fragmentare.

Acest mare complex arheologic era un sanctuar închinat lui Aesculap şi Hygiei, fântânile de lângă temple erau frecvent întâlnite la edificiile de acest fel.

Aici se pare că a funcţionat un atelier de sculptură, care a funcţionat în momentul refacerilor de după distrugerile suferite. În partea de SE a incintei a fost descoperită o platformă patrulateră cu latura de 5 m, ce era prevăzută cu un prag de 1 x 1 m înspre E. În centrul platformei a fost practicată o groapă cu diametrul de 1 m, adâncită până la 0,40 m în pământ. Cantitatea mare de aşchii de marmură, piese neterminate sau rebuturi au condus la ipoteza existenţei unui atelier de sculptori.

Au fost descoperite un cadran solar fragmentar[116] sau singura statuie cu semnătură din Dacia, este vorba de un Claudius Saturninus *sculpsit*[117].

A fost construit imediat după cucerirea romană şi a durat până în momentul părăsirii Daciei.

Cadranul solar

Statuia cu semnătura lui Claudius Saturninus

Templul lui Liber Pater[118] (Fig. 19-22). Este situat în imediata apropiere a DN 68. De formă rectangulară este orientat pe direcţia Nord-Sud, are următoarele dimensiuni: 25,5 x 20,4 m, cu intrarea dinspre Sud.

Intrarea consta dintr-un *vestibulum* cu dimensiunile de 3,55 x 4,95 m, ieşit spre exterior şi era flancată de două coloane ce aparţin ordinului corintic.

Pronaosul era mărginit spre interior de un portic. Avea acoperiş din ţiglă şi comunica cu două *cubicula* spre Nord.

În interiorul zidurilor de incintă a fost descoperit un portic, care avea pe latura de S, probabil, 6-8 coloane, în timp ce pe laturile de Est şi de Vest trebuie să fi avut câte 8-10 coloane. Materialul folosit pentru confecţionarea colonadelor, se pare că a fost gresia. Acest portic delimita o curte de 13 x 9,55 m, în centrul căreia a existat un altar.

---

[116] D. Alicu, S. Alicu, *Un cadran solar fragmentar descoperit la Ulpia Traiana*, în *Sargetia*, 13, 1977, p. 263-267.
[117] *IDR* III/ 2, 15.
[118] Daicoviciu et alii 1975, p. 229; Daicoviciu, Piso 1975, p. 159-163; Rusu-Pescaru, Alicu 2000, p. 52-58.

Cella avea dimensiunile de 6,5 x 5,8 m şi se compune dintr-o platformă de 3,4 x 5,8 m, pe care trebuie să se fi aflat statuia de dimensiuni colosale a zeului, spre care se făcea accesul pe trei trepte. Coloanele folosite în acest caz erau din marmură.

În partea de Nord au fost scoase la iveală trei *cubicula*. Încăperea din partea de Vest, cu dimensiunile de 6,5 x 4,5 m, a avut două nivele de construcție şi probabil a fost un *adyton*, o încăpere secretă unde nu avea acces decât preotul practicant al cultului. În prima fază, în această încăpere, probabil s-au desfăşurat ceremonii religioase în cinstea zeului Silvanus, întrucât aici au fost descoperite mai multe reliefuri şi inscripții dedicate acestei divinități. În cea de a doua fază, în centrul încăperii va fi aşezat un altar care avea baza de 0,45 x 0,60 m.

Încăperea din partea de Est avea aceleaşi dimensiuni ca şi prima şi avem date mai puține în legătură cu ea datorită distrugerilor ulterioare a zonei.

Cea de a treia cameră, *opisthodomos*[119], se afla pe aceeaşi direcție cu *cella*, dar în spatele acesteia, se pare că a avut într-o primă fază o încăpere subterană – *crypta*, la care s-a renunțat în faza a II-a. Din păcate distrugerile târzii nu ne oferă posibilitatea de a afla mai multe legat de cea de a doua etapă de construcție, cu excepția faptului că accesul se făcea dinspre camera răsăriteană.

Distrugerile provocate în timpul războaielor marcomanice şi reparațiile ulterioare sunt marcate de o inscripție oferită de către Lucius Apuleius Marcus, care a fost decurion şi questor al coloniei şi care a refăcut pe cheltuiala sa porticul şi *cubicula*[120].

Din punct de vedere cronologic, pe baza descoperirilor monetare, începuturile construcției au fost stabilite în perioada Traian-Hadrian, cu intervenții ulterioare după războaiele marcomanice, dar şi în sec. III, în epoca severiană.

Templul lui Silvanus[121]**.** Este situat în apropierea zidului de Nord al oraşului roman şi la Sud-Est față de amfiteatru.

Clădirea de 28 x 12,80 m se pare că a suprapus o clădire mai veche, presupunându-se că aici a existat un templu dedicat zeului Malagbel. La 14,80 m față de latura de S unde se afla, probabil, intrarea, edificiul era împărțit în două de un zid median. În compartimentul de Sud au fost surprinse două faze de construcție. Din prima s-au mai păstrat urmele unei baze de altar şi a unei *cella* cu dimensiunile de 3,8 x 1,3 m, după care urmează incendierea construcției.

În cea de a doua fază nava centrală este pavată cu lespezi de piatră. Spre partea de Est a fost descoperit un fragment de plintă, de bază de coloană, care putea indica prezența unui portic în această parte. Acum *cella* este lărgită ajungând la dimensiunile de 5,10 x 2,10 m.

[119] Înseamnă încăperea din spate. În templele greceşti era de obicei camera de tezaur, unde se păstrau veniturile sau ofrandele prețioase.
[120] *IDR* III/ 2, 11.
[121] Rusu-Pescaru, Alicu 2000, p. 119-122.

Încăperea de Nord era simplă, iar cantitatea mare de oase de animal precum şi lipsa unui pavaj sau a unei legături cu încăperea din față, a dus la concluzia că aici a existat o curte acoperită unde se țineau animalele aduse pentru sacrificii.

Printre numeroasele vestigii descoperite, se remarcă un relief reprezentându-l pe zeul Silvanus însoțit de 9 Silvane[122], care a şi dus la atribuirea edificiului zeului pădurilor. Dar de obicei, cel puțin la nivelul Daciei, acestei divinități nu i se ridică sanctuare, ci mai degrabă i se alocă spații în construcțiile dedicate altor zei, cum este cazul templului lui Liber Pater de la Sarmizegetusa.

Silvanus însoțit de nouă Silvane

La mijlocul sec. III are loc un nou incendiu, datat prin monedele în vremea lui Gordian III (238-244) şi Gallienus (253-268). Se pare că după această dată clădirea nu va mai fi refăcută.

Templul Mare[123] (Fig. 23-24). Este plasat la Est de templul lui Silvanus şi la Nord față de zidurile de incintă ale oraşului.

Are dimensiunile de 43,60 x 34 m şi este cea mai mare clădire din Dacia, construită în scopuri religioase. Intrarea se făcea pe latura de Sud şi era marcată de un *vestibulum* de 5 x 3,5 m, care la rândul lui era flancat de două coloane corintice din marmură.

Pronaosul de 4 m lățime era mărginit pe trei laturi de o colonadă care delimita o curte interioară de 21,30 x 31,20 m. În partea de Nord erau aliniate 12 coloane, în timp ce pe laturile de Est şi de Vest erau câte 18.

Cella se afla în partea de Nord, avea dimensiunile de 10 x 5,60 m şi se compunea dintr-o platformă masivă de piatră, pe care accesul dinspre curte se făcea pe trepte din marmură.

---

[122] I. Piso, A. Rusu, *Un relief din Sarmizegetusa cu reprezentarea lui Silvanus şi a nouă Silvane*, în *AMN*, 14, 1977, p. 156-160.
[123] Rusu-Pescaru, Alicu 2000, p. 114-119.

În spate se delimitează un *opisthodomos* patrulater, cu latura de 8,10 m. Accesul se făcea din *pronaos*.

În partea posterioară a clădirii, la aproximativ 1,5 m față de colțuri, au fost descoperite două platforme cu dimensiunile de 5 x 4 m, mărginite fiecare de câte două baze de coloane sau pilaştri. Probabil avem de a face cu două capele sau spații pentru depunerea ofrandelor, întrucât aici au fost descoperite numeroase opaițe.

Din păcate distrugerile târzii (canalele care le regăsim aproape pe întreg teritoriul oraşului) sau chiar contemporane au făcut ca datele care se mai păstrează, să fie extrem de sărace. Dimensiunile mari ale clădirii au condus la presupunerea că am avea de a face cu un edificiu în care se practica cultul mai multor divinități în acelaşi timp.

Clădirea a fost construită spre sfârşitul sec. II, după războaiele marcomanice, deoarece colțul de Nord-Vest suprapune colțul clădirii EM 22, din apropiere, care a fost distrusă şi demolată complet după acest eveniment.

Templul divinităților syro-palmyrene[124]. Este situat în partea de Sud-Vest a oraşului roman, pe dealul Delineştilor. A fost săpat în anul 1881 de către P. Király şi G. Téglás, în timp ce publicarea se va face mult mai târziu de către cel de-al doilea arheolog maghiar. Probabil că acesta este motivul pentru care, legat de acest monument, apar o serie de discrepanțe între descrierile celor doi sau diferențe mari în ceea ce priveşte dimensiunile.

Se pare că avem de a face cu o clădire orientată Est-Vest, cu intrarea dinspre răsărit şi nu din partea opusă cum s-a susținut inițial. Dimensiunile probabile sunt de: 17,7 x 10,6 m.

A fost descoperită inscripția de fondare a construcției, din care aflăm că un anume Publius Aelius Theimes, fost soldat, este cel care s-a îngrijit de ridicarea templului[125].

Templul dedicat Zeiței Nemesis[126]. Este situat la intrarea în amfiteatru, în partea de Est. Şi în acest caz avem de a face cu săpături mai vechi, desfăşurate în secolul XIX de G. Szinte, reluate în 1989, apoi 1998 de către D. Alicu.

Se pare că avem de a face cu două faze de construcție. Prima a fost contemporană cu faza de lemn a amfiteatrului. Era orientat Est-Vest, cu intrarea dinspre răsărit. Avea o *cella* lată de 2,60 m acoperită cu paviment ceramic, care era mărginită în părțile de Sud şi de Nord de un coridor lat de 1,50 m. În interior a fost descoperit un altar din gresie, cu inscripție, dedicat zeiței Nemesis. Din partea de Est provin două plinte, tot din gresie, care au pus în discuție fie existența unui portic pe această latură, fie o intrare cu fronton susținută de două coloane.

---

[124] Alicu 1979, p. 625-629; Rusu-Pescaru, Alicu 2000, p. 84-90.
[125] *IDR* III/2, 18.
[126] Alicu 1978, p. 173-177; Rusu-Pescaru, Alicu 2000, p. 61-65.

În cea de a doua fază avem de a face cu o construcţie cu incinta de formă dreptunghiulară cu dimensiunile de: 15 x 18,5 m, cu orientarea Nord-Sud. În interior *cella*, care măsura 4,5 x 3, 55 m, era precedată de un *pronaos* de 4,2 x 1,8 m şi trepte. Pe latura de Sud au fost puse în evidenţă două baze de pilastru sau coloane, care ar putea să ne indice chiar intrarea în templu. În partea de Nord funcţionau două încăperi care ar fi putut juca rolul de *cubicula*. Această etapă este pusă în legătură cu faza de piatră a amfiteatrului, în timpul lui Antoninus Pius.

La un moment dat a avut loc extinderea incintei spre partea de Est, atingându-se dimensiunile de 27,5 x 21,3 m. Cu acest prilej se mai adaugă două încăperi cu dimensiunile de 4,3 x 7,2 m în partea de Sud-Est, precum şi o anexă de mari dimensiuni în partea de Nord.

Una dintre fazele de construcţie a fost edificată de către Aelius Diogenes şi soţia sa Silia Valeria în numele colegiului (un fel de sindicat) utricularilor[127].

Templul lui Mithras[128]. Se găseşte în Sud-Vestul zidurilor de incintă ale oraşului, pe malul stâng al râului Apa Mică, care străbate localitatea. A fost cercetat între anii 1881-1883 de către arheologii maghiari P. Király şi G. Téglás.

Din partea de zidărie s-a păstrat doar o parte din *cella*, restul interpretărilor se bazează pe analogii din imperiu sau pe bogatul material arheologic descoperit aici. Dimensiunile interioare ale încăperii păstrate erau de 3,80 x 4,20 m. Pe această bază P. Király presupunea o lungime totală de 44,23 m şi o lăţime de 12,44 m. Din aceeaşi zonă provin fragmente de tencuială pictată, care ne fac să credem că zidurile erau colorate cu linii şerpuite albastre sau cu decor geometric pe un fond roşu.

Ca orice mithreum şi cel de la Sarmizegetusa trebuie să fi fost adâncit în pământ, autorii consideră că se cobora pe două rânduri de trepte. Descoperirea statuilor lui *Cautes* şi *Cautopates*[129] a dus la presupunerea că au fost folosite pentru a face o delimitare în cadrul navei centrale – *naos*. Descoperirea unui mare număr de cărămizi de boltă a condus spre ipoteza existenţei unor nave boltite.

Din informaţiile păstrate se pare că au existat două nivele de incendiere a templului. Prima dintre ele probabil se poate atribui momentului atacurilor marcomanice, atunci când zone importante din afara zidurilor oraşului au fost distruse. Despre al doilea incendiu nu există date, dar, probabil, se poate atribui perioadei de după retragerea aureliană.

Aici s-au descoperit mai multe reliefuri din marmură[130] dedicate acestei divinităţi orientale.

---

[127] *IDR* III/1, 272.
[128] Rusu-Pescaru, Alicu 2000, p. 81-84.
[129] *Cautes* şi *Cautopates* erau acoliţi ai zeului, care de obicei apar în scena mithriacă în părţile laterale purtând torţe, una îndreptată în sus cealaltă în jos, întrucât ei reprezentau răsăritul şi apusul soarelui.
[130] Alicu et alii 1979, nr. 142-153; *IDR* III/2, 274-275; 278-280; 282; 284-285; 287; 290-292; 294; 296-297; 300-307.

Statuie Cautopates

Relief reprezentând jertfa mithriacă

Statuie Cautes

Templul zeiței Caelestis Virgo[131]. Edificiul, dedicat zeiței identificate cu divinitatea punică Tanit, era situat în partea de Nord-Vest a oraşului, în afara zidurilor acestuia.

Nu a fost cercetat din punct de vedere arheologic, dar existența sa se poate presupune pe baza unei inscripții[132], din care reiese faptul că un sclav imperial, Nemesianus pe numele său, care a fost *librarius*[133], a construit templul din banii săi – *pecunia sua*. O altă mărturie este dată de un altar dedicat zeiței de către un alt sclav imperial, Liberalis, care a fost ajutor al tabularului[134]. Cei doi se aflau în slujba procuratorului financiar al Daciei Apulensis.

Probabil construcția templului trebuie datată în epoca lui Sptimius Severus, atunci când cultul acestei divinități cunoaşte o mare răspândire, iar soția împăratului, Iulia Domna, era adorată în întreg imperiul drept *Caelestis Dea*.

2. Edificii publice.

Forul. Forul din faza de lemn ocupa suprafața curții din faza de piatră, extinzându-se mai mult spre Nord (Fig. 25). Dimensiunile erau de 41 m (Nord-Sud), împreună cu porticul de miazănoapte se ajungea la 42 m dar nu s-a putut evidenția un portic spre miazăzi şi 40,7 m (Est-Vest), cu cele două portice se ajungea la 44,5 m. În acest fel se ocupa o suprafață de 0,167 ha fără portice, 0,187 cu cele trei portice[135].

---

[131] Rusu-Pescaru, Alicu 2000, p. 140-141.
[132] *IDR* III/2, 17.
[133] Sunt funcționari pe care îi regăsim atât în mediul militar, unde pot juca rolul de contabili, cât şi în mediul civil, unde pot să apară ca un fel de secretari pe lângă diverşi magistrați.
[134] *Tabularii* erau funcționari de rang inferior care se ocupau de păstrarea actelor scrise pe tăblițe – *tabulae*, care se strângeau într-un *tabularium*. Şi pe ei îi regăsim şi în mediul militar, unde apar ca subofițeri însărcinați cu depozitarea şi ținerea la zi a arhivei unității.
[135] Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, p. 60; Piso 2006, p. 41.

A fost construit pe axa Nord-Sud, cu o curte flancată de portice pe trei părți, iar spre Sud era închis de o basilică. Pe aripile laterale trebuie să fi funcționat *tabernae* – magazine. S-au putut distinge două etape de construcție, în cea de a doua se adaugă basilica şi porticele exterioare[136].

Intrarea centrală măsura 5 m lățime şi era flancată de doi piloni, care aveau gropi rectangulare de implantare şi probabil au avut de susținut o poartă masivă. Intrările laterale aveau lățimea porticelor. În părțile de răsărit şi de apus se aflau două încăperi lunguiețe, care aveau lățimea de 3,40 m. A fost identificată şi *groma* (punctul de intersecție a celor două axe N-S şi E-V) din faza de lemn, care spre deosebire de monumentul din faza de piatră, se afla chiar la intersecția drumurilor principale. Din aceasta s-a mai păstrat o amprentă din mortar, cu dimensiunile de 67 x 60 cm. Probabil că la fel ca şi la Potaissa sau Lambesis la un moment dat a fost mutată din motive practice[137].

Încăperile de pe laturile de Est şi de Vest ce flancau curtea, probabil, au fost acoperite cu țiglă. Ipoteza se bazează pe descoperirea unei țigle cu ştampila LEG IIII FF[138].

Curtea propriu zisă măsura 19,30 m (Nord-Sud) şi probabil 24,50 (Est-Vest). Era acoperită cu un pietriş foarte bine tasat. În părțile de răsărit, de miazănoapte şi posibil de apus existau rigole care adunau apa de ploaie de pe acoperişuri. Într-o altă etapă de construcții se va construi un canal oblic ce venea dinspre basilică şi se îndrepta spre Nord-Est. Acest sistem de drenaj era pavat cu țigle inscripționate cu ştampila LEG IIII FF şi va funcționa pentru o vreme şi în faza de piatră[139].

Basilica avea 10,50 m (Nord-Sud) şi 41,40 m (Est-Vest). Fațada îi era susținută de 11 stâlpi. În fața acesteia a funcționat un portic cu lățimea de 3,50 m. De o parte şi de alta era flancată de *tribunalia*[140].

Cele mai multe dispute, însă, le-a stârnit mult disputatul strat 9, care era un nivel ce acoperă faza de lemn şi pe care se ridică construcțiile aferente celei de piatră în zona curții. O parte dintre arheologi l-a interpretat drept nivelul de distrugere a clădirilor din faza de lemn, şi în acest caz am avea de a face cu barăci

---

[136] Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, p. 60.
[137] Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, p. 64; Piso 2006, p. 46-48.
[138] Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, p. 64.
[139] Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, p. 66; Piso 2006, p. 51-52.
[140] Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, p. 66; Piso 2006, p. 52-54.

militare[141], în timp ce autorii săpăturilor l-au interpretat drept un strat adus din altă parte în vederea amenajărilor în vederea construcțiilor din faza de piatră[142].

Acest nivel atât de controversat conținea mult material care poate fi atribuit soldaților. Printre piese se numără părți din echipamentul legionarilor (soldați recrutați din rândul cetățenilor romani), cum ar fi un fragment de bolț de balistă, fragmente de armură – *lorica segmentata*, 2 plăci de centiron, 1 fragment de *dolabra* (unealtă pentru săpat), 4 vârfuri de *pilum*[143]. Dar, printre artefacte mai apar şi piese ce țin de soldații auxiliari (soldați recrutați din rândul necetățenilor, de obicei dintre populațiile cucerite), cum ar fi echipament de harnaşament[144], un mâner de *clipeus*[145], un călcâi de *iaculum* (o armă de aruncat de dimensiuni mai mici), mai multe vârfuri de săgeți, etc. Mai sunt şi piese greu de atribuit unora sau altora, cum ari fi 5 vârfuri de lance, 2 călcâie de lance sau de *pilum*, un fragment de pumnal – *pugio*, 5 cuțite, etc. Printre descoperiri se numără şi un vârf de *vexillum* (stindard roman), 2 piroane de cort, 3 toarte de vase de bronz, care de obicei sunt folosite de soldați pentru a servi masa. Nu apar resturi menajere, iar fragmentele ceramice nu sunt foarte numeroase, motiv pentru care autorii săpăturilor arheologice au considerat că materialul nu a putut proveni de la fața locului, întrucât barăcile soldaților conțin astfel de rămăşițe.

Din acest strat au fost recoltate un număr de 50 de monede care pot fi datate între 89 î. d. Chr. şi primele emisiuni în care Traian apare consul pentru a V-a oară (103-111 d. Chr.). Printre acestea se numără şi două mici tezaure.

Fără a intra într-o discuție polemică sau a încerca tranşarea acestei spinoase probleme, am dori doar să atragem atenția asupra faptului că nu departe de for, în partea de Vest a acestuia, în timpul săpăturilor arheologice la aşa numita Insula 3[146], atât în straturile deranjate de intervențiile târzii, cât şi în cadrul structurilor din faza de lemn[147] au fost descoperite numeroase piese de echipament militar.

---

[141] N. Branga, *Considerații topografice şi arhitectonice cu privire la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *Sargetia*, 13, 1977, p. 189; Alicu 1980, p. 23-28; Branga 1980, p. 31; Daicoviciu, Alicu 1984, p. 13; K. Strobel, *Untersuchungen zu den Dakerkriegen Trajans. Studien zur Geschichte des mitteleren und unteren Donauraumes in der Hohen Kaiserzeit*, Bonn, 1984, p. 95-96; M. Bărbulescu, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea V Macedonica şi castrul de la Potaissa*, Cluj-Napoca, 1987, p. 156-157; Gudea 1997, p. 37; W. Eck, T. Lobüscher, *Ein neuer Stadtplan der Colonia Ulpia Traiana Dacica Sarmizegetusa*, în *ZPE*, 137, 2001, p. 263; T. Lobüscher, *Neuer Untersuchungen zum Umwehrung und Stadtenwicklung von Sarmizegetusa*, în *ArchKorr*, 32, 1, 2002, p. 91-100; Opreanu 2006, p. 51-74; C. Timoc, *Bătălia de la Tapae şi locul Coloniei Ulpia Traiana Augusta dacica Sarmizegetusa*, în *Dacia Augusti*, 2006, p. 345.

[142] Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, p. 74-86; Piso 2006, p. 69-72.

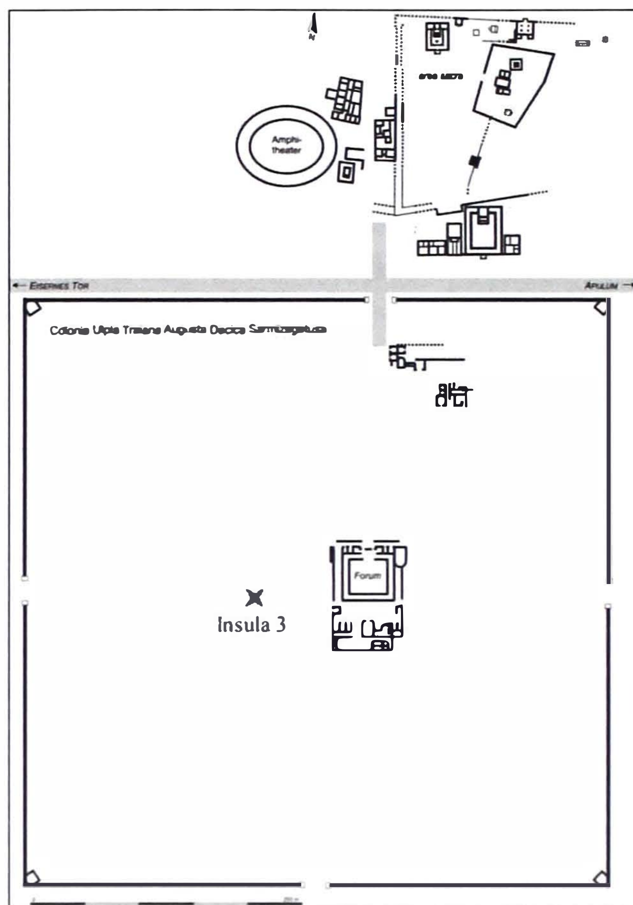
[143] Sulițe prin aruncarea cărora practic se începea lupta, după care se continua cu sabia – *gladius*.

[144] Legionarii puteau să aibă ataşate trupe de cavalerie, însă, de obicei aceşti soldați făceau parte din trupele auxiliare.

[145] Spre deosebire de *scutum* – scutul mare dreptunghiular al legionarului, *clipeus* era un scut oval.

[146] Săpături efectuate de un colectiv din care fac parte D. Alicu, G. Băeştean, M. Barbu.

[147] Băeştean, Barbu 2012, în curs de apariție.

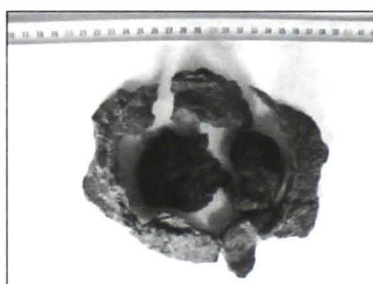

Localizare Insula 3 (după Băeştean, Höpken 2009, p. 220)

Printre acestea se numără câteva fragmente de *umbo*[148], părţi din *lorica segmentata*, margine de scut, un *pugio*, un vârf de lance, mai multe proiectile de piatră pentru maşinile de război, etc.

Pugio

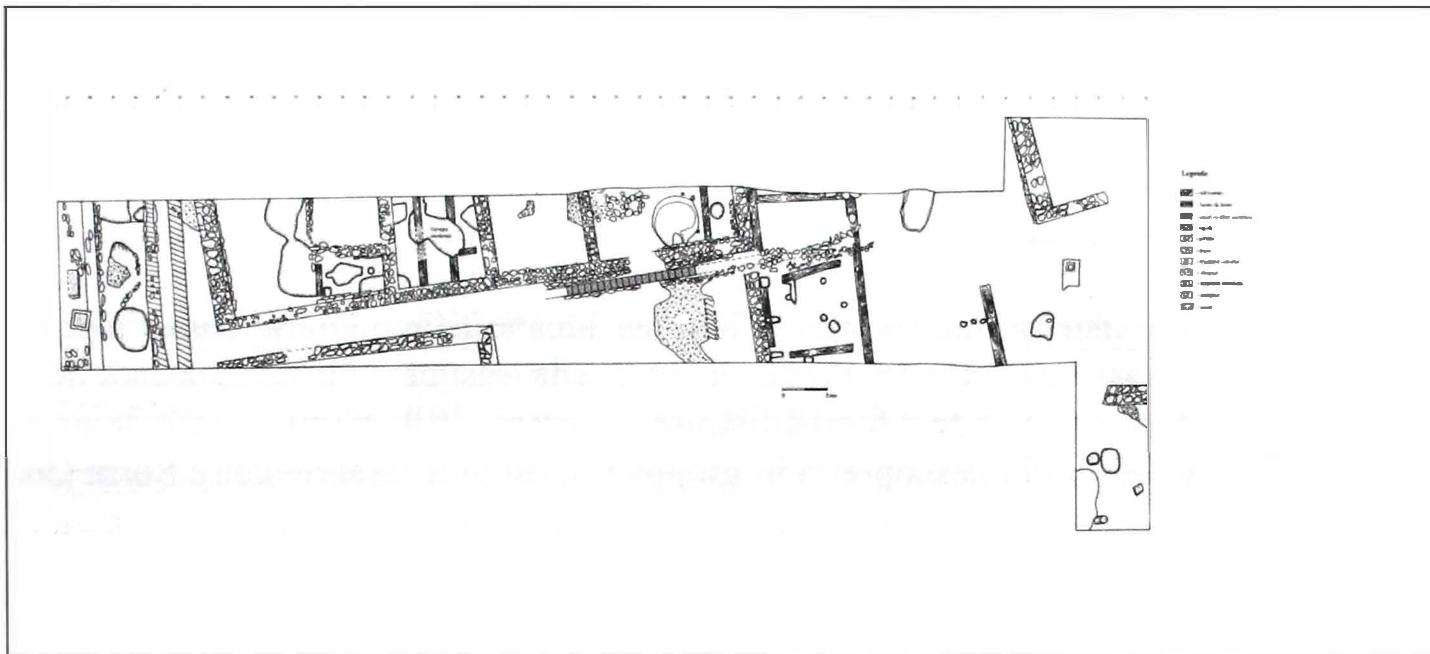
***Umbo* fragmentar**

Margine scut

În ceea ce priveşte aspectul şi funcţionalitatea clădirilor fazei de lemn putem observa că acestea se aliniază la Est şi la Vest faţă de strada care străbate suprafaţa Su_1, au o formă dreptunghiulară, alungită, se orientează pe direcţia Nord-Sud şi sunt compartimentate pe aceeaşi direcţie.

148 Piesă metalică bombată care se monta în centrul scutului.

Clădirile din faza de lemn suprapuse de cele de piatră

Şanţurile de implantare ale pereţilor acestor construcţii au lăţimi de 30-35 cm şi adâncimi de 40-45 cm, fiind prevăzute din loc în loc cu gropi de par cu diametrele de 15-25 cm. Nici una dintre construcţiile cercetate nu prezentau vreo urmă de incendiere şi nici urme de refacere, ceea ce duce la concluzia că aceste clădiri au avut o perioadă de existenţă scurtă, fiind demolate, probabil, o dată cu ridicarea edificiilor din piatră care şi păstrează planimetria celor de lemn.

Este de menţionat faptul că în cadrul complexelor fazei de lemn nu am întâlnit deloc fragmente tegulare, ceea ce ar duce la concluzia că aceste clădiri erau cel mai probabil acoperite cu lemn sau stuf.

Cele mai bune analogii pentru astfel de clădiri din lemn, alungite şi compartimentate, cu camere de aproximativ 11-12 m^2, le constituie barăcile castrelor de pământ, astfel de construcţii uşoare, de tipul *hibernacula*, fără fundaţie şi cu acoperiş din stuf sau şindrilă, fiind întâlnite, spre exemplu, în castrul de pământ de la Tibiscum[149].

Dacă într-adevăr avem de a face cu barăci militare, credem că ele erau împărţite în *papilianus* şi *arma*, astfel de *contubernia* regăsindu-se în cea mai mare parte a castrelor. În Dacia un exemplu este cel al barăcilor din castrul de la Gilău[150].

În cazul clădirii situate la Est de drumul fazei de lemn, încăperile din partea de Vest cu dimensiunile de 3,20 m (Nord-Sud) x 3,60 m (Est-Vest) ar putea fi considerate *arma*, deoarece marea majoritate a pieselor de echipament militar au fost descoperite acolo. Mai spre Est se află peretele P_4 de 30 cm lăţime, orientat Nord-Sud. Nu ştim ce se întâmplă cu el spre Nord, pentru că brusc dispare, probabil distrus de canalele târzii sau de o fântână publică construită în faza de

[149] Băeştean, Barbu 2012, în curs de apariţie.
[150] Marcu 2009, p. 75.

piatră la intersecția lui *cardo* 3 cu *decumanus*-ul dintre clădirile X şi Y[151]. Posibila existență a instalației de distribuție a apei se bazează pe descoperirea fragmentelor arhitectonice refolosite în pereții canalelor târzii[152]. În aceste condiții încăperea de Est cu lățimea de 5,20 m ar putea fi *papilianus*. Nu putem exclude nici posibilitatea unui coridor între cele două şiruri de încăperi, aşa cum se întâmplă în cazul clădirii din partea de Vest a drumului. Dacă am lua în considerare existența unui coridor, lățimea încăperii ar rămâne de aproximativ 4,20 m, cu doar 0,60 m mai lată decât încăperile vestice. Dar aceasta este doar o ipoteză, întrucât zona a fost foarte distrusă de intervențiile târzii.

Tipul de fibulă descoperită în groapa G_4, este încadrat de către Sorin Cociş la începutul secolului al doilea şi o regăsim în provincii precum Pannonia, Noricum şi Dacia[153].

Din punctul de vedere al monedelor descoperite în faza de lemn a Insulei 3, acestea sunt în număr de patru şi au fost emise la sfârşitul sec. I – începutul sec. al II-lea[154]. Dintre acestea două monede de tip *as*, descoperite în G_{57}, cu dimensiunile de 28 x 26,4 mm şi respectiv 27,2 x 24,4 mm, sunt emise de împăratul Domitian. Un alt *as* descoperit în partea de Vest a suprafeței Su_1, având diametrul de 26,9 mm, a fost bătut sub Traian între anii 103-111[155] iar un *sestert* descoperit în zona peretelui P_7 şi având diametrul de 34 mm a fost emis de către acelaşi împărat între anii 98-99[156].

Astfel, din punct de vedere cronologic este clar faptul că aceste construcții aparțin primilor ani ai secolului al II-lea d. Chr, utilizarea lor nefiind una îndelungată.

Echipamentul militar roman descoperit până în prezent în Insula 3, în stratul aparținând primei faze constructive de la Sarmizegetusa, deşi încă puțin numeros, permite unele concluzii[157]. Astfel, sunt reprezentate toate categoriile de echipament: armamentul ofensiv, defensiv, echipamentul personal (cum ar fi centiroanele), accesoriile de *dolabra* sau cele de cort.

Dacă multe din piese sunt comune în epoca traianee echipamentului legionar şi celui auxiliar, cum ar fi teaca de *gladius*, piesele de centiron, de cort, *dolabra*, altele sunt mai mult sau mai puțin specifice uneia dintre cele două categorii de trupe. *Umbo*-ul rectangular aproape sigur, probabil *lorica segmentata* şi teaca de *pugio* decorată, fac parte din dotarea legionarilor, în timp ce umboul cu marginea rotundă şi probabil vârful de suliță cu tăişul în formă de frunză din cel al auxiliarilor. O poziție aparte o are pumnalul, o armă folosită în întreaga armată a epocii, dar care prin caracteristicile sale particulare pare a sugera tot apartenența la echipamentul auxiliar. Distribuitorul de curele este un accesoriu de

151 *CCA* 2008, p. 269; *CCA* 2009, p. 190-191.
152 Băeştean 2010, în curs de apariție.
153 Cociş 2004, p. 52, Pl. XII-173.
154 Monedele au putut fi determinate cu ajutorul lui Cristian Găzdac.
155 *RIC* II, 503.
156 *RIC* II, 489.
157 *CCA* 2010, p. 166-167; Petculescu, Băeştean, Barbu 2011, în curs de apariție.

harnaşament relativ comun, însă datorită numărului redus al cavaleriei legionare, este probabil să fi aparținut tot echipamentului auxiliarilor.

În ceea ce priveşte proiectilele de piatră, situația lor este total diferită de a restului echipamentului. Ele nu fac parte din dotarea personală a soldaților şi prezența lor, risipite pe întreaga suprafață cercetată, în cazul în care sunt cu certitudine proiectile, pare a sugera mai degrabă un câmp de luptă, ceea ce desigur ridică probleme dificile de interpretare a situației arheologice. Nu putem face abstracție de această ipoteză, a unui câmp de luptă, dar este mai greu de susținut. Cel puțin unul dintre ele provine din groapa G_{31}, în care a mai fost descoperit şi un piron de cort. Restul, chiar dacă au fost găsite în nivelul de demolare ce ține de faza de piatră, dar răscolit puternic de canalele târzii, probabil țin tot de faza de lemn. De altfel, în aceeaşi dărâmătură au mai fost surprinse şi alte piese de echipament militar, scoase din contextul lor de intervențiile ulterioare. Totuşi, este mai greu de crezut ca după o luptă, petrecută cândva în faza de piatra a clădirilor, ar mai fi rămas proiectile pe drumuri sau prin case pe care să le regăsim mai târziu, după dărâmarea construcțiilor.

Dacă acele proiectile au fost depozitate la grămadă în faza de lemn sau dacă se mai păstrează doar câteva, la fel cum au rămas pumnalul si vârful de lance, este mai greu de spus. Analiza nu ar trebui făcută plecând de la situațiile cunoscute în castre permanente, unde armamentul a rămas la locul lui. Probabil că aici avem de a face cu barăci militare peste care se va construi un oraş. Având în vedere stratul 9 şi curățenia care s-a făcut între nivelarea fazei de lemn şi cea de piatră, pare mult mai probabil să avem de a face cu proiectile disparate pierdute printre lutuielile fazei de lemn. În orice caz, prezența maşinilor de luptă, cel puțin pentru faza de lemn, ridică mari semne de întrebare asupra caracterului civil al construcțiilor.

O asemenea concentrare de piese militare pe o suprafață relativ redusă dintr-o aşezare civilă este foarte neobişnuită. Şi chiar dacă luăm în considerare posibilitatea ca veteranii romani stabiliți în colonia întemeiată de Traian, într-un teritoriu nou cucerit şi deci considerat a beneficia de o securitate precară, să-şi fi păstrat o parte din arme pentru siguranța personală, tot nu avem o explicație validă pentru prezența în această zonă a numeroaselor fragmente de *lorica segmentata*, a țăruşului de cort sau chiar a *dolabra*-lor şi, eventual, a scuturilor.

Luând în considerare şi faptul că încăperile în care au fost descoperite piesele, prin forma şi dimensiunile lor, au bune analogii în *contubernia* barăcilor din castre, putem aprecia că în acest stadiu al cercetării ipoteza cea mai probabilă este aceea că echipamentul militar din Insula 3 aparține soldaților romani cantonați într-un castru cu o garnizoană mixtă, legionară şi auxiliară.

În faza de piatră forul va atinge dimensiunile de 94 m (Nord-Sud) şi 17,75 m (Est-Vest) şi va acoperi o suprafață de 0,64 ha (Fig. 26). A cunoscut mai multe etape de construcție. Într-o primă fază, databilă în epoca traianică, o mare parte a construcțiilor de lemn erau încă în funcțiune. Acum se vor construi *tetrapilum*-ul, pe care se afla inscripția de fondare a forului (Fig. 27) şi basilica. Într-o altă fază,

tot traianică, are loc demolarea totală a structurilor din lemn şi se construiesc porticele interioare (Fig. 28). Tot acum are loc mutarea gromei puțin mai spre Sud față de locul original de la intersecția lui *cardo maximus* cu *decumanus maximus*, în fața intrării monumentale. Cândva, între 116-117 se construieşte marele monument din centrul curții. Această etapă de construcții se extinde în timp până spre începutul domniei lui Hadrian. Într-o altă etapă *decumanus maximus* capătă forma sa finală, pe dedesubt se construieşte un mare canal de drenaj, la care, probabil, erau racordate fântânile de gresie din colțurile de Nord-Est şi de Nord-Vest ale intrării în for. Tot acum se adaugă porticul de Nord şi se încheie lucrările la *tetrapilum*. Nu este foarte clar dacă *propylon*-ul (Fig. 28-30) a fost ridicat acum sau într-o etapă anterioară[158].

Materialele de construcție folosite în timpul acestor faze au fost piatra de carieră adusă din partea de Sud a Sarmizegetusei, calcarul de la Sântă-Măria de Piatră, ce se afla pe *territorium*-ul oraşului, în apropierea Călanului de astăzi sau o gresie verzuie ce provine din zona satului Peşteana, situată în partea de Nord a Coloniei Dacica. Autorii săpăturilor arheologice susțin faptul că s-a lucrat cu soldați din Legiunea IIII Flavia Felix[159].

În ceea ce priveşte decorația, se poate vorbi de o origine orientală, probabil micro-asiatică, pe baza unui capitel corintic de pilastru din calcar ce provine de la *tetrapilum*[160]. Dar, se pare că au fost prezenți şi artişti de origine occidentală, care şi-au adus contribuția la edificarea fântânilor de gresie ce flancau intrarea în for, precum şi la intrarea monumentală[161].

Basilica. Pentru edificiul de la Sarmizegetusa avem o bună analogie la Burnum (Dalmația, Croația) (Fig. 31). Lățimea era de 17,36 m, în timp ce lungimea era dată de curtea forului cu porticele laterale, fiind dispusă transversal față de acestea. Exista o intrarea centrală principală, cu deschiderea de 5,60 m şi înălțimea de 7,80 m, care era mărginită de câte două intrări secundare, flancate la rândul lor de pilaştrii ce aparțin ordinului corintic. Lungimea de 1,20 m a unor blocuri de arc de la intrări, ne-ar putea indica şi grosimea zidurilor construcției. Arhitrava[162] era formată din blocuri de calcar pe care sunt redate arme ale învinşilor: un *falx* (sabia curbată a dacilor), un *clipeus*, vârful unei *hasta* (lance)[163] (Fig. 32-35).

Curia. Din păcate elementele păstrate sunt prea puține pentru a ne putea crea o imagine completă. De exemplu avem partea inferioară a unui bloc de pilastru sau de arc de intrare cu deschiderea de 5,60 m[164] (Fig. 36).

Fântânile de gresie. În campaniile de săpături arheologice din anii 1993-1994, în partea de Est a intrării în for, a fost descoperită o platformă din blocuri

---

[158] Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, p. 74-86; Piso 2006, p. 90- 96.
[159] Diaconescu, Bota 2002-2003, p. 155; Diaconescu, Bota 2009, p. 19.
[160] Diaconescu, Bota 2002-2003, p. 156-163.
[161] Diaconescu, Bota 2002-2003, p. 164; Diaconescu, Bota 2009, p. 135.
[162] Partea superioară de sub acoperiş a construcției, care se sprijină pe capitelurile coloanelor sau pe zid.
[163] Diaconescu, Bota 2009, p. 56-61.
[164] Diaconescu, Bota 2009, p. 61-62.

rectangulare de gresie ce provin de la o construcție dezafectată de romani (Fig. 37).

Platforma suprapunea o fundație solidă în *opus incertum*, cu o grosime de aproximativ 1 m şi avea dimensiunile de 6,20 x 5,60 m. Din păcate, partea de răsărit a fost distrusă de un canal ce vine din zona termelor, pe direcția Nord-Sud, de asemenea partea dinspre Nord a platformei a fost distrusă de intervențiile moderne[165].

Ceea ce se poate observa pe blocurile de gresie ale platformei sunt amprentele unor ziduri şi găurile de prindere a blocurilor ce dădeau verticalitate construcției.

Se mai poate observa amprenta unei construcții semicirculare, închisă în partea de Sud de un zid, pe care venea perpendicular amprenta unui alt zid în partea de Vest a platformei, dublat spre exterior de o rigolă. Amprenta unui alt zid este surprinsă pe marginea de Nord.

O remarcă care s-ar putea face, este în legătură cu aspectul suprafeței blocurilor de gresie, respectiv în fața construcției absidate acestea sunt lise, în timp ce blocurile din interiorul şi din spatele zidului ce închide absida au o suprafață rugoasă, cu asperități.

Ca urmare a situației prezentate, este greu de susținut ideea unui monument sau a unei platforme oarecare, mai degrabă se poate dovedi existența unei fântâni.

Argumentele care ar veni în sprijinul acestei ipoteze ar fi fundația în *opus incertum* foarte groasă care nu permitea scurgerea apei. Amprentele zidurilor de pe latura de Vest şi de Nord reprezintă în mod evident pereții unui bazin, în acest sens se poate observa urma unei plăci de gresie continuată de o îngroşare, ce ne duce cu gândul la un zid format din blocuri şi pilaştri. Tot în sprijinul ideii de bazin vine şi aspectul blocurilor de gresie. În fața construcției absidate, acestea sunt lise ca şi când ar fi fost supuse acțiunii apei. În sprijinul acestei ipoteze vin şi observațiile făcute pe latura de sud a platformei, unde, în două din blocurile de gresie este săpat un intrând. O interpretare posibilă este aceea că ceea ce se mai vede este lăcaşul unde trebuie să se fi aflat un turn de distribuție a apei. Funcționalitatea unui astfel de turn era aceea de a mări presiunea şi de a asigura decantarea apei[166].

Pornind de la ideea că avem de a face cu o fântână, aceasta face parte din punct de vedere constructiv din tipul grecesc. Este vorba despre tipul simplu, care de regulă are un bazin în care se realiza decantarea apei. La noi acest bazin este înlocuit de turnul de distribuție, care pe lângă sporirea presiunii apei realiza şi decantarea acesteia.

Din bazinul de decantare, respectiv din turnul de distribuție, apa era deversată prin intermediul unor țâşnitori mascate de reprezentări animale, vegetale, umane în bazinul din fața lor. Absida practic era o platformă, de la care

---

[165] Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, p. 120.
[166] Numeroase exemple sunt cunoscute la Pompei.

s-a mai păstrat un bloc semicircular, pe care trebuie să se fi aflat statuile, de împăraţi, divinităţi, etc., din care apa curgea sub presiune[167].

Din păcate partea de Nord este distrusă, or, tocmai în acea zonă trebuia să se fi aflat gura de scurgere a fântânii în canalul de sub *decumanus maximus*.

Construcţia acestei fântâni trebuie pusă în legătură cu primele faze de construcţie ale forului, atunci când se aducea apa în oraş. În acest sens avem o conductă de plumb care ne atestă aducţiunea apei încă din timpul lui Traian. De asemenea inscripţia *CIL* III 1446 ne atestă *aqua inducta* în colonia Dacica Sarmizegetusa în timpul lui Hadrian. Probabil distrugerea se va realiza în timpul lui Commodus, atunci când a fost construit proporticul din faţa lui *aedes fabrum*[168]. În colţul de Nord-Vest a forului a funcţionat o instalaţie asemănătoare, însă este şi mai puţin păstrată datorită distrugerilor din zonă[169].

Noi etape în dezvoltarea şi evoluţia forului sunt reprezentate de perioadele antonină târzie şi cea severiană, marcate prin numărul mare de inscripţii de construcţie, onorifice şi votive. Acum începe să se folosească marmura pentru decoraţia întreg complexului arhitectonic. Multe dintre transformări vor fi susţinute de evergeţi (sponsori) locali bogaţi. La început se va edifica *forum novum* sau forul religios al oraşului, cândva între 150-190, foarte probabil înaintea atacurilor sarmatice din 170. În timpul lui Antoninus Pius (138-161) sau la începutul domniei comune a lui Marcus Aurelius şi Lucius Verus (161-169) are loc îmbrăcarea în marmură a lui *forum vetus* şi înlocuirea vechiului *propylon*. Ulterior se amenajează *aedes Augustalium*, se construiesc cele două sedii din colţuri, *aedes fabrum* în partea de Nord-Est şi un altul în partea de Nord-Vest a intrării în for. Tot acum se va renunţa la cele două fântâni din gresie, care vor fi înlocuite de cele din marmură. Spre sfârşitul epocii antonine şi începutul dinastiei severiene are loc refacerea în marmură a porticelor interioare. Încheierea procesului de înnoire a forului are loc spre sfârşitul domniei lui Severus Alexander[170].

Marmura folosită în cadrul acestor etape de construcţie va fi adusă din cariera de la Bucova, situată la aproximativ 11 km de Sarmizegetusa. La mijlocul sec. II aici deja funcţiona un important atelier de producţie şi de sculptură, care va servi drept model şi pentru restul provinciei. În acest moment soldaţii vor fi înlocuiţi cu sculptori profesionişti[171].

---

[167] Un exemplu foarte asemănător este cel din castrul de la Lambesis, unde avem o platformă de gresie pe care s-au păstrat urmele absidei, zidurilor şi a orificiilor de prindere a blocurilor verticale. Importanţa acestei fântâni pentru noi este aceea că planul ei este asemănător cu a nymfeului din oraşul Lambesis, care este bine păstrat şi a permis o reconstituire bună. Ca şi analogie mai poate fi amintit exemplul unei instalaţii de la Tipasa care se află într-o bună stare de prezervare, ce a permis o reconstituire amănunţită.

[168] Un fel de sindicat al meşteşugarilor.

[169] Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003 p. 120-126; Diaconescu, Bota 2004, p. 472.

[170] Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, p. 96-101; Piso 2006, p. 90-91; Diaconescu, Bota 2009, p. 138.

[171] Diaconescu, Bota 2002-2003, p. 155.

Şi de această dată decoraţia este de origine micro-asiatică, cea mai apropiată analogie fiind cea de la Efes. Studiul capitelurilor folosite atestă prezenţa a doi sculptori veniţi din Asia Mică[172].

Propylon-ul era colonada amplasată la intersecţia lui *cardo maximus* cu *decumanus maximus*, ce ocupa un spaţiu rectangular de 14 x 8,40 m. Înălţimea coloanelor era de 8,40 m (Fig. 38). Nu se cunoaşte aspectul din prima fază, atunci când s-a folosit ca material de construcţie calcarul, cu excepţia câtorva blocuri refolosite ulterior. Capitelurile au fost confecţionate de către artizanii veniţi din Asia Mică din marmură de Bucova. Apoi, urma ***tetrapilum***-ul cu dimensiunile de 5,60 x 3,64 m. Originea acestui tip de intrare se regăseşte la porţile palatelor elenistice, care la rândul lor se inspiră din porţile monumentale ale marilor sanctuare. La Sarmizegetusa s-a folosit ordinul corintic în cazul decoraţiei[173].

Proporticul[174]. A fost ridicat înaintea colonadei din faţa lui *aedes fabrum*, construit în timpul lui Commodus (180-192). Se pare că a fost adus şi un sculptor de la Oescus[175].

Fântânile de marmură. Puţin mai la Vest faţă de platforma din blocuri de gresie s-a descoperit o alta, ce se prezintă sub aspectul unei substrucţii pătrate din bolovani de râu, cu dimensiunile de 4,90 x 4,90 m şi adâncă de 2 m. Se pare că avem de a face cu o altă fântână, construită la dezafectarea celei din gresie[176].

Ceea ce ne îndreptăţeşte să afirmăm că este o instalaţie pentru distribuţia apei, sunt elementele constructive care s-au mai păstrat. Din păcate toate piesele au fost descoperite în poziţie secundară.

Este vorba despre o treaptă a cărei suprafaţă a fost clar supusă acţiunii apei şi pe care s-a mai păstrat urma de prindere de alte blocuri. De asemenea a fost descoperit un fragment de marmură în care s-a păstrat orificiul prin care conductele de plumb făceau distribuţia apei spre figurile de fântână[177].

Drept coronament al corpului central era o cornişă decorată cu denticuli şi cu motivul „*anthemionului*". S-au păstrat două plinte întregi şi patru capiteluri, într-o stare destul de bună, ce provin de la coloane corintice de înălţime mijlocie, comparativ cu cele ale porticului, care susţineau acoperişul de deasupra bazinelor.

Dar argumentul principal pentru o fântână este acela al scurgerii în canalul de sub *decumanus maximus*. Gura de scurgere este construită din cărămizi care făceau parte din planul iniţial al canalului.

Şi de această dată avem de a face tot cu tipul constructiv grecesc, cu blocuri masive de marmură prinse cu scoabe de fier. Pentru a se asigura etanşeizarea, blocurile de marmură erau prevăzute cu şănţuleţe, care, probabil, erau umplute cu un material ce nu permitea apei să se infiltreze.

---

[172] Diaconescu, Bota 2009, p. 135.
[173] Diaconescu, Bota 2009, p. 29-30.
[174] O colonadă în faţa porticului.
[175] Diaconescu, Bota 2009, p. 140.
[176] Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, p. 120-126; Diaconescu, Bota 2004, p. 470-473.
[177] Acest fragment seamănă cu blocurile de la Atena, din Agora, care serveau aceluiaşi scop.

Pe baza fragmentelor de inscripţie descoperite s-ar putea spune că avem de a face cu o instalaţie a cărui corp central avea 3,50 m lăţime la care se adaugă colţurile pe care se aflau coloanele ce susţineau acoperişul. Coloanele ce înconjurau bazinul central măsurau în jur de 4,20 m i împreună cu restul acoperişului se ajungea până la o înăl ime de 4,90 m.

Corpul central avea trei nişe, de la care au fost descoperite fragmente. Rolul acestora era acela de a proteja figurile de fântână, care trebuie să fi fost în număr de trei dacă ţinem seama de fragmentele de statui găsite.[178] Nişa centrală avea 1,20 m lăţime, iar cele laterale 0,56 m, iar înălţimea lor a fost dată de colonetele ce susţineau o arhitravă. S-a estimat că o astfel de colonetă putea ajunge până la 2,80 m lungime[179].

În nişa centrală se afla o statuie în mărime naturală, ce îl reprezenta pe Neptun, după modelul lui Poseidon creat de Lysip pentru portul Corint. Zeul ţinea piciorul pe capul unui delfin din gura căruia ţâşnea apa. În cazul nostru s-a păstrat partea de la brâu în jos, cu un picior pe capul unui delfin, căruia îi lipseşte botul şi coada, dar se mai vede locaşul pe unde ţeava de plumb sau bronz deversa apa. Bustul lipseşte, în schimb avem capul statuii. Într-una din nişele laterale se găsea statuia unei nimfe. De la aceasta s-a mai păstrat jumătatea inferioară, care avea în faţă o scoică din care se revărsa apa. Conducta era trecută prin abdomenul statuii, ce era perforat din spate în faţă. Şi această statuie era de mărime naturală, dar mai scundă decât prima (Fig. 39-41). În partea din spate se poate observa o zonă în care marmura este măcinată de curgerea apei[180].

Capul lui Neptun

Statuia lui Neptun

Statuia nimfei

[178] Bune analogii avem la Side, aşa numitul „*Vespasianeum*", unde corpul central era înconjurat de două edicule precedate de două bazine, unul mai înalt pentru decantare şi un al doilea pentru distribuţie. Apa curgea din nişa centrală şi de la baza celor două edicule. Alte analogii care ar mai putea fi de amintite sunt exemplele de la Argos şi de la Ostia.
[179] Diaconescu, Bota 2004, p. 474.
[180] Diaconescu, Bota 2004, p. 474.

Tot de aici provine şi un fragment de inscripţie, care a venit în completarea altor două fragmente, unul aflat în muzeul din Lugoj, partea din dreapta, în timp ce fragmentul din mijloc se găseşte în muzeul din Deva[181], completând astfel o inscripţie de aproximativ 3,50 m lungime (Fig. 42). Inscripţia este următoarea:

IN HONOREM DOMVS DIVINAE
L OPHONIVS PAP DOMITIVS PRISCVS
IIVIR COL DACIC PECVNIA SVA FECIT
L D D D

Textul ne vorbeşte despre un everget local, Lucius Ophonius Domitius Priscus, *II-vir* al coloniei, care a construit o fântână publică din banii săi şi a dedicat-o casei imperiale „*In honorem Domus Divinae*". Acest drept i-a fost conferit prin decret al ordinului decurionilor.

Formula „*In honorem Domus Divinae*" datează edificiul în epoca severiană şi foarte probabil împăratul Septimius Severus este redat în nuditate eroică, fiind asimilat unui zeu[182].

Puţin şi mai la Vest a fost descoperită o a doua fântână, practic cele două flancau intrarea în for, care avea acelaşi aspect cu prima, doar că motivele vegetale ce decorau faţada corpului principal şi cornişa sunt diferite.

Aici s-au păstrat mai multe fragmente de la o statuie care trebuie să-l fi reprezentat pe Apolo. Unul dintre fragmente cuprinde falduri de la un veşmânt şi mâna dreaptă a personajului. Două fragmente provin din zona umerilor, în partea stângă păstrându-se şi o buclă din frizură. Ultimul fragment provine din zona frunţii, pe care se poate observa părul şi o mică parte a ochiului drept[183].

În acest caz probabil avem de a face cu Apolo flancat de muze[184].

Din cea de a doua inscripţie s-a păstrat partea ei stângă cu începutul textului, care cuprinde un rând în plus faţă de cealaltă şi ne vorbeşte o dată în plus despre meritele familiei imperiale faţă de oraş (Fig. 43):

IN HONORE[M DO]M[VS DIVINAE]
ET OB MERITA EIVS [IN REM PVBLICAM]
L OPHO[NI]VS [PAP DOMITIVS PRI]S[CVS]
IIVIR C[OL D]AC[ICAE PECVNIA SVA FECI]T [LDDD][185]

Dacia a fost o provincie care l-a sprijinit pe Septimius Severus, motiv pentru care împăratul va finanţa cel puţin o construcţie în Colonia Dacica Sarmizegetusa.

[181] *IDR* III/2, 22.
[182] Diaconescu, Bota 2004, p. 490-495.
[183] Diaconescu, Bota 2004, p. 487.
[184] Diaconescu, Bota 2004, p. 497.
[185] Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003 p. 123-126, Planşa XL, 26; Diaconescu, Bota 2004, p. 490.

De fapt formula „*In honorem Domus Divina*" trebuie privită prin perspectiva faptului că nu avem de a face doar cu simple fântâni cu rol utilitar şi de recreere, cu monumente dedicate nimfelor sau cu un Septizodium, ci ea exprimă şi un mesaj politic, se referă la casa imperială ce a jucat un rol important în viaţa oraşului, în cazul Sarmizegetusei o nouă etapă în dezvoltarea urbanistică a coloniei[186].

Meşterii care s-au ocupat de aceste construcţii trebuie să fi fost din Asia Mică, ceea ce se poate deduce din tehnica de construcţie, ce constă dintr-un miez de *opus incertum* şi blocuri de marmură. În ceea ce priveşte statuile, acestea sunt copii mediocre, dar se ştie că meşterii din Asia Mică reproduc des modelele greceşti[187].

Capitelurile şi cornişa sunt şi ele de origine micro-asiatică. Între această tehnică de lucru folosită la îmbrăcarea forului în marmură, la construcţia fântânilor de marmură şi blocurile de piatră de la cel puţin un apeduct, nu poate să fie o simplă coincidenţă. Legătura dintre toate aceste elemente este dată de meşterii micro-asiatici, care marchează o nouă etapă constructivă a lui *forum vetus* la Sarmizegetusa.

Amfiteatrul[188]. Din punct de vedere tipologic în faza de lemn a fost interpretat ca o variantă a tipului I în tipologia Dyggve-Klima sau Golvin. În faza de piatră există păreri potrivit căreia construcţia prezintă caracteristici ale tipului II, în timp ce Golvin îl înscrie în tipul I, varianta 2 a amfiteatrelor cu *cavea* cu ziduri radiale şi structura goală, înălţat pe mai multe nivele[189]. În acest moment se consideră că la Sarmizegetusa avem de a face cu o variantă a tipului II, ce păstrează elemente din tipul I.

Este un amfiteatru de mărime medie la scara Imperiului, cu un raport de 51,1 % între dimensiunile arenei şi suprafaţa ocupată de tribune, ceea ce dezavantaja spectatorii. De aceea se ridică întrebarea dacă nu cumva au existat mai multe nivele. Dovezile arheologice, însă, nu pot să susţină o astfel de ipoteză. Raportul dintre axele E-V şi N-S este de 1,4 (88 x 68 m).

Faza de lemn. Iniţial arena măsura 66 (E-V) x 47 (N-S) m. Din această perioadă datează şi zidul arenei, construit din piatră în tehnica *opus incertum*. În acesta s-au practicat patru porţi, două pe axa E-V şi două pe axa N-S. Doar poarta de E va suferi modificări majore în faza de piatră. Mai exista şi un canal de drenaj, al cărui traseu era diferit faţă de cel din fazele ulterioare. Mult mai greu este de spus dacă a funcţionat şi camera din centrul arenei. Tribunele erau susţinute pe trei şiruri concentrice de stâlpi din lemn. Posibil să fi existat şi un al

[186] Aici ar fi de amintit exemplul de la Argos cu statuia lui Hadrian, care s-a ocupat de aducţiunea apei în oraş. Ar mai fi şi nymfeul lui Herodes Atticus de la Olympia, dedicat familiei imperiale, familiei lui Herodes Atticus şi familiei soţiei sale.

[187] Diaconescu, Bota, 2002-2003, p. 167-194.

[188] Alicu 1997, p. 78-102.

[189] Tipul I se foloseşte de formele de relief existente, de obicei o vale unde se amenajează arena, iar pe înălţimile din jur se amenajau locurile pentru spectatori. În tipul II se înscriu construcţiile din zidărie.

patrulea şir, dar dacă răspunsul este pozitiv, el a fost distrus de structurile de piatră. Stâlpii cei mai înalți, ultimii, probabil că atingeau o înălțime de aproximativ 8 m.

Faza de piatră. Arena îşi păstrează forma, dar îşi modifică dimensiunile şi a fost pavată cu lespezi de piatră în zona porților de E şi de V. Au mai fost surprinse şi porțiuni acoperite de paviment ceramic în zone situate în apropierea tribunelor. Acum se va amenaja camera din centrul arenei, destinată creării de efecte speciale şi canalul de drenaj care străbate jumătatea de E a amfiteatrului (Fig. 44-45). Cele două intrări principale de pe axul E-V, probabil că erau două porți duble din lemn cu praguri din calcar sau marmură, jucau rolul de *porta pompae* (Fig. 46). Deasupra porților de N şi de S au fost amenajate lojile de onoare – *pulvinar*, *suggestum* sau *podia magistratus* (Fig. 47-48). Fragmentele de cornişă, coloane, plinte, fragmente de arhitravă, dar şi bucățile de țiglă sau cărămizi induc ideea că cele două loji au fost acoperite de câte un acoperiş. Tribunele din faza de piatră le suprapun pe cele din faza de lemn şi se sprijină pe trei ziduri circulare, care erau legate între ele de alte structuri radiale. Astfel, dedesubt se creau spații şi încăperi care puteau să aibă chiar un rol funcțional (*spoliarum* era încăperea unde se adunau cadavrele celor ucişi în timpul spectacolelor; *carceres* erau locurile unde se păstrau cuştile animalelor; magazii, etc.). Accesul în tribune se făcea pe scări – *cunei* şi prin 12 intrări pentru spectatori.

Bune analogii avem la Deva (Chester) – Britannia, Carnuntum – Austria, Thapsus – Africa de Nord, etc.

Monedele din faza de lemn datează din perioada de dinainte de cucerirea Daciei sau din vremea lui Traian. De asemenea arena şi prezența țiglelor cu ştampila Leg. IIII FF susțin ipoteza construirii amfiteatrului de către armată, probabil între anii 106-108 (în cazul în care nu au fost refolosite) sau chiar mai devreme. Faza de piatră datează, probabil, din 156-161, în timpul împăratului Antoninus Pius, tot pe baza descoperirilor monetare. Ulterior construcția va mai cunoaşte reparații sau alte intervenții.

3. Edificii particulare.

Villa suburbana[190]. Pe teritoriul capitalei provinciale săpăturile arheologice din anul 1924 conduse de C. Daicoviciu, au scos la iveală rămăşițele unei vile situate la răsărit față de oraş. Era o simplă construcție gospodărească alcătuită din 5 încăperi, un bazin cu pereți de marmură, alături de care s-a mai descoperit şi un mormânt construit din cărămizi într-o perioadă ulterioară. Zidurile au fost construite în tehnica *opus incertum*.

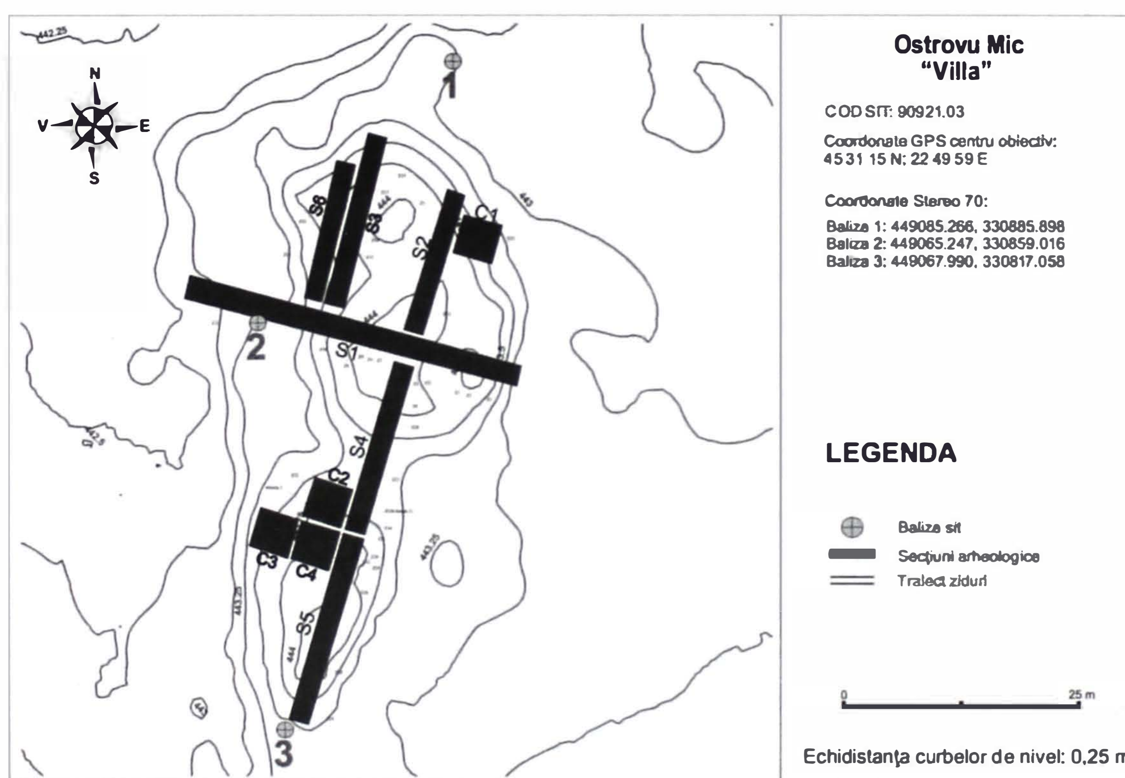
---

[190] Daicoviciu 1924, p. 234-238.

A doua ***villa suburbana***[191] a fost descoperită în anul 1936 în partea de Nord a amfiteatrului. Deşi planul clădirii nu a fost identificat integral, s-au mai păstrat o parte a zidurilor construite cu piatră de râu. Au fost cercetate două faze de construcţie, una mai veche, distrusă de foc şi o alta construită după incendiu.

Villa rustica de la Hobiţa[192] (Fig. 49) este situată la aproximativ 1 km faţă de latura sudică a oraşului. Planul fermei este bine conturat incluzând casa de locuit, curtea cu accesorii, respectiv magazii, turnuri de veghe, barăci din lemn, etc.

Construcţia de tip *villa* de la Ostrovu Mic[193]. Cercetările arheologice din localitatea situată la aproximativ 5 km Est faţă de Colonia Dacica au relevat o construcţie romană cu mai multe faze de existenţă. Lipsesc, însă, elemente de datare precisă.

Planul vilei de la Ostrov

De asemenea, încadrarea tipologică a clădirii sau funcţionalitatea sa nu pot fi încă precizate din cauza suprafeţei mici dezvelite şi a distrugerilor ulterioare, pentru început urmărindu-se delimitarea construcţiei. Acest aspect, precum şi materialul scos la iveală, nu ne dau posibilitatea să afirmăm, încă, faptul că avem de a face cu o *villa rustica*. Aflându-ne în *territorium*-ul Coloniei Dacica Sarmizegetusa, prezenţa unei posibile centuriaţii evidenţiată de două drumuri

[191] Floca 1937, p. 25-42.
[192] Floca 1937, p. 46-47; Floca 1953, p. 743-754; Mitrofan 1973, p. 127-144; Tatu et alii 1988-1991, p. 97; Popa 2002, p. 98-99.
[193] Băeştean, Tutilă 2010, p. 173-183.

orientate N-S, perpendiculare pe cel imperial, care, la o primă vedere par a fi romane, dimensiunile mari ale construcţiei ne determină s-o numim cel puţin deocamdată clădire de tip *villa*.

În urma cercetărilor arheologice au putut fi puse în evidenţă mai multe faze de construcţie a clădirii. De acest lucru ne-am putut da seama la dezvelirea zidului Z_{11}, care este acoperit de un strat de lut pus în vederea amenajării podelei dintr-o fază ulterioară şi tăiat de Z_5. O altă dovadă în acest sens este suprapunerea podelelor din trei faze, surprinse într-un singur caz.

Din punct de vedere stratigrafic doar în secţiunea S_1 şi doar între zidurile Z_5, Z_6 şi Z_7 avem de-a face cu amenajări succesive ale unei podele din lut puternic înroşită la partea superioară şi cu urme de arsură. Peste aceasta urma o nivelare în care există fragmente de material ceramic şi de acoperiş, deasupra căreia s-a amenajat podeaua din mortar alb.

În cele mai multe dintre cazuri o podea de ciment de culoare alb este suprapusă de dărâmătură de acoperiş şi amenajarea în vederea unei alteia de culoare roz – *opus signinum*. De asemenea, la aproximativ 0,90 m E faţă de zidului Z_{10} se delimitează un şanţ paralel cu acesta cu lăţimea de 0,60 m. Probabil avem de-a face cu demolarea zidului aparţinând uneia dintre faze şi o lărgire a clădirii înspre V.

Clădirea a beneficiat de un sistem de *hypocaust*, întrucât am descoperit o încăpere absidată, cu cel puţin două faze de construcţie, în care, pe lângă numeroasele fragmente de pile cilindrice, se mai păstrează cel puţin două dintre ele în picioare şi un canal care aducea aerul cald de la un *praefurnium*. Fragmente de pile de *hypocaust* de formă circulară au mai fost descoperite şi în alte încăperi ale clădirii. Un al doilea posibil *praefurnium* a fost dezvelit în S_5, în partea de Sud a clădirii, unde mai apar şi două canale pentru transportul aerului cald. În această zonă au apărut numeroase fragmente de tencuială pictată şi un fragment de placaj de marmură. În momentul de faţă este mai greu de precizat dacă avem de-a face cu sistemul de încălzire a locuinţei sau cu termele acesteia.

Lipsa totală a monedelor şi materialul arheologic descoperit într-o poziţie stratigrafică clară, cel puţin în acest moment nu ne ajută la o interpretare cronologică vizavi de aceste faze de construcţie. Desigur, un posibil început al clădirii ar putea fi dat de o fibulă de fier[194]. Problema însă este dată de faptul că piesa este descoperită în şanţul de scoatere a unui zid, la partea superioară a umpluturii acestuia. Descoperirea unui opaiţ întreg de tip Alicu XIII, care se datează de la sfârşit de sec. III şi început de sec. IV[195], ar putea oferi eventual o dată până la care construcţia a fost locuită.

---

[194] Cociş 2004, p. 76, pl. XLIV/653.
[195] Alicu 1994, p. 61.

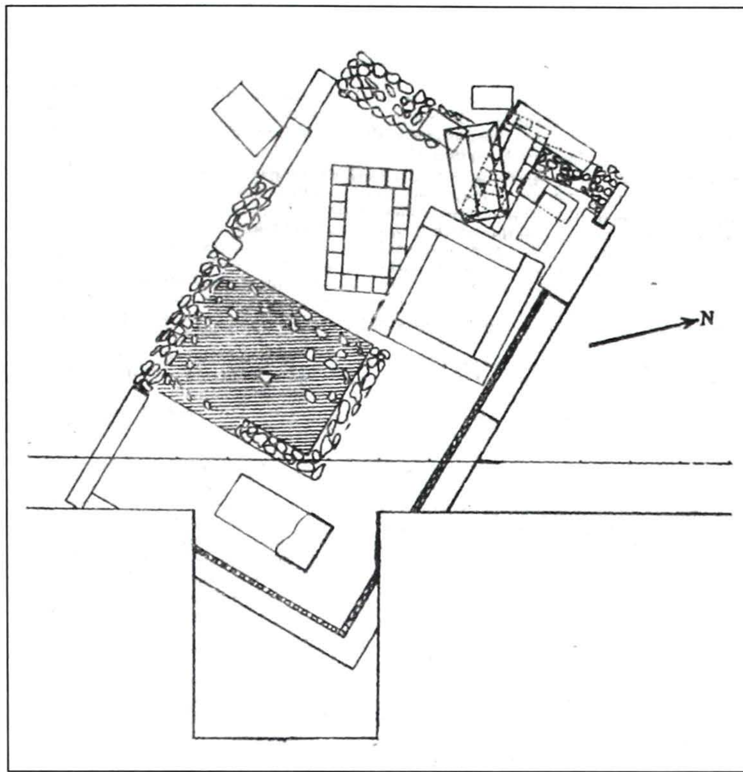
Fibulă fier

4. Construcții funerare.

Mausoleul din Valea Draşcovului[196]. A fost descoperit în necropola Vestică a oraşului antic, în timpul cercetărilor din anul 1973. În interiorul zidurilor de incintă a fost descoperit un sarcofag din piatră al cărui capac era parțial distrus. Scheletul a fost deranjat, mormântul fiind jefuit în antichitate. Inventarul lui se compune din câteva fragmente ceramice, o bandă de bronz şi o monedă de bronz din timpul lui Antoninus Pius. Lângă sarcofag a apărut o platformă de piatră cu dimensiunile de 3,75 x 3 m. Transversal, peste zidul vestic al mausoleului, a fost descoperit un alt mormânt din cărămidă, jefuit, în care scheletul nu era deranjat.

Tot în poziție secundară au mai ieşit la iveală un leu funerar apotropaic acefal, un con de pin şi o lespede de calcar fasonată. Din exteriorul zidurilor a fost recuperat un relief figurat, ce înfățişează două femei, una în picioare, iar cealaltă stă pe o *katedra* şi poartă în brațe un copil îmbrăcat în scutece.

[196] Daicoviciu et alii 1975, p. 229-230; Daicoviciu, Piso 1975, p. 234-238.

Planul mausoleului (după H. Daicoviciu, D. Alicu, E. Nemeş, I. Piso, C. Pop, A. Rusu, *Principalele rezultate ale săpăturilor din 1973-1974 la Ulpia Traiana Sarmizegetusa şi semnificaţia lor*, în *Sargetia*, 11-12, 1974-1975, p. 230, Fig. 3)

Mausoleul Familiei Aurelia[197] (Fig. 50). A fost descoperit în cimitirul de Est al oraşului, fiind mărginit spre Nord de drumul imperial ce se îndreaptă spre Ostrov. Are formă circulară iar diametrul măsoară aproximativ 21 m.

În interiorul unui zid cu lăţimea de 1,20 m construit din blocuri de piatră (prinse între ele cu scoabe de fier), în tehnica *opus quadratum*, se găsesc mormintele ce au aparţinut familiei lui C. Aurelius Tertius – *decurio et flamen coloniae Sarmizegetusa*. Ca datare construcţia se poate amplasa la mijlocul sec II d. Chr.

Viaţa economică. Deşi Sarmizegetusa îşi începe istoria ca un centru militar şi ulterior politico-administrativ, va îndeplini de-a lungul timpului şi o importantă funcţie economică. Aşezat pe marele drum imperial, oraşul mai era legat de restul Imperiului printr-o altă importantă arteră de comunicaţie ce venea de la Drobeta prin Bumbeşti şi pasul Vâlcan.

Comerţul în mod sigur nu se reducea la un schimb între produsele meşteşugăreşti locale şi produsele agricole ale zonei învecinate. Prezenţa unui lingou de plumb cu provenienţa *metalla Ulpiana* atestă un schimb cu provinciile Sud dunărene[198]. Informaţiile păstrate ne vorbesc despre existenţa la Sarmizegetusa a unui cântar public (*statera publica*)[199]. Tot aici, foarte probabil, a

[197] Daicoviciu, Floca 1937 p. 1-23; Daicoviciu 1966 a, p. 58-59.
[198] Piso 2006, p. 221; în acest moment au fost prelevate mostre din lingou şi se află în curs de cercetare în Marea Britanie.
[199] *IDR* III/ 2, 14; Daicoviciu 1966 a, p. 15.

activat şi un avocat al negustorilor, care se numea Crassus Macrobius[200]. Doi *suri negotiatores*, este vorba despre Gaius Gaianus şi Proculus Apollofanes, sunt atestaţi într-o inscripţie dedicată lui I. O. M. Dolichenus[201]. Se presupune că un anume Macrinus din Trier (*Augusta Treverorum*) se afla la un moment dat în Colonia Dacica ca posibil negustor de vinuri or de textile, produse în care era specializat oraşul din Germania de astăzi[202]. În schimb, P. Aelius Arrianus Alexander, decurion al Sarmizegetusei, apare implicat în importul de vinuri în Dacia, fiind menţionat într-o inscripţie de la Mythilene, din insula Lesbos[203]. Un personaj foarte important a fost Aelius Strennus, *II viral* al Sarmizegetusei, care într-o inscripţie de la Apulum este atestat ca fiind *conductor pascui, salinarum et commerciorum*[204]. În ceea ce priveşte districtul *ferrum Daciae* cu sediul la Teliucul Inferior, cunoaştem faptul că unul dintre cei doi *conductores ferrariarum* din timpul lui Caracalla a fost Flavius Soterus, augustal al Coloniei Dacica Sarmizegetusa[205].

În sec. II-III colegiile reprezentau o formă de asociere liber constituită dar sub supravegherea conducerii oraşului. Colonia Dacica Sarmizegetusa va rămâne şi un centru productiv însemnat. Descoperirile arheologice atestă existenţa unor *collegia.* Cel al fabrilor, care îi cuprindea pe zidari, tâmplari, fierari, este unul dintre cele mai bine reprezentate. Sunt cunoscuţi câţiva prefecţi sau patroni ai colegiului, dintre care unii au deţinut aceste funcţii sau onoruri concomitent. Ar putea fi amintiţi M. Opellius Adiutor[206], C. Valerius Surus[207], Valerius Valentinus[208], S. Valerius Fronto[209], L. Marius Valens[210]. Un decurion al Sarmizegetusei Aurelius Ingenuus dedică un altar geniului colegiului[211].

Producţia meşteşugărească avea un însemnat rol în viaţa economică a oraşului. Cuptoarele de olărie descoperite la Sud şi la Est de oraş atestă în mod clar o producţie locală, ce merge de la ceramica comună şi opaiţe până la cărămizi şi alte materiale de construcţie, printre care trebuie să se fi numărat şi tuburile de aducţiune/ distribuţie a apei. Ştampilele unor personaje precum Ianuarius, Gemellinus, Nimfus, Petatus, etc. întăresc şi mai mult ideea existenţei

[200] *IDR* III/ 2, 109; Daicoviciu 1966 a, p. 18; Daicoviciu, Alicu 1984, p. 43.
[201] *CIL* III 7915 = *IDR* III/ 2, 203.
[202] *IDR* III/ 2, 427; I. Piso, *Epigraphica (I)*, în *Sargetia*, 11-12, 1974-1975, p. 70-71; I. Piso, *Epigraphica (IV)*, în *Apulum*, 14, 1976, p. 441-444; Matei-Popescu 2007, p. 237.
[203] Matei-Popescu 2007, p. 239.
[204] *CIL* III 1209 = *IDR* III/ 5, 443; Daicoviciu 1966 a, p. 19; Daicoviciu, Alicu 1984, p. 43.
[205] *IDR* III/ 3, 37; D. Benea, *Metalurgia şi prelucrarea fierului în Dacia*, în Dacia în sistemul socio-economic roman. Cu privire la atelierele meşteşugăreşti locale, Timişoara, 2008, p. 21.
[206] *IDR* III/ 2, 116-117.
[207] *IDR* III/ 2, 124.
[208] *IDR* III/ 2, 126.
[209] *IDR* III/ 2, 455.
[210] Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, p. 109-110, Pl. XXXIII; *AE* 2003, 1524a; Piso 2006, p. 278-279, nr. 53, Fig. III/ 51.
[211] *IDR* III/ 2, 214.

unor ateliere care aprovizionează piața imensă reprezentată de marele oraş şi *territorium*-ul său[212].

Un astfel de cuptor a fost descoperit şi în faza de lemn de la S de *principia*[213], fiind interpretat de autorii săpăturilor ca tăiat de construcțiile din prima fază de lemn. Ca participant la săpătură aş atrage atenția asupra faptului că suprafața în cauză nu a fost foarte extinsă, iar pe de altă parte, aceasta a fost răvăşită de construcțiile de piatră şi de intervențiile târzii. Mai degrabă aş interpreta cuptorul ca provenind dintr-o primă fază, cea a castrului, necunoscută pe deplin în această zonă, iar construcțiile care îl taie, ca făcând parte din faza a doua, cea în care coloniştii civili se aşază printre instalațiile militare părăsite[214]. În caz contrar situația ar părea cel puțin ciudată, întrucât ar însemna o producție ceramică înainte de cucerirea romană, lucru unic în săpăturile de la Sarmizegetusa de până acum şi greu de crezut sau dovedit în absența unei locuiri preromane evidențiată prin complexe.

În ceea ce priveşte producția de materiale de construcție şi soldații au fost implicați, în mod clar, dar numai în nişte circumstanțe concrete. Nu putem lua armata în considerare ca un producător şi distribuitor permanent al oraşului. Ştampilele de pe materialul tegular aparținând Leg. IIII FF apar aproape peste tot, mai ales în primele nivele de construcție a oraşului. Pornind de la aceste considerații s-a ajuns la concluzia că avem de a face cu vexilații ale legiunii care au staționat la Sarmizegetusa, or, conform altor păreri, doar au luat parte la programul de construcții[215]. În ceea ce priveşte materialul tegular cu ştampilă, acesta se regăseşte aproape peste tot, dar numai în contextul unor edificii publice. Până acum au fost regăsite în zona forului, *Domus Procuratoris* sau amfiteatrului. În Insula 3 pe o lungime de peste 100 m, în imediata apropiere a forului, nu avem nici un fragment de acest fel, deşi situația arheologică este foarte asemănătoare cu cea din centrul oraşului. Faptul că avem de a face cu ştampile de acelaşi tip în cele două faze de lemn ale principiei/ for, care le regăsim până în primele faze de piatră[216], credem că ne îndreptăţeşte să luăm în considerare o refolosire ulterioară a tegulelor produse înainte de plecarea legiunii de aici. Această ipoteză este întărită de apariția ştampilei legionare la amfiteatrul de piatră, într-un moment în care prezența trupelor nu se mai poate justifica. După plecarea legiunii, care trebuie să se fi întâmplat imediat după fondarea oraşului dacă nu cumva chiar mai înainte[217], producția va fi preluată de civilii atestați prin ştampilele proprii[218].

Şi legiunea XIII G apare prezentă pe ştampilele de pe materialul tegular de la Sarmizegetusa. Chiar dacă multă vreme s-a încercat să se nege faptul că aceste

---

[212] Daicoviciu, Alicu 1984, p. 46; Alicu 1984, p. 467-475; Alicu, Paki 1995, p. 24-25; Băeştean 2008, p. 99-103.
[213] *CCA* 2006, p. 310.
[214] Băeştean 2011, p. 127.
[215] Rusu1979, p. 47-70; Alicu 1980, p. 23-28; Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, p. 59-153.
[216] Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, p. 64-66; Piso 2006, p. 49-52, 209.
[217] Băeştean 2011, p. 127-128. Posibil ca Leg. IIII FF să plece înainte de fondarea oraşului, întrucât apare atestată şi în castrul din Munții Orăştiei alături de alte două unități legionare.
[218] Alicu 1984, p. 466-475; Piso 1996, p. 153-200.

piese au un caracter local, susţinându-se că au fost aduse din altă parte[219], descoperirea unui fragment în timpul săpăturilor arheologice de pe proprietatea Crişan considerăm că anulează principala motivaţie folosită ca justificare[220]. Mult mai problematică este stabilirea faptului dacă avem o vexilaţie care a produs la faţa locului sau dacă avem de a face doar cu aprovizionarea cu material de construcţie la un moment dat. Faptul că în toate cazurile avem de a face cu antroponime, ne-ar îndreptăţi să le datăm mai târziu decât pe cele ale Leg. IIII FF. De asemenea, descoperirea lor în părţile de N sau de E ale oraşului, acolo unde avem ştiri despre distrugerile provocate în timpul războaielor marcomanice[221], ar putea să indice măcar aducerea unui aport în material de construcţie pentru refacerea edificiilor distruse, dar în condiţiile cunoaşterii actuale nu şi prezenţa efectivă[222].

La fel ca şi în multe alte cazuri, romanii înainte de a se aşeza şi a începe să zidească durabil, aveau nevoie să-şi desfăşoare viaţa la standardele cele mai normale cu putinţă. Cel mai uşor se construia în lemn, apoi, după ce îşi creau condiţiile necesare începeau să lucreze cu materiale mai rezistente, folosindu-se de resursele avute la îndemână. Ştim, spre exemplu, că atunci când s-a început săparea fundaţiilor pentru clădirile din piatră, cele din faza de lemn erau încă în picioare. De asemenea la Sarmizegetusa s-a construit în lemn, apoi în gresie şi calcar, iar la un moment dat s-a trecut la marmură. Şi în cazul marmurei au folosit-o pe cea de Bucova, de mai slabă calitate, deşi Ruşchiţa nu se afla la mare distanţă. Dar se pare că având prima carieră la îndemână şi mai apropiată de nevoile lor, nu au mai avut motiv să caute o alta. În cadrul templului dedicat zeilor medicinei Aesculap şi Hygia avem atestate urmele unui atelier de sculptură. Tot de la Sarmizegetusa provine şi numele unuia dintre cei ce au creat în piatră, este vorba de un Claudius Saturninus[223].

În interiorul zonei sacre, aproape lipită de partea de Vest a Templului lui Silvanus, a fost descoperită clădirea EM 21, cu orientarea Est-Vest, ce are dimensiunile de 25,70 X 13,25 m. Construcţia cunoaşte două faze de piatră, care au fost precedate de urme ce indică şi o fază de lemn, dar nu este foarte clar dacă acestea au vreo legătură una cu alta, or, dacă nu cumva este legată de sanctuarele din vecinătate. La un moment dat clădirea a fost mărită prin adăugarea, în colţul Nord-Estic, a unei camere cu dimensiunile de 4,40 X 4,30 m, ce a fost interpretată drept o anexă. Din cele 10 încăperi ale clădirii, două dintre ele, B(5) şi A(1), situate în partea de Sud-Est, au fost interpretate drept locuri unde avea loc

---

[219] Wittemberger 1987-1988, p. 615-619; în IDR III/ 6 avem semnalate cel puţin 42 de exemple cu ştampile ale Leg. XIII Gemina, din 24 de tipuri diferite, la care se foloseşte în mod invariabil şablonul – *„greşit de la Sarmizegetusa"* sau *„de provenienţă necunoscută dar nu de la Sarmizegetusa"* sau *„aceeaşi ştampilă, la termele de la Micia, în Muz. Deva...dar greşit de la Sarmizegetusa, şi în Muz. Naţional din Bucureşti..."*.
[220] *CCA* 2005, p. 318-319.
[221] *CIL* III 1457 = *IDR* III/ 2, 90; Daicoviciu, Piso 1975, p. 162.
[222] Băeştean 2008-2009, p. 165-172.
[223] D. Alicu, C. Pop, V. Căţănaş, *Ateliere de pietrărie la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *AMN*, 13, 1976, p. 125-140; Alicu et alii 1979, p. 141, Pl. LXVI; Daicoviciu, Alicu 1984, p. 46, 122; Rusu-Pescaru, Alicu 2000, p. 40.

producția și prelucrarea sticlei. Motivul care a stat la baza acestei ipoteze a fost faptul că într-una dintre încăperi au fost descoperite trei cuptoare, C_1, C_2 și C_3, iar în cealaltă două, C_4 și C_5. S-a considerat că în cazul bateriei de trei cuptoare unul era folosit pentru obținerea sticlei brute, a doilea pentru prelucrare, iar al treilea pentru arderea obiectelor confecționate. În cazul celorlalte două se presupune că ele serveau pentru obținerea unor piese de dimensiuni mai mici. La 4,40 m față de clădire spre Sud a fost descoperit un puț, ce avea diametrul interior de 70 cm și a fost săpat până la adâncimea de 9,20 m, moment în care lucrările au fost stopate din cauza condițiilor periculoase. Se pare că fântâna provine de dinaintea funcționării acestei clădiri, iar în momentul în care cuptoarele lucrau a fost folosită drept groapă de gunoi pentru deșeurile rezultate în urma procesului de prelucrare. Aici au fost descoperite numeroase fragmente de sticlă și de zgură de sticlă, probabil unul dintre argumentele principale în susținerea ipotezei legate de existența unui atelier[224].

În partea de Vest a forului, în zona Insulei 3, a fost descoperit un cuptor din care s-au păstrat marginile de Nord, Vest și de Sud, partea de Est a fost cea mai afectată de distrugerile ulterioare. Dimensiunile păstrate sunt 97 cm (N-S) și 63 cm (E-V). Grosimea pereților în cele trei părți păstrate este de aproximativ 10 cm, în timp ce înălțimea ajunge până la 35 cm. De-a lungul timpului bazinul s-a fisurat în câteva locuri.

La lucrările de înlăturare a structurilor târzii au mai fost descoperite și alte fragmente, mai mari sau mai mici, din pereții sau bazinul instalației romane. Un fragment de dimensiuni mai mari a fost refolosit chiar în pereții canalului post roman care a distrus cuptorul. Dimensiunile acestuia sunt de aproximativ 60 x 40 cm și ar putea proveni din partea lipsă sau chiar din boltă, pentru că pereții din lut ars sunt umpluți de un strat de zgură extrem de consistent, iar pe o parte laterală s-a păstrat și un orificiu cu diametrul de aproximativ 3-4 cm. O altă ipoteză a fost aceea a posibilității ca acest fragment să provină de la un alt cuptor, mai precis de la o instalație pentru producția de metal. Analizele la care va fi supusă zgura ne vor oferi mai multe date lămuritoare.

Cuptorul propriu zis a fost realizat din lut ars amestecat cu pleavă, care după ardere a căpătat o culoare gri deschis și după aspect trebuie să fi suportat temperaturi de peste 1000 °C. Întreg interiorul, atât pereții cât și bazinul, sunt acoperiți cu un strat de aproximativ 3 cm grosime de sticlă spartă care probabil a fost refolosită (Fig. 51-52). Forma cuptorului și grosimea stratului de sticlă par să indice o instalație închisă, fără sistem de răcire[225].

Alte date cu caracter tehnic sau stratigrafic nu se mai pot oferi în acest moment, întrucât distrugerile târzii este posibil să fi afectat chiar și zona în care nu s-au efectuat încă săpături arheologice. Este posibil ca gura de alimentare să fi fost în partea de Est, ipoteză bazată pe observația că în acea parte a canalului

[224] Daicoviciu, Alicu 1984, p. 130-132; Alicu, Paki 1995, p. 25-26; Băeștean 2009, p. 29-46.
[225] Băeștean, Höpken 2009, p. 221.

distructiv lutul a fost puternic înroşit. Dar este posibil ca arderea să țină tot de bazin, deoarece nu ştim cât de mult se extindea acesta spre răsărit.

S-a încercat şi o datare pe baza unor fragmente ceramice descoperite în zonă, care ar putea fi atribute epocii traianice. Se ştie, însă, că acest tip de cuptor începe a fi folosit de sfârşitul sec. I şi începutul sec. II d. Chr. dar continuă să funcționeze şi în sec. IV d. Chr. Din păcate fragmentele ceramice au marele neajuns de a nu proveni dintr-un context stratigrafic foarte clar, ci ele au fost adunate din nivelul de demolare a clădirilor din jur, care la rândul lui a fost deranjat de canalul din apropiere. Prin urmare, această datare ne poate spune mai degrabă momentul la care instalația ar fi putut să înceapă să fie construită şi în nici un caz momentul la care a funcționat. Fragmentele de sticlă din interior nu ne sunt de mare folos, din cauza arderii puternice din timpul procesului de producție.

Bune analogii pentru descoperirea de la Sarmizegetusa sunt exemplele de la Bonn (Germania) şi unul ceva mai mare şi mai târziu de la Bet Eli'ezer (Israel), care sunt tot din lut şi erau închise cu o boltă[226]. Este greu de spus dacă în cazul nostru, la fel ca şi în cel din Israel, se mai prelucra şi sticla brută. Tipul acesta de cuptor oferea, cel puțin în principiu, posibilitatea topirii unei cantități destul de mari de sticlă. De exemplu instalația de la Bonn putea să producă o cantitate de aproximativ 500 kg. Între exemplul din Dacia şi cel din Germania s-ar mai putea face câteva comparații, în ceea ce priveşte localizarea şi necesarul de sticlă de la un moment dat. La Sarmizegetusa avem de a face cu un posibil atelier chiar în apropierea forului, unde avem de a face cu numeroase edificii publice, în timp ce la Bonn o pereche de cuptoare a funcționat în imediata apropiere a termelor castrului legionar. Este posibil ca în ambele cazuri să avem de a face cu o producție specializată în producția de sticlă de geam pentru aceste importante obiective[227].

De altfel, în zona forului Coloniei Dacica au funcționat mai multe cuptoare încă din fazele de început ale oraşului, care, probabil, au furnizat materialul tegular şi metalul necesar pentru clădirile din faza de piatră[228]. Toate acestea ar putea reprezenta noi argumente care să ne ducă cu gândul la o datare timpurie, doar că nu ştim în ce măsură ele pot fi legate unele de altele.

În orice caz, Sarmizegetusa în calitatea sa de metropolă provincială şi cel puțin pentru o perioadă capitala Daciei, a reunit un număr mare de cetățeni dar şi edificii publice importante, care au solicitat cantități semnificative de sticlă, fie pentru ferestre, fie pentru diverse alte obiecte. Numărul destul de mare de fragmente vin să confirme existența acestei cereri pe piață.

Existența unor cuptoare presupunem că ne îndreptățeşte să luăm în considerare şi prezența unor ateliere specializate, în cazul de față pe producția de sticlă. Existența unor baterii de la astfel de instalații din zona templelor, ar

---

[226] D. Foy, M. D. Nenna, *Tout feu tout sable*, Aix-en-Provence/Marseille 2001, p. 37, fig. 6-7.

[227] Băeştean, Höpken 2009, p. 223.

[228] *CCA* 2006, p. 310, este vorba despre cuptorul c. 81; *CCA* 2007, p. 304-305, este vorba despre cuptoarele c. 73, 76, 78, 79.

justifica pe deplin cererea de sticlă, cel puțin în anumite momente de dezvoltare urbanistică. Pe de altă parte, aşa cum se întâmplă şi în alte locuri, nici măcar nu era nevoie ca ele să aibă un caracter permanent, după satisfacerea unor comenzi semnificative pentru anumite edificii, probabil, îşi căutau un alt loc.

În cel de al doilea caz avem de a face în mod clar cu cel puțin un cuptor de prelucrare a sticlei refolosite.

Cu siguranță şi capitala Daciei Romane, ca primul şi cel mai important oraş al provinciei, a dispus de mai multe ateliere în care erau prelucrate osul şi cornul. Dar până în prezent nu a fost identificat, din punct de vedere arheologic, în teren nici un astfel de complex.

Un posibil atelier ar putea fi identificat în cadrul structurilor din faza de lemn descoperite în Insula 3[229].

Piese din os şi corn au apărut încă din timpul primelor campanii, atunci când au fost excavate şi îndepărtate nivelurile de demolare a clădirilor din faza de piatră, gropi moderne, canale post romane de asanare, etc. Şi în cadrul campaniilor din ultimii ani, când săpătura a avansat şi la cercetarea fazei de lemn, obiectele de os şi corn au continuat să apară, intensificându-se descoperirile de piese rebutate sau în curs de prelucrare, lucru ce ne-a făcut să credem că în această fază a funcționat în zonă şi un atelier de prelucrare a materiilor dure de origine animală. Oase şi coarne cu urme de prelucrare au apărut în straturile de dărâmătură răscolite de canalele târzii, cu precădere în secțiunea S_4 si în partea de Vest a suprafeței Su_1. Cele mai multe fragmente cu urme de prelucrare sunt reprezentate de capete de oase lungi de bovidee si cervide. Capetele de os au fost debitate cu fierăstrăul sau cu securea.

Au fost identificate şi numeroase fragmente de coarne ce aparțin unor specii diferite de animale. O primă categorie o constituie coarnele de cervidee reprezentate printr-un fragment de ramură, un segment tăiat la ambele capete cu fierăstrăul şi un segment din prima parte a unui corn. O a doua categorie este dată de coarnele animalelor domestice ce pot fi împărțite la rândul lor în coarne de bovidee şi coarne de caprine, categorii preferate cu predilecție de către artizanii romani, lucru explicabil, probabil, datorită aspectului lor translucid ce le făcea deosebite. Coarnele de bovidee, prezintă urme de tăiere neglijentă, cu securea, în scopul desprinderii de craniu, în timp ce coarnele de caprine, care au capătul dinspre craniu tăiat fie cu securea, fie cu fierăstrăul sunt tratate cu mai multă atenție, fiind probabil mai apreciate. În toate cazurile vârfurile coarnelor de caprine lipsesc, întrucât au fost tăiate (întotdeauna cu fierăstrăul), lucru care ne face să credem că erau retezate în timpul vieții animalelor, probabil pentru a împiedica rănirile.

Tot în straturile de dărâmături au mai fost identificate câteva piese rebutate sau în curs de prelucrare, ce constituie un bun indiciu că aici a funcționat un

[229] G. Băeştean, M. Barbu, *Un atelier în care se prelucrau oase şi coarne descoperit la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *Biblitheca historica et archaeologica Universitatis Timisiensis*, 12, Timişoara, 2010, p. 117-133.

atelier în care erau prelucrate oasele şi coarnele[230]. Este vorba despre o placă de os cu o faţă finisată şi decorată cu trei linii incizate şi cea de a doua faţă finisată parţial şi cu două puncte incizate, care, probabil, urma sa devină partea componentă a unui pieptene sau un perete de casetă; un segment de os de formă alungită şi profil patrulater, are feţele în curs de prelucrare, ceea ce trebuie să reprezinte o fază incipienta de prelucrare a unui ac; un ac de păr pare a fi rebutat datorită unei fisuri longitudinale.

Până acum nu am putut identifica existenţa vreunui atelier în faza construcţiilor din piatră, însă, în ceea ce priveşte faza construcţiilor din lemn se pare că am depistat o parte a unui atelier în care se prelucra osul şi cornul.

Este vorba despre faza clădirilor de lemn din jumătatea estică a secţiunii S_4. Aici s-a conturat urma unui perete, P_9, ce avea o lăţime de 30 cm, adâncimea de 50 cm şi era prevăzut din loc în loc cu gropi de par. La Est de peretele fazei de lemn s-a delimitat Complexul 2, iar ceva mai la Vest groapa G_{43}. La golirea Complexului 2 am putut observa că aveam de a face cu o alveolare alungită şi orientată în paralel cu P_9, cu lungimea de 280 cm, lăţimea de 80 cm şi adâncimea de 30 cm. Această groapă era umplută cenuşă şi cărbuni, fără a prezenta, însă, urme de ardere, fapt ce ne face să credem că rămăşiţele arderii au fost trase din altă parte. Pe marginea vestică a gropii dar şi în aceasta a fost descoperita o înşiruire de fragmente osoase de la diferite animale, predominând capetele de oase lungi debitate cu securea. Tot în acest complex a mai apărut un fragment de tibia (probabil de cerb) debitată longitudinal cu ajutorul unei dălţi sau direct cu securea.

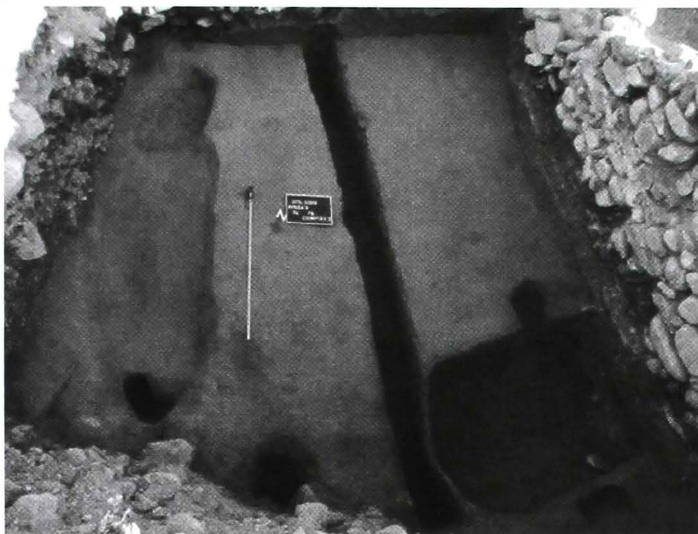

Complex 2, peretele P_9 şi groapa G_{43}

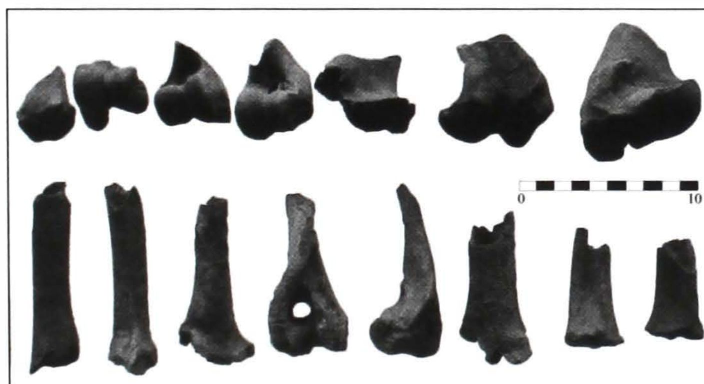
Complex 2, detaliu de pe marginea de Vest

[230] C. Timoc, *Prelucrarea osului şi cornului în provincia Dacia*, în *Meşteşuguri şi artizani în Dacia romană*, Timişoara, 2007, p. 172.

Complex 2

Şi cercetarea umpluturii gropii G_{43}, ce pare să fi fost o groapă menajeră care deservea clădirea închisă de peretele P_9, s-a dovedit a fi interesantă. Aici au fost descoperite numeroase capete de oase lungi debitate cu securea şi un corn de căprior despre care putem spune că a fost colectat în scopul prelucrării (capătul său ne arată că nu a fost luat de la un animal vânat ci că a fost cules). Se pare că strângerea coarnelor pe care cervidele le schimbă anual era foarte utilizată de către artizanii romani, aceştia folosind foarte rar coarne de la animale vânate[231].

Fragmente de os în curs de prelucrare

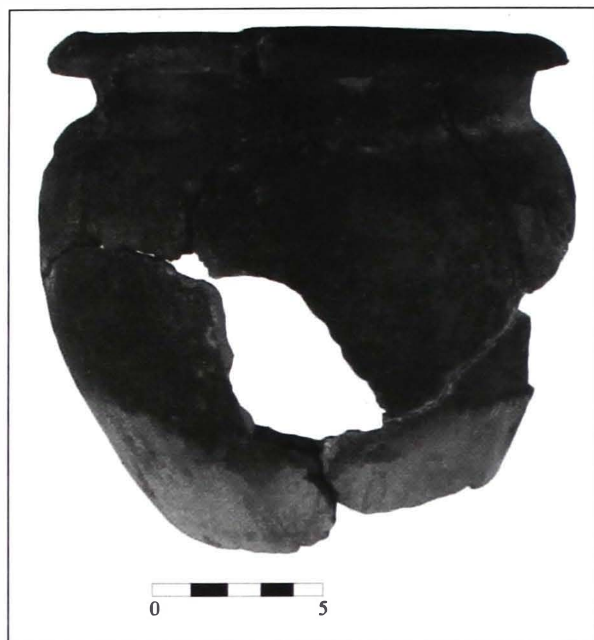

Corn de cerb în curs de prelucrare

În aceeaşi groapă, care are o formă patrulateră şi era mărginită de două gropi de par, au mai fost găsite şi resturile mai multor oale lucrate dintr-o pastă grosieră şi arse secundar doar la exterior, despre care noi presupunem că au putut fi utilizate la fierberea oaselor în vederea descărnării.

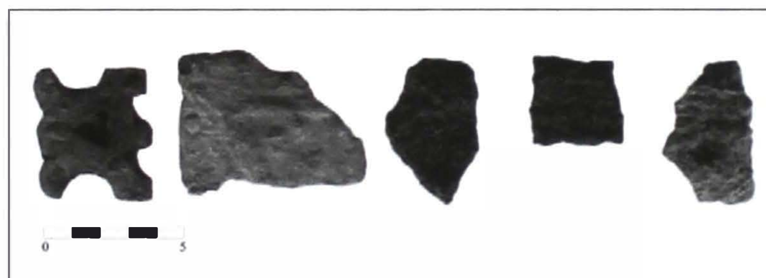
[231] S. Deschler–Erb, *La contribution de l' archeobiologie a l' etude de l' artisanat romain,* în *Artisanat et economie romaine: Italie et provinces occidentales de l' Empire, Actes du 3^e colloque international d'Erpeldange (Lux.) sur l'artisanat romain, 14-16 octobre 2004*, Montagnac, 2005, p. 37, fig. 10.

Ceramică din G_{43}

La fel ca şi în cazul celor mai multe cazuri de descoperiri aparţinând fazei de lemn din Insula 3, din groapa G_{43} nu lipsesc piesele de echipament militar, cum ar fi câteva fragmente de *lorica segmentata* sau două teci fragmentare de *dolabra*. Acest lucru ne-ar putea îndreptăţi să luăm în considerare o posibilă instalaţie militară.

Fragmente *lorica segmentata* din G_{43}

Teci fragmentare de *dolabra* din G_{43}

În stadiul actual al cercetării complexelor este imposibil de stabilit dacă avem de-a face cu un atelier care prelucra în exclusivitate piese din materii dure de origine animală sau avem un atelier mixt unde oasele şi coarnele erau utilizate pentru a confecţiona piese mai complexe, cum ar fi butonul pumnalului descoperit tot în faza de lemn (vezi pagina 42).

Un posibil atelier de prelucrare a bronzului ar putea fi identificat pe baza unui tipar de gresie descoperit la N de amfiteatru. La acesta se mai adaugă şi două piese nefinisate[232]. Un ciocănel de mici dimensiuni (8-10 cm), cu un cap rotund şi cu celălalt ascuţit, descoperit în clădirea EM 21, a fost interpretat drept o unealtă

[232] C. Pop, D. Alicu, *Puncte de vedere privind centrul artistic de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *StComC*, 3, 1979, p. 277-293; L. Marinescu, C. Pop, *Statuetele de bronz din Dacia*, Bucureşti, 2000, p. 173, nr. 13, Pl. 4 şi nr. 76, Pl. 43; D. Benea, *Ateliere de prelucrare a bronzului, argintului şi aurului în Dacia Romană*, în Dacia în sistemul socio-economic roman. Cu privire la atelierele meşteşugăreşti locale, Timişoara, 2008, p. 118.

pentru prelucrarea bronzului[233]. Numărul mare de piese de bronz şi descoperirile arheologice justifică existenţa unor ateliere pentru producţia pieselor mici. Nu ştim, însă, care este situaţia în cazul statuilor imperiale care ornamentau curtea forului şi poate a unor statui de dimensiuni mari care decorau casele particulare. Au existat ateliere locale, avem de a face cu meşteri itineranţi? Datele de moment nu ne ajută pentru a da răspuns la aceste întrebări. De altfel presupunerea unor statuete de bronz ca fiind o producţie locală, o considerăm ca hazardată şi lipsită de orice temei. Chiar autoarea unui astfel de studiu recunoaşte că nu poate să delimiteze elementele de identificare a unui atelier şi ridică semne de întrebare asupra faptului că lipsa proporţiilor or calitatea artistică inferioară nu sunt motive pentru a identifica o producţie locală. Şi cu toate acestea le presupune ca fiind creaţii ale meşterilor de la Sarmizegetusa[234]. Atunci ne întrebăm care sunt argumentele care să poată susţine teoria? Toată această inexpresivitate artistică, dublată de defectele sau insuficienţa finisării este specifică la nivelul întregii provincii. Eventual, am putea decela un singur mare atelier, cel al Daciei, a cărui unitate ar putea fi dată de nişte meşteri ambulanţi. Simplele afirmaţii ale înaintaşilor nu trebuie privite fără un spirit critic, mai ales când sunt lipsite de justificări plauzibile şi sunt însoţite de păreri personale.

Acest lucru se verifică cu atât mai mult la Sarmizegetusa, unde de-a lungul timpului s-au făcut mereu afirmaţii nesusţinute ştiinţific sau într-o manieră cvasi ştiinţifică şi în cele din urmă s-au dovedit a fi erori mari, probabil direct proporţionale cu cei care le-au făcut[235]. Până la proba contrarie tot schimburile comerciale sau meşterii ambulanţi reprezintă un posibil răspuns.

Două tipare cu dimensiunile de 16 x 11,5 şi 16 x 12,5 atestă producerea unor lingouri, dar este foarte greu de spus dacă avem de a face cu bronzul, argintul sau aurul[236]. În orice caz, este foarte greu de spus dacă puţinele piese din argint sau din aur descoperite la Sarmizegetusa sunt de producţie locală sau apar

---

[233] Alicu et alii 1994, p. 452-453.

[234] A. Ştefănescu-Oniţiu, *Statuetele de bronz. Ateliere şi producţie locală*, în Dacia în sistemul socio-economic roman. Cu privire la atelierele meşteşugăreşti locale, Timişoara, 2008, p. 191-192.

[235] Aici avem în vedere polemicile din jurul subiectelor: palatul augustalilor-for, castru-oraş, celebrul strat 9, colonia de veterani, negarea prezenţei ştampilelor legiunii a XIII-a la Sarmizegetusa, o lărgire spre Vest a oraşului din motive necunoscute la o dată neprecizată, etc. De fiecare dată au fost preferate soluţii mai degrabă specifice genului science fiction în locul celor logice sau de bun simţ. Pornind de la o inscripţie s-a stabilit utilitatea unui întreg complex arhitectonic, este vorba despre palatul augustalilor; în ciuda tuturor dovezilor arheologice legate de prezenţa soldaţilor prin echipament sau chiar structuri specific militare, se preferă punerea lor pe seama veteranilor; dar nici măcar o colonie de veterani nu a putut fi demonstrată, pe de o parte se ştie că oraşul nu a fost fondat în timpul primului guvernator, iar pe de altă parte dintre cei cunoscuţi până în acest moment nu se poate spune câţi au fost prezenţi încă de la fondarea oraşului şi câţi s-au aşezat la o dată ulterioară; susţinerea aducerii stratului 9 dintr-un loc pe care nici măcar cei ce o afirmă nu-l pot identifica, este un exemplu notoriu; deşi s-au descoperit un număr semnificativ de ştampile ale Leg. XIII G din tipuri diverse, s-a preferat să se susţină că ele au fost greşit inventariate sau că au fost aduse de studenţi din excursiile lor de pe malul Mureşului, dar acum avem cel puţin un exemplu din săpăturile arheologice; aproape aprioric s-a susţinut o lărgire spre Vest a oraşului din piatră, deşi arheologic până în acest moment nu a fost surprinsă o posibilă primă incintă de piatră spre apus, cu excepţia sistemului de fortificaţii din faza de lemn, care a aparţinut castrului.

[236] Alicu et alii 1994, p. 452-453, nr 1078 şi 1079.

aici ca rezultat al unor schimburi comerciale. Datele de moment nu ne ajută pentru a contura o producție locală.

Ca mare centru consumator capitala cuprindea în teritoriul său rural mari ferme (*Villa rustica)*, printre cele mai apropiate erau cele de la Ostrov[237], Clopotiva[238], Hațeg[239], Hobița, Păucinești[240], Sântămăria-Orlea[241], Valea Dâljii[242], etc. Probabil că numărul acestora trebuie să fi fost mult mai mare, dar am făcut referire doar la câteva din cele semnalate până acum.

Viața socială și viața publică[243]. Procesul de colonizare la Sarmizegetusa s-a desfășurat la fel ca și în restul provinciei, respectiv prin aducerea de coloniști din întreg Imperiul Roman[244]. Din numărul total de persoane a căror loc de origine a putut fi stabilit cu certitudine, se poate spune că 25% sunt italici, 22% provin din provinciile dunărene, 18% din partea orientală a Imperiului, 10% este posibil să fie băștinași, iar 3% vin din Africa. Nume indiscutabile ale localnicilor nu se cunosc, în schimb se cunosc 5 indivizi a căror *cognomen* (un fel de poreclă), sunt de origine tracică, prin urmare, ar putea fi și daci.

Din zona italică locul de proveniență a coloniștilor, care au și format aristocrația incipientă a Coloniei Dacica, este mai ales din partea de Nord – din orașele *Aquileia* sau Verona. Acest lucru este de înțeles dacă ținem seama că este zona predilectă de recrutare a numeroși legionari care au participat la războaiele dacice. Legăturile orașului cu regiunea respectivă sunt atât de puternice încât se mențin și în sec. III.

În ceea ce privește coloniștii din provinciile danubiene, se poate spune că și în acest caz avem de a face cu veterani proveniți din partea de Nord, cum este cazul *Moesiei Superior – Viminacium*, din Dalmația – *Aequum*, *Salona* (?), câțiva vin din *Pannonia – Aquincum* (?), *Siscia*, din *Noricum – Virunum*.
Partea occidentală a Imperiului a furnizat o masă eterogenă de coloniști în ceea ce privește statutul lor social. De exemplu, avem câteva persoane ce provin din Peninsula Iberică – *Antiquaria*, *Illyberis* (?) sau negustori din *Augusta Treverorum – Germania*.

Din zona răsăriteană o mare parte dintre indivizi vin din *Syria*, în special de la *Palmyra*, iar din Asia Mică de la *Pergamon* sau *Tavium*.
Africanii sunt atestați în număr destul de mic și apar destul de târziu, abia de la începutul sec. III.

---

237 Băeștean, Tutilă 2010, p. 173-183.
238 Russu 1963, 2, p. 445; *OTS*, p. 104; Popa 2002, nr. 181. 1, p. 63.
239 C. Daicoviciu, *Un ghid latinesc al Transilvaniei*, în *ACMIT* , 1, 1926-1928, p. 175; *OTS*, p. 109; Popa 2002, nr. 306, p. 95.
240 *OTS*, p. 104; Branga 1980, p. 109; Popa 2002, nr. 462, p. 141.
241 Popa 1972, p. 440-447; Popa 2002, nr. 576, p. 169-170.
242 Popa 2002, nr. 699, p. 208.
243 Alicu, Paki 1995, p. 51-85.
244 Eutropius, *Breviarium ab urbe condita*, VIII, 6.

Repartiția coloniștilor de-a lungul timpului este ceva mai greu de urmărit. Despre primul val colonizator la Sarmizegetusa, ne oferă date numai 16 inscripții databile de la începutul sec. II. Situația se modifică în timpul lui Antoninus Pius, când crește numărul imigranților italici și din provinciile dunărene.

Unele familii atestate la începutul sec. II, încă mai pot fi regăsite și în sec. III, cum sunt: *Lucii Antonii*, *Titii Flavii*, *Caii Iulii*, *Marcii Procilii*, *Valerii*. Aceste nuclee au constituit aristocrația conducătoare a orașului pe toată durata sa. Alte nume dispar în sec III: *Sextus Attius*, *Ulpius Avillius*, *Publius Celsenius*, *Quintus Manlius*, *Quintus Vibius*, etc.

Numărul celor proveniți din alte părți ale Imperiului va începe să crească în raport cu italicii de sfârșitul sec. II. Crește în special numărul palmyrenilor. Tot acum este momentul în care vin primii coloniști din Africa sau din zona Sud Mediteraneeană. Acest ultim val are loc în timpul lui Septimius Severus (193-211), care a și jucat un rol foarte important în procesul de urbanizare a Daciei, aceasta fiind una dintre provinciile care l-au susținut în timpul războaielor civile.

În ceea ce privește procentul de 10% de posibili localnici, este posibil ca unii dintre ei să provină și din rândul dacilor ce locuiau deja în afara provinciei și reveniți înapoi ca soldați. În cea mai mare parte, însă, atunci când sunt atestați daci, este vorba despre femei sau de persoane implicate în viața publică. Prezența lor nu doar în zona rurală a *territorium*-ului orașului ci și în cadrul corpului de cetățeni, nu este un lucru extraordinar. Se poate spune că, odată cu normalizarea relațiilor dintre învingători și învinși, elementele dacice încep să-și facă simțită prezența în capitala provinciei, dar și în celelalte orașe. Probabil că o parte dintre aceștia au făcut parte în primul rând din păturile conducătoare de daci, care își vor primi cetățenia de la Hadrian. Cu timpul se va produce și asimilarea celor de condiție inferioară, proveniți din așezările rurale dacice, care încep să dispară după cucerire. Localnicii încep să-și întărească tot mai mult prezența de-a lungul sec. II și la începutul sec. III, în special după *Constitutio Antoniniana*[245].

Veteranii care s-au stabilit la Sarmizegetusa provin din diverse unități, fie legionare – *Leg. XIII Gemina*, *Leg. XV Apolinaris*, *Leg. V Macedonica* sau din diferite cohorte de auxiliari – *cohors I Vindelicorum*, *cohors I Augusta Thracum*, *cohors II Flavia Commagenorum*, *cohors III Delmatarum* sau *numeri*[246] – *numerus Palmyrenorum (?) Optatiensium*. Soldații lăsați la vatră și împroprietăriți aveau un statut similar cu al decurionilor și se puteau implica activ în viața publică a orașului. În Colonia Dacica din cei 15 veterani atestați, doar 7 au deținut demnități municipale.

---

[245] Constituția Antoniniană a fost dată de către împăratul Caracalla în anul 212 pentru a consfinții transformările petrecute în cadrul Imperiului. Una dintre măsurile prevăzute era și aceea de acordare a cetățeniei romane tuturor peregrinilor de pe teritoriul supus Romei. Însă, aceasta era mai degrabă o măsură menită să mărească numărul de contribuabili la fiscul roman, într-o epocă în care deja începea să se facă resimțită tot mai mult criza, care va și duce la declinul societății romane.

[246] Unități specializate care de obicei erau recrutate dintre învinși, dar se încerca păstrarea tacticii sau armamentului tradițional, doar comanda revenea unor ofițeri romani.

Pe baza analizei materialului epigrafic cetățenii romani se pot împărți în două mari categorii – *honestiores* şi *humiliores*. Augustalii[247] au fost incluşi în prima categorie, la fel ca şi liberții imperiali, întrucât pe de o parte aveau o situație financiară superioară, iar pe de altă parte statutul lor depăşea jurisdicția provincială.

Stabilirea numărului de *humiliores* sau de *peregrini*[248] este destul de greu de realizat. Dintre cei umili făceau parte şi negustorii, avocații, funcționarii, meşteşugarii, medicii, sculptorii, gladiatorii, etc. Mulți dintre ei nu erau de condiție liberă. Dar şi în rândul lor se remarca dorința de accedere spre clasele superioare, lucru care se putea obține fie prin deținerea unor funcții accesibile, fie prin căsătorie.

Sclavii publici şi liberții ulpieni erau organizați în propriul colegiu[249]. În cea mai mare parte ei au *cognomina*[250] de origine grecească sau cu rezonanțe orientale. Câțiva vin dinspre Vestul continentului sau chiar din Italia, însoțind familiile cărora le aparțineau.

Dintre *peregrini* cel mai adesea sunt menționați negustorii ce vin din apus de la *Augusta Treverorum*, sau din răsărit, din *Syria* de unde şi avem atestați nişte *syri negotiatores*[251]. Ei dispuneau de un compartiment juridic foarte bine pus la punct care, la un moment dat a fost condus de către *Crassus Macrobius*, numit *defensor optimus* (cel mai bun avocat). Este posibil ca şi preoții palmyreni care şi-au construit un templu pe propria cheltuială, să fi avut statut de *peregrini*. De asemenea se prea poate ca o parte dintre localnicii daci să fi fost din punct de vedere juridic tot nişte *peregrini*, deşi nu există nici un fel de date în acest sens.

În ceea ce priveşte organizarea municipală, era una obişnuită, cu cei doi primari – *IIviri*[252] pe care îi regăsim într-o *colonia* (spre deosebire de cei patru primari – *IIIIviri* dintr-un *municipium*) şi un *ordo decurionum*, un fel de consilii orăşeneşti de astăzi. Aceste instituții conduceau şi organizau viața unei comunități romane asemeni celei de la Roma, dar păstrând proporțiile care se impun. În plus, beneficiind de calitatea de prim oraş al provinciei, la Sarmizegetusa vor funcționa două instituții extraordinare: *Concilium trium Daciarum* şi *praefecti quinquennales pro imperatore*.

---

[247] Sclavii după eliberare deveneau liberți. Întrucât numărul lor devenise foarte mare şi unii dintre ei după eliberare erau foarte înstăriți şi doritori de a fi asimilați în politica Imperiului, puteau fi încorporați, alături de plebei îmbogățiți, în eforturile publice, edilitare, etc. Astfel, s-a creat un ordin social special pentru ei, cel al augustalilor. Scopul lor declarat era acela de promovare al cultului imperial.

[247] *Beneficiarii* erau subofițeri cu sarcini legate de pază, poştă, recrutare, încasarea taxelor de circulație, etc. Puteau fi în subordinea guvernatorului şi deveneau *beneficiarii consularis*, a comandantului unei legiuni şi atunci deveneau *beneficiarii legati legionis*, etc.

[248] Locuitori liberi din provincii, de obicei populația formată din învinşi, care beneficiau de diverse forme de autonomie locală.

[249] *IDR* III/ 2, 218.

[250] Cetățeanul roman avea *tria nomina* – trei nume, *nomen*, *praenomen* şi *cognomen*, care era un fel de poreclă. Sclavii purtau doar cognomenul.

[251] *IDR* III/ 2, 203, 298.

[252] Din cinci în cinci ani *IIviri* deveneau şi *quinquenali*, adică, la fel ca şi consulii la Roma, aveau atribuții censoriale.

Dintre magistraţii care îşi continuă activitatea după exercitarea funcţiei şi în *ordo decurionum*, unii provin din familii importante ca: *Publii Aelii*, *Lucii Antonii*, *Cominii*, *Caii Iulii*, *Marcii Procilii*, *Caii Valerii*, *Titii Varenii*, mulţi dintre ei de origine italică. *Publius Aelius Teimetes* sau *Caius Mettius Casianus* (?) ar putea proveni din zona orientală a Imperiului, în timp ce *Caius Iulius Valerius* sau *Sextus Valerius Fronto* ar putea să-şi aibă originile în partea de apus. *Marcus Opellius Adiutor*, *Lucius Coelius Aelianus* (?), *Spedius Clemens* este posibil să vină din provinciile de la Dunăre. Unii dintre ei trebuie să fi fost veterani participanţi la războaiele dacice sau descendenţi ai acestora.

Doar în cazul a 6 magistraţi, din totalul tuturor celor cunoscuţi, avem un *cursus honorum*[253] complet. În cea mai mare parte ei apar implicaţi în activităţile legate de *ordo decurionum*, a cărei importanţă se reflectă prin emanarea de *decreta decurionum*, decizii prin care dădeau dreptul de a se ridica monumente, se implicau în probleme de interes public, cum era *statera publica*[254] (cântarul public). De asemenea ei acordau diferite ranguri şi onoruri, se ocupau de lucrările edilitare or, trimiteau *legati Romam* (reprezentanţi la Roma) cu prilejul unor festivităţi. Reprezentanţii împăratului - *praefecti quinquennales pro imperatore* aveau o mare influenţă în cadrul ordinului decurionilor.

Procuratorii financiari, care nu erau legaţi în mod direct de activitatea municipală, dar rezidau la Sarmizegetusa, îşi aveau propriul personal care se compunea din: *tabularii et adiutores tabularii*, *arcarii*[255], *dispensatorii et vikarii dispensatorum*[256], *librarii*, *nummularii*[257], *villicii*[258]. Biroul era condus liberţi imperiali, a căror prosperitate este atestată prin inscripţii.

Funcţiile religioase atestate în capitala provinciei sunt cele de *pontifici* şi *flamines*, şi sunt exercitate de persoane de vază care deţineau concomitent şi funcţii civile importante, asemeni împăratului la Roma. Rolul instituţiilor religioase era acela de a promova cultul imperial, mai precis de a întări imaginea Romei şi a împăratului în rândul provincialilor. De exemplu, *Concilium trium Daciarum* era condus de un *sacerdos Arae Augusti* sau *coronatus trium Daciarum* (tot un preot) şi era format din reprezentanţi din aşezările celor trei provincii dacice[259]. Prerogativele acestui consiliu erau restrânse de cele ale guvernatorului şi de obicei se limitau la discuţii asupra a diverse subiecte şi

---

[253] Orice magistrat roman, indiferent dacă făcea parte din rândul aristocraţiei (grupaţi în ordinul senatorial la Roma, ordinul decurionilor în provincii) sau din rândul noilor îmbogăţiţi, or, a negustorilor (grupaţi în ordinul equestru sau al cavalerilor) trebuia să parcurgă o serie de magistraturi civile şi militare de-a lungul vieţii. Aceste funcţii începeau a fi îndeplinite de la vârste destul de fragede, tocmai pentru a-i antrena pe cetăţeni la viaţa publică cât mai de timpuriu.

[254] *IDR* III/ 2, 14.

[255] Funcţionar de rang inferior, adesea de condiţie servilă, care atât în mediul civil cât şi în cel militar aveau atribuţii financiare.

[256] Sclavi care se ocupau de probleme administrative.

[257] Se ocupau de schimbarea banilor şi verificare celor noi.

[258] Sclavi sau liberţi cu atribuţii administrative.

[259] De la Hadrian provincia Dacia este împărţită în Dacia Inferior, Dacia Superior şi Dacia Porolissensis. De la Marcus Aurelius are loc o nouă reorganizare, moment din care vorbim de Dacia Malvensis, Dacia Apulensis şi Dacia Porolissensis.

înregistrarea deciziilor. Datele epigrafice ne arată că membri deţineau funcţii importante în viaţa publică şi erau suficient de înstăriţi cât să facă parte din ordinul cavalerilor.

O altă instituţie cunoscută la Sarmizegetusa este colegiul augustalilor. Printre familiile care s-au remarcat se numără: *Atii*, *Casii*, *Flavii*, *Spedii*. *Aedes augustalium* – sediul funcţiona în zona forului. Importanţa poziţiei ocupate de astfel de persoane este dată de faptul că o parte a lor au fost onoraţi concomitent în mai multe oraşe, uneori chiar în afara provinciei.

După perioada de început, atunci când armata a avut un cuvânt de spus în ridicarea Coloniei Dacica, cel puţin după 114 nu vor mai staţiona permanent soldaţi aici. Din acele vremuri de început îl avem atestat pe *Marcus Calventius Viator*, centurion în *Leg. IIII Flavia Felix*, reţinut la Sarmizegetusa sub ordinele guvernatorului *Caius Avidius Nigrinus*, devenind *exercitator equitum singularium* – comandantul gărzii guvernatorului. Avem atestaţi câţiva *beneficiarii consulares*[260] care îndeplinesc diverse misiuni, un *adiutor officii corniculariorum*[261] sau un *actarius*[262]. Cei mai numeroşi sunt centurionii a căror sarcini nu se cunosc întotdeauna, dar probabil unii dintre ei s-au ocupat de lucrări edilitare. Chiar şi după plecarea trupelor un personal militar mai poate fi pus în legătură cu activitatea procuratorul financiar, astfel, avem atestat un *cornicularius procuratoris*.

Viaţa culturală. Din câte se cunoaşte, Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa ocupa din punct de vedere cultural primul loc în rândul celorlalte oraşe romane din provincie.

Dintre operele de artă se pot aminti: capul împăratului Traianus Decius, reprezentarea de bronz aurit a Meduzei-Gorgona sau faimoasele mozaicuri cu scene de epopee troiană – „judecata lui Paris” şi „implorarea lui Ahile de către Priam”[263], etc.

Putem presupune existenţa unei şcoli publice (*ludus*) pentru deprinderea cunoştinţelor elementare, de asemenea, nu este exclusă existenţa unei şcoli mai înalte de jurisprudenţă.

Descoperirile arheologice până în acest moment nu ne oferă date concrete şi directe despre învăţământul din Dacia. Dar, ca provincie în Imperiul Roman, precursorul Uniunii Europene, atât de compozit şi totuşi standardizat prin mâna

---

[260] *Beneficiarii* erau subofiţeri cu sarcini legate de pază, poştă, recrutare, încasarea taxelor de circulaţie, etc. Puteau fi în subordinea guvernatorului şi deveneau *beneficiarii consularis*, a comandantului unei legiuni şi atunci deveneau *beneficiarii legati legionis*, etc.

[261] *Cornicularius* era unul dintre cele mai înalte grade de subofiţeri care erau un fel de ajutoare pe lângă ofiţerii superiori. În slujba guvernatorului ei alcătuiau un fel de birou de aghiotanţi – *officium corniculariorum*.

[262] Subofiţeri cu funcţii contabile legate de inventarele şi logistica trupelor.

[263] O. Floca, *Un monument sculptural al împăratului Traianus Decius*, în *Sargetia*, 7, 1970, p. 79-86; D. Alicu, A. Rusu, *Câteva reprezentări ale Gorgonei Meduza în Dacia intracarpatică*, în *AMN*, 11, 1974, p. 93-101; R. Ardevan, *Mozaicurile Sarmizegetusei şi cărturarii români la 1825*, în *Marisia*, 11-2, 1982, p. 99-104; D. Alicu, *Un nou mozaic la Sarmizegetusa*, în *SCIVA*, 28, 1, 1977, p. 111-117; Daicoviciu, Alicu 1984, p. 66.

de fier a statului roman, nu putem să nu presupunem o situaţie asemănătoare cu ceea ce se cunoaşte în restul lumii romane.

Este adevărat că nu avem descoperite arheologic săli de clasă, dar, la fel ca la Roma, Pompei, etc., probabil că în porticele forurilor de la Sarmizegetusa, or Porolissum (unde se desfăşoară săpături arheologice în prezent) profesorii înconjuraţi de învăţăceii lor, îşi desfăşurau lecţiile.

Nici numele unor dascăli nu s-au păstrat, dar nu trebuie uitat că un astfel de rol era jucat adeseori chiar de sclavi. În schimb descoperirea unor *stylli* aproape în toată Dacia, atât în context urban, cât şi în context rural, ne demonstrează existenţa unui sistem de învăţământ. Nu ştim în ce măsură acest sistem educaţional era unul privat sau unul instituţionalizat. Reprezentările de pe unele monumente romane a unor copii cu instrumente de scris, ghiozdane, etc., nu lămuresc situaţia, dar ne întăresc convingerea existenţei unei instrucţii serioase.

Numărul covârşitor de inscripţii în limba latină (peste 3000) faţă de cele câteva în limba greacă, pe lângă faptul că înscriu Dacia în partea de Apus a Imperiului, ne îndreptăţesc să credem că şi sistemul educaţional se baza tot pe această limbă. Poate o situaţie diferită este aceea a Sarmizegetusei, unde se grupează cel mai mare număr de inscripţii în limba greacă, numărul mare de locuitori şi pretenţiile acestora, şi este posibil să fi cerut existenţa unui sistem educaţional bilingv.

Există şi date cu caracter indirect care sprijină această temă. O descoperire de o importanţă deosebită o reprezintă tăbliţele cerate îngropate în galeriile minelor de la Alburnus Maior – Roşia Montană. Un astfel de text ne spune că, în cazul încheierii unui contract, dacă nu se găsea un scrib ştiutor de carte, se apela la soldaţi care erau cu toţii ştiutori de carte şi cunoşteau modul de formulare a contractelor. De altfel armata era nu doar o şcoală a vieţii, ci era unul dintre cele mai importante instrumente ale romanizării. La lăsarea la vatră un soldat din trupele auxiliare (trupe de necetăţeni romani, recrutate de peste tot din Imperiu) ştia să scrie, să citească şi să vorbească limba latină. Acest lucru este întărit de descoperirea unor cărămizi în castrele de la Gherla sau Porolissum. Pe aceste cărămizi s-au păstrat exerciţiile de scriere a unor soldaţi. Or, se ştie că armata era un important producător şi furnizor de material tegular. Şi în Colonia Dacica Sarmizegetusa avem un exemplu similar, dar aici nu ştim dacă avem de a face cu mediul militar sau cu cel civil[264].

În concluzie se poate spune că, deşi materialul nu este la fel de bogat ca în alte părţi ale Imperiului, standardizarea impusă de statul roman, cumulat cu cele câteva descoperiri arheologice au însemnat şi pentru capitala Daciei cultură şi civilizaţie la cel mai înalt nivel şi cu nimic mai prejos decât restul provinciilor.

Concluzii. După această prezentare pe larg a situaţiei istorico-arheologice, considerăm că se cuvine să facem o scurtă recapitulare a datelor cunoscute. În

[264] *IDR* III/ 2, 539.

acest moment există două mari ipoteze de lucru referitor la începuturile Sarmizegetusei. Prima, conform căreia inițial aici a existat un castru, care a ajuns să cunoască şi o fază de piatră, peste care se va dezvolta oraşul ce va cunoaşte o extindere ulterioară spre Vest; şi cea de a doua, conform căreia aşezarea a cunoscut de la început statutul urban, iar trupele din Leg. IIII FF doar au participat la lucrările de construcție şi la un moment dat are loc o lărgire a suprafeței spre apus. Prin reinterpretarea situației arheologice cunoscute până în acest moment vom încerca să ridicăm posibilitatea unei a treia ipoteze, o cale de mijloc între teoriile de mai sus.

În primul rând ar trebui remarcat faptul că în cazul nici uneia dintre clădirile descoperite în săpături arheologice mai vechi sau mai recente, notate cu EM (este vorba despre edificiile *extra-muros*) de la 1 la 33 nu se atestă descoperirea de echipament militar sau structuri de lemn, care să poată fi încadrate între cele militare[265] (Fig. 53).

Există şi câteva excepții[266]. Marea problemă a acestor excepții este faptul că în textul rapoartelor de săpătură nu se face absolut nici o referire la ele, au doar o descriere sumară în catalogul descoperirilor, însoțite de câte un desen. Nu ştim dacă aparțin fazei de lemn sau celei de piatră, dacă le putem lega de începuturile aşezărilor sau de războaiele marcomanice. O altă constatare şi mai îngrijorătoare este aceea că în cartea dedicată descoperirilor mărunte[267], apărută la doar câțiva ani după publicarea acestor excepții, deşi o parte din piesele din Palatul Augustalilor, care apar şi la Ilieş 1981, sunt reluate, nici una dintre piesele semnalate, cu proveniență din afara zidurilor de incintă, nu se mai regăsesc în catalog. În schimb, apar câteva piese care au trecut ca loc de descoperire amfiteatrul, deşi la Ilieş 1981 sunt trecute la Palatul Augustalilor. Probabil că s-a strecurat o greşeală, dar având în vedere că amfiteatrul a cunoscut o fază de lemn, asocierea acestei construcții cu soldații nu poate fi întâmplătoare. Dar situația este îngrijorătoare întrucât multe dintre aceste piese nu se regăsesc nici astăzi în inventarele muzeului. Un exemplu este cel al unei închizătoare de lorica[268], prezentată cu numărul de inventar 27860, ce nu mai există în depozitele muzeului, iar în registrul de inventar pe numărul respectiv apare înregistrat un fragment de opaiț.

În aceste condiții ne întrebăm în ce măsură acest material mai poate aduce vreo lămurire. În rapoartele de săpătură sunt înregistrate clădiri de lemn, chiar din

[265] D. Alicu, S. Cociş, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Bibliografie selectivă*, în *AMN*, 24-25,1987-1988, p. 589-614.
[266] Ilieş 1981, p. 413-423, marea majoritate a pieselor au ca loc de descoperire Palatul Augustalilor, excepții fac piesele cu numărul de catalog 20, 25-31, 33-35, 40 ce provin din zona templelor, în timp ce piesele cu numerele 21-22, 32, 36 nu au un loc de descoperire cunoscut; Daicoviciu et alii 1989-1993, Pl. X/7; D. Alicu, C. Pop, S. Cociş, *Săpături arheologice la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *AMN*, 26-30, 1989-1993, Pl. X/5 cu semnul întrebării, Pl. X/6, X/7, XI/7 cu semnul întrebării, Pl. XI/8 cu semnul întrebării; Daicoviciu et alii 1994, Pl. IV/7-10, Pl. IV/12; Alicu, Popa, Bota 1995, p. 665-722.
[267] Alicu et alii 1994, p. 11-36, 47-56, 83-116.
[268] Daicoviciu et alii 1989-1993, Pl. X/7.

două faze, dar cu excepția faptului că ni se spune despre ambele că au fost incendiate, nu avem nici un alt fel de indicii sau planuri. Publicarea materialului este extrem de deficitară la capitolul amănunte, iar pe de altă parte, atribuirea aceloraşi piese în două puncte diferite, ne face să fim circumspecți inclusiv asupra datelor din registrele de inventar. Nici nu ne miră toate aceste lacune având în vedere că săpăturile au fost întreprinse la începutul anilor '80, iar rapoartele au fost publicate 10 ani mai târziu. Dar cel mai grav lucru este dispariția marii majorități a pieselor militare. Faptul că ele nu se mai regăsesc într-o carte apărută la un an după publicarea săpăturii, practic de aceiaşi autori, ne face să credem că dispariția pieselor respective s-a întâmplat în perioada dintre apariția lucrărilor sau că ele nu mai existau în momentul scrierii rapoartelor. Nu vom pune în totalitate sub semnul întrebării prezența efectivă a echipamentului militar în această zonă din partea de N, dar considerăm că nici nu poate fi luat în discuție în aceste condiții.

Având în vedere că toate aceste obiective se întind din partea de răsărit a oraşului până în partea de Sud-Vest a acestuia, iar suprafața cercetată în cazul unora dintre ele a fost destul de întinsă (este cazul zonei templelor, a amfiteatrului şi a complexului termal situat la Sud de el), considerăm că rezultatele ar trebui să fie destul de reprezentative. Singurele artefacte care pot fi legate de activitatea soldaților ar fi cele câteva epigrafe ce amintesc militari sau veterani şi ştampilele legiunilor IIII FF şi XIII G. Urmele de distrugeri apar peste tot. De exemplu în cazul templului lui Mithras sunt atestate două nivele[269]. În cea mai mare parte a cazurilor sunt datate în timpul războaielor marcomanice şi mai târziu, prin urmare în faza de piatră a clădirilor.

Dacă publicarea cercetărilor mai vechi ar putea să ridice unele semne de întrebare legat de cât de complete sunt datele, nu credem că situația cercetărilor recente ar mai trebui să se confrunte cu astfel de probleme. Este cazul clădirii EM 23 cercetată nu departe de zidul de răsărit al oraşului şi publicată cu numeroase date de natură stratigrafică şi chiar cu material descoperit[270]. Singurele distrugeri semnalate sunt la nişte clădiri de lemn de pe vremea războaielor marcomanice. Nu se pune problema descoperirilor de natură militară sau a unor piese de echipament militar. Cuptoarele de olărie descoperite la Sud şi la Est de oraş atestă în mod clar o producție locală, dar nimic care să ateste prezența soldaților[271]. Nici săpăturile desfăşurate în campanii succesive după anul 2000 in necropola de E nu au putut să aducă mărturii concludente, cu excepția unui vârf de lance[272].

Desigur, nu ar trebui neglijat importantul aport adus de periegeza organizată în primăvara anului 1995 de Universitatea Babeş-Bolyai din Cluj, reprezentată de Al. Diaconescu, şi Global Research and Discovery Network. Cu

---

[269] Rusu-Pescaru, Alicu 2000, p. 84.
[270] Diaconescu 1995, p. 262-264, 2, Pl. II, 3; Diaconescu, Bota, Voişan 2006, p. 886-890.
[271] Daicoviciu, Alicu 1984, p. 46; Alicu 1984, p. 467-475; Alicu, Paki 1995, p. 24-25.
[272] *CCA* 2002, p. 274; *CCA* 2003, p. 457, pl. 103; *CCA* 2004, p. 290; *CCA* 2005, p. 324-326; *CCA* 2006, p. 311; *CCA* 2007, p. 307-308; *CCA* 2008, p. 270; *CCA* 2009, p. 192.

acest prilej o echipă de amatori din Statele Unite a „periat” câmpurile situate în exteriorul oraşului cu detectoare de metal sub supravegherea arheologilor români. În interiorul oraşului cercetarea s-a limitat în cea mai mare parte la for, sau în câteva puncte situate chiar lângă zidul de Est al oraşului[273]. Cu acest prilej au fost scoase la iveală piese importante pentru istoria provincială[274] precum şi un număr mare de monede[275]. Numărul artefactelor militare este greu de precizat întrucât materialul nu a fost prelucrat în totalitate, dar nu a fost publicat, deocamdată, nici măcar unul.

În partea de Est am putea merge chiar şi mai departe, până la Ostrov, unde, pe un câmp situat spre Sarmizegetusa se află în curs de cercetare o construcţie de tip *villa*[276], iar în jur se mai pot observa urmele altor câteva. Până în acest moment nu se poate vorbi despre nici un fel de dovezi care să ateste prezenţa măcar a unor veterani.

În partea de Nord situaţia este asemănătoare. În zona templelor cercetate în anii ’70[277] nu au fost remarcate nici un fel de structuri sau obiecte care să poată fi puse în legătură cu soldaţii. În urmă cu câţiva ani de zile o echipă germană a cercetat şi a descoperit un templu necunoscut până acum la Sarmizegetusa[278]. În faţa clădirii au fost descoperite gropi de par din lemn, dar probabil că ei formau un portic pentru clădirea de piatră. Nici unul dintre numeroasele materiale descoperite într-o săpătură, totuşi, destul de restrânsă ca suprafaţă, nu poate fi asociat soldaţilor. Doar numele de pe inscripţia căzută la intrare aparţine centurionului legionar C. Postumius Pansa, dar construcţia de piatră scoate din discuţie o edificare timpurie. Şi în cazul unei *villa suburbana*[279] descoperită în anul 1936 la Nord de amfiteatru este atestat un nivel de distrugere prin foc, probabil tot din timpul războaielor marcomanice. Nimic altceva!

În săpăturile desfăşurate pe proprietatea dlui. Emil Crişan[280] (Fig. 3), situată lângă Muzeul Vechi, la o distanţă de câţiva zeci de metri de incinta de Nord a oraşului, au fost descoperite urmele de scoatere a unor pereţi de lemn, dar care par a avea un caracter civil, iar printre materialul scos la iveală nu se numără nici măcar o singură piesă care să fi aparţinut vreunui soldat. În schimb, între

---

[273] C. Găzdac, G. Băeştean, C. Roman, B. Wright, *Identifying Living Areas at Ulpia Traiana Sarmizegetusa (in Roman Dacia). Coins and Metal Detecting*, în *Revue Belge du Numismatique*, 151, 2005, p. 231-246.

[274] S. Bulzan, *Piese figurate din bronz descoperite la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *Crisia*, 26-27, 1997, p. 373-379; Al. Diaconescu, *A Bronze Maenad from Sarmizegetusa*, în *AMN*, 35/ 1, 1998, p. 77-86; S. Bulzan, *Alexander as Hercules on a Small Bronze from Sarmizegetusa*, în *AMN*, 35/ 1, 1998, p. 69-76; C. Găzdac, *A Lead Mould from Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *Pontica*, 33, 1998, p. 351-353; D. Alicu, Al. Diaconescu, *Recently Found Fragments of Bronze Statues from Colonia Dacica Sarmizegetusa*, în *EN* 18, 2008, p. 199-200, 3, Fig. 3; Piso, Băeştean 2000, p. 223-229.

[275] C. Găzdac, S. Cociş, *Coins from Roman Sites and Collections of Roman Coins from Romania. Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, Cluj-Napoca, 2004, p. 66-70, 117, 124.

[276] Băeştean, Tutilă 2010, p. 173-183.

[277] Daicoviciu et alii 1975, p. 225-232; Daicoviciu, Piso 1975, p. 159-163; Alicu 1978, p. 173-177; Alicu 1979, p. 625-629.

[278] Fiedler, Höpken 2007, p. 435-466.

[279] Floca 1937, p. 25-43.

[280] *CCA* 2005, p. 318-319.

secțiunile arheologice și zidul de Nord se întindea pe direcția E-V un șanț de dimensiuni mari, cu două faze de funcționare.

Șanțul cu două faze de funcționare surprins în secțiunile MV 10 și MV 12

Ținând cont de distanța mică față de incinta orașului considerăm că, cel puțin ca ipoteză de lucru, l-am putea privi ca pe fortificația ce venea să o completeze pe cea a primei așezări în momentul în care aceasta se va extinde spre V. Este doar o ipoteză încă neverificată pe celelalte laturi și fără a ști cât de mult se extinde. Dacă ar fi fost construit în faza de piatră am fi putut să privim, eventual, acest șanț ca pe o dublare a celor existente în timpul războaielor marcomanice. Dar faptul că a funcționat și în faza de lemn, cel mai probabil în cea de a doua, credem că ne îndreptățește să înaintăm această ipoteză, fiind săpat puțin în fața celor din prima fază de lemn. Însă, pentru a vorbi de lucruri concrete, ar trebui ca această soluție să poată fi verificată și pe latura de V sau în colțul de S-V.

Totuși, în acest caz soldații ar putea fi amintiți, întrucât de aici provine primul fragment de țiglă cu ștampila Leg. XIII G descoperit în epoca contemporană într-o săpătură arheologică[281]. Descoperirea celorlalte ștampile aparținând acestei unități în epoca modernă, a fost considerată principalul motiv pentru care s-a respins prezența ei la Sarmizegetusa. Este foarte adevărat că nu putem demonstra prezența sa efectivă sau dacă nu cumva doar a aprovizionat colonia cu materiale de construcție, atât de necesare pentru refacerea de după distrugerile din timpul războaielor marcomanice. Această datare mai târzie se bazează pe faptul că în majoritatea cazurilor numele legiunii este însoțit de diverse antroponime. Iar faptul că alte două exemple par să provină din partea de Est sau de Nord a orașului, nu face decât să întărească această ipoteză, fiind zonele din afara zidurilor expuse unui atac extern despre care avem știință, la fel după cum știm că nu s-a reușit pătrunderea în interior[282].

---

[281] Băeștean 2008-2009, p. 165-172.
[282] *IDR* III/ 2, 76; Daicoviciu, Piso 1975, p. 159-163.

Tot din partea de Nord provin cele două mozaicuri policrome[283] care, alături de sarcofagele dintr-o bucată de piatră ce provin din necropola de V, pe care nu le regăsim, de exemplu, în cimitirul de Est, ar putea indica o zonă rezidențială situată la poala pădurilor din partea de miazănoapte a Țării Hațegului. Pe teritoriul satului Breazova, situat mai spre răsărit față de acest cartier sarmizegetusan, au fost observate în mai multe puncte urmele unor clădiri de piatră, cărămizi şi țigle de epocă romană. A mai fost identificat un cuptor pentru ars ceramica, monede şi morminte romane[284]. Nici un fel de urme lăsate de soldați.

În aceste condiții ale cunoaşterii arheologice, cel puțin până în acest moment, afirmațiile lui Al. Diaconescu: *„Probabil în ajunul celui de al doilea război dacic, la începutul anului 105, un corp de armată, cuprinzând cel puțin o legiune şi auxiliile aferente, a plecat de la Zăvoi, ocupând o poziție avansată în capătul de vest al Țării Hațegului, în zona viitoarei colonii a lui Traian. Trebuie să fi fost o tabără de vară, castra estiva, unde corturile de piele, papillones, erau protejate contra ploii de construcții uşoare de lemn, un fel de şoproane. Castrul a fost curând atacat de rebelii daci şi incendiat. El va fi fost amplasat în capătul nordic al platformei formate de conul de dejecție al pâraielor „Apa Mică" şi „Odovarnița", poate pe locul viitorului amfiteatru şi în zona templelor. Cert este că după terminarea construirii forului de piatră şi demolarea completă a celui de lemn, a fost adus din zona încă liberă de construcții un strat de amenajare-nivelare, de acum celebrul „context 9"."*[285] sau *„Prin urmare, în primii ani de după cucerire la Sarmizegetusa se vor fi găsit pe lângă garda guvernatorului consular şi alte trupe, printre care şi o vexillație a legiunii a IV-a Flavia Felix, însărcinată cu construirea viitorului oraş. Cohabitarea militarilor cu civilii în această perioadă este sugerată de câteva situații încă insuficient explicate. Dacă privim pe planul general de la Fig. 4, trebuie să remarcăm că drumul imperial de la Tibiscum spre Apulum nu trece prin oraş, ci prin fața sa, separând colonia de zona amfiteatrului şi a templelor, care nu a fost adsignată coloniştilor, aşa cum au fost împărțite terenurile de la est şi sud de oraş. Motivul poate fi acela că în momentul efectuării centuriației aici se găsea o tabără militară."*[286] contrariază şi sună discordant. Pe de o parte, niciunde în partea de Nord nu avem atestate structuri sau piese care să le aparțină soldaților[287], pe de altă parte, nu înțelegem cum a avut loc această cohabitare. Bănuim că nu se pune problema unor *canabae* având în vedere faptul că avem de a face cu o *colonia deducta* şi timpul scurt petrecut de trupe aici, cel puțin în contact cu civilii. Au stat militarii în corturi în timp ce le construiau clădiri de lemn coloniştilor? Şi-au construit civilii singuri

---

[283] Daicoviciu, Alicu 1984, p. 66.

[284] I. Mitrofan, *Villae rustice în Dacia Superioară (II)*, în *AMN*, 11, 1974, p. 41; Tatu et alii 1988-1991, p. 94; Popa 2002, p. 44.

[285] Diaconescu 2010, p. 138-139.

[286] Diaconescu 2010, p. 141-142.

[287] Pentru analogiile legate de o eventuală tabără de vară în articol nu se folosesc rapoartele de săpătură din anii '90, chiar dacă Al. Diaconescu le aminteşte într-o notă de subsol, fiind citate doar analogii din Imperiu.

clădirile din lemn în timp ce erau apăraţi de armata cazată sub cerul liber timp de câţiva ani, până va începe construcţia edificiilor din piatră? Chiar dacă am accepta prezenţa castrului în această zonă şi aducerea contextului 9 de aici, întrebarea care se ridică este, oricât ar fi curăţat de bine terenul şi ar fi dus în interiorul oraşului rămăşiţele, unde sunt urmele şoproanelor sau măcar a piroanelor de cort? Iar la întrebarea de ce drumul imperial nu trece prin oraş, răspunsul mai logic nu ar putea fi acela că în momentul în care tronsonul acesta va ajunge la Sarmizegetusa, aici deja exista o construcţie cu zidurile de incintă şi drumurile Est-Vest şi Nord-Sud deja conturate?

În partea de apus, tot în afara zidurilor de incintă, pe lângă templele şi descoperirile mai vechi, se adaugă şi altele mai noi. În zona grădiniţei, situată peste drum de căminul cultural, au fost cercetate clădirile EM 5 şi EM 6, una dintre ele beneficiind de instalaţie de hipocaust[288]. În apropiere, pe proprietatea Huniadi (Fig. 53), învecinată spre E cu grădiniţa, cu prilejul unei săpături de salvare au fost descoperite ziduri din piatră poziţionate, probabil, în jurul unei curţi din care s-a păstrat pavajul din lespezi masive. Nu au fost surprinse clădiri de lemn, în schimb avem de a face cu structuri târzii, care au refolosit piese arhitectonice romane (au putut fi identificate două fragmente de la un prag de uşă), foarte asemănătoare cu cele descoperite în Insula 3[289].

Prop. Huniadi, pavaj curte

Prop. Huniadi, structuri târzii

Pe proprietatea Oproni (Fig. 53) situată peste drumul care merge spre Hobiţa, la mică distanţă faţă de incinta de apus, nu am descoperit nici un fel de structuri sau material arheologic, doar bolovani de dimensiuni foarte mari, folosiţi, poate, ca material de construcţie la un moment dat[290]. Dacă ne îndreptăm

[288] Informaţie D. Alicu; a se vedea planul din Alicu, Paki 1995, pl. I.
[289] Băeştean 2010, în curs de apariţie.
[290] *CCA* 2007, p. 309.

şi mai spre Vest am putea să ajungem până la Păucineşti[291], unde singurele mărturii sunt de natură civilă şi probabil că aparţin unei *villa* sau unei aşezări romane de pe teritoriul marelui oraş care se întindea până la Dunăre[292].

Date ceva mai sărace ne oferă partea de Sud a oraşului. Aici, chiar pe axul central, orice fel de cercetare este îngrădită de o zonă mlăştinoasă şi de stufăriş. Probabil pe această suprafaţă trebuie să fi fost amplasat un *castellum divisorium*, care distribuia apa adusă de undeva de pe dealurile din partea de Sud a oraşului după o prealabilă decantare[293]. De asemenea, în această zonă au fost descoperite monumente funerare, care trebuie să fi aparţinut necropolei de Sud a oraşului[294].

Mergând câţiva kilometri mai spre miazăzi ajungem în satul Hobiţa, unde, în punctul „Dealul Hobenilor", pe malul stâng al pârâului Hobiţa, a fost cercetată în anul 1948 o *villa rustica*. Au fost identificate clădirea principală, un turn, anexe şi zidul de incintă. Materialul arheologic recoltat a fost foarte bogat. La 200 m de sat, pe malul drept al Hobiţei, a fost descoperită în anul 1978 o altă *villa rustica*. Au fost scoase la iveală ziduri, ceramică, cărămizi şi ţigle[295]. Lipsesc structurile sau elementele de echipament militar sau atestări epigrafice de veterani.

Pentru că suprafeţele cercetate în afara zidurilor de incintă ale oraşului nu au relevat atât în săpăturile mai vechi, cât şi cele mai noi, nici un fel de mărturii relevante care să ateste prezenţa soldaţilor, vom reveni în interiorul oraşului unde, pe lângă zona forului sau a Insulei 3, săpături arheologice au mai fost întreprinse şi în zona *Domus Procuratoris*. Din păcate stadiul publicării cercetărilor din zona acestui obiectiv se rezumă la două rapoarte de săpătură, reluate de către D. Alicu[296]. Ulterior I. Piso a revenit cu o publicare exclusivă a monumentelor epigrafice[297]. Nici publicarea materialului considerăm că nu s-a realizat decât într-o proporţie foarte mică. Suprafaţa cercetată este una apreciabilă, iar cele 5 planşe cuprind câteva ştampile tegulare, obiecte din fier, bronz şi os. Printre acestea se numără şi un vârf de suliţă[298]. Cele 7 planşe în care ne sunt prezentate fragmente ceramice şi monumentele epigrafice nu sunt suficiente pentru a creiona o situaţie existentă la intrarea în oraş, în special ne referim la perioada de început. Fără un plan coerent al zonei, fără publicarea materialului descoperit aici, nu putem să luăm în discuţie succesiunea unor aşezări romane, cu atât mai mult cu cât în ceea ce s-a publicat nu există referiri la faza de lemn. În stadiul actual al publicării considerăm că acest punct nu poate emite nici un fel de pretenţii la

[291] L. Mărghitan, *Urme romane pe cuprinsul judeţului Hunedoara*, în *Sargetia*, 11-12, 1975-1975, p. 41; Branga 1980, p. 35, 109; E. Nemeş, *Descoperiri de epocă romană în Ţara Haţegului*, în *Sargetia*, 26, 1995-1996, p. 347; Popa 2002, p. 141.
[292] Piso 1995, p. 63-82.
[293] Băeştean 2008, p. 98.
[294] C. Ciongradi, *Die von den Fabri Gewidmeten Stellen aus Sarmizegetusa*, în *AMN*, 35/ 1, 1998, p. 87-94; G. Băeştean, O. Tutilă, *O nouă inscripţie funerară de la Sarmizegetusa*, în *Apulum*, 48, 2011, p. 239-243.
[295] Floca 1953, p. 743-754; Mitrofan 1973, p. 127-144; Tatu et alii 1988-1991, p. 97; Popa 2002, p. 98-99.
[296] Daicoviciu et alii 1980, p. 276-282; Daicoviciu et alii 1983, p. 246-277; Daicoviciu, Alicu 1984, p. 133-144.
[297] Piso 1983, p. 233-251; Piso 1998, p. 253-271.
[298] Daicoviciuet alii 1983, p. 256, Fig. 9, 19.

acordarea unor lămuriri de orice fel, cel puțin pentru faza de lemn, care ne interesează în acest moment.

În ceea ce priveşte zona centrală a oraşului nu vom încerca să intrăm în lunga şi delicata problemă a discuției polemice provocată de existența unei *principia* sau a unui *for*. Probabil că luând în discuție formele, dimensiunile, arhitectura sau amplasarea la intersecția drumurilor principale nu se va ajunge niciodată la vreun rezultat, cel puțin atât timp cât toată lumea este de acord că ambele clădiri au origini comune şi se influențează reciproc. Totuşi, ni se pare relevantă o comparație între Tamugadi, care este în mod clar o colonie de veterani, Lambesis, castrul Legiunii III Augusta şi Sarmizegetusa. C. Opreanu concluzionează că asemănările dintre ultimele două sunt mai mari[299]. Din punctul de vedere al aceluiaşi autor şi forul de la Burnum seamănă cu cel de la Sarmizegetusa or, aici a staționat o vreme Leg. XI Claudia[300].

Marile probleme le ridică clădirile din faza de lemn descoperite în partea de Sud a forului. „*O primă insula completă a fost identificată imediat la sud de încrucişarea dintre kardo şi decumanus maximus şi cuprindea forul şi piața alimentară (macellum). Din ultima nu s-a identificat încă şirul nordic şi sudic al tabernelor (cel nordic găsindu-se foarte probabil sub zidul basilicii şi sub podiumul din fața sa) ... Insula măsoară 71 de metri pe direcția nord-sud şi 40-45m est-vest (fără, respectiv, cu tot cu porticele care flancau complexul forum-macellum) ... La sud de complexul forum-macellum a fost cercetată mai bine de jumătate din următoarea insula, care cuprindea locuințe private (Fig. 6a). Clădirile au fost la un moment dat demolate prin incendiere şi au fost refăcute după aproximativ acelaşi plan ... În zona centrală curia şi cele două aeraria ale forului de piatră au distrus structurile de lemn anterioare (probabil două case cu grădină în partea din spate), dar în colțul nord-estic se distinge o domus cu o curte interioară şi peristil, în centrul căreia era un mic bazin colector pentru apa pluvială ... Alte două case cu peristil şi curte centrală au fost cercetate în aceiaşi insulă, la sud de prima domus de acest fel, dar din păcate planul lor nu a fost publicat decât parțial. O a treia domus din acelaşi aliniament a fost distrusă de bazinul pentru peşte din faza macellum-ului de piatră şi apoi de nişte gropi moderne, astfel încât planul său nu este concludent. ... Aşezând pe plan cel de „al doilea decumanus sud” la capătul acestei insule de doi actus, obținem o tramă stradală perfect regulată la sud de decumanus maximus şi până la incinta sudică a oraşului antic. Se conturează aici trei şiruri de insulae de 71 m pe direcția nord-sud. De altfel şi în afara oraşului, către est, se distinge un decumanus (dextra decumani I) la egală distanță (154 m = 2 x 71m plus lățimea drumului, 12 m) de decumanus maximus, respectiv față de prelungirea laturii de sud a oraşului (dextra decumani II). Trebuie notat că în faza de piatră (după cum se va arăta mai jos) s-a produs o reorganizare urbanistică şi – cu excepția lui kardo*

[299] Opreanu 2010, p. 41.
[300] Opreanu 2010, p. 43-45.

maximus și decumanus maximus – toți ceilalți kardines și decumani au fost deplasați. Dar tocmai potrivirea dintre drumurile fazei de lemn din interiorul zidurlor și drumurile vizibile la est de oraș, în ager Sarmizegetusanus, confirmă că structurile de lemn descoperite sub cele două foruri au aparținut primilor coloniști și nu unui castru.”[301] Demonstrația este una convingătoare, cel puțin pentru partea de Sud. Nu știm care este situația în celelalte puncte cardinale. Ceea ce nu înțelegem, însă, este existența a două faze de lemn pentru o perioadă foarte scurtă de timp. Dar, poate că s-ar găsi răspunsuri în cele din urmă. Mult mai greu de înțeles este modul în care s-a stabilit centuriația. Deși sunt pomenite mai multe clădiri de lemn și se vorbește de câțiva *decumani*, folosirea ghilimelelor și a condițional optativului, precum și lipsa din rapoartele arheologice a unor dovezi clare referitoare la drumurile din faza de lemn, precum cel din Insula 3, ne fac să înțelegem că avem de a face mai degrabă cu presupunerea lor. Dacă presupunerea lui *decumanus maximus* și a lui *cardo maximus*, sau poate a unei *via principalis* și a unei *via praetoria*, ar putea fi veridică, în funcție și de poziționarea față de clădirea centrală, nu știm dacă același lucru se poate spune despre celelalte drumuri. Pornindu-se de la ideea că drumurile din faza de lemn au fost suprapuse exact de cele din faza de piatră, nu credem că este constructiv sau că se apropie de realitatea istorică. Descoperirea în Insula 3 a unui drum cu orientarea N-S aparținând fazei de lemn, ne indică o diferență de câțiva metri spre V a acestuia față de *cardo* 3 Vest din faza de piatră.

Insula 3, drumul din faza de lemn

În mod cert în faza de lemn avem o centuriație diferită, poate că diferențele nu sunt foarte mari, dar este alta. Iar în momentul de față, doar presupunând

[301] Diaconescu 2010, p. 143-144.

localizarea unei *via principalis* şi a *via praetoria* precum şi coroborarea cu acest drum, considerăm că nu este suficient pentru a rezolva centuriaţia fazei de lemn. În ceea ce priveşte deplasarea oraşului spre Vest, Al. Diaconescu ne oferă următoarele lămuriri: *„Cercetările efectuate de D. Alicu şi G. Băeştean în ultimii ani la insula aflată la vest de forul vechi, au dus la descoperirea lui kardo II vest şi astfel la stabilirea lăţimii unei insule de locuinţe (80 m). Nu putem exclude posibilitatea ca deja acum să fi fost extins oraşul spre vest, pentru a face loc proprietarilor strămutaţi din zona centrului monumental.*"[302]. Această deplasare a avut loc, dar foarte probabil mult mai târziu, cel puţin în perioada de început a fazei de piatră *cardo* 3 Vest este defazat spre Est, adică spre for, iar dimensiunea unei insule de 80 de m nu ştim în ce măsură se poate verifica arheologic. Însă asupra acestor probleme vom mai reveni.

Acestea sunt datele de natură arheologică pe care le avem momentan atestate la Sarmizegetusa. La acestea am mai putea adăuga observaţiile că în zona de Vest, în aşa zisa prelungire a oraşului de la un moment dat, chiar dacă avem date mai puţine, ele există. Săpăturile de salvare din curtea bazei arheologice, situată în apropierea zidului de Vest, nu au scos la iveală structuri sau material care să ateste prezenţa soldaţilor. Nu există nici urme de distrugeri prin incendiere, ca în cazul altor obiective din afara zidurilor, care au avut de suferit în timpul războaielor marcomanice. Nu a fost surprinsă nici o fază de lemn[303]. Nici săpătura de salvare din vara anului 2010[304], de pe proprietatea Jurj, situată în imediata apropiere a râului, spre for, nu a putut aduce date noi legate de acest subiect. Chiar dacă sunt mai reduse în suprafaţă, poate că ar putea fi considerate chiar ne reprezentative, dar cel puţin ele ne ajută la conturarea unei suprafeţe cu o mare concentrare de material militar şi chiar de structuri care ar putea fi asimilate cu nişte barăci militare, care se profilează în jurul forului sau mai degrabă a principiei precum şi în zona învecinată, cel puţin spre Vest.

Dacă se pune problema unei colonii de veterani se ridică întrebarea: unde sunt şi prin ce sunt atestaţi aceşti veterani? Despre veteranii care s-au stabilit la Sarmizegetusa ştim că ei provin din diverse unităţi, fie legionare – *Leg. XIII Gemina*, *Leg. XV Apolinaris*, *Leg. V Macedonica*, fie din diferite cohorte de auxiliari – *cohors I Vindelicorum*, *cohors I Augusta Thracum*, *cohors II Flavia Commagenorum*, *cohors III Delmatarum* sau *numeri – numerus Palmyrenorum (?) Optatiensium*. Lipsesc tocmai veteranii legionari din a IIII-a FF[305], cei care probabil au petrecut cea mai mare perioadă de timp şi şi-au adus cel mai însemnat aport la edificarea celor două aşezări sarmizegetusane, cel puţin în lumina a ceea ce se cunoştea până acum. Sau poate că prezenţa Leg. XIII G, chiar dacă mult mai puţin amintită, cel puţin prin ştampilele tegulare sau în inscripţii, a avut o

---

[302] Diaconescu 2010, p. 146.
[303] Alicu, Popa, Bota 1995, p. 670-690.
[304] Rezultatele încă nu au fost publicate.
[305] Singura excepţie o reprezintă exemplul din *IDR* III/2, 111, însă se păstrează doar capetele de jos a literelor care au fost întregite *V'ET*(erano).

prezență mult mai consistentă decât am putea presupune pe baza datelor pe care le avem în acest moment. În Colonia Dacica din cei 15 veterani atestați, doar 7 au deținut demnități municipale. Având în vedere că situația epigrafică de la Sarmizegetusa este una din cele mai bine cunoscute din provincia Dacia, ne întrebăm dacă din cele câteva sute de inscripții înregistrate, numărul de 15 este într-adevăr reprezentativ pentru o comunitate de veterani. Nici momentul la care s-au stabilit ei în Sarmizegetusa nu este foarte ușor de stabilit[306].

Întrucât diplomele de la Ranovac[307] și de la Porolissum[308] atestă lăsări la vatră destul de târzii, 109, respectiv 110, se întărește ipoteza unui război care durează și nu se încheie la 106, și mai mult ca sigur că primii veterani se vor așeza la Sarmizegetusa după fondarea coloniei. Această idee este întărită de cazurile lui C. Iulius Valerius veteran al Leg. XIII G Severiana, devenit decurion și duumviral al Coloniei Sarmizegetusa Metropolis[309] și cel al lui M. Ulpius Marteialis veteran și decurion al aceleiași Colonia Sarmizegetusa Metropolis[310]. Or, se știe că atât epitetul legiunii XIII G, acela de *Severiana*, cât și cel cel al orașului, acela de *Metropolis*[311], se datează în sec. III. Pe de altă parte, majoritatea covârșitoare a inscripțiilor de veterani sunt pe marmură. Or, conform analizei arheologilor care au săpat în zona forului, acest material începe să fie folosit la Sarmizegetusa în perioada antonină târzie (după 160)[312]. Toate aceste date ne arată cu claritate faptul că marea majoritate a veteranilor se vor așeza în oraș la o dată mult mai târzie. Prin urmare, aportul lor inițial, dacă a existat cumva, a fost extrem de redus și în nici un caz nu putem lua în calcul, pe baza datelor de moment, o colonie de veterani ci una de civili.

L. Balla observa faptul că prezența coloniștilor veterani nu oferă răspunsuri la ceea ce se cunoaște din scrierile unor autori antici precum Dio Cassius sau Eutropius, care fac referiri la civilii majoritari[313].

Ipoteza unei colonii de veterani a fost mai degrabă una logică, bazată pe faptul că la încheierea celui de-al doilea război, în 106, soldații combatanți care și-au încheiat stagiul militar trebuie să fi fost împroprietăriți pe pământul pentru care au luptat. Numai că această părere s-a auto eliminat în momentul în care diploma militară de la Ranovac ne atestă pe primul guvernator Iulius Sabinus în dauna celui cunoscut până la acea dată, este vorba despre Decimus Terentius Scaurianus. Chiar dacă am accepta lăsarea la vatră a soldaților în 107, în timpul lui Sabinus, rămâne semnul de întrebare asupra datării diplomei doar în 109. În aceste condiții se conturează o mare dilemă: fie avem veterani lăsați la vatră

---

[306] Alicu, Paki 1995, p. 51-85.
[307] J. Garbsch, *Das älteste Militärdiplom für die Provinz Dakien*, în Bayerische Vorgeschichtsblätter 54, 1989, p. 137-151.
[308] *IDR* I, 1.
[309] *IDR* III/2, 113.
[310] *IDR* III/2, 391.
[311] Daicoviciu 1966, p. 153–171.
[312] Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, p. 96-101; Piso 2006, p. 90-91; Diaconescu, Bota 2009, p. 138.
[313] Balla 2000, p. 87.

înaintea fondării coloniei, fie se va fonda colonia dar care vor fi veteranii colonizați? Iar dacă fondarea Sarmizegetusei va avea loc doar între 108-110 (sau poate chiar 112), în timpul celui de-al doilea guvernator, pare mai mult decât improbabil ca acei soldați să fi așteptat undeva în Imperiu până la rezolvarea situației. Numai dacă nu cumva au acceptat să mai aștepte sub arme pentru o vreme până la crearea condițiilor necesare. Totuși, este foarte ciudat faptul că s-a acceptat în lumea științifică destul de ușor apariția funcționarului, dar nu s-a observat și consecința imediată a acestui fapt și anume că în nici un caz nu aveau cum să existe veterani la momentul 106, tocmai pentru că războiul nu se încheiase. Iar dacă lăsarea la vatră s-a făcut în timpul lui Iulius Sabinus, acei foști soldați probabil că erau demult plecați la momentul fondării orașului. Probabil că doar inerția a fost cea care a dus mai departe o ipoteză lipsită de argumente cel puțin logice dacă nu științifice.

La Oescus a staționat Leg. V Macedonica și tot acolo sau în imediata apropiere *Ala Pansiana*[314]. Probabil aceeași situație am surprins-o în Insula 3, unde, alături de trupele Leg. IIII FF și poate Leg. XIII G, trebuie să fi fost campate și unități aparținătoare unor *cohors* sau *ala* încă neatestate epigrafic sau pe materialul tegular. Atunci când luăm în discuție Leg. XIII G avem în vedere doar atestările epigrafice[315] considerate de Wittemberger a face referire la o prezență timpurie a unității la Sarmizegetusa. Ștampilele tegulare care atestă această unitate în mod cert se referă la o perioadă mai târzie, probabil în legătură cu reparațiile de după războaiele marcomanice[316]. Și la Oescus orașul s-a dezvoltat peste castrul legionar, deși aici există o diferență de timp între cele două așezări, forul coloniei va suprapune *principia* și *praetorium Legio V Macedonica*[317]. Cel mai ciudat, însă, este faptul de a discuta despre Sarmizegetusa ca o colonie de veterani, dar fără a avea evidențe epigrafice semnificative ale acestora, așa cum se întâmplă la Oescus, Ratiaria, Poetovio, Xanten sau Tamugadi. Dar nici în aceste cazuri nu există mărturii clare cu privire la așezarea lor de la fondare sau dacă nu cumva ei se stabilesc mai târziu. Doar la Poetovio inscripțiile vorbesc cu claritate despre două cazuri în care pentru un veteran se menționează *missio agraria*[318] iar pentru un altul *missio nummaria*[319]. La Oescus avem cunoscute mai multe cazuri de veterani din mai multe legiuni care, la lăsarea la vatră, se vor stabili în acest oraș la date diferite, dar fără a avea legătură cu fondarea coloniei. În ciuda acestor numeroase dovezi oferite de cazul Sud Dunărean, nu se consideră că acolo a existat o comunitate organizată de

---

[314] Boyanov 2008, p. 69.
[315] *IDR* III/ 2, 243, 248, 268, 337, 419, dar în mod cert folosirea marmurei în cele mai multe dintre aceste cazuri reprezintă un indiciu cronologic pentru o datare mai târzie, întrucât folosirea marmurei la Sarmizegetusa începe în perioada antonină târzie (după 160) sau severiană timpurie; Wittemberger 1987-1988, p. 615.
[316] Băeștean 2008-2009, p. 165-172.
[317] G. Kabakčieva, *Frührömische Militärlager in Oescus (Nordbulgarien). Ergebnisse der Ausgrabungen 1989-1993*, în *Germania*, 74, 1, 1996, p. 95-117; Boyanov 2008, p. 70.
[318] *CIL* III 4057; Boyanov 2008, p. 74.
[319] *ILS* 9085; *AE* 1934, 226; Boyanov 2008, p. 74.

veterani la data fondării coloniei. În schimb se consideră că ei erau deja acolo, probabil în *canabae*, în momentul promovării oraşului la rang de *colonia*, fiind ulterior integraţi în aşezarea urbană[320].

În ceea ce priveşte Colonia Dacica Sarmizegetusa, aceasta este foarte bine atestată şi prezentă în toate domeniile vieţii economice, politice, sociale, culturale, religioase, ca o mare metropolă ce a fost. Din punct de vedere arhitectonic şi funcţional analizele au adus concluzii de mare acurateţe ştiinţifică, intrându-se în detalii şi amănunte care nu sunt la îndemâna multor aşezări romane[321]. Totuşi, se cuvin unele observaţii.

Una este legată de forma în plan a urbei. Din totdeauna şi aproape aprioric s-a considerat că iniţial oraşul a fost ceva mai restrâns ca suprafaţă, după care, la un moment dat, foarte probabil după războaiele marcomanice, va avea loc o prelungire de aproape 200 m spre Vest (Fig. 54). Nu vom lua în discuţie cifrele şi datele exacte, acordăm cea mai mare încredere marilor noştri înaintaşi, care au studiat cu acribie aceste probleme şi nu avem motive să le punem sub semnul întrebării.

Dar prelungirea ridică mari întrebări. Nimeni nu a surprins într-o săpătură arheologică, cel puţin până acum, o posibilă primă incintă de piatră spre Vest. Ea a fost mai degrabă presupusă prin calculul distanţei de la *locus gromae* până la incinta de Est[322]. Acest calcul ar fi fost corect numai în cazul în care am fi avut un castru sau un oraş patrulater de piatră. Or, aşa cum vom încerca să demonstrăm mai departe, un castru în faza de piatră pare foarte puţin probabil în acest moment.

Pe de o parte ne întrebăm care era funcţionalitatea strategică pentru colonie? Problema protecţiei unei suprafeţe destul de restrânsă cantitativ şi pe care nu avem atestate deocamdată nişte edificii foarte importante, este curioasă. De ce nu a fost cuprinsă partea de Nord, a templelor şi a amfiteatrului sau de ce nu a cuprins această extindere templele dinspre partea de apus? La Tamugadi[323] sau la Xanten[324] amfiteatrele sunt cuprinse între ziduri. La Sarmizegetusa el rămâne în afară şi probabil acest lucru se datorează faptului că deja exista în faza de lemn[325] şi se lega de o cu totul şi cu totul altă construcţie sau planimetrie. La fel şi templele, construite la o dată mai târzie, au rămas pe dinafară tocmai pentru că zidurile oraşului au fost construite dintr-o perioadă foarte timpurie. În orice caz, zonele care au suferit distrugeri clare la Est, Nord şi Vest de oraş vor rămâne în continuare neprotejate. Motivul probabil că este unul destul de clar, apărarea se făcea pe *limes*, aceste pătrunderi fiind considerate doar nişte accidente. O altă

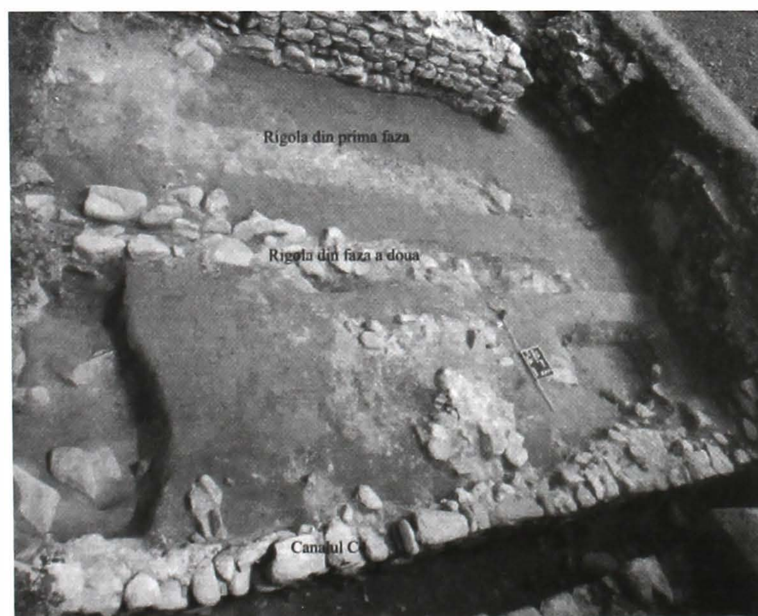
[320] Boyanov 2008, p. 74-75.
[321] Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, p. 60-88; Piso 2006, *passim*; Diaconescu, Bota 2004, p. 470-501; Băeştean 2008, *passim*; Diaconescu, Bota 2009, *passim*.
[322] Alicu 1980, p. 24-26; Alicu, Paki 1995, p. 4-5.
[323] Opreanu 2010, p. 40.
[324] G. Precht, *The town walls and defensive systems of Xanten - Colonia Ulpia Traiana*, în B. Hobley, J. Maloney (eds.), *Roman Urban Defences in the West*, London, 1983, p. 30, Fig. 18.
[325] Alicu 1997, p. 78-102.

problemă de natură strategică pe care o ridică această extindere, este aceea a râului care penetra zidurile de Sud şi de Nord. În ce fel s-ar fi rezolvat defensiva considerată insuficientă prin construirea unor ziduri perforate şi traversate de un râu?

Din punct de vedere arheologic în urma săpăturilor din anii '80 efectuate pe latura de V, înainte de aşa-zisa prelungire, a fost surprins sistemul de fortificaţii a castrului din faza de lemn suprapus de clădiri din faza de piatră; nici o urmă de scoatere al vreunui zid de incintă din piatră[326]. Pe de altă parte, chiar dacă ar putea fi considerate ca ne reprezentative, cele două sondaje de pe suprafaţa în discuţie[327] nu au surprins urme ale unei faze de lemn, echipament militar roman sau distrugeri ca şi în celelalte cazuri din afara zidurilor de incintă.

În orice caz, pe baza situaţiei cunoscute în acest moment, nu există nici un fel de motive să luăm în discuţie o incintă de piatră în două faze. Singura ipoteză validată de datele de moment pentru oraşul de piatră, este aceea a incintei de 620 x 530 m de la bun început.

La aceste observaţii le-am mai adăuga şi pe cele din Insula 3. De la început *cardo* 3 Vest ni s-a părut a avea o lăţime foarte mare. Distanţa dintre Z_7 şi Z_1 este mai mare de 10 m, lucru pe care am încercat să-l explicăm prin presupunerea existenţei unei fântâni publice, dar, s-ar putea datora şi unei modificări urbanistice. În profilul de Sud au apărut fragmente de coloană şi de capiteluri din calcar, pe lângă cele refolosite în canalele târzii, ce aparţineau colonadei de la *cardo* sau de la *decumanus*[328]. La *cardo* 4 Vest am surprins o primă rigolă a drumului astupată şi mutată la aproximativ 1,5 m spre Vest. Clădirea de la Sud de canalul roman C_4 a fost extinsă sau construită în funcţie de cea de a doua rigolă.

Rigolele de lângă canalul C_4

[326] Daicoviciu et alii 1983, p. 251-252, Fig. 6.
[327] Săpăturile din curtea bazei arheologice şi de pe proprietatea Jurj.
[328] Băeştean 2010, în curs de apariţie.

Dar, dacă ținem cont de observația că toate clădirile construite cu piatră de carieră[329] provin din fazele de început ale oraşului, şi având în vedere că partea de Est a zidului Z_{14} este construit cu un astfel de material, probabil că avem doar o prelungire a construcției. Şi în acest caz s-au păstrat fragmente de coloană, capiteluri sau postamentele porticului, care sunt tot din travertin sau calcar.

Prelungirea zidului Z_{14}

Sub *cardo* 5 Vest am surprins urme de structuri din piatră acoperite de drum şi suprapuse de zidurile extrem de late al unei noi clădiri, Z_{19} = 1,15 m, iar Z_{21} = 1,75 m. Aceasta a fost singura construcție din Insula 3 în cadrul căreia am descoperit numeroase fragmente de placaj din marmură de Bucova. La celelalte clădiri din suprafață marmura nu apare decât în contextul refolosirii în pereții canalelor târzii.

[329] Diaconescu, Bota 2009, p. 19.

Cardo 5 Vest

În aceste condiții suntem obligați să îi dăm dreptate lui Al. Diaconescu, care vorbea de o deplasare spre Vest a oraşului. Numai că suprapunerea unor construcții de piatră credem că ne îndreptățesc să presupunem această modificare urbanistică la o dată mai târzie. Îmbrăcarea forului în marmură şi marile proiecte de lucrări din epoca severiană[330], de exemplu, ar putea să fie luate ca punct de plecare, placajul de la clădirea din partea de Vest potrivindu-se cu îmbrăcarea în marmură a forului. Diferența de aproximativ 1 m dintre rigolele de pe *cardo* 4 sau extinderea clădirii până la cea de a doua rigolă, precum şi lățimea mare a lui *cardo* 3 considerăm că sunt argumente suficiente pentru a lua în discuție o nouă etapă urbanistică, dar pentru o extindere de aproape 200 m spre apus pare insuficient. Din păcate nu ştim dacă aceste modificări au avut efect până la incinta de Vest, de asemenea nu ştim ce se întâmplă la Nord, la Est sau la Sud.

Având în vedere toate aceste observații am atrage atenția asupra încercărilor de centuriație care s-au tot realizat în ultima vreme[331]. Chiar dacă se poate vorbi de o anume standardizare la nivelul lumii romane, acum deja ştim foarte bine că aceasta are doar un rol orientativ. Prin urmare, folosirea celor câteva drumuri paralele orientate E-V, pe care le bănuim cu toții a fi romane, dar pe care nu există nici un fel de sondaj care să le şi verifice ca atare, precum şi modificările cunoscute în antichitate, credem că ar trebui să mai tempereze entuziasmul pentru centuriația Sarmizegetusei. Altfel se poate ajunge la erori mari. În primul rând că centuriația fazei de lemn, foarte probabil, nu este a unei aşezări civile, ci a unui castru în care nu cunoaştem situația drumurilor, motiv

[330] Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, p. 96-101; Piso 2006, p. 90-91; Diaconescu, Bota 2009, p. 138.
[331] Diaconescu 2010, p. 133-162; Marcu, Cupcea, 2011, p. 543-560.

pentru care insulele de 70 m probabil că nu au nimic comun cu realitatea. Iar o *insula* de 80 de m în faza de piatră[332], cât timp distanța dintre *cardines* de Vest este de aproximativ 30 m, pare mult prea mare. Nu este imposibil, dar trebuie verificate arheologic şi mai trebuie ținut seama şi de modificările urbanistice, care nu ştim în ce măsură au afectat interiorul oraşului. Distanța dintre acel *decumanus* surprins între clădirile X şi Y[333] şi *decumanus maximus* este foarte mare şi nu cunoaştem situația intermediară. De ce insist atât de mult asupra acestor verificări? Cel puțin în Insula 3 diferența de nivel dintre drumurile moderne şi cele romane este de mai mult de 2 m. Prin urmare, păstrarea rețelei de drumuri ulterioare antichității, ținând cont şi de nivelul de dărâmătură foarte consistent, este destul de puțin probabilă. Pe de altă parte, nu putem exclude posibilitatea ca în partea de Vest terenul să fie mai ridicat, construcțiile să nu mai fie foarte înalte, ca urmare nici nivelul de demolare foarte consistent, şi din acest motiv să avem păstrată trama stradală mai bine în această parte, în timp ce în apropierea forului să dispară. Dar fără o verificare prealabilă şi mergând doar pe presupunerea acelor *decumani*, de ce ar trebui să excludem posibilitatea unor alte drumuri E-V intermediare? Este foarte posibil ca acestea să fi fost acoperite ulterior de nevoile unor gospodării medievale cu casă şi pământul aferent, situație păstrată până în zilele noastre de altfel. În aceste condiții *insulae* de 1 X 1 *actus* consider că pot fi luate în considerare fără nici un fel de probleme. La S de ultimul posibil *decumanus* nici nu mai avem alte străzi păstrate, doar la E de for un mic fragment din ceea ce ar putea să fie *cardo* 1 E. Probabil că încercările de centuriație pentru zona din afara zidurilor de incintă[334] sunt mult mai aproape de realitate, tocmai pentru că aceasta s-a realizat de la început ținându-se cont de planul unui oraş de piatră care nu va mai cunoaşte nici o altă extindere ulterioară.

Dacă ar fi să analizăm munca laborioasă a predecesorilor noştri, nu putem decât să le mulțumim pentru rezultatele lor extraordinare, cu eventuale rezerve asupra a ceea ce s-a întâmplat la *Domus procuratoris* şi să fim de acord că până la un anumit punct fiecare a avut dreptate. Cu toții au presupus prezența soldaților la Sarmizegetusa, doar că au făcut mult prea multe râuri de cerneală să curgă asupra unui subiect destul de nesemnificativ pentru istoria provincială, unii neştiind unde să-i amplaseze. Asupra a ceea ce a însemnat oraşul de piatră Sarmizegetusa pentru istoria Daciei, nu au existat nici un fel de disensiuni. De altfel, contribuția de față este mai degrabă una de reinterpretare a materialului. De aceea nici nu am folosit date exacte, nu am adus mari noutăți epigrafice sau arheologice, ci doar am reanalizat ceea ce se cunoştea şi voi încerca să-i dau un nou înțeles. Cu excepția datelor provenite din Insula 3, care nici ele nu aduc mari modificări față de ceea ce se ştia deja de la *principia*, elementele de noutate lipsesc. Probabil în domeniul unei cronologii absolute nici nu ne putem aştepta la prea multe noutăți

[332] Diaconescu 2010, p. 146.
[333] *CCA* 2008, p. 269; *CCA* 2009, p. 190-191.
[334] Diaconescu 2010, p. 147-148.

în viitorul apropiat, de aceea nici nu voi încerca să aduc modificări la ceea ce se cunoaşte şi s-a discutat atât de mult deja.

Probabil că cea mai mare dintre problemele care au dus la multe dintre neînțelegeri a fost presupunerea din start ca irefutabilă a prezenței Leg. IIII FF sau a unei vexilații a acesteia la Sarmizegetusa, ca participantă la construcția unui castru şi apoi a unui oraş din piatră. Iar de aici s-au iscat toate discuțiile legate de localizarea ei în teren. Dar, dacă această trupă nu mai există aici, cel puțin nu după perioada 106-110, sau, şi mai probabil 107-108? Prezența sa nu a fost dovedită, încă, după această perioadă, ci doar mai degrabă presupusă pe baza ştampilelor legionare. Dar oare nu este mai logic să acceptăm numai prezența unor specialişti din cadrul trupei, cum ar fi nişte centurioni, care şi-au adus aportul la edificarea unui mare oraş, care să glorifice pe împăratul Traian?

Inscripțiile asociate cu o prezență timpurie a Leg. XIII G şi în legătură cu staționarea primilor guvernatori la Sarmizegetusa[335] atestă majoritar centurioni. De altfel, Wittemberger[336], în articolul său, deşi remarca caracterul covârşitor al soldaților cu funcție de conducere, refuză să accepte că ar desfăşura o activitate edilitară. Tocmai pentru că, probabil, nu au lucrat propriu-zis la construcția oraşului, ci doar au coordonat, supravegheat şi îndrumat. Dar acelaşi autor presupune şi prezența gărzii guvernatorului – *pedites singulares*, deşi recunoaşte că nu există nici un fel de mărturii în acest sens. Marea problemă, însă, este faptul că în cazul aproape tuturor acestor piese s-a folosit marmura. O excepție o reprezintă inscripția *IDR* III/ 2, 419, despre care nu ştim pe ce material a fost scrisă. Ştim că folosirea marmurei datează dintr-o perioadă mai târzie, deşi este posibil să fi fost fost folosită şi mai înainte, dar foarte greu de crezut că de la începuturile oraşului, motiv pentru care în nici un caz nu se mai poate susține o datare foarte timpurie a inscripțiilor. În aceste condiții asocierea lor cu războaiele marcomanice, la fel ca şi țiglele ştampilate cu antroponim, pare mult mai probabilă. Dar, în orice caz, ele arată strânsa legătură a legiunii cu oraşul, cu atât mai mult cu cât veteranii din sec. III încă se mai stabileau aici[337].

Afirmația următoare ni se pare lămuritoare în acest sens: *„Pe de altă parte, acelaşi B. Campbell vorbeşte despre implicarea topografilor militari la proiecte civile.”*[338] Unul dintre cele mai cunoscute exemple este acela al *librator*-ului Nonius Datus din legiunea III Augusta de la Lambesis. El a fost detaşat la Saldae pentru a-i ajuta pe localnici la străpungerea unei înălțimi cu un tunel, pe care aceştia îl începuseră din ambele părți, dar nu erau capabili să coordoneze cele două echipe de lucru[339]. Traian îl sfătuia pe Pliniu să ceară un *librator* de la Calpurnius Macer, guvernatorul Moesiei Inferior, pentru construirea unor canale

[335] *IDR* III/ 2, 243, 248, 268, 337, 419; Wittemberger 1987-1988, p. 615.
[336] Wittemberger 1987-1988, p. 615.
[337] *IDR* III/2, 113, 391.
[338] Marcu 2009, p. 23.
[339] Fevrier 1979, p. 88-89; Eck 1991, p. 77.

la Nicomedia. Acesta din urmă îi va trimite un centurion de legiune[340]. În timpul lui Hadrian s-au folosit detaşamente din legiunea X *Fretensis*, VI *Ferrata*, II *Traiana* pentru apeductul oraşului Caesareea Maritima (Palestina)[341].

Iar în ceea ce priveşte materialul tegular considerăm că nu era neapărat necesar ca trupa să fie prezentă la faţa locului pentru procesul de fabricare a lor. Probabil că exact acelaşi lucru s-a întâmplat şi mai târziu, după războaiele marcomanice, când nu avem absolut nici un fel de motiv pentru a lua în discuţie prezenţa efectivă a Leg. XIII G, dar în mod sigur a aprovizionat oraşul cu material de construcţie.

Pe de altă parte se cunoaşte „plăcerea", şi nu numai, legionarilor de a-şi lăsa marcată prezenţa pe blocurile de construcţie, ţigle, cărămizi, apeducte, etc. Aproape în toate cazurile amintite mai sus ei şi-au marcat undeva sau cumva prezenţa. Chiar şi în Munţii Orăştiei pe nişte blocuri de construcţie apare inscripţionat numele Leg. IIII FF, alături de II *Adiutrix* şi VI *Ferrata*[342]. Din cele câteva sute de blocuri de calcar provenite de la *basilica* coloniei, la care se mai adaugă şi cele de la intrarea monumentală în for, pe nici măcar unul nu am putut descoperi măcar scrijelit numele vreunei trupe. Chiar dacă faza de început lucrată în calcar este mai puţin cunoscută decât cea de marmură, totuşi, au putut fi identificaţi artişti civili de origine occidentală, care au participat la programul de construcţii[343]. Tot de la începutul fazei de piatră datează şi un fragment de ţeavă de plumb[344]. Faptul că pe ea apar numele a doi civili, probabil primarii sau edilii care s-au ocupat de distribuţia apei în oraş, ne întăreşte părerea că încă de la începutul fazei de piatră aici nu mai erau militari. Dar cel mai relevant argument pentru absenţa legionarilor în perioada de început a oraşului, ne pare a fi absenţa oricăror urme de structuri sau echipament militar în straturile care pot fi atribuite cu certitudine fazei de piatră, cel puţin din ceea ce s-a publicat până în acest moment. Practic, până acum, singurele straturi în care au fost surprinse elemente de echipament militar, sunt cele aparţinând fazei de lemn sau în distrugerile produse de canalele târzii, care, însă, probabil că le-au scos tot din contexte ale fazei de lemn.

Consider că acesta ar fi momentul unei reveniri şi asupra structurilor de lemn descoperite în partea de Sud a forului. Aşa cum preciza Al. Diaconescu[345] au fost surprinse două faze de lemn. Încă din acel moment am ridicat întrebarea necesităţii a două faze de lemn pentru o perioadă scurtă de timp, mai ales că faza de lemn corespunzătoare prezenţei civile nu a putut fi una de durată. Această întrebare se ridică mai ales având în vedere faptul că în Insula 3, pe o suprafaţă

[340] P. A. Fevrier, *Armée romain et la construction des aqueducs*, în J. P. Boucher (ed.), *Journées d'études sur les aqueducs romains*, Lyon 26-28 mai 1977, Paris, 1983, p. 136.
[341] Eck 1991, p. 78; Fevrier 1979, *passim*.
[342] I. Glodariu, E. Pescaru, A. Rusu-Pescaru, Fl. Stănescu, *Sarmizegetusa Regia. Capitala Daciei preromane*, Deva, 1996, p. 133-134; Opreanu 2000, p. 79-96.
[343] Diaconescu, Bota 2002-2003, p. 164; Diaconescu, Bota 2009, p. 135.
[344] Piso, Băeştean 2000, p. 223-229; Băeştean 2008, p. 108-112; Diaconescu 2010, p. 142.
[345] Diaconescu 2010, p. 143-144.

respectabilă ca întindere şi cu numeroase urme ce aparţin fazei de lemn, în absolut nici un caz nu ne-am confruntat cu o succesiune de faze, ci cu una singură, iar aceasta aparţine castrului. La fel ca şi în cazul construcţiei propriu zise a principiei, de altfel, care probabil a rămas în picioare şi a fost folosită până după începerea construcţiei forului de piatră. Pe de altă parte, nu departe de clădirile semnalate, în spaţiul dintre foruri, mai precis în partea de Vest, au fost surprinse urme de scoatere a unor pereţi de lemn din două faze şi cuptoare[346]. Doar că interpretarea unui cuptor tăiat de clădirile primei faze de lemn pare total ilogică şi nesusţinută de date care să ateste o producţie ceramică dinaintea cuceririi romane.

De altfel, cei care refuză să admită o prezenţă militară înainte de fondarea oraşului, chiar dacă sunt de acord cu faptul că acea clădire centrală ar putea fi o *principia*, consideră că nu este posibil din cauza clădirilor civile situate la S de aceasta. Singura lor mare problemă este de natură arheologică, şi anume că nu putem să comparăm clădirea centrală, din prima fază de lemn, cu cele din partea de S despre care ni se spune: „*Clădirile au fost la un moment dat demolate prin incendiere şi au fost refăcute după aproximativ acelaşi plan ...*”[347], ceea ce înseamnă că provin din cea de a doua fază de lemn. Doar barăcile descoperite în Insula 3 ar putea reprezenta o comparaţie validă, întrucât aici avem prezentă o singură fază de lemn, iar datarea cu monede este identică cu cea din *principia.*

Ceea ce am vrut să demonstrez prin prezentarea acestei situaţii, este faptul că având două faze de lemn, în mod cert avem de a face cu prima care a aparţinut castrului, incendiată, şi cu o a doua, probabil foarte scurtă, în care au stat primii colonişti, oficialităţile sau meşterii care au construit oraşul. La o dată ulterioară se va renunţa la primele clădiri din lemn printr-o incendiere controlată[348]. Considerăm că acest foc a fost ţinut sub control deoarece în Insula 3 nu avem urme de arsură. Practic, se poate observa faptul că în toate cazurile în care apare o succesiune de două faze, prima dispare printr-o incendiere controlată. De altfel, această situaţie arheologică se verifică foarte bine cu datele cunoscute din zona forului, respectiv faptul că o parte din construcţiile de lemn erau încă în picioare atunci când s-a început săparea fundaţiilor celor de piatră. O situaţie asemănătoare o întâlnim în cazul unei rigole construită în a doua fază de lemn, podită cu ţigle cu ştampila Leg. IIII FF, ce traversa curtea forului şi o regăsim funcţionând şi în primele faze de piatră[349]. Este vorba despre un tip de ştampilă pe care îl regăsim şi în prima fază de lemn, lucru care ne arată o refolosire a materialului de construcţie şi în acelaşi timp că nu mai era neapărat necesară prezenţa efectivă a armatei pentru producţia tegulară. Din păcate nu putem confrunta situaţia din cele două puncte de mai sus şi în zona *Domus procuratoris* având în vedere situaţia rezultatelor cercetării din suprafaţa respectivă. Nici zona de

---

346 *CCA* 2006, p. 310.
347 Diaconescu 2010, p. 143-144.
348 Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, p. 74-86; Piso 2006, p. 90- 96.
349 Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, p. 66; Piso 2006, p. 51-52.

la Sud de for nu este clarificată dacă luăm în considerare numai afirmațiile lui Al. Diaconescu. În orice caz, până la o mai bună lămurire a situației arheologice din zonă, mai ales că aici au început şi săpăturile la Capitoliu[350], în cazul în care nu se poate accepta o succesiune soldați-civili, nu ne rămâne decât varianta a două faze de lemn ce aparțin castrului, în care au stat ofițerii superiori.

În baza a tot ce s-a afirmat până în acest moment, avansez ca ipoteză de lucru existența la Sarmizegetusa a unei succesiuni de două aşezări romane, respectiv a unui castru de campanie de lemn suprapus imediat după plecarea soldaților de un oraş de piatră cu planul de 620 x 530 m de la bun început.

Citându-l pe Felix Marcu din cartea sa dedicată castrelor din Dacia, care la rândul său îi foloseşte pe Polibiu şi Josephus Flavius: „*Organizarea interioară a castrului de campanie, a două legiuni împreună cu aliații lor, este clar fixată indiferent de configurația terenului, forma fiind pătrată.*"[351] considerăm că nu ar mai fi nimic de spus în plus referitor la planimetria castrului de la Sarmizegetusa, autorii antici ne lămuresc pe deplin. Dacă luăm în discuție cronologia oferită de monedele din stratul 9, precum şi a celor din Insula 3 (la care am mai adăuga şi o fibulă timpurie), ajungem la aceeaşi datare, mai precis sfârşit de secol I şi începutul sec. II d. Chr. Desigur, chiar şi numai ideea unui castru din timpul lui Domitian apare ca absurdă, având în vedere că s-a „reuşit" obținerea unei păci defavorabile romanilor. Dar afirmația lui Al. Diaconescu: „*În opinia mea, romanii au călcat pentru prima oară pe tărâmul viitoarei colonii încă pe vremea lui Domițian, probabil sub Tetius Iulianus, căci în forum vetus, sub un strat de circa 2 cm de glie antică, am descoperit vetre de foc cu ceramică romană şi inclusiv un mâner de pugio.*"[352] nu face decât să ne întărească convingerea că romanii au cunoscut aceste locuri dinainte, iar după încheierea primului război de către Traian, armata va ocupa un loc deja cercetat poate de nişte *exploratores*. Urmând această logică, am putea vedea castrul de pământ de la Zăvoi ca loc al garnizoanei de unde un detaşament a plecat pentru a cerceta locurile dinspre Est în vederea unor operațiuni, poate, de mai mare amploare. Dar în cazul Sarmizegetusei mult mai probabilă ni se pare o dată de după încheierea primului război cu dacii. Dacă ținem cont de cantitatea mare de resturi de echipament militar din principia şi Insula 3, de datarea monedelor, or construcția amfiteatrului de lemn, mai degrabă 102-103, decât spre începutul celui de-al doilea. Cât a durat acest castru?

Cu riscul de a oferi un răspuns mai greu de luat în seamă, am spune că până la fondarea oraşului. Când s-a întâmplat acest lucru? Ar putea fi o întrebare cu un răspuns mai greu de dat. Ceea ce cunoaştem din istoria politică a provinciei, însă, este că avem cunoştință de existența a doi guvernatori până în momentul edificării Coloniei Dacica.

---

[350] *CCA* 2009, p. 190-191.
[351] Marcu 2009, p. 19.
[352] Diaconescu 2010, p. 138.

Primul este Iulius Sabinus[353] şi consider că el este cel care se va fi aflat la Sarmizegetusa în perioada 106-108, deşi mult mai probabil 107-108, staţionând într-un castru cu garnizoană mixtă, este vorba de unităţi din legiunile IIII FF şi XIII G, la care se adaugă trupe specializate de auxiliari. Această garnizoană probabil că a trebuit să-şi coroboreze eforturile cu o garnizoană asemănătoare staţionată la Sarmizegetusa Regia. Probabil că acea referire a lui Dio Cassius la *„tò stratópedon en Zarmizegetouse katalipon”*[354] are legătură tocmai cu acest moment. O tabără de susţinere a liniilor de comunicaţie şi aprovizionare cu trupe şi hrană a zonei de război din zona centrală a regatului dac, sau de preluare a răniţilor. Nu este exclus ca guvernatorul să se fi aflat în castrul din prima linie, dar este mai greu de crezut în condiţiile unui conflict de durată, cu atât mai mult cu cât fondarea provinciei îi impunea şi alte sarcini. Este mai greu de spus dacă în castrul din Munţii Orăştiei au fost dislocate doar vexilaţii sau întreaga Leg. IIII FF. Dar faptul că unitatea nu mai apare atestată după momentul de început, practic ştampilele tegulare ulterioare fiind doar refolosite, un singur posibil veteran pare a se fi aşezat ulterior în Colonia Dacica, iar datele referitoare la prezenţa Leg. XIII G devin din ce în ce mai numeroase, credem că ne îndreptăţeşte să luăm în calcul o intensificare a conflictelor din regiunea montană la un moment dat, lucru care a impus aducerea celei de a doua unităţi în acest *„tò stratópedon”* ca rezervă şi dislocarea parţială sau chiar totală a primei în zona de conflict.

Trebuie că rolul acestui prim guvernator a fost acela de a pacifica zona şi a rezolva problemele ridicate de iazigi. Prin urmare, în lumina acestor observaţii se pare că al doilea război a fost departe de a fi unul uşor. Formularea obişnuită din orice carte de istorie *„al doilea război din 105-106”* probabil că are la baza presupunerea, corectă de altfel, că în anul 106 are loc fondarea provinciei Dacia. Dar dacă ţinem seama de o eventuală blocare a unor efective semnificative de legionari în zona fostei capitale a Daciei şi în Ţara Haţegului, probabil că luarea în considerare a unui singur an de război, este foarte departe de realitate. Crearea provinciei de către împăratul Traian în anul 106 s-ar fi putut datora şi necesităţii de a-şi găsi un înlocuitor la comanda trupelor şi pentru consolidarea provinciei nou creată, el neputând să rămână pe aceste meleaguri până la încheierea unui război ce se anunţa de durată. Aşa zisa răzmeriţă a iazigilor din 107 probabil că nu era decât unul dintre ultimele episoade ale unui război de uzură şi nu tocmai uşor de încheiat. Având în vedere o rezistenţă atât de îndelungată, poate că nu ar trebui exclusă nici moartea lui Decebal tot în 107. În orice caz, păstrarea unor trupe numeroase şi o mutare spre Valea Mureşului abia din 108, cred că mă îndreptăţesc să revizuiesc formularea *„războiul din 105-106”* cu cea de *„războiul din 105-107”*. Poate că această similitudine de situaţii şi renunţarea la rămânerea pe viitor într-o zonă montană greu accesibilă va avea ca urmare acordarea

[353] *AE* 1987, 854.
[354] Dio Cassius, LXVIII, 9, 7.

aceluiaşi nume aşezării din Ţara Haţegului. De asemenea, un simbol distrus era înlocuit cu un altul.

O dată aceste probleme de securitate rezolvate, următorul guvernator, Decimus Terentius Scaurianus[355], între 108-110, deşi mult mai probabil 108-109, poate chiar în 108, va fi cel care va fonda oraşul, mutându-se la o dată ulterioară cu Leg. XIII G la Apulum, în vederea continuării eforturilor de consolidare a provinciei în partea ei centrală şi de Nord. Iar Leg. IIII FF se va retrage la Berzovia, oraşul rămânând să se dezvolte prin eforturile coloniştilor ajutaţi de specialişti din cadrul trupei, eventual până în 114 sau chiar mai târziu.

Prezenţa unor detaşamente mai consistente care să fi contribuit la confecţionarea materialului tegular, nu poate fi dovedită, cel puţin nu pe baza datelor pe care le avem în acest moment. De altfel, utilizarea ţiglelor cu ştampila legionară din curtea forului, care sunt de acelaşi tip ca şi cea descoperită într-un context clar al primei faze de lemn[356], ar putea să ne indice o refolosire ulterioară la scară largă. Mai târziu oraşul îşi va înfrunta propriul destin sub protecţia castrelor auxiliare din Banat, de la Bumbeşti, Micia sau a legionarilor de la Apulum. Se va dezvolta şi va cunoaşte mai multe etape de transformări urbanistice, dar numai sub îndrumarea civililor. Desigur, nu excludem şi participarea unor veterani, dar cel puţin la momentul actual numărul celor care pot fi identificaţi ca atare, şi încă de la începuturi, este foarte redus.

Prezenţa guvernatorului la Sarmizegetusa alături de trupe din Leg. XIII G la o dată ulterioară ar putea fi contrazisă de faptul că în acest caz ar fi părut mult mai probabilă aprovizionarea cu material de construcţie de către această trupă şi nu de a IIII-a FF. Pe de altă parte, trupa din Banat probabil că a fost mai puţin prinsă în activităţi operative. În schimb, legiunea a XIII-a mai mult ca sigur a avut de continuat încă câţiva ani de zile luptele de pacificare în partea de centru-Nord a provinciei sau construcţia castrului de la Apulum. Este foarte posibil ca aceasta să fie explicaţia pentru care pe monede apare legenda *Dacia Augusti Provincia* abia din 112, până atunci fiind folosită formula *Dacia Capta*.

Practic prezenţa altor guvernatori după D. Terentius Scaurianus la Sarmizegetusa s-a bazat până acum pe o inscripţie dedicată guvernatorului C. Avidius Nigrinus de către centurionul M. Calventius Viator[357]. Faptul că dedicantul a deţinut funcţia de *exercitator* al trupelor de *equites singulares* a condus la presupunerea că guvernatorul şi garda sa încă se aflau în Colonia Dacica. Aceasta chiar dacă nu există nici un fel de alte mărturii arheologice sau epigrafice a acestor trupe, ipoteză care, însă, nu ar trebui să ne mire sau să fie eliminată din start dacă ţinem seama că cel puţin primii doi guvernatori ai Daciei mai mult ca sigur au rezidat aici. Lăsând la o parte imprecizia datării acestei epigrafe, între 110-118[358], considerăm că, în baza tuturor celor afirmate până

[355] *IDR* III/ 2, 1; Wolff 1976, p. 108.
[356] Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, p. 64.
[357] *CIL* III 7904 = *IDR* III/ 2, 205.
[358] C. C. Petolescu, *Cariera centurionului M. Calventius Viator*, în *Pontica*, 37-38, 2004-2005, p. 195-198.

acum, prezența oricărui alt guvernator la Sarmizegetusa după Decimus Terentius Scaurianus, nu mai poate fi susținută pe baza unei argumentații convingătoare. Fie chiar şi prezența centurionului nu este suficientă pentru a atesta pe cea a guvernatorului. Împăraților sau guvernatorilor li s-au dedicat numeroase inscripții, lucru care în nici un caz nu a presupus prezența lor efectivă în acel loc. Dacă am urma această logică atunci şi M. Sedatius Severianus, atestat printr-o inscripție la Sarmizegetusa datată la mijlocul sec. II[359], ar trebui privit ca rezident al Sarmizegetusei? Mai mult ca sigur răspunsul este nu, atât în cazul său cât şi a celorlalți funcționari imperiali care i-au urmat lui Scaurianus. Continuarea cuceririi centrului şi părții de Nord a provinciei Dacia probabil că a cerut prezența guvernatorului alături de trupele de la Apulum. Tocmai aceste motive considerăm că ne îndreptățesc să fim circumspecți în legătură cu prezența unor trupe mai numeroase din Leg. XIII G ca participante la construcția oraşului, dar nu putem nega prezența unor centurioni la supravegherea lucrărilor. Cu atât mai mult cu cât M. Calventius Viator este detaşat din Leg IIII FF, probabil la începuturi, înainte de venirea centurionilor din a XIII-a Gemina[360].

Dacă ipoteza este corectă, atunci cucerirea Daciei trebuie privită dintr-o perspectivă diferită. În primul rând că nu toate teritoriile au intrat imediat sub controlul armatei romane. În mod clar faptul că efective din mai multe legiuni au trebuit să-şi petreacă un an şi ceva, poate chiar doi pentru pacificarea zonei din Munții Orăştiei şi la Sarmizegetusa romană, înseamnă că într-adevăr centrul de putere al dacilor s-a aflat în regiunea Țării Hațegului până la cel de-al doilea război şi a durat ceva timp până se va realiza înlăturarea ultimelor rezistențe. Abia după ce acest lucru se va fi întâmplat, guvernatorul însoțit de legiunea XIII se va muta la Apulum. Desigur, acest lucru nu exclude prezența unor vexilații legionare sau trupe auxiliare care să fi desfăşurat unele operațiuni şi în perioada 106-108 în afara Munților Orăştiei[361], dar probabil că amploare vor căpăta spre Nord şi Sud abia după 108, atunci când se va stabili legiunea XIII G în Valea Mureşului, iar a IIII-a FF la Berzovis. Dar situația la Sud trebuie să fi fost alta față de centru-Nord, întrucât acolo se aflau trupele Moesiei de la Dunăre, iar la Nord erau

---

[359] *IDR* III/ 2, 98.

[360] Nu ştim dacă folosirea unei gresii gălbui, ca material de construcție, poate fi luat ca un posibil indiciu de datare mai timpurie față de piesele de marmură ce atestă pe soldații legiunii IIII FF, dar după 114 cel mai târziu 118 acest corp de armată nu mai era prezent în Dacia.

[361] Prezența miliarului de la Aiton (*CIL* III 1627), databil la 108, probabil că nu are de a face cu domeniul civil ci doar cu cel militar. Chiar dacă sunt amintite numele unor localități, este vorba despre Potaissa şi Napoca, la momentul 108 este foarte greu de crezut că am avea de a face cu două aşezări romane incipiente. Într-un moment în care războiul nu se terminase, legiunile erau masate încă în zona Munților Orăştiei şi a Țării Hațegului, Sarmizegetusa probabil că încă nu era fondată, existența unor aşezări civile romane sub protecția unor trupe de auxiliari nu pare în nici un caz posibilă sau măcar credibilă. Probabil că avem de a face doar cu două toponime dacice, care apar şi la Ptolemeu (Geographia III, 8, 4) pe care romanii le-au folosit, asemeni hidronimiei majore a României de astăzi, la fel ca şi în cazul Sarmizegetusei. Dar la acest moment de început drumul nu poate avea decât o semnificație de strategie militară, cohorta *I Flavia Ulpia Hispanorum miliaria civium romanorum equitata* având rolul de a pregăti drumul spre Nord pentru grosul trupelor care tocmai rezolvaseră problema războiului cu dacii în zona Munților Orăştiei. Problemele de datare reprezintă o piedică redutabilă în a ne face o idee legată de amploarea în timp şi spațiu a acestor operațiuni militare, dar cu siguranță ele au existat.

legionarii din Munții Orăştiei. Această ipoteză ar răspunde în acest fel şi presupunerilor, ca nefondate, conform cărora Sarmizegetusa Regia a căzut în mâna romanilor încă după primul război, practic al doilea desfăşurându-se undeva în Munții Apuseni[362].

În aceste condiții un alt mit al istoriografiei româneşti şi mai ales al aşa numiților traco-dacişti, din păcate cu o priză nemeritată având în vedere lipsa unor rezultate ştiințifice, ar trebui demolat. Luptele grele pentru distrugerea unui simbol al dacilor care a fost Kogaiononul sau poate a unei Sarmizegetuse cu localizare diferită, timpul îndelungat, construirea unui oraş roman ca semnal că efigia de referință nu mai exista iar orice rezistență este zadarnică, ne arată că nu mirajul aurului dacic a fost cel care i-a adus pe romani în această zonă, chiar dacă aceste resurse i-au folosit lui Traian pentru întărirea regimului său politic. Însă aurul oriental va fi cel care va susține o parte a Imperiului pentru o perioadă de câteva sute de ani. De altfel, în acest caz se încălca un principiu al politicii externe romane, trecerea la Nord de Dunăre fiind o excepție întâlnită, poate nu întâmplător, doar în Germania pentru cazul *agri decumates*. Părerile celor care susțin închiderea minelor din Munții Apuseni după războaiele marcomanice, chiar dacă nu convin, probabil că sunt mult mai îndreptățite. Nu aurul dacilor a fost cel care l-a determinat pe Traian să îşi încalce propriile principii, ci o putere care se profila tot mai amenințătoare la Nord de Dunăre, atacurile repetate asupra provinciilor Sud-Dunărene, nerespectarea nici unui tratat sau înțelegeri, situație care deja dura dintr-o perioadă de dinainte de Decebal. Speculațiile potrivit cărora un împărat defensiv cum a fost Hadrian, ar fi luat în calcul o retragere din motivele arătate mai sus sau a fricii de daci sau aliații lor, cred că sunt neîntemeiate. Războiul greu pe care l-a avut de întâmpinat cu iazigii, care trebuie să fi fost cauza distrugerii podului de la Drobeta, probabil că a fost cel care a înclinat balanța şi a arătat că este o greşeală strategică retragerea dintr-o zonă ocupată după lungi războaie şi sacrificii. Iar pe de altă parte amenințarea Nord dunăreană încă nu dispăruse cu totul nici măcar în acel moment. Prin urmare nu aurul dacic sau o colonizare masivă au fost argumentele împotrivă. Aurul probabil că era sărac şi nu va mai justifica redeschiderea minelor, iar în acel moment exista un singur oraş în provincie, a cărui populație cu tot cu *territorium* şi sclavi probabil că era net inferioară armatei. Dacă retragerea aureliană s-a putut realiza, chiar dacă de-a lungul unei perioade de câțiva ani, nu vedem ce ar fi putut să-l împiedice pe Hadrian să facă acelaşi lucru într-un moment în care mai ales numărul civililor cât şi al trupelor era altul. Oricum, probabil că nici în cazul retragerii aureliene nu aducerea trupelor la S de Dunăre a fost marea problemă, ci punerea la dispoziție a unui spațiu pentru locuit şi hrănirea unei populații numeroase.

[362] Opreanu 2000, p. 79-96; C. H. Opreanu, *Castrul roman de la Grădiştea Muncelului (Sarmizegetusa Regia). Cronologia şi semnificația sa istorică*, în *EN*, 9-10, 2000, p. 151-168; Opreanu 2006, p. 55-57.

Un alt răspuns care ar putea rezulta din reanalizarea datelor, este acela al singularității Sarmizegetusei în viața urbană a Daciei pe de o parte şi a apariției mult mai întârziate a celorlalte oraşe, iar pe de alta a imensei întinderi de pământ[363] pe care a ocupat-o această colonie la început. Poate nu în mod surprinzător *territorium*-ul său se afla cuprins între castrele celor două legiuni, situate una în Banat, iar cealaltă în Munții Apuseni.

Chiar dacă ne aventurăm într-o explicație nesusținută, deocamdată, de argumente arheologice sau istorice, credem că acest imens teritoriu supravegheat de două legiuni ar putea avea un răspuns care să meargă mai departe de imaginea şi prestigiul singurului oraş din Dacia la acea vreme. Dacă într-adevăr Traian a demarat acel proces de colonizare masiv, cu oameni veniți din toate colțurile Imperiului, imediat după întemeierea provinciei, avea nevoie şi de un teritoriu în care să-i aşeze. Însă, probabil că un război de anvergură şi în plină desfăşurare nu a fost luat în calcul nici de către cei mai pesimişti. Iar politica imperială nu putea să recunoască faptul că situația încă nu era clară. Probabil că acesta este motivul pentru care informațiile referitoare la războaiele dacice sunt atât de sărace şi nu chiar absența lor prin faptul că nu s-au mai păstrat.

S-a observat că Traian nu a fost decât cel care a început procesul de colonizare, cel care a continuat-o a fost Hadrian. Nu se poate exclude un nou val de colonişti după războaiele marcomanice, în timpul lui Comodus, concomitent cu ridicarea statutului unor comunități urbane din provincia Dacia. Se consideră ca o caracteristică a întreg sec. II stabilirea de grupuri masive de civili, mai ales de condiție peregrină[364]. Dar rezultatele romanizării se vor vedea cu adevărat abia în timpul severienilor, atunci când vor apărea majoritatea comunităților urbane[365].

Cert este că avem o zonă imensă supravegheată de două legiuni şi o colonizare destul de importantă amintită de autorii antichității. Faptul că Leg IIII FF este retrasă la scurt timp după 110-112 din Dacia, moment în care ostilitățile probabil că erau încheiate în mare măsură, probabil pe la 114, susține o detensionare perceptibilă a situației de moment. Probabil că abia acum o parte dintre colonişti se vor deplasa spre centrul şi Nordul provinciei. Cei rămaşi pe loc vor constitui nucleele pentru cele patru aşezări pentru care Sarmizegetusa va deveni mamă: Ampelum, unul dintre cele două oraşe de la Apulum, Tibiscum şi Dierna.

Şi chiar dacă dezvoltarea oraşelor Daciei este considerată drept una lentă, iar teritoriul dedicat urbanizării este destul de redus şi ales în special pe criterii economice[366], totuşi, lumea ştiințifică, aproape unanim, consideră că avem colonişti în tot teritoriul cucerit imediat după 106, inclusiv în partea centrală şi de N a Daciei. Atunci, care este explicația că Sarmizegetusa se va fonda cel mai

---

[363] Piso 1995, p. 63-82.
[364] Balla 2000, p. 88; L. Balla, *Questions de l'histoire de la population dans la Dacie romaine*, în (Ed. Edit Szabó) *Lajos Balla. Studia dacica. Collected papers*, Debrecen, 2000, p. 178-179.
[365] Balla 2000 a, p. 134.
[366] Balla 2000 a, p. 131.

devreme la doi ani după „încheierea” războiului, iar următoarele oraşe vor apărea abia de la Hadrian? Dar aceeaşi lume ştiinţifică, la acelaşi mod unanim, vorbeşte de colonişti veterani, deşi primele diplome militare, cel puţin cele cunoscute până acum, sunt datate la câţiva ani după încheierea războiului, iar la Sarmizegetusa, cel puţin, stabilirea lor în oraş va avea loc în marea majoritate a cazurilor abia din a doua jumătate a sec. II şi începutul sec. III.

R. Ardevan presupunea acordarea de *ius italicum*[367] de la Septimius Severus, ca o compensare pentru pierderile teritoriale suferite în dauna celorlalte comunităţi desprinse din teritoriul Sarmizegetusei. Argumentaţia domniei sale se bazează pe analogiile cu Nordul Africii. Însă cum s-a mai demonstrat şi în cazul fondării oraşului la 106 sau a coloniştilor veterani, folosirea Coloniei Tamugadi nu a făcut decât să încurce pe cei care au făcut referire la ea, întrucât asemănările se opresc la faptul că ambele sunt ctitorii ale împăratului Traian. Dar în ce priveşte condiţiile sau situaţiile, evenimentele de ordin politic, civilizator sau urban, nu suportă termeni de comparaţie. Acordarea acestui titlu pentru un moment în care o populaţie, probabil destul de numeroasă de colonişti civili, se afla sub tensiunea şi stresul provocat de un război ce nu se mai termina, pare mult mai justificată şi mai utilă pentru a-i putea menţine acolo pe cei veniţi. De altfel, lui L. Balla i se părea chiar foarte ciudat faptul că s-a acordat *ius italicum* pentru atât de multe comunităţi urbane, considerând acest privilegiu, chiar şi pentru perioadele ulterioare, drept un instrument folosit pentru ameliorarea situaţiei materiale a populaţiei pe de o parte, dar şi pentru a-i reţine acolo[368].

Doar protecţia dublă oferită de cele două legiuni şi beneficiile directe trebuie să fi avut rolul de motivare a celor veniţi să aştepte în *territorium*-ul imens al Sarmizegetusei până la rezolvarea problemelor ridicate de război. De altfel, motivaţia că oraşul trebuia să beneficieze de anumite drepturi pentru a face faţă pierderilor teritoriale, nu are o bază foarte solidă de susţinere. Este adevărat că în cazul de faţă Colonia Dacica a avut de suferit, dar vorbim de un concept abstract, întrucât cetăţenii Sarmizegetusei şi mai ales oamenii săi de afaceri nu au pierdut absolut nimic din ceea ce a însemnat supremaţia economică şi chiar politică în aşa-zisele teritorii pierdute. Atât timp cât purtătorii intereselor sarmizegetusani deţin decurionate, funcţii preoţeşti sau importante puncte de interes economic în provincie, pare foarte greu de înţeles ce au avut de pierdut cei care au şi beneficiat de acele drepturi, oamenii?

Supunem lumii ştiinţifice această idee cu titlul de ipoteză, întrucât o oarecare logică există, dar nu poate verificată şi prin dovezi de natură arheologică sau istorică.

În ceea ce priveşte folosirea datei de 18 Septembrie ca ziua fondării oraşului, aş spune că este pripită şi doar pur întâmplătoare. Dacă suntem de acord că cel puţin pe trei laturi zidurile oraşului au suprapus castrul, folosindu-i

[367] Ardevan 1998, p. 44, 118-119.
[368] Balla 2000, p. 90.

sistemul de fortificații, pare foarte greu de crezut ca împăratul Traian să fi edificat o tabără militară din rațiuni personale şi nu din necesitatea unor acțiuni operative presupuse de un teatru de operațiuni. Dar aici deja ne aflăm pe terenul speculațiilor.

Continuitatea de după retragerea aureliană. După momentul părăsirii provinciei de către armata şi administrația romană, oraşul va continua să fie locuit, chiar dacă în condiții net inferioare.

În zona forului avem atestate ziduri adăugate ulterior, care compartimentau o încăpere mai mare şi erau construite într-o tehnică mai puțin îngrijită[369].

Amfiteatrul de la Sarmizegetusa vine şi el în sprijinul atât de discutatei perioade de după retragerea aureliană. Lângă porți au fost descoperite mai multe fragmente de capace de mormânt sau o stelă funerară. Acestea au fost aduse din zona cimitirelor pentru a bloca porțile şi a transforma amfiteatrul într-o fortăreață, mult mai uşor de apărat decât zidurile oraşului. Un tezaur cu monedă mică de bronz, descoperit în tribune, ne spune că această blocare a avut loc cândva în sec. IV, când oraşul deşi nu mai avea suficientă populație să apere zidurile, încă mai putea opune rezistență[370].

Pe teritoriul aşezării au mai fost semnalate în repetate rânduri monede izolate ce datează după Aurelian. O parte dintre ele au fost donate de către Ioan Görög, comerciant din Hațeg, Muzeului din Alba Iulia. Monedele datează din timpul împăraților Diocleţian (284-305), Galerius Maximianus (293-311), Constantinus (323-361), Valentinianus (374-375). În afară de acestea s-a mai găsit în anul 1909 o altă monedă de bronz ce aparține împăratului Galerius Maximianus bătută în monetăria de la Cartagina şi o alta a lui Iulian Apostata (355-363), bătută la monetăria din Nicomedia[371].

În colecțiile mai vechi ale muzeului din Deva se află şapte opaițe „piriforme", lucrate cu o pastă cenuşie negricioasă sau bruncenuşie, în care apar bucăți de mică şi pietricele. Nu se cunosc condițiile de descoperire. Au fost datate în sec. IV d. Chr. Alte două exemplare de acelaşi fel, depozitate la Muzeul Național de Istorie al Transilvaniei Cluj-Napoca, au fost descoperite în cadrul templului lui Silvanus, împreună cu o monedă databilă în timpul împăratului Gallienus (253-268). Arheologii nu exclud posibilitatea ca şi aceste opaițe să provină tot din amfiteatru, unde a mai fost îngropat un tezaur monetar ce datează din aceeaşi perioadă[372].

---

369 Daicoviciu 1933, p. 527; Daicoviciu 1966 a, p. 33.

370 Alicu 1997, p. 102. Din păcate se pare că acest tezaur monetar astăzi nu mai există, probabil a dispărut cu prilejul ultimului furt din muzeul de la Sarmizegetusa, la începutul anilor ´90. Se compunea din 69 de monede, cu ultimele piese emise în vremea lui Valentinian I sau Valens; Winkler 1974-1975, p. 118-119; Diaconescu 2004, p. 131.

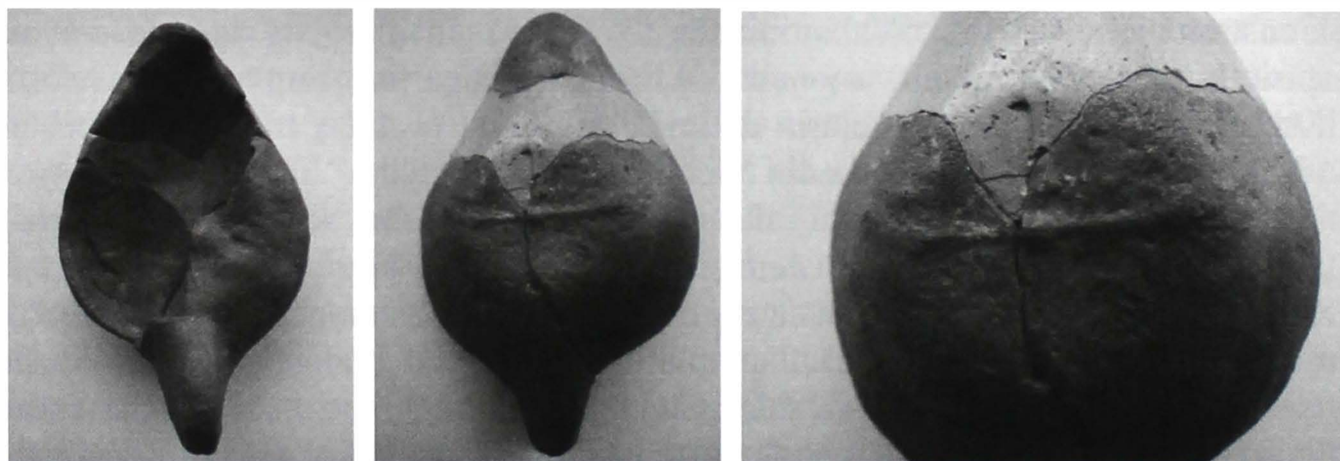
371 Daicoviciu 1966 a, p. 37; Winkler 1974-1975, p. 133.

372 Alicu 1994, p. 61; Alicu 1997, p. 102.

Din zona *domus procuratoris* provine un fragment ceramic grosier de culoare neagră, pe care a fost incizat chrismon-ul[373].

Undeva la Est de zidul de incintă al oraşului a fost descoperit edificiul EM 23. La mijlocul sec. II aici funcţionau clădiri de lemn, care au fost incendiate în timpul războaielor marcomanice (170 d. Chr.). În perioada Antonină târzie sau Severiană în zonă au fost construite două clădiri din piatră, separate de un spaţiu despărţitor – *interstitium*, care mai târziu va deveni coridor. Pe la 260 în locul celor două clădiri se va edifica o clădire de tip *villa*, ce va folosi parţial zidurile construcţiilor anterioare. Treptat, aceste structuri încep să se prăbuşească, mai târziu, după o nivelare a locului, se va construi o clădire complexă din lemn. La Vest de acest edificiu a fost descoperit un cuptor ceramic de mari dimensiuni, de tipul cu pinten central. La un moment dat, înainte de repararea clădirii de lemn, cuptorul a fost abandonat, camera de ardere şi groapa de alimentare fiind umplute cu resturi ce provin de la un atelier de olar. Ceramica descoperită reia forme întâlnite şi pe vremea provinciei, doar că pereţii sunt mai subţiri, iar arderea este incompletă[374].

În groapa de alimentare a cuptorului a fost descoperit un opaiţ ceramic, care prezintă pe fund o cruce foarte probabil creştină. În cazul de faţă avem de a face cu o copie locală după un tip Vest-mediteranian, probabil Nord-italic, databil pe la mijlocul sec. V d. Chr. Această descoperire este foarte importantă, întrucât poate data cel puţin prima fază a clădirii de lemn[375].

Opaiţ databil la mijlocul sec. V d. Chr.

Toate aceste mărturii dovedesc faptul că pe la sfârşitul de secolului IV şi mijlocul secolului V d. Chr. la Sarmizegetusa încă se mai făceau modificări la clădiri. Desigur, nu se mai construia ca pe vremea provinciei, dar aici încă mai exista o locuire a unei populaţii romanice. Aceasta ar putea fi o limită

[373] Daicoviciu et alii 1983, p. 260, Fig. 12.3; H. Daicoviciu, *Un fragment céramique à chrisme de Ulpia traiana Sarmizegetusa*, în *Revue Roumaine d'Histoire* 4, 1981, p. 619-623; Diaconescu 2004, p. 131.
[374] Diaconescu, Bota, Voişian, 2006, p. 886-890.
[375] Diaconescu 1995, p. 262-264, nr. 2, Pl. II, 3.

cronologică, de care avem cunoştinţă până în acest moment, la care oraşul va fi locuit în antichitate.

Pe lângă descoperirile numismatice se mai poate aminti şi descoperirea unei fibule digitate. Piesa din Sarmizegetusa a fost donată Muzeului din Deva în anul 1882. Prin analogie cu cea descoperită în mormântul avar de la Kiskörös, din Ungaria, poate fi datată în sec. VII. Atribuirea acestui tip de fibulă a fost făcută la un moment dat pe seama slavilor[376].

Descoperirile din cadrul necropolei de la Bratei au ridicat semne de întrebare, în special pentru zona arcului intracarpatic, în legătură cu atribuirea pe criterii etnice. Coroborat cu descoperirea altor artefacte, este foarte posibil ca ele să vorbească despre o locuire medieval timpurie pe ruinele anticei Colonia Dacica Sarmizegetusa. Marea problemă, însă, este localizarea unei astfel de aşezări[377].

O linie de pătrundere a slavilor dinspre Banat este atestată şi prin numele localităţilor Teregova, Voislova, Bucova, Grădişte (satul se va numi din nou Sarmizegetusa doar din perioada interbelică). Probabil după acest moment va avea loc întoarcerea populaţiei latinofone şi amestecul cu slavii, din a căror simbioză se va crea limba şi poporul român.

În orice caz, în momentul trecerii slavilor zidurile oraşului erau căzute în ruine şi probabil nu mai erau locuite, motiv pentru care au numit zona „locul unei vechi cetăţi" – „Grădişte", iar mai târziu termenul va fi tradus în ungureşte prin toponimul „Varhely"[378].

La un moment dat teritoriul oraşului roman a fost brăzdat de numeroase canale târzii[379], ce datează de după retragerea romanilor din zonă. Poate că acestea ar putea reprezenta cheia răspunsului referitor la continuitatea pe ruinele vechiului oraş antic.

Pe lângă distrugerile cauzate de satul modern, în care s-a refolosit piatra ca material de construcţie pentru case sau s-a topit marmura pentru a se obţine var, aşezarea antică a avut mult de suferit de pe urma unor canale târzii, pe care le regăsim în majoritatea punctelor în care au avut loc săpături arheologice de-a lungul timpului.

Din păcate, nu întotdeauna li s-a acordat o mare atenţie. În unele cazuri nici măcar nu sunt amintite[380], chiar dacă în planurile săpăturilor sunt redate, iar distrugerile cauzate zidurilor romane sunt evidente.

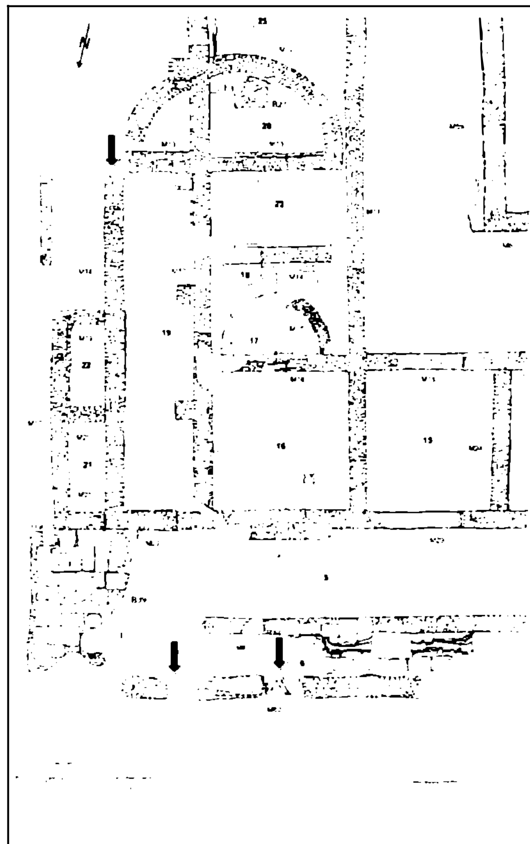
[376] K. Horedt, *Ţinutul hunedorean în secolul IV - XII. Contribuţii la cunoaşterea regiunii Hunedoara*, Deva, 1956, p. 101 - 116.

[377] Popa 1988, p. 46.

[378] N. Drăgan, *Românii în veacurile al IX-lea şi al XIV-lea*, Bucureşti, 1933, p. 270.

[379] Băeştean 2010, în curs de apariţie.

[380] Piso 2006, *passim*; Diaconescu, Bota 2009, *passim*.

Traseul unor canale târzii din zona forului (după , Piso 2006, p. 107, Fig. II.58)

În alte cazuri li se marchează prezența printr-o descriere sumară şi eventuala lor orientare: „*Forum vetus*, cardo I Vest, canale care au folosit piatră şi multe fragmente arhitectonice din marmură”[381].

În zona *domus procuratoris* avem de a face cu canale din piatră de râu, piese arhitectonice şi cărămidă romană refolosită, orientate N-S. Apar ramificații VSV sau V[382]. Zidurile de la *horreum*-ul din imediata apropiere sunt traversate de astfel de construcții la distanțe foarte mici unele de altele, la fel cum se întâmplă şi în cazul termelor din palat.

[381] *CCA* 2010, p. 167.
[382] Daicoviciu et alii 1983, p. 251.

Urmele lăsate în zidurile *horreum*-ului

În afara zidurilor de incintă ale oraşului, în regiunea Templului Mare, sunt semnalate canale rudimentare din piatră de râu fără mortar, piese arhitectonice cum ar fi şi câteva fragmente de altar dedicate zeilor Diana, Iuno şi Hercule. Dar, în acest caz ele au fost interpretate drept instalaţii romane construite după 170, în contextul refacerilor de după atacurile sarmatice, cu rolul de a drena apa din pânza freatică[383].

De obicei aceste construcţii au un traiect ce vine dinspre Sud şi se îndreaptă spre Nord, care este şi panta naturală a zonei de altfel, cu eventuale ramificaţii care pot veni dinspre Est sau Vest; în general au un traseu sinuos. Tehnica de construcţie este destul de sărăcăcioasă, nu se foloseşte cimentul, în schimb, aproape fără excepţie, au fost refolosite lespezile din drumuri sau numeroase piese de arhitectură romană. Chiar la Vest faţă de forul Coloniei Dacica s-au folosit o coloană întreagă şi un fragment de prag din marmură, resturi nefolosite din prag fiind împrăştiate în apropiere. La *domus procuratoris* în pereţi s-au refolosit blocuri de conducte din piatră[384].

Refolosirea unei coloane in zona forului

Blocuri de apeduct din zona *domus procuratoris*

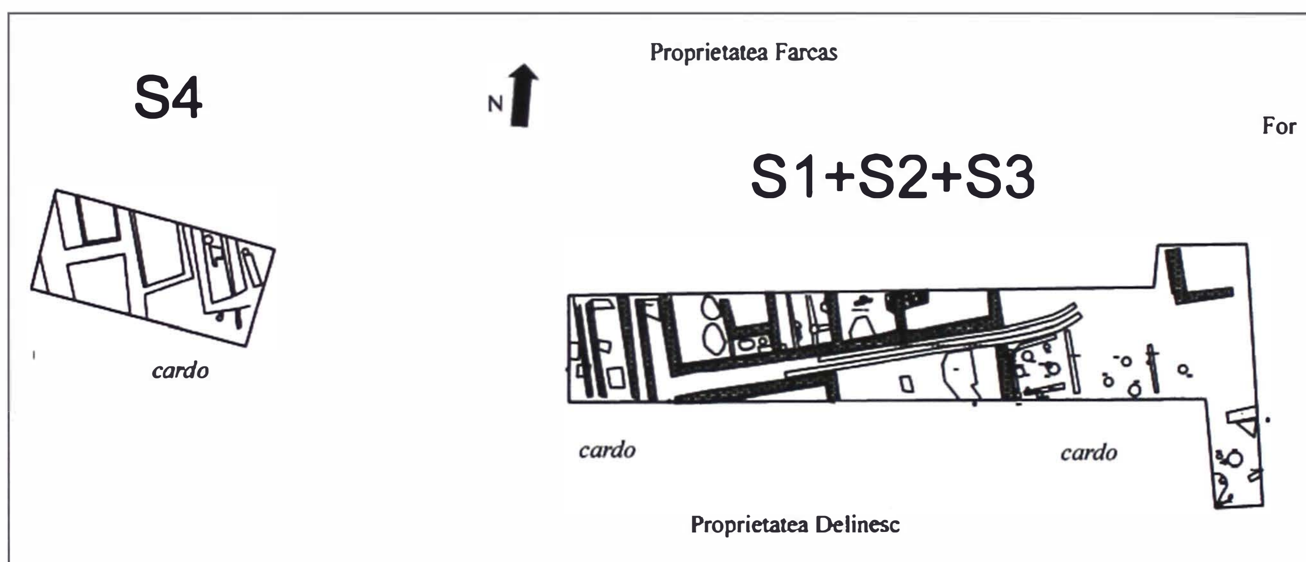
[383] Daicoviciu et alii 1979, p. 146-148, Fig. 9-10, Pl. IV; Daicoviciu, Alicu 1981, p. 83-84, Fig. 14. 2, Fig. 15. 2.
[384] Băeştean 1995-1996, p. 353-367.

Printre locurile neafectate de aceste canale se numără zona muzeului vechi din localitate, unde, însă, apare un şanţ de epocă romană cu două faze de construcţie[385], necropola de răsărit a aşezării antice[386] sau amfiteatrul[387].

Materialul din umplutura lor, de cele mai multe ori, provine din fostul mare oraş, lucru care ne îngreunează foarte mult posibilitatea de a le atribui unei anumite populaţii sau unui anumit moment istoric. Cu alte cuvinte, este foarte greu de spus cine sunt cei care le-au construit şi când anume.

Un loc cu o mai mare concentrare a lor, de unde am putut extrage informaţii chiar de natură stratigrafică şi, poate, de natură cronologică, este aşa numita Insula 3.

Aici au fost descoperite trei *cardines* şi, probabil, părţi din patru *insula*. Partea de Est a primei *insula*[388], delimitată de noi, se alinia la un *cardo* ce mărginea partea de Vest a centrului oraşului. În această zonă C. Daicoviciu a întreprins săpături arheologice în perioada interbelică, din păcate nepublicate.

Plan situaţie Insula 3

Printre canalele târzii se remarcă $C_{7'}$, în pereţii căruia s-au folosit un capitel doric, un bloc rectangular de calcar, piatră de râu, lespezi din drumurile romane, C_5 şi C_6, construite cu lespezi de drum puse in cant, C_2, care este adosat la un zid roman, Z_3, etc.[389] Din păcate, aceste construcţii nu au distrus doar zidurile unor clădiri, ci şi instalaţii care puteau să ofere date interesante referitoare la istoria economică a Sarmizegetusei, cum ar fi un cuptor pentru prelucrarea sticlei[390].

---

[385] *CCA* 2005, p. 318, este vorba despre proprietatea dlui. Emil Crişan.

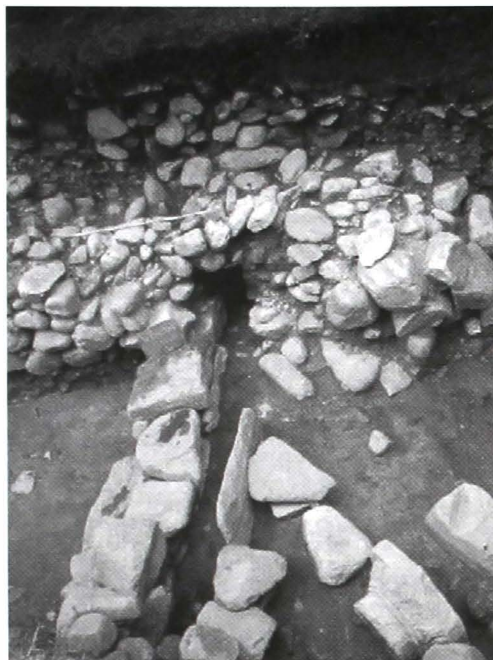
[386] *CCA* 2001, p. 274-276; *CCA* 2002, p. 275; *CCA* 2003, p. 267-269; *CCA* 2004, p. 452; *CCA* 2005, p. 324-326; *CCA* 2006, p. 311; *CCA* 2007, p. 307-308; *CCA* 2008, p. 270; *CCA* 2009, p. 192.

[387] Alicu 1997, *passim*.

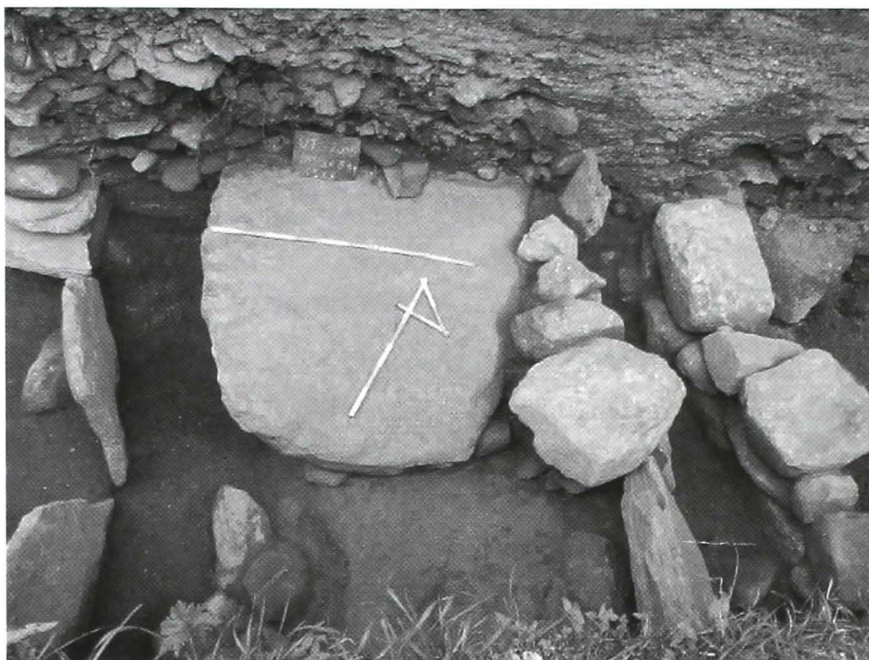
[388] *CCA* 2006, p. 306-307; *CCA* 2008, p. 268-269.

[389] *CCA* 2006, p. 307; *CCA* 2008, p. 269-270; *CCA* 2009, p. 191.

[390] Băeştean, Höpken 2009, p. 219-223; Băeştean 2009, p. 29-46.

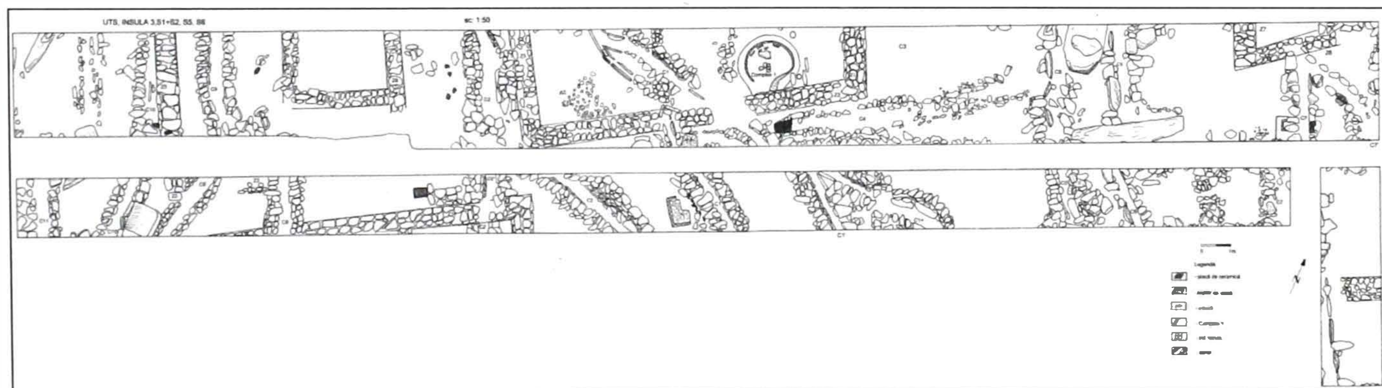

Canalul C_7.

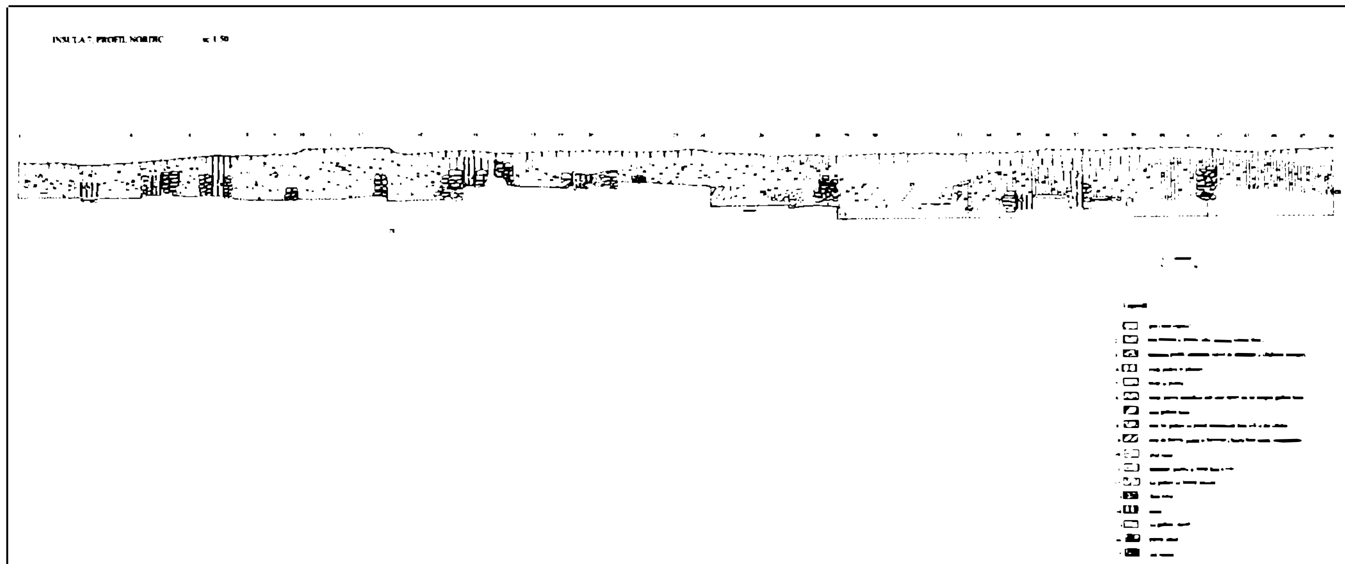

Canalele C_5 şi C_6

Aşa după cum se poate observa şi din imaginea de mai sus chiar dacă C_5 şi C_6 se află la distanţă de aproximativ 1 m unul faţă de celălalt, sunt săpate în perioade de timp diferite. Tehnica lor de construcţie este asemănătoare, în cazul ambelor s-au refolosit fragmente arhitectonice de epocă romană sau lespezi din dalajul drumurilor, doar că unul este acoperit de nivelul de demolare al clădirilor înconjurătoare, în timp ce al doilea este săpat în această dărâmătură. Din desenul profilului de Nord se vede foarte clar faptul că C_5 a fost construit mai devreme, atunci când clădirile romane erau încă în picioare, în timp ce C_6 a fost săpat mai târziu, după ce elevaţia caselor respective nu mai exista.

Plan de situaţie înainte de scoaterea canalelor târzii

Profil nordic

Din prima fază am putut identifica următoarele canale: C_5, C_7, $C_{7'}$, C_{10}, C_{11}. Celei de a doua faze îi aparțin: C_1, $C_{1'}$, C_{1+}, C_2, $C_{2'}$, C_3, C_9, $C_{9'}$. Se poate remarca faptul că primele construcții au ținut seama de clădirile existente, de cele mai multe ori fiind construite chiar pe trama stradală; doar în cazul lui C_7 şi $C_{7'}$ avem o excepție, când se străpunge fundația zidului Z_6, dar fără a-l distruge cum se întâmplă în cazul instalațiilor ulterioare.

Cel mai grav este faptul că toate aceste canale târzii au fost construite succesiv şi au distrus şi puțina stratigrafie rămasă de la cele anterioare. În aceste condiții este foarte dificil de abordat problema unei datări a lor. Marea majoritate a descoperirilor o reprezintă ceramica de factură romană, piese de echipament militar roman[391], etc. Totuşi, în timpul săpăturilor arheologice au fost scoase la iveală artefacte care ar putea să ne ajute în acest sens. Numai că marea problemă o reprezintă faptul că îşi găsesc cu greu analogii pe de o parte, iar pe de alta contextele arheologice nu sunt nici ele foarte clare.

O astfel de piesă este o monedă sau medalie de bronz, ce nu pare a fi romană, descoperită în zona situată între C_9 şi C_{10}. Este uşor ovală 2,3 x 2,5 cm şi subțiată. Pe o parte este reprezentată o clădire de la care se mai poate vedea colonada, în perspectivă sunt redate chiar şi coloanele din spatele clădirii. Construcția pare a avea un etaj după care este redat acoperişul. Pe cealaltă parte avem de a face cu o scenă în care în dreapta a câmpului un personaj, posibil feminin, ține în brațe un copil ce pare a fi centrul atenției mai multor oameni, care manifestă o atitudine plină de respect, unul dintre ei stă chiar în genunchi. Ar putea să fie chiar şi o scenă creştină, dar este foarte greu de spus având în vedere starea de conservare precară. Probabil că nu avem de a face cu o monedă, întrucât nu are legendă. La un moment ulterior piesa a fost refolosită ca medalion, motiv pentru care a fost perforată, dar se purta cu imaginile răsturnate la 180^0.

---

391 Petculescu, Băeştean, Barbu 2011, în curs de apariție.

Piesă bronz

O altă descoperire este reprezentată de un fragment ceramic de culoare neagră, mai precis un fund de vas, găsit chiar în umplutura lui C_1. Ceea ce îl individualizează, însă, este ştampila interioară, care se prezintă sub forma unei amprente patrulatere cu latura de aproximativ 2 cm. Câmpul este împărțit în patru de liniuțe ce par a se uni în centru într-un cerculeț, sub formă de cruce. Diametrul inelului de pe partea exterioară este de 4,2 cm. Din nou analogiile, cel puțin pentru epoca romană, lipsesc[392].

Fund vas ştampilat

[392] M. Bărbulescu, *Potaissa. Studiu monografic*, Turda, 1994, p. 109-115, Fig. 19-21; M. Egri, *Notes on some ceramic assemblages with a funerary character*, în *Orbis Antiquus*, p. 502-509; V. Rusu-Bolindeţ, *Ceramica romană de la Napoca*, Cluj-Napoca, 2007, *passim*; C. C. Filip, *Ceramica ştampilată de la Porolissum*, Cluj-Napoca, 2008, *passim*; A. Ardeţ, *Tibiscum. Ceramica romană descoperită la Iaz „Traianu"*, Cluj-Napoca, 2009, *passim*.

Din nivelurile răscolite de canalele târzii am reuşit să recoltăm ceramică comună, care în mod clar are o altă factură decât cea romană.

Ceramică lucrată cu mâna

Iată cum descria R. Popa acest gen de ceramică: „*Marea majoritate a materialelor ceramice din secolele XI-XIII descoperite la Streisîngeorgiu, Strei, sau în alte aşezări româneşti din Ţara Haţegului, sînt fragmente de oale fără toartă cu caractere tipologice comune întregii Transilvanii, modelate la roata înceată din pastă grosieră şi decorate cu caneluri, linii în val şi împunsături, realizate cu un instrument ascuţit sau cu pieptenele, arse roşcat-cenuşiu sau brun-cărămiziu în cuptoarele simple ale unor meşteşugari aparţinînd mediului sătesc.*”[393] După părerea unora dintre cei ce au văzut fragmentele, este posibil să avem de a face chiar cu material de factură dacică. Şi nu este imposibilă o pătrundere a unei populaţii de daci liberi după părăsirea locului de romani. Însă, ceramica din Insula 3, atât cea romană cât şi cea târzie, va face obiectul unui studiu separat, întrucât, dacă se va putea face o sortare corectă a materialului s-ar putea surprinde chiar momentul contopirii populaţiei daco-romană cu slavii.

[393] Popa 1988, p. 68, Fig. 14, 16.

Ceramică târzie (după Popa 1988)

Cine sunt cei care au lăsat în urmă astfel de dovezi? Un posibil răspuns ar putea fi dat de ceea ce noi am notat Complex 1. Este vorba despre o groapă ce taie straturile romane distrugând chiar şi faza de lemn.

Groapa ce taie nivelurile de călcare romane

În cazul de față se pare că avem de a face cu o construcție ce avea acoperişul într-o apă, susținut de un par central, probabil mai înalt şi de alți trei, de dimensiuni mai reduse, situați înspre Est. Au fost cel puțin două momente de

funcționare întrerupte prin incendiere. Având în vedere dimensiunile ipoteza unui bordei pare mai greu credibilă, deşi în interior am descoperit mai multe opaițe de factură romană, mult mai probabil avem de a face cu o groapă de provizii.

Acoperişul celei de a doua faze

Nivelul de călcare din faza a doua

Gropile de par ale acoperişului

Este foarte greu de determinat momentul la care a fost săpată groapa de implantare a Complexului 1, din cauza numeroaselor canale târzii din apropiere. În orice caz, este acoperită de nivelul de demolare a clădirilor romane, în profil groapa devenind vizibilă, practic, abia în momentul în care taie cele două nivele de locuire din *insula* romană. În aceste condiții am fi tentați să legăm construcția de cei care au realizat primele canale. În mod clar a fost adăpostită de zidurile Z_1 şi Z_2, pe care nu le-a distrus, dar este foarte posibil să fi refolosit țiglele din acoperiş sau diverse obiecte din interiorul clădirii romane. Nici materialul arheologic nu ne ajută foarte mult la datare, predomină vasele romane, opaițe şi chiar un fragment de *terra cotta*[394], pe lângă care au apărut şi câteva fragmente ceramice lucrate la roata înceată sau cu mâna. Sperăm că prelucrarea materialului ceramic ne va aduce mai multe date legate de locuitorii de la un moment dat ai Sarmizegetusei.

Întrebările legate de momentul şi de cine sunt cei care au participat la o muncă colectivă importantă, din păcate, rămân.

Fără a avea pretenția rezolvării acestei spinoase probleme a istoriografiei româneşti, pe baza informațiilor reduse şi incomplete vom încerca să avansăm unele ipoteze în legătură cu cele două faze de construcție a canalelor târzii de la Sarmizegetusa.

În mod clar primele au ținut seama de planul clădirilor romane şi nu au distrus zidurile pentru că, probabil, erau vizibile şi, între acestea se mai locuia, se foloseau materiale de construcție sau diferite obiecte din inventarul locuințelor. Distrugerea apeductelor şi a fântânilor publice, probabil, nu a avut loc imediat şi cel puțin o perioadă au mai funcționat fără reparații. Este greu de crezut că ele mai puteau face față în sec. IV-V fără un serviciu permanent care să asigure curățenia instalațiilor sau înlocuirea conductelor distruse. Această perioadă ar putea fi extinsă până la purtătorii fibulei de sec. VII, când am putea presupune că zidurile oraşului roman încă nu suferiseră un colaps total, printre ele se mai putea

394 Într-o poziție dinamică este reprezentată partea inferioară, cu drapajul rochiei, a unui personaj feminin.

locui şi chiar refolosi țiglele de la acoperişurile prăbuşite. Aşa cum atrăgea atenția R. Popa[395], atribuirea pe criterii etnice este foarte greu de realizat. Probabil că şi studiul ceramicii nu va face decât să ne ofere o datare aproximativă a unei situații comune întregii Transilvanii.

În cazul canalelor din a doua fază, atunci când construcțiile romane erau deja dărâmate, am putea să luăm sec. XI-XIII ca reper de început, deşi nu este imposibil să se meargă şi în secolele anterioare. În schimb, perioada până la care ar fi putut fi construite poate merge până târziu, în epoca modernă.

Ştim că pe aici au trecut turcii de mai multe ori. În timpul luptelor pentru tronul Transilvaniei dintre Acațiu Barcsai şi Gheorghe Rákóczi al II-lea, de la mijlocul sec. XVII, aceştia au ajuns până la Grădişte, dar distruseseră biserica încă din anul 1659[396]. Zona a trezit şi interesul austriecilor. Însă datele concrete referitoare la subiectul în cauză lipsesc.

[395] Popa 1988, p. 46-68.
[396] Rusu 1997, p. 287.

Capitolul III

Sarmizegetusa în evul mediu. În perioada medievală, dar şi în epocile următoare, Sarmizegetusa nu va mai atinge niciodată bogăţia şi strălucirea antichităţii, ceea ce nu înseamnă o părăsire totală a locurilor. Oamenii vor continua să trăiască şi să locuiască printre ruinele care le vor oferi adăpost sau materiale de construcţii. Din păcate, la fel ca şi pentru restul istoriei noastre, informaţiile pentru perioada cuprinsă între secolele VIII-XIII lipsesc aproape cu desăvârşire. Doar continuarea descoperirilor arheologice ar putea să ne mai aducă, eventual, date noi din acest punct de vedere.

La 9 Iunie 1315 pe când regele Ungariei Carol Robert de Anjou se afla la Timişoara, în faţa sa s-a prezentat judele Nicolae, fiul lui Ştefan, „villicus de Hatzak" reclamând că moşia sa, numită „Britonia" pe care o avea ca moştenire legiuită de la bunicul său Toma, i-ar fi fost ocupată pe nedrept de cnezii Dan şi Stanislau. Din acelaşi document aflăm că „possesio Brythonia" se găsea în „comitatu de Hathzak" şi îi aparţinea lui Nicolae[397]. Aflăm aceasta din scrisoarea regelui către Episcopia din Alba Iulia. Recunoscând drepturile judelui Nicolae, regele i-a întărit stăpânirea asupra Britoniei, cu drept de a o lăsa moştenire, ceea ce echivala cu a-l recunoaşte pe acesta din urmă ca nobil. Se poate explica faptul că regele a acordat cu atâta uşurinţă o diplomă nobiliară judelui român al Ţării Haţegului, gândindu-ne că, evenimentul se petrecea în primii ani ai veacului al XIV-lea, în timpul tulburărilor şi a anarhiei care le adâncise schimbarea dinastiei. Noul rege se străduia să înăbuşe tendinţele centrifuge ale marii nobilimi şi să ducă sub ascultare provinciile adunate sub coroana maghiară[398].

Se pare că în Ţara Haţegului existau mai multe cnezate în jurul anului 1351, cel dintâi la Britonia-Grădişte, care la acea dată avea doi cneji Andrei şi Mihail Cândea.

Timp de mai mulţi ani documentele nu ne mai oferă nici o informaţie asupra Britoniei şi a familiei judelui Nicolae. Apoi, spre 1360 avem din nou ştiri. Voievod al Transilvaniei în acea vreme a fost Andrei Lackfi (1356-1359), din porunca căruia au fost executaţi câţiva nobili din Ţara Haţegului, printre care printre care se numărau şi Cândea din Râu de Mori, Ioan cel Roşu, fratele său Andrei şi alţii, condamnaţi la moarte pentru trădare. Acest lucru, probabil, că s-a întâmplat pentru că îşi manifestaseră interesul pentru Ţara românească şi pentru voievodul acesteia, Basarab, care după câştigarea independenţei continuă să-şi afirme independenţa înfruntând pe regele Ungariei Ludovic de Anjou[399]. Cu acest prilej se confiscă moşia Britonia şi toate pământurile care ţineau de ea[400].

Socotind că voievodul Andrei Lackfi ar fi întrecut măsura prin aceste acte de violenţă, regele Ludovic I a emis câteva diplome de împroprietărire. Una din

[397] Popa 1988, p. 87; Rusu 1997, p. 285.
[398] Popa 1988, p. 331.
[399] Pascu 1986, p. 569.
[400] Popa 1988, p. 87; Rusu 1997, p. 285.

ele datând din 1360 îi acordă lui Nicolae din Britonia, fiul lui Ioan cel Roşu, şi vărului său Laţcu (Ladislau), drepturile în continuare asupra moşiei Britonia împreună cu celelalte sate ce ţineau de ea. Această diplomă aduce ceva nou, anume faptul că Britonia fusese centrul mai multor sate româneşti[401]. Numele unuia dintre ele şi anume Breazova, ni-l dovedeşte un act în care nobila Elena, zisă Mandula, la 1366 revendica jumătate din moşia Breazova, despre care susţine că a aparţinut lui Nicolae cel Roşu, fiul lui Ştefan[402].

Un document de la 1377 menţionează şi datele genealogice ale acestei familii. Din act reiese că arborele genealogic a cnejilor români de aici începe cu Lekembrat (în grafia cancelariei maghiare apare sub forma Legény-Brat sau Lekeni-Brat), care a trăit după toate probabilităţile pe la 1200. Maria Holban a propus descompunerea numelui Lekembrat în cuvintele „lekem" şi „brat". Brat probabil provine dintr-un Bratu, antroponim românesc destul de frecvent în evul mediu. El ar explica foarte bine şi toponimul mai deosebit de Bretonia, ca reprezentând o deformare de cancelarie a Brătuniei (moşia lui Bratu). Cât despre lekem ar putea fi o formă deformată tot în cancelarie a cuvântului ,,Lekenii" cu sens de fecior. În evul mediu termenul de fecior se apropie mult ca sens de viteaz, voinic, cavaler[403].

Am putea vorbi de Bratu Feciorul care a avut în stăpânire acest teritoriu în jurul anului 1200. Nu este exclus ca data naşterii acestuia să coboare şi mai jos, până la sfârşitul sec. XII-lea. Pare să fi trăit cu o generaţie înaintea cunoscuţilor voievozi Litovoi şi Seneslau, astfel încât putem concluziona că Bratu feciorul este cea mai veche căpetenie românească din Transilvania, care poate fi identificată prin documente şi localizat cu siguranţă[404].

Lui Bratu i-a urmat Toma, ce a trăit în jurul anului 1255, apoi Ştefan care stăpânea între 1250-1260 aceste teritorii. I-a urmat Nicolae *villicus* de Hatzag (jude de Haţeg), ce a stăpânit între 1280-1290, pomenit în documente şi sub numele de Nicolae cel Roşu, acesta fiind cel care în 1315 se adresa regelui maghiar Carol Robert de Anjou[405]. Nu este sigură dar nici de respins originea cnezială a lui Nicolae *villicus* al Haţegului, căruia i se confirma prin diplomă regală moşia Britonia, moştenită de la strămoşii săi, ocupată cu forţa de cnejii Dan şi Stanislau, ceea ce înseamnă că era stăpânire cnezială[406].

Nicolae cel Roşu a avut doi fii, pe Andrei şi Ioan cel Roşu şi o fiică, Fernia (Fevronia?), căsătorită cu Laurenţiu, fiul lui Deme. Urmaşii acestei fiice vor duce la o împărţire a Britoniei. Ioan cel Roşu va avea un fiu, pe Nicolae.[407]

---

[401] Popa 1988, p. 87.
[402] Popa 1988, p. 88.
[403] Popa 1988, p. 332.
[404] R. Popa, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa – Brtionia*, în *Magazin istoric* 8, 1977, p. 4.
[405] R. Popa, Şt. Matei, V. Eskenasy, I. Chicideanu, I. Iuga, *Şantierul Arheologic Sarmizegetusa,(Judeţul Hunedoara) (Epoca postromană). Raport privind rezultatele cercetărilor campaniei 1978*, în *MCA*, 13, Oradea, 1979, p. 316.
[406] Pascu 1986, p. 414; Popa 1988, p. 87.
[407] Popa 1988, p. 88.

Din acelaşi document aflăm despre împărţirea Britoniei în patru părţi, cu scopul separării sfertului cuvenit urmaşilor de fiică. Acest sfert urma să se compună din jumătatea de Nord a satului Britonia – *villa Brythonica*, şi din satul Poiana Selii – *Thuelyfalwa*, restul era format din partea de Sud a Britoniei şi de satele Breazova – *Brazua*, Zeicani – *Bradath*, Păucineşti – *Walee* şi Hobiţa – *Ohaba*. Se mai preciza faptul că împărţirea în două a Britoniei urma să se facă de-a lungul drumui principal, ce străbate satul de la Est la Vest. Se mai spune că marginea de răsărit a satului este dată de Apa Mică – *Ryusor*, iar cea apuseană de valea Draşcovului – *Drastor*.

Împărţirea s-a făcut în felul următor: o parte din moşie, care echivala cu jumătate din Britonia, plus Poiana Sălii să fie atribuite doamnei Fernia, iar celelalte 3/4, care reprezentau jumătate din Britonia la care se mai adaugă satele Breazova, Zeicani, Păucineşti şi Ohaba, rămâneau celorlalţi îndreptăţiţi. În acelaşi document se mai menţiona şi locul unde se afla reşedinţa urmaşilor judelui Nicolae cel Roşu[408].

Aducând în discuţie problema privind aspectul satului Britonia în sec XIV-lea, putem spune că satul avea gospodăriile dispuse pe cele două laturi ale uliţei principale (*via publica*), probabil *decumanus maximus* de pe vremea antichităţii, ce-l împărţea în două jumătăţi egale, între Apa Mică şi valea Drajcovului. Cercetările au dovedit că la Britonia, în colţul de Nord-Vest al oraşului roman, stările nu s-au schimbat, iar trei din uliţele satului, dispuse paralel şi echidistant pe direcţia Est-Vest se află deasupra străzilor oraşului roman[409]. S-ar putea ca uliţele satului din această zonă să suprapună porţiuni din drumurile romane Est-Vest (*decumani*). Este foarte posibil trama stradală romană să fie folosită şi în evul mediu, dar încă nu există nici un sondaj care să confirme această ipoteză. În zona forului diferenţa de nivel între drumurile acestea şi cele romane este mai mare de 2 m. Prin urmare, păstrarea reţelei de străzi ulterioare antichităţii, ţinând cont şi de nivelul de dărâmătură foarte consistent, este destul de puţin probabilă. Dar fără o verificare arheologică ele vor rămâne la stadiul de presupuneri.

Dorinţa de a verifica pe teren informaţiile oferite de documentele ce le aveau la dispoziţie referitoare la satul medieval, l-a determinat pe R. Popa să înceapă în vara anului 1978 câteva investigaţii. Rezultatele nu au fost suficient de relevante.

Dintr-un alt document ce datează tot din 1377, aflăm că Nicolae, fiul lui Ioan cel Roşu, ceda rudei sale, Stoian, fiul Muşanei din Densuş, o parte din moştenire, în schimbul celor 400 de florini cheltuiţi de cel din urmă cu scopul recâştigării acestor moşii[410].

---

[408] Pascu 1986, p. 103-105; Popa 1988, p. 88.
[409] Popa 1988, p. 212.
[410] *Documentele privind istoria românilor*, Seria C. Transilvania, vol. I; Popa 1988, p. 88; Rusu 1997, p. 285.

La 1385 Stoian Nicolae, fiul lui Ioan cel Roşu şi Nicolae, fiul lui Ladislau (ultimii doi în calitate de „*nobiles de Britonya*”), cer transcrierea diplomei din 1360[411].

Prima menţionare a satului Grădişte tradus în limba maghiară „Varhel”, datează de la 1398, atunci când cnezii din Ţara Haţegului depun mărturie în faţa voievodului Transilvaniei, la Sarmizegetusa, în legătură cu satele de la izvoarele Bistrei. La 1404 este atestat un Nicolae de Varchel, care este reprezentantul regal în satul Nucşoara[412].

Despre folosirea în paralel a diferitelor nume ale satului ne vorbeşte şi un document ce datează din 10 Februarie 1417, ce aparţinea familiei Mara, înregistrat ca „Diploma 74760”, aflat la Arhivele Statului din Deva şi în care se spune: „La Alba Iulia la episcopie, s-a prezentat Dan fiul lui Litovoi din Britonia însoţit de Şerban fiul lui Barbu din Sălaş împreună cu cumnatul său Grigore, fiul lui Costea din Britonia care era însurat cu nobila doamnă Muşata, sora lui Dan, fiul lui Litovoi a vrut să cedeze lui Muşata a treia parte din stăpânirea care o avea el în Britonia şi în Breazova”. Importanţa acestui document constă în faptul că, după lungi căutări s-a putut localiza în cele din urmă Britonia pe locul anticei Colonia Dacica Sarmizegetusa. Faptul că Britonia nu este altă localitate decât cea amintită mai târziu sub denumirea de Varhely, ni-l dovedeşte într-un mod cât se poate de convingător acest preţios document, scris în limba latină şi în care se preciza: „În zisa moşie Britonia, numită cu alt nume Varhel (*in dicta posesione Brytonya alia nomine Varhel vocata*)”. Aşadar Varhel-Varckely, care înseamnă „locul cetăţii”, nu este altceva decât numele medieval maghiar al Coloniei Dacica Sarmizegetusa, numită până nu demult Grădişte de către localnici[413].

După cum a reieşit din documentele amintite, începând cu sec XV-lea, localitatea apare sub denumirea de Varhel. În continuare vom da denumirea aşezării legat de anumite date:

- 1398 – 1402 Varhel (Ortwai Pesty) Temeş 319, Malyus I nr. 5545
- 1436 Pass Warhel
- 1482 Warhel
- 1493 Warhei (Warhel)
- 1516 Warzel (Warhel)
- 1564 Grădişte
- 1576 Varhely
- 1733 Grădişte
- 1750 Grădişteya
- 1760-1762 Varhely
- 1839 Gredistyel, Gredystye
- 1850 Gredistye

[411] Popa 1988, p. 88.
[412] Popa 1988, p. 88.
[413] Documente: Diplome 74660, Arh. Budapesta; Rusu 1999, p. 33.

- 1854 Varhely
- Grădiştea[414]

Denumirile ungureşti nu sunt decât traducerea numelor slavo-române ale unor termeni, printre care şi Grădişte (Varhely)[415].

Concluzionând cele spuse putem arăta că vechea capitală a Daciei Romane nu a dispărut, de la mijlocul sec. XIII-lea se va numi Brytonia-Britonya, nume pe care l-a folosit până în sec. XV-lea când localitatea va primi numele „Grădişte", care în limba maghiară se scria Varhely.

Dintr-un act ce provine din anul 1429 avem ştire despre căsătoria unor localnice cu oameni importanți din Transilvania. Este vorba despre Elena, soția voievodului Moga de la Hălmagiu; Anca, văduvă după Ladislau zis „Voicu" de Hunedoara, unchiul după tată al lui Ioan de Hunedoara; sau o femeie al cărui nume nu îl cunoaştem, care intrase în familia nobililor de Brănişca[416].

La 1430 cnejii din familia Cîndeştilor primesc de la regele Sigismund podul comercial de trecere spre Banat, care se afla înainte de a se intra în Porțile de Fier ale Transilvaniei, undeva între satele Zeicani şi Bucova. Pe lângă lucrările de reparații şi întreținere ale acestei importante rute comerciale, locuitorii zonei mai aveau şi îndatoriri militare sau de adunare de informații privind mişcările de trupe turceşti. Astfel de măsuri sunt de înțeles dacă luăm în considerare incursiunile turceşti din anii 1420, apoi din 1438, când se pătrunde în Transilvania tocmai prin această cale de acces[417].

Un document din 1436 îl aminteşte pe Andrei, fiul lui Mihail de Peşteana, care deține proprietăți la „Warhel" şi în alte şapte sate învecinate, lucru care se poate explica fie prin relațiile de căsătorie, fie prin cumpărarea de terenuri în zonă[418].

Rolul militar al cnezilor români din Transilvania, mai ales a celor din granițele de Sud, unde primejdia otomană era mai mare, a fost deosebit de importantă. Pentru vitejia sa în luptele împotriva turcilor, la 1436 regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg, dăruieşte lui Andrei, fiul lui Mihail, ca nouă donație moşiile Peşteana, Răchitova, Breazova, Brădățel, Grădişte şi Ostrov din districtul Hațegului, ca să le stăpânească după dreptul nobiliar. Nobilii români participă alături de cei din Densuş, Râu de Mori şi Peşteana alături de Iancu de Hunedoara la luptele împotriva turcilor[419].

---

[414] C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, Bucureşti, vol. II, 1968, p. 97.
[415] Şt. Mateş, *Emigrări româneşti din Transilvania în secolul XII-XX*, Bucureşti, 1971, p. 11.
[416] A. A. Rusu, *Un proces de moştenire din anul 1429, pentru stăpâniri la Grădişte (Sarmizegetusa) şi implicațiile lui în Hunedoara şi Zarand*, în *Ziridava*, 18, 1993, p. 91-99; Rusu 1997, p. 285-286, Rusu 1999, p. 32, 35, 199.
[417] I. Jivan, *Mişcările țărăneşti de pe domeniul Râu de Mori (Țara Hațegului) în secolele XV-XVI*, în *Sargetia*, 8, 1971, p. 78.
[418] Popa 1988, p. 88-89.
[419] Csanki, vol. V, p. 24.

După mijlocul sec. XV-lea moşia Britonia, căreia i se spune din ce în ce mai mult Grădişte sau se foloseşte termenul maghiar Varhely, este divizată între familii româneşti din Peşteana, Densuş, Breazova, Clopotiva şi nişte localnici[420].

În plin ev mediu, când procesul de feudalizare se cristaliza, moşia Britonia/ Grădişte constituie subiectului unor dispute între diferiţi nobili din Ţara Haţegului. Într-o listă de documente întocmită în sec. XVIII-lea, apar mai multe acte de proprietate din care rezultă că între anii 1438-1608 părţi din moşia Grădişte au aparţinut familiei Murşina[421]. Un document din 29 August 1493 arată că nobilul Ladislu Arca din Densuş, poartă proces cu nobilii Sandrinus George şi Andrei pentru mai multe moşii din părţile Haţegului, între care şi Grădişte[422].

Într-un alt document datat la 5 Ianuarie 1475, este amintită moşia Bretonia pentru care se judecă mai mulţi nobili. Între ei se numără Grigore şi Ioan, fii lui Laurenţiu din Grădişte[423].

Pe la 1507 un anume Sigismund, fiul lui Dominic de Pozthoh, zălogea pentru suma de 12 florini de aur părţi din pământurile sale de la Densuş şi Sarmizegetusa Miliţei, soţiei lui Nicolae Cândea şi Ancăi, văduva lui Mihai Sărăcin. Condiţia acestei înţelegeri era aceea ca cele două doamne să redea terenurile lui Sigismund sau urmaşilor acestuia, atunci când ei vor putea să returneze suma împrumutată[424].

Nu mai puţin însemnat este documentul care arată că Miliţa, fiica Veronicăi şi soţia lui Nicolae Kendeffy de Râu de Mori, între anii 1521-1524 va desfăşura un lung şir de procese cu mama sa, privind împărţirea între ele a unor porţiuni din posesiunile Densuş şi Sarmizegetusa (Varhel), re obţinute după multe eforturi de la Barnaba de Bela, banul de Severin, intrus în Haţeg. În 1526 intervine în dispută şi Ioan Bradach de Saswar, fiu de asemenea al Veronicăi, dar câştigul de cauză rămâne de partea Miliţei[425].

În sec. XIII-XV s-au petrecut acele „pustiiri de sate”, care nu se datorează neapărat unor presiuni sau atacuri, ci, se puteau produce şi sub influenţa unor factori de natură economică sau demografică, când o serie de comunităţi se mută temporar sau definitiv din locurile de baştină. În acele vremuri, probabil, ţăranii din Poiana Sălii au coborât la Britonia-Grădişte, iar Zeicaniul se va mări prin cuprinderea celor ce proveneau din cătunele Poiana lui Achim şi Râu Iordan. Probabil că aceste procese nu erau foarte rapide, cel puţin cât nu se petreceau forţat, şi durau cel puţin pe timpul unei generaţii, dacă nu cumva a mai multora[426].

---

420 Pascu 1986, p. 414; Popa 1988, p. 87; *Izvoare privind evul mediu românesc. Ţara Haţegului în secolul al XV-lea.* Vol. I (1402-1473), Cluj-Napoca, 1989, p. 92-285; Rusu 1997, p. 29.
421 Arhivele Statului Deva, Fond Societatea de Istorie şi Arheologie a Comitatului Hunedoara. Colecţia de doc. dos. 1/1608.
422 Arhivele Statului Budapesta, M. O. D. L. 29876.
423 Arhivele Statului Budapesta, M. O. D. L. 29530.
424 Pop 1984-1985, p. 218.
425 Pop 1984-1985, p. 217.
426 Popa 1988, p. 143.

Trecerea unor mari demnitari prin Ţara Haţegului era folosită pentru organizarea unor adunări lărgite ale cnezilor, de felul soboarelor locale. Astfel poate fi amintit itinerariul lui Iancu de Hunedoara în calitatea sa de voievod al Transilvaniei. Din câte ştim astăzi, el a trecut prin Haţeg în câteva rânduri. Atestările rămase datează din 7 Iunie 1443 Haţeg, 26 August 1448 Densuş, Grădişte la 26 August 1448 şi 5 Mai 1451[427].

Nobilii români din Grădişte continuă să participe la adunările organizate în Ţara Haţegului. La o cercetare de martor făcută de funcţionarii din Alba Iulia pentru stăpânitorii din Ciula şi Fărcădinul de Sus, la 1 August 1508 participă la o adunare la Fărcădinul de Jos 225 de nobili din 34 de sate ale Ţării Haţegului, între care 3 din Grădişte. Aceştia erau: Barta, Martin şi Ştefan, deşi primii doi, cel puţin după nume, nu par a fi români[428].

Din a doua jumătate a sec. XV-lea la Breazova avem atestată o familie nobiliară rezidentă în sat, din care se remarcă Ioan, fiul lui Mihail de Breazova, ajuns castelan de Timişoara. În sec. XVI-XVII documentele ne vorbesc în mod frecvent de membri ai familiei Brazovay[429].

Despre nobilii din Zeicani avem unele date abia spre sfârşitul sec. XV-lea şi începutul sec. XVI-lea, când ştim, din diplome regale, că o serie de familii vor primi o protecţie, care va dura de-a lungul evului mediu şi chiar în perioada premodernă. La 1780 la Zeicani erau semnalate 13 familii de nobili unisesionaţi[430].

La 21 Mai 1773 împăratul Iosif al II-lea intrând în Ardeal pe la Porţile de Fier ale Transilvaniei, cu siguranţă a trecut şi prin Grădişte, iar de aici s-a îndreptat spre Haţeg, Hunedoara, Deva, Orăştie, Alba Iulia, etc. În această călătorie împăratul a luat cunoştinţă de situaţia locuitorilor acestei aşezări[431].

Într-un raport din 22 Mai 1773 întocmit de o comisie imperială şi adresată Curţii de la Viena, cu prilejul mai sus menţionatei vizite, se menţionează că s-a trecut prin localitatea „*Varhely, care desemnează în limba maghiară o localitate unde se află cetatea (Grădişte-Sarmizegetusa). În istoria scrisă se arată că localitatea de aici era Ulpia Traiana şi a fost capitala provinciei romane. Aici pot fi văzute ruinele amfiteatrului în aer liber*”[432].

Un moment important l-a jucat în această zonă şi răscoala lui Horea, Cloşca şi Crişan.

Despre participarea directă a ţăranilor din Grădişte la răscoală, ne stau mărturie şi alte documente. D. Prodan ne indică pe o „*hartă a răscoalei*” faptul că satele Grădişte şi Zeicani erau ultimele spre Banat cuprinse de aria răzmeriţei.

---

[427] A. A. Rusu, *Dovezi pentru continuitatea adunărilor româneşti din Ţara Haţegului după mijlocul sec. XV-lea*, în *Sargetia*, 18-19, 1984-1985, p. 172-173; A. A. Rusu, *Miscellanea Hatzegiana (Informaţii şi reinterpretări privitoare la istoria Ţării Haţegului în evul mediu)*, în *AMN*, 24-25, 1987-1989, p. 262; Rusu 1999, p. 35.

[428] Colecţia Hurmuzaki, vol. II, p. 173; Rusu 1997, p. 29.

[429] Rusu 1997, p. 172; Rusu 1999, p. 201.

[430] Rusu 1997, p. 331.

[431] N. Densuşianu, *Revoluţiunea lui Horea în Transilvania şi în Ungaria 1784-1785*, Bucureşti, 1976, p. 98.

[432] E. M. Vânătoru, *O descriere a comitatului Hunedoara la 1773*, în *Sargetia*, 18-19, 1984-1985, p. 243.

Acelaşi autor sublinia că valea Streiului a fost cuprinsă de răscoală la 7 Noiembrie 1784, de aici, răscoala s-a întins spre Zeicani[433].

Sistarea conscripţiei militare a adus adânci nemulţumiri în rândul ţăranilor din această parte a Ţării Haţegului. La 21 Septembrie 1784 regalistul Andrei Zejk dă relaţii asupra reacţiei ţăranilor din mai multe sate cu privire la publicarea sistării conscripţiei militare. Cei din Clopotiva i-au convocat pe oamenii din satele Grădişte, Breazova şi Hobiţa, considerând conscripţia ca o emanaţie imperială, motiv pentru care au refuzat să ia la cunoştinţă conţinutul publicaţiei[434].

Ţăranii răsculaţi au ocupat moşiile nobililor, şi-au împărţit între ei vitele şi alte bunuri. În Grădişte sunt păgubiţi trei membri ai familiei Tornya şi preotul unit Popa Zaharia, care a fost păgubit cu 51, 32 şi 1/2 florini, o sumă relativ mică faţă de alte sate[435].

Dintr-o relatare a vicecomitele Valentin Szilivási, de la 29 Noiembrie din Haţeg, rezultă faptul că ţăranii din satele Râu de Mori, Ostrov, Valea Dâlji, Sibişel, Ohaba, Grădişte şi Păucineşti refuză să restituie lucrurile şi vitele luate de la nobili. Acest refuz, după cum rezultă din mărturiile juzilor nobiliari, se baza pe neîncrederea românilor în sistarea conscripţiei militare, ce o puneau pe seama unor scorneli ale maghiarilor. Se considera drept necesară o intervenţie militară sub conducerea vicecolonelul Karp, a cărui autoritate ar fi putut da şi credibilitate publicaţiilor de sistare. În caz contrar exista temerea unei răzmeriţe a satelor care încă nu se răsculaseră[436].

În Decembrie 1784 ţăranii încă mai trăiau cu nădejdea că vor primi arme (vor fi conscrişi militar) şi se adresau pentru aceasta vice colonelului Karp. Când lucrurile păreau a se linişti, ţăranilor le-a crescut îndrăzneala şi satele se duc cu grămada la Haţeg. *După cum se aude*, scria asesorul Sigismund Nagy, în 2 Ianuarie vicecomitelui Hunedoarei, *trimişii satelor Grădişte, Păucineşti şi Hobiţa s-au dus la Deva la generalul Papilla. Un răspuns favorabil de la acesta ar duce la o nouă răscoală*[437].

Un alt document arată că „*Gheorghe Mara vicejude al cercului Haţeg şi Gabriel Tornya, comisar procesual, atestă că nobilului Brazovoi Sigismund din Breazova i-au fost distruse casele şi alte bunuri în timpul răscoalei lui Horea. Satele Breazova şi Grădişte s-au angajat să-l despăgubească dar nu au plătit nimic*”[438].

Comisia de investigare numită pentru a descoperi cauzele răscoalei, va primi numeroase plângeri din partea ţăranilor în legătură abuzurile săvârşite după

433 Prodan 1979, I, p. 323-326.
434 Prodan 1979, I, p. 269.
435 Prodan 1979, I, 327; II, p. 540.
436 Prodan 1979, II, p. 203-204.
437 Prodan 1979, II, p. 428.
438 Prefectura jud. Hunedoara dos. 32/ 1784 f. 10.

încheierea răscoalei şi în ciuda restituirilor nobilii nu pot fi mulțumiți. Plângeri au întocmit şi satele Hobița, Păucineşti, Grădişte şi Ostrov[439].

În anul 1785 se pare că în satele hațegane încă se punea problema unei ridicări a maselor țărăneşti. Din această cauză autoritățile au ordonat ca în Țara Hațegului să se ia măsuri speciale de pază, pentru că *„plebea valahă"*este foarte agitată[440].

În ansamblul acestor măsuri dar şi de prevenire a izbucnirii unei noi răscoale, se întocmesc planuri de apărare a Țării Hațegului dinspre Țara Românească, răspunzând, probabil, ordinului Împăratului din 3 Februarie 1785. Un asemenea plan, intitulat *„Rânduială de cum poate fi împiedicată sau combătută, prin înțelegere între autoritatea civilă şi miliția de graniță hoția care se poate isca în vara viitoare în ținutul Hațegului"*, prevedea ca *„un stegar cu 18 oameni va sta de pază în satul Grădişte de unde va patrula pe marginea Banatului, în dreapta până la Băuțar, în stânga pe hotarele satelor Clopotiva şi Râu de Mori"*. Şi civililor li se stabileau măsuri de supraveghere şi pază în sate, să dea alarma în caz de probleme, să colaboreze în cazul urmăririlor de persoane şi să comunice cu unitățile militare[441].

Studiind statistica făcută imediat după răscoală şi anume după 1786, se poate trage concluzia că Sarmizegetusa se găsea într-un progres continuu pe toate laturile vieții. Populația a crescut destul de mult şi tot simțitor a crescut şi numărul nobililor. Datele cuprinse în statistica amintită sunt următoarele[442]:

Case	71
Familii	76
Populație	520
Absenți din localitate	7
Populație de fapt	513
Bărbați	273 (căsătoriți 111, 162 necăsătoriți)
Femei	247
Preoți	1
Jeleri	79
Nobili	12

„Până la 4 Februarie 1787 au fost încasate impozite pe anul fiscal 1786-1787 în valoare de 50 florini renani, 30 creițari, de la locuitorii satului Grădişte"[443].

---

[439] Prodan 1979, II, p. 271.
[440] M. Cerghedean, *Contribuții privind frământările sociale din comitatul Hunedoara după răscoala lui Horea, Cloşca şi Crişan (1784-1790)*, în *Sargetia*, 9, 1972, p. 106-107.
[441] Prodan 1979, II, p. 376.
[442] Doc. Arhivele Statului Deva, Statistica 1787.
[443] Arhivele Statului Deva, Prefectura jud. Hunedoara, dos. 6/ 1787, fond 7.

Viața social-economică. Din acest punct de vedere se poate spune că relațiile de producție din zonă trebuie să fi fost cele cunoscute peste tot în lumea medievală. Majoritatea terenurilor arabile, cât şi păşunile şi livezile aparţineau marilor proprietari de terenuri. Ele erau lucrate de iobagii care se aflau pe moşia nobilului respectiv. La rândul lor, iobagii, posedau o mică bucată de teren pe care îşi construiau locuințele. Existau acele sesii iobăgeşti întâlnite în această perioadă de ev mediu în majoritatea localităților transilvănene.

Despre existența acestor proprietăți la Grădişte, cât şi în satele învecinate, ne stă mărturie un document care ne arată că, între „bunurile pe care Dumitru şi Nicolae, fii lui Petru din Câmeşti, le cedează surorii Ecaterina ca zestre la căsătoria acesteia cu Ioan Mora din Zeicani, se aflӑ şi o sesie iobăgească din Grădişte"[444].

Un alt document datat în 3 Noiembrie 1576 îl aminteşte pe iobagul Dumitru Popa. O cercetare de martori din 30 Aprilie 1634 ni-l face cunoscut pe iobagul Petru Popa, care era în vârstă de 40 de ani. Cu prilejul unei împărțiri de bunuri între frații Sebastian şi Sigismund Semere, care a avut loc la 4 Februarie 1645, la Grădişte sunt amintite casa şi lotul de pământ moştenite de către Petru Popa. Dacă el a fost şi preot paroh, acest lucru ar însemna că biserica intrase în grija iobagilor români[445].

Deşi suntem vitregiți de existența altor documente care să redea într-un mod mai amănunțit caracteristicele dezvoltării relațiilor feudale la Sarmizegetusa, am putea spune că atât sub acest social-economic, cât şi cultural, întâlnim aici unele aspecte dacă nu identice, măcar asemănătoare cu restul Transilvaniei.

În timpul vizitei împăratului Iosif al II-lea prin Transilvania din anul 1773, constata faptul că în Țara Hațegului existau unii proprietari de pământ care pretindeau iobagilor 4 zile de lucru cu palmele şi 3 cu animalele pe săptămână. Ordonanța imperială prevedea fie 4 zile cu palmele, fie 3 zile cu animalele pe săptămână. Pe lângă aceste corvezi țăranul mai avea de plătit şi contribuția către stat, produse pentru întreținerea armatei, cărăuşie, munca la cetăți şi drumuri, etc.[446]

În anul 1773 adresează plângeri împăratului iobagii Mihai Dănilă, Ianeş Cristian, Ion Stăncioni şi Miclăuş Şerban împotriva proprietarilor de pământ. Comitele audiind ambele părți a constat următoarele[447]:

Reclamantul Mihai Dănilă din Grădişte-Varhely (*possesionis Grădiştia, sive Hungarica idiomate Varhelly dictae*), iobagul contelui Alexe Kendeffy, cu trei fii şi tot atâția nepoți trăind în case diferite, având gospodării distincte, s-au plâns că aceştia au fost impuşi la contribuții ca şi în anul 1748, când avea două

---

[444] Documente: Arhivele Statului Deva, Fond fotocopii, Doc. 1/1489.
[445] Rusu 1997, p. 287.
[446] I. Frățilă, *Din lupta românilor hunedoreni pentru emancipare națională până la 1848*, în *Sargetia*, 14, 1979, p. 322.
[447] Arhivele Statului Deva, dos. 531/1773, sept. 1773, f. 41-42.

sesii. Acum, după divizarea sesiilor între copii şi nepoţi, nu mai avea decât suprafaţa de 12 găleţi (câble) şi 2 şi 1/2 fardele, precum şi 11 şi 1/2 care de fânaţ. El însuşi a fost scutit de robotă din cauza vârstei, dar fii săi locuind o sesie veche, trebuie să presteze o zi pe săptămână; nepoţii locuind pe cealaltă sesie, au obişnuit să lucreze fie cu mâinile, fie cu animalele 5 zile pe săptămână.

Dijma la ovine se lua din 15 oi una, fie din cele cu lapte, fie sterpe. Cine nu îndeplinea numărul de 15 se răscumpăra cu 3 crăiţari oaia. La Crăciun dădeau o găină, de asemenea şi de Paşti, precum şi câteva ouă[448].

Ianeş Cristian era iobagul nobilului Laurenţiu Raşca. Deşi nu deţinea sesie întreagă, în perioada culesului lucra 3 săptămâni dintr-o lună pentru nobil. În celelalte perioade ale anului tăia şi căra lemne la curte şi nuiele pentru gospodăria nobilului.

Iobagul Miclăuş Şerban al nobilului Sigismund Nagy împreună cu ceilalţi iobagi ai acestuia au următoarele sarcini: în perioada muncilor de vară prestau robotă câte 3 zile pe săptămână, iar când era necesar şi 4 zile pe săptămână. În perioada de iarnă lucrează 2-3 zile săptămânal pentru nobil. Nu plăteau dijma pentru oi.

Într-un raport al Tablei Comitatului Hunedoara, datând din 1774, către Guberniul Transilvaniei privind mijloacele de existenţă ale locuitorilor din Comitat, se spune că locuitorii din Grădişte se întreţineau din munca braţelor (*labores manuarii*)[449].

Documentul prezentat mai sus redă în câteva cifre cât se poate de clar care erau obligaţiile iobagilor din Grădişte, faţă de nobilii locali. Toate acestea, la care se mai adaugă şi altele, i-au determinat pe ţăranii din Grădişte şi a satelor învecinate cum sunt Păclişa, Cârneşti, Breazova să participe direct la răscoala lui Horea, Cloşca şi Crişan din 1784: „*Ca la un semnal ţăranii din Păclişa, Cârneşti, Breazova, Clopotiva, Râu de Mori şi Grădişte se ridică la luptă împotriva nobililor în zilele de 6, 7, 8 şi 9 Noiembrie. Ţăranii prădară edificiile nobililor din aceste localităţi*”[450].

Chiar dacă ocupaţia de bază era agricultura şi creşterea animalelor, după 1785 se poate spune că ţăranii din zonă încep să se preocupe şi de alte meşteşuguri. La Hobiţa va funcţiona o „moară de firez”, probabil un fel de gater în care se obţinea scândură de brad, din care nobilul primea 1/3, iar restul se vindea în „*ţara noastră şi Banat*”[451]. La Păucineşti funcţionau patru mori de făină, care aparţineau sătenilor[452].

---

[448] I. Frăţilă, V. Ionaş, *Date privind populaţia iobăgească a domeniului Hunedoara, la 1725*, în *Sargetia*, 11-12, 1974-1975, p. 378.
[449] Arhivele Statului Deva, fond Prefectura judeţului Hunedoara, dos. 33/1774, f. 15.
[450] N. Densuşianu, *Revoluţiunea lui Horea în Transilvania şi în Ungaria 1784-1785*, Bucureşti, 1976, p. 177.
[451] M. Cerghedean, *Conscripţia urbarială de la 1785 în Ţara Haţegului*, în *Sargetia*, 8, 1971, p. 110.
[452] L. Botezan, R. Schilling, *Conscripţii urbariale hunedorene din anul 1785 (III)*, în *Sargetia*, 10, 1973, p. 226.

Viața culturală. Despre o viață culturală documentele existente nu ne ajută în conturarea unui punct de vedere foarte clar, însă am putea presupune că obştea sătească din Grădişte nu a fost lipsită de o credință religioasă. De existența unei şcoli nu putem vorbi încă.

Statul feudal, după cum este cunoscut, s-a folosit de religie ca mijloc de sprijin pentru a ține sub ascultare masele de oameni. Bănuim că şi nobilii din Grădişte, în cadrul „*bisericilor de curte*", cât şi în biserica amintită ca existentă în sec. XVI-lea, au propovăduit idei religioase în scopul enunțat mai sus.

Biserica şi viața religioasă s-au aflat întotdeauna în centrul atenției, mai ales în cazul unei societăți eminamente rurale cum este cea hațegană. Această instituție a fost un factor determinant pentru păstrarea identității culturale şi naționale. Din acest motiv construcția, ce trebuia să reprezinte o instituție şi un sistem de valori, trebuia să impună prin arhitectură şi decor.

Între cnejii din Britonia şi cei din satele învecinate au existat legături de bună vecinătate, de rudenie şi de întrajutorare, dar au existat şi momente de tensiune[453]. Probabil aşa se explică faptul că la biserica monument de la Densuş, se găsesc sculpturi şi inscripții de la Sarmizegetusa.

Localitatea Grădişte comunica cu localitățile din împrejurimi folosind drumul roman care o străbătea[454]. S-a încercat acreditarea ideii că piesele antice, în marea lor majoritate, ar proveni din „*locuri apropiate, respectiv din villae rustice somptuoase, aparținătoare odinioară elitei provinciale romane*"[455].

Probabil că nimeni nu poate să susțină proveniența tuturor spoliilor romane folosite la bisericile medievale din Țara Hațegului (dar şi la împodobirea unor clădiri moderne din țară sau din străinătate) de la Sarmizegetusa. Dar nici faptul că o mare parte dintre ele au fost aduse din capitala Daciei romane, nu poate fi negat[456].

Problema transporturilor medievale nu credem că putea să reprezinte un impediment pentru aducerea de la distanță, care este de aproximativ 10 Km în cazul Densuşului, a unor piese de dimensiuni sau greutăți mari. Aceleaşi mijloace şi mecanisme folosite pentru dislocarea si transportul materialelor pe distanțe mici, puteau fi folosite şi pe distanțe medii. De altfel este cunoscut faptul că numeroase monumente epigrafice au dispărut din cauza localnicilor, cel mai adesea iobagi, pentru a nu se vedea obligați să le transporte la distanțe mari. De obicei se cărau piese la curțile nobiliare din zonă, cu căruțele sau cu săniile, or se făceau drumuri spre porturile de la Mureş, de unde erau expediate la Viena[457].

Iată ce spunea Nicolae Iorga despre folosirea artefactelor romane în cadrul bisericii de la Densuş, bazându-se pe impresiile acumulate în timpul vizitei sale

---

[453] *Izvoare privind evul mediu românesc. Țara Hațegului în secolul al XV-lea.* Vol. I (1402-1473), Cluj-Napoca, 1989, p. 92-285; Rusu 1997, p. 29.
[454] Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, Cluj, vol. II, 1979, p. 311.
[455] Popa 1988, p. 229, nota 118; Rusu 1997, p. 148-149.
[456] Wollmann 1974-1975, p. 307-315.
[457] Wollmann 1974-1975, p. 307-311; în prefața la *IDR* III/ 2, p. 15-18.

din Țara Hațegului: *„Materialul şi l-a luat din acele dărâmături ale cetății lui Traian, ale Ulpiei învingătoare, de unde atâta sărăcime şi-a cules bolovani şi pietre cioplite pentru căsuțele lor de munte. Carăle „Doamnei de Român"vor fi cărat aice tot acest pietriş ales, toate aceste lespezi netede, aceşti stâlpi negri, aceste chipuri grosolane de lei, în totul asemenea cu acelea care se văd la scara casei parohiale din Grădiştea însăşi. Inscripția lui Longin fu luată împreună cu celelalte şi jertfelnicul în care e prinsă va fi înlocuit altarul, care se pare a fi înădit*"[458].

Nici dreptul de proprietate asupra unor locuri cu ruine nu poate să fie un argument foarte solid. Dacă ținem seama, de exemplu, de cazul Densuşului, cel mai cunoscut de altfel, putem observa relații foarte strânse în legătură cu Britonia-Grădişte, care merg de la ocupări forțate, până la participarea la împărțirea moşiei.

În ceea ce priveşte cele peste 200 de piese prezente la Ostrov, proveniența unora dintre ele de la Sarmizegetusa este indiscutabilă. În Muzeul de la Lugoj se regăsesc un fragment de statuie de la una dintre fântânile care flancau intrarea în forul coloniei, precum şi un ultim fragment din inscripția celeilalte instalații de distribuție a apei, care se întregeşte cu un fragment aflat în Muzeul de la Deva şi un altul descoperit în timpul săpăturilor arheologice.

Dar nici nu este nevoie să ne întoarcem atât de mult în timp pentru a ne face o idee în legătură cu modul în care dreptul de „proprietate" asupra bunurilor culturale se poate modifica. În zilele noastre această trecere de la un proprietar la altul încă se petrece, iar influența personală a unor oameni pare suficientă[459].

În ceea ce priveşte *„vilele somptuoase*" din Dacia, aceasta este şi mai greu de susținut, cel puțin în condițiile actuale ale cunoaşterii şi cercetării lor. Cu câteva excepții în care avem de a face cu reşedințele unor personaje foarte importante, poate chiar posesiuni imperiale, dar care nu se regăsesc în Țara Hațegului, în cele mai multe dintre cazuri luxul şi opulența lipsesc. În apropierea Sarmizegetusei au fost cercetate vilele de la Hobița şi cea dintre Hațeg şi Sântămărie Orlea. Ambele se remarcă prin simplitate şi prin aplicarea la scopul pentru care au fost construite, practicarea agriculturii; în nici unul dintre cazuri nu avem de a face cu mozaicuri, inscripții, etc.[460].

Tot în zidurile bisericii de la Densuş se regăsesc blocuri din piatră de la un sistem de aducțiune/ distribuție a apei rar întâlnit în partea apuseană a Imperiului. Le avem prezente doar la Sarmizegetusa în provincia Dacia, iar în Dobrogea le regăsim la Histria. Pare cu atât mai greu de crezut să fie folosite pentru

[458] Iorga 1939, p. 160-161.
[459] În anii `90 ai secolului XX unul dintre preoții de la Densuş, folosindu-se de influența personală, a reuşit să „achiziționeze" piese romane din satele Păclişa, Peşteana sau Hățăgel şi chiar de la Sarmizegetusa. Din curtea bisericii au fost recuperate piese cu numere de inventar ale Muzeului Sarmizegetusa, iar cele fără număr de inventar, dar cu proveniența clară, una dintre cele două fântâni ce flancau intrarea în forul Coloniei Dacica, astăzi sunt inventariate în registrele proprii ale bisericii.
[460] Floca 1937, p. 46-47; Floca 1953, p. 743-754; Russu 1963, 2, p. 445; Popa 1972, p. 440-447; Mitrofan 1973, p. 127-144; Branga 1980, p. 109.

aprovizionarea cu apă a unor *villa rustica*, care se remarcă prin simplitate şi folosirea aproape exclusivă a tuburilor ceramice[461]. Fragmente de coloană din marmură, capitelurile corintice, inscripţiile imperiale, etc., nu pot să provină decât din capitala provincială.

Desigur, o parte din materialul tegular sau chiar unele dintre monumentele funerare este posibil să provină de la vile apropiate, care oricum se regăseau pe *territorium*-ul Sarmizegetusei.

Această argumentaţie nu se doreşte o judecată la adresa înaintaşilor sau a contemporanilor noştri, ci trebuie să ne ajute să înţelegem mai bine situaţia în care a ajuns marele oraş roman şi să oprim, dacă se poate, exodul unor piese din acest loc important pentru istoria noastră. Preluarea şi amestecul de artefacte corespunzătoare unor epoci diferite nu fac decât să accentueze, dacă mai era cazul, continuitatea noastră culturală pe aceste meleaguri.

În repertoriul întocmit de Iuliu Marţian sunt amintite ruinele de cetăţi sau castelele nobiliare la Britonia-Grădişte[462].

Dacă nu cunoaştem deocamdată de pe teren vestigii ale unor curţi feudale româneşti, posedăm în schimb date în legătură cu familia nobiliară de la Sarmizegetusa-Britonia, unde este pomenită în sec XIV-lea o „Curte a Strămoşilor”, informaţie ce coboară oricum în secolul anterior atestării monumentului. Existenţa curţilor nobiliare este atestată şi de prezenţa bisericilor de familie, care n-au putut fi paraclise sau capele de curte. Vechimea reşedinţei feudale era în mod firesc, cel puţin la fel de mare ca a monumentului ecleziastic ridicat în preajma ei[463].

A. A. Rusu presupune existenţa unei biserici la Britonia încă din sec. XIII-XIV, comparând-o prin vechime şi importanţă cu mult mai cunoscutele monumente de la Streisîngeorgiu, Densuş sau Peşteana. Argumentaţia se bazează pe spusele lui Mezerzius (c. a. 1516), care la îndemnurile episcopului Filip More de Ciula, probabil, va vizita Sarmizegetusa în căutarea inscripţiilor romane. Referirile la o biserică românească - „*ecclesia Walachica*”, în care erau prinse monumente epigrafe antice, ne pot face să credem că cel puţin la începutul sec. XVI la Sarmizegetusa exista un lăcaş de cult din piatră, construit ca în multe alte cazuri cu materialele romane aflate la dispoziţie din belşug. Ctitorii nu se cunosc, de altfel clădirea a dispărut fără a i se cunoaşte măcar localizarea[464].

La 1576 avem atestată la Grădişte existenţa unui preot, pe nume Dumitru, care era iobag[465].

Se bănuieşte că unul din traducătorii *Paliei*[466] de la Orăştie (14 Iulie 1582) ar putea proveni din satul Zeicani. Este vorba despre un anume Zacan (care ar putea veni de la Zaican, Zeican) Efrem, profesor la Caransebeş[467].

---

[461] Băeştean 1995-1996, p. 353-367; Băeştean 2008, p. 104-108, 124-139.
[462] Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, Cluj, vol. II, 1979, p. 226.
[463] Popa 1988, p. 224.
[464] *IDR* III/ 2, p. 26; Popa 1988, p. 229; Rusu 1997, p. 287.
[465] Rusu 1997, p. 65.

Distrugerea masivă a clădirilor amintite se datorează faptului că pe aici, în sec. XIII-lea au pătruns tătarii şi tot pe aici în sec XV-XVII-lea au avut loc numeroase incursiuni otomane de pradă şi cucerire[468].

În timpul luptelor pentru tronul Transilvaniei dintre Acaţiu Barcsai şi Gheorghe Rákóczi al II-lea, din Noimebrie-Decembrie 1661, turcii au ajuns până la Grădişte. Cronicarul turc Evlia Celebi numeşte biserica de aici – *Kuru Kilise* (biserica seacă) şi susţine că fusese transformată în ruine deja, în urma expediţiei lui Seidi Paşa din anul 1659[469].

Vestigiile Britoniei aşteaptă a fi dezvelite şi cercetate. În acest colţ al Ţării Haţegului există toate condiţiile pentru a pune în valoare vestigiile romane şi vestigiile româneşti oglindind transmiterea din generaţie în generaţie a unor moşteniri de civilizaţie străveche.

Localitatea trăieşte în sec. XVIII-lea o însemnată viaţă culturală, beneficiind de o viaţă religioasă tumultoasă.

Pe la 1700 aici se crea o parohie ce ţinea de biserica greco-catolică. În conscripţia din anul 1733 se vorbeşte despre existenţa unui „*Arhidiaconat al Grădiştei*", urmare a faptului că preoţii din Haţeg au părăsit unirea, care îl avea în frunte pe protopopul Petru din Grădişte. De această instituţie ţineau satele: Grădişte, Ostrovul Mare şi Ostrovul Mic, Ostrovel cu Gureni, Râu de Mori, Valea Dâljii, Clopotiva, Hobiţa Grădiştei, Breazova, Zeicani, Păucineşti, Peşteana şi Peşteniţa. În aceste aşezări trăiau 510 familii (la Grădişte 42), în cele 12 biserici slujeau 9 preoţi, dintre care 1 singur neunit, existau 4 case parohiale. Lăcaşurile bisericeşti deţineau teren arabil în valoare de 6 cubule şi 10 fânaţuri. În urma decretului împărătesei Mariei Tereza, din 18 Iunie 1747, are loc desfiinţarea acestuia şi constituirea în locul său a Protopopiatului Haţegului[470].

Probabil pe locul bisericii distruse în urma expediţiei turceşti din 1659, se va înălţa un nou lăcaş de cult din lemn, menţionat şi în recensămintele ecleziastice din anii 1733, 1750 şi 1761-1762 sau în harta iosefină a Transilvaniei din 1769-1773. Urmare a degradării construcţia va fi rectitorită la 1797, lucru atestat de conscripţia din 1829-1831[471].

Recensământul din 1750 arată că la Grădişte exista o biserică, în care doi cantori desfăşurau slujba religioasă pentru cei 153 de oameni. Recensământul din 1760 arată că slujba religioasă se desfăşura în cadrul bisericii unite, de către doi preoţi. Având în vedere faptul că în sat existau 80 de familii unite, şi 8 familii

---

[466] Sub titlul „*Palia* de la Orăştie" au apărut primele două cărţi ale Vechiului Testament, Geneza (Bitia) şi Exodul (Ishodul), aceasta fiind prima traducere românească a lor. Este un important document lingvistic, mai ales datorită încercărilor de unificare a limbii prin evitarea regionalismelor. Volumul are 164 de file şi a fost imprimat între 14 Noiembrie 1581 şi 14 Iulie 1582, pe hârtie de fabricaţie sibiană. A fost tipărită la Orăştie, de către fiul diaconului Coressi, Şerban, meşterul mare al tiparelor, împreună cu Marin Diacul, care folosesc pentru prima oară numele etnic de români. Sursa: Centrul de Presă BASILICA al Patriarhiei Române.

[467] Rusu 1997, p. 287.

[468] Popa 1988, p. 224.

[469] Rusu 1997, p. 287.

[470] Radu 1903, p. 512, 519; Radu 1913, p. 106; Vulea 2009 a, p. 43.

[471] Dobrei 2011, p. 169.

neunite, s-a acordat o atenție mai mare instruirii religioase prin încadrarea celor doi preoți în viața comunității grădiștene[472].

În urma conscripției de la 1765 existau următoarele parohii: Clopotiva, Grădişte, Zeicani şi Peşteana, în timp ce Hobița Grădiştei şi Breazova erau filii. În aceste sate trăiau 214 (la Grădişte 50) familii, pentru care slujeau 4 preoți[473]. Diferențele cantitative dintre cele două conscripții trebuie puse pe seama tulburărilor religioase provocate de călugării ortodocşi Visarion Sarai (1744-1749) şi Sofronie din Cioara (1759-1762), atunci când românii din Țara Hațegului se împart în lupta bisericii neunită cu cea unită[474].

În anul 1787, urmare a problemelor cauzate de propaganda lui Visarion Sarai, protopopul Zaharia Granskai (grădişteanul), se plânge Împăratului despre comuna care vrea să treacă la neunire şi cere instruire de şase săptămâni. În aceste condiții se construieşte o biserică din lemn în anul 1797, prin contribuția credincioşilor[475].

În anul 1811 locuitorii satului, în număr de 652, solicitau o instruire religioasă în mod regulat iar între anii 1827-1835 vor construi o biserică din piatră, cu hramul Duminica Mironosițelor, care a costat la acele vremuri 1500 florini[476]. Din anul 1829 îl avem atestat pe preotul ortodox Ioan Sălişteanu[477].

---

[472] V. Ciobanu, *Statistica românilor din Ardeal 1760-1763*, Cluj, 1926, p. 40.
[473] Radu 1903, p. 512.
[474] Radu 1903, p. 418-419, 512; Radu 1913, p. 108-113.
[475] Radu 1903, p. 519; Radu 1913, p. 212.
[476] Radu 1903, p. 520; Radu 1913, p. 212.
[477] M. Basarab, *Cuvinte mărturisitoare. Însemnări de pe cărți româneşti vechi din județul Hunedoara*. Deva, 2001, p. 70; Dobrei 2012, p. 22-25.

Capitolul IV

Sarmizegetusa în epoca modernă. Marile transformări ce au avut loc în întreaga Transilvanie, cât şi în celelalte două ţări româneşti, în preajma anului 1848 s-au făcut simţite şi în localitatea care constituie subiectul lucrării de faţă.
În anul 1829 satul număra 742 de locuitori, iar pe la 1833 se ajunge la 757 de suflete[478].

Studiind documente vremii, se poate trage concluzia că locuitorii satelor nu au rămas pe dinafară, ci au fost antrenaţi în iureşul evenimentelor dezlănţuite de revoluţia românilor din Transilvania.

În Septembrie 1848 avea loc la Blaj o nouă adunare a românilor, prin care se hotăra trecerea la lupta armată. În acest scop Transilvania era împărţită în 15 prefecturi, în care urmau să se constituie legiuni româneşti. În fruntea prefecturii hunedorene, numită Ulpia Traiana, a fost numit ca prefect Nicolae Solomon, în armata căruia se înrolează numeroşi tineri din Ţara Haţegului[479].

În anul 1848 satul Grădişte a fost distrus prin incendiere de către soldaţii maghiari, care au acţionat în această zonă în timpul Revoluţiei din 1848 din Transilvania.[480]

Un alt document arată că „*Maiorul Cernoevici s-a dus de la Haţeg spre Grădişte şi de acolo până la Porţile de Fier ale Transilvaniei spre Băuţari împreună cu trei companii şi trei tunuri, însă a fost nevoit să se întoarcă înapoi în Grădişte unde şi-a stabilit posturile înainte*”[481].

Toate acestea se întâmplau în contextul în care la 15 August 1848 regimentul grăniceresc de la Haţeg primea ordinul să se îndrepte spre graniţa bănăţeană. La 19 August Mihail Maximilian afirmă următoarele: „*Grănicerii se revoltă împotriva ordinului primit cu cea mai mare nevoie şi neplăcere, răbşind şi strigând multe în faţa cinstit dumnealui maior Riebel, pe lângă altele spunând şi aceea: că ei din graniţă mai departe nu vor merge, nici nu se vor bate cu sârbii*”[482].

Ieşirea trupelor austriece din Transilvania, în Martie 1849, a avut ca rezultat supunerea la represalii şi abuzuri a populaţiei româneşti de către maghiarii victorioşi conduşi de generalul Bem. Tribunalul de sânge de la Haţeg a semnat sentinţe cu moartea, iar „echipe de vânători” cutreierau prin satele româneşti pentru a aresta instigatorii sau pentru a recupera obiecte furate. La abuzuri au fost supuşi membri familiilor preoţilor Iosif Pop din Grădişte şi Dumitru Popa (Pop) din Păucineşti pentru motivul că fii lor au participat în lupte înrolaţi în legiunea condusă de către Nicolae Solomon[483].

---

[478] Radu 1903, p. 519.
[479] Maior 1968, p. 228; Lazăr 1999-2000, p. 124.
[480] Radu 1913, p. 212.
[481] S. Dragomir, L. Michi, E. Hulea, în *Studii şi documente privitoare la Revoluţia Românilor din Transilvania în anii 1918-1948*, vol. II. p. 68.
[482] Maior 1968, p. 228.
[483] I. Lazăr, *Beniamin Densuşianu (1829-1915). Din viaţa şi activitatea sa*, Deva, 2002, p. 76-77.

După revoluție au avut loc şi câteva organizări de administrație, instalându-se administrație românească în toate localitățile. Comitatul Hunedoarei era împărțit în 11 cercuri, ce avea în frunte câte un inspector numit de administrator. Jurământul funcționarilor hunedoreni cuprindea hotărârea lor de a-şi servi concetățenii „pe temeiul dreptății, frăției şi egalității"[484].

Dăncişor Petru, comisar, raportează Administrației prefecturii Hunedoara că a instalat reprezentanții administrației româneşti în mai multe sate din Țara Hațegului pe care poporul i-a primit cu entuziasm. Se adresa cu următoarea scrisoare administrației imperiale[485]:

„Către cesara Kirei slăvită administrației din Districtul Hunedoara, în slujbă la Deva.

Milostivindu-se slăvită administrațiune în porunca în data 12/ 24 nov. anul 1848 dată, a mă numi comisariu să fac cunoscut ca inspector pe domnul Popesc Mărcuț în iaraşul Mătăşai şi Clopotivi, m-am dus eu mai jos iscălitul îndatorat fiind.

După aceea în 2 decembrie m-am dus în iarăşul Clopotivei în Grădişte unde iară chemat poporul să se strângă, dar până a ajunge în satul numit vreo câțiva poporeni, mai cu samă din Peştenița, Cârneşti şi din Breazova or plecat către casă şi văzându-ne nu departe de Grădişte, au stat în loc şi m-au aşteptat unde sosind i-am chemat în sat dar nu au vrut să se întoarcă zicând că ştiu pentru ce îi cheamă, cerând să le fac cunoscut pe inspectorul Dăncişor acolo în câmp. Le-am citit publicarea şi au strigat cu voce tare, Să trăiască înălțatul împărat I Ferdinand. L-au binevoit ca inspector pe Dăncişor.

Ducându-mă la Grădişte, în casa lui Gheorghe Mățoni unde au fost şi ceilalți poporeni din Bucova, Băuțari şi Zeicani le-am făcut cunoscut e mai sus numitul domn Popesc Mărcuț, după obicei totți strigând: Să trăiască înălțatul împărat Ferdinand, bine l-au voit ca inspector."

4 decembrie 1848

Dăncişor Petru
numit comisar

Atribuțiile acestor inspectori era asemănător cu al administratorului, doar că la o scară mai redusă. Mulți dintre ei îndeplineau funcții militare, cunoscându-se două cazuri în care au jucat rolul de tribuni militari. O importantă preocupare fiind şi aprovizionarea cu cele necesare traiului participanților la campaniile militare din toamna şi iarna anilor 1848-1849. Ei se ocupau de strângerea taxelor

---

[484] Maior 1968, p. 232.
[485] Doc. Arhivele Statului Deva, fond de istorie şi arheologie a Comitatului Hunedoara, Colecția de documente, dosar 5/ 1848, f. 5-6.

şi a impozitelor, ordonau rechiziţiile şi sechestrările de pe moşiile nobililor ce au fugit[486].

La nivelul satelor s-a încercat o revenire la formele tradiţionale româneşti de conducere, adaptate la noile condiţii. De obicei la conducere era un notar, adesea în persoana preotului. Din raţiuni de logistică militară s-a interzis fabricarea băuturilor din cereale la sate, în caz contrar pedepsele erau foarte aspre. Din aceste motive administratorului i se confereau drepturi de a lua măsuri severe împotriva preoţilor ce nu aplicau aceste dispoziţii. Comunitatea îşi rezolva singură cazurile mărunte, cu excepţia cazurilor grave care erau de competenţa autorităţilor superioare. Prezenţa birăului ce aduna taxele la nivel local sau a juzilor sunt forme ce ne duc cu gândul la obştea sătească[487].

După Revoluţia din 1848 satele din Comitatul Hunedoara îşi confecţionează sigilii cu legenda în limba română. Al satului Grădişte avea inscripţia „Sigiliu Comunităţii Grădişte 1855"[488].

Aceste evenimente petrecute în planul vieţii social-politice, au împiedicat prea puţin dezvoltarea pe mai departe a localităţii atât din punct de vedere al numărului populaţiei, cât şi a dezvoltării economice şi culturale.

Recensămintele dintre anii 1850-1900 atestă o situaţie destul de stabilă în ceea ce priveşte populaţia, fluctuaţiile fiind destul de nesemnificative, de exemplu la 1850 număra 890 de locuitori, la 1900 ajungând la 1067. În cadrul acestor cifre populaţia de origine română este covârşitoare. În anul 1850 erau 849 români, 21 maghiari, 5 germani, 15 ţigani, 15 aparţineau altor etnii. La 1900 din rândul sătenilor 1021 erau români, 41 maghiari, 3 germani şi 2 aparţineau altor etnii[489].

În anul 1855 la Grădişte erau 153 de case, iar cele 233 de familii însumau un număr de 906 oameni. Veniturile parohiei erau de două mierţe de cucuruz cu tulei şi o zi de clacă de fiecare familie, la care se adăuga suma de 25 de florini pe an, iarba şi fructele pomilor din cimitir[490].

Prima Dietă românească de la Sibiu, din anul 1863, consfinţea extinderea dreptului de vot şi asupra unor categorii sociale care nu proveneau din rândul nobilimii. Singura piedică o constituia censul în valoare de 8 florini. Comitatul Hunedoarei era împărţit în trei districte, al Mureşului de Sus, al Mureşului de Jos şi al Haţegului, iar acestea erau împărţite la rândul lor în 19 cercuri. Chiar dacă situaţia materială a exclus numeroşi oameni de la viaţa politică, în cercul

[486] Maior 1968, p. 232; M. Cerghedean, Şt. Marinescu, *Contribuţii privind desfăşurarea revoluţiei de la 1848-1849 în comitatele Hunedoara şi Zărand*, în *Sargetia*, 14, 1979, p. 398-399.
[487] Maior 1968, p. 232.
[488] Doc. Arhivele Statului Deva, fond de istorie şi arheologie a Comitatului Hunedoara, Colecţia de documente, dosar 6/ 1848.
[489] V. E. Árpád, *Hunyad megye településeinek etnikai (anyanyelvi/ nemzetiségi) adatai 1850-2002*, p. 138, *apud* http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002.htm.
[490] Naghi 1986-1987, p. 317.

Clopotivei avem atestați la Sarmizegetusa (împreună cu Hobița) 20 de alegători; la Breazova 2; la Păucineşti 10, iar la Zeicani 15[491].

Sarmizegetusa (Grădişte, Varhely) va juca şi un important rol economic şi comercial în zonă, aici fiind locul de desfăşurare a unor târguri între anii 1874-1879, 1887-1908, 1910-1918. Au fost câțiva ani când aceste târguri nu s-au putut desfăşura, dar a căror cauză nu se cunoaşte[492].

Ideea câştigării independenței Principatelor Unite de sub turci, a cuprins şi inimile populației româneşti din Transilvania, care atât prin participarea directă la război (voluntari), cât şi prin acordarea de ajutoare materiale şi-au adus contribuția la realizarea acestui deziderat de veacuri pentru poporul nostru.

Contribuția şi-au adus-o şi satele din Țara Hațegului, printre care şi satul Grădişte. La Ostrov adună colete pentru ostaşii români răniți în Războiul de Independență, Ştefan Grațian, care adună ajutoare băneşti de la 22 de persoane din 9 localități, inclusiv Grădişte, în sumă de 18 florini. Ştefan Grațian arată *„Şi noi cei din giurul Ulpiei Traiane ne grăbim cu obolul nostru (pentru) bravii noştri confrați ostaşi români răniți pre câmpul de onoare contra Semilunei, (sumă) colectată de confrații preoți de prin comune*”. De pe teritoriul comunei au făcut donații Ioan Ianza, Ulpia Traiană, în valoare de 1 florin; Nicolae Pop Tiarina, Păucineşti, în valoare de 0, 30 florini, Dumitru Angheloiu (învățător), în valoare de 0,20 florini, Adam Popescu, în valoare de 0,20 florini, Ioan Dumaniu, în valoare de 0,20 florini, *„de la mai mulți din Păuceneşti*”, s-a adunat suma de 2, 59 florini; Biserica greco-catolică din Zeicani a donat suma de 1,60 florini şi din acelaşi sat Manasie Pop a oferit 0,64 florini[493].

Satul Grădişte trăieşte începând cu data de 10 octombrie 1895, dată când s-a introdus registrul stării civile, o viață politico-administrativă intensă, în sensul că, toate evenimentele de cancelarie erau consemnate în registru cu posibilitatea de a fi cunoscute de cei interesați. Până atunci locuitorii rezolvau problemele satului sau luau anumite hotărâri conducându-se după anumite datini.

După această dată putem vorbi de o evidență ceva mai clară a populației satului. Evident, documentele sunt scrise în limba maghiară, lucru explicabil gândindu-ne că ne aflăm într-o perioadă când Transilvania se afla sub stăpânirea austro-ungară.

Documentele ce ne stau la dispoziție nu ne prea ajută să cunoaştem forma de conducere a obştei, cu persoanele care se aflau în fruntea acesteia, dar dispunem de numele notarilor. Din registre reiese că în acea perioadă au funcționat următorii notari:

---

[491] S. Retegan, *Date statistice din arhiva guberniului Transilvaniei privitoare la comitatul Hunedoarei în anii guvernării liberale*, în *Sargetia*, 13, 1977, p. 377-396.

[492] R. I. Andruş, *Lista târgurilor din Transilvania, Banat şi România (1852-1918)*, în *Sargetia*, 16-17, 1982-1983, p. 402.

[493] *Gazeta Transilvaniei*, 6/ 18 aprilie 1878; P. Abrudan, *Solidaritatea hunedorenilor cu România în războiul pentru cucerirea independenței*, în *Sargetia*, 13, 1977, p. 108-109, p. 112.

- 1895 Kirinyi Lajos
- 1896 Kirinyi Lajos
- 15. 01, 1897 Litsek Gyula
- 3. 05 1900-1906 Frischholz Belog[494]

Din documentele studiate reiese că în anul 1900 populația localității Grădişte împreună cu satele vecine se ridica la 1667 locuitori, dintre care 1014 erau de religie unită, iar ceilalți neuniți. Totuşi, documentele bisericeşti ne oferă date diferite. Cu cei 942 de locuitori ai Sarmizegetusei (Várhely-Grădişte) la care se mai adaugă 311 ai Breazovei (Brazova), 335 ai Hobiței (Hobitza-Varhely) şi 543 de la Zeicani (Zajkány) se obține cifra de 2131 de suflete[495].

În anii de dominație austro-ungară asupra Transilvaniei localitatea se numeşte Varhely, dar începând cu data de 1 ianuarie 1918 o întâlnim cu denumirea de Grădişte.

Primul război mondial în care România a intrat în anul 1916, s-a făcut simțit prin urmările sale şi la Sarmizegetusa. Nu avem cifre exacte, dar din informațiile culese de la bătrânii satului, reiese că la această conflagrație mondială au fost chemați sub arme aproximativ 30 tineri. Tânărul Zgârcea Simion s-a numărat printre voluntarii care au plecat pe front. Mulți dintre ei şi-au jertfit viața, căzând pe câmpul de luptă. Şi ceilalți locuitori ai satului, ne referim la cei rămaşi acasă, au trăit şi au fost cuprinşi de frica războiului, spunem aceasta deoarece în apropierea localității, în locul numit Dealul Mare au fost săpate tranşee, care au folosit ca poziție de apărare.

Şi preoții români au avut de suferit în timpul războiului. Unii dintre ei au fost deportați la Budapesta, Neszider sau Sopron, printre ei numărându-se şi Petru Conda din Păucineşti[496]. În Legiunea română din Italia sau Franța, ce se compunea din voluntari transilvăneni au participat şi 3 voluntari din Breazova şi câte unul din Grădişte, Zeicani şi Păucineşti[497]. În corpul de voluntari format în Rusia au participat şi Pavel Dănească şi Cotoroabă Lazăr din Hobița[498].

Alături de toți transilvănenii şi țăranii din Grădişte, prin reprezentanții lor, au participat la marele eveniment din viața politică a țării, ce a urmat primului război mondial. Este vorba despre Unirea Transilvaniei cu România, în urma hotărârii Adunării Naționale de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918.

La 2 Noiembrie 1918 se dădea un apel al Consiliului Național Român Central din Arad către populația Transilvaniei, se cerea organizarea de comitete naționale române locale. Şi la Sarmizegetusa a funcționat un astfel de comitet sub

[494] Doc. Arhivele Consiliului Popular Sarmizegetusa, registrul de naşteri, p. 1-103.
[495] Radu 1903, tabelele de la p. 77-79. Se specifică faptul că limba vorbită este româna.
[496] Lazăr 2007, p. 28; Lazăr, Morar 2009, p. 39.
[497] Lazăr 2007, p. 33.
[498] Lazăr 2007, p. 34.

conducerea protopopului Munteanu Nicolae, la Păucineşti sub conducerea preotului Petru Conda, iar la Zeicani sub conducerea preotului Pascha Carol[499].

La 29 Octombrie-11 Noiembrie 1918 se constituia la Arad Comanda Supremă a Gărzilor Naţionale Române din Ungaria şi Transilvania. Misiunea acestora era aceea de a veghea la menţinerea ordinii, împiedicarea jafurilor şi a omorurilor. Numărul membrilor se calcula în funcţie de populaţie, nu se putea depăşi procentul de 5 % din totalul localnicilor. Comandant era un ofiţer, dar în lipsă atribuţiile puteau fi preluate şi de un subofiţer. Garda a fost înarmată uneori cu arme luate de la jandarmeria austro-ungară[500]. Acolo unde existau se foloseau uniforme militare (au fost cazuri în care s-au folosit uniforme austro-ungare, sau cazuri în care s-au folosit uniforme ale armatei române), în caz contrar se foloseau haine civile, însă ca semn distinctiv se purta o panglică tricoloră pe braţul stâng cu inscripţia „Garda Naţională Română”[501].

Soldaţii erau plătiţi cu 20 de coroane pe zi, în timp ce ofiţerii primeau o soldă de 30 de coroane, însă depindea şi de situaţia materială a comunei, de dificultăţile din timpul serviciului sau de numărul de zile efectuate. Gărzile comunale trebuiau să facă rapoarte zilnice, în scris sau telefonic, adresate secţiilor cercuale, care la rândul lor le trimiteau celor judeţene, fiind apoi remise spre Comanda generală de la Arad. Hrana gardiştilor trebuia asigurată de către comună. Pentru misiuni se organizau patrule[502].

La 27 Noiembrie se constituiau gărzile din Păucineşti, formată dintr-un sublocotenent, 1 sergent, 2 caporali, 1 fruntaş şi 16 infanterişti[503]. La Grădişte era formată din sublocotenentul Pojar Liviu, 2 caporali, 1 fruntaş, şi 26 de infanterişti[504].

Lista Gărzii Naţionale de la Grădişte: Posiar Liviu, sublocotenent (n. 1895); Zgârcea Nuţu, infanterist (n. 1888); Corni Ioan, caporal (n. 1885); Simedroni Peun (n. 1900); Bocan Adam, fruntaş (n. 1887); Todoni Rusalin, infanterist (n. 1888); Simedroni Adam, infanterist (n. 1895); Teboni Ianăş, infanterist (n. 1888); Homocean George, infanterist (n. 1882); Mercan Ianăş, infanterist (n. 1898); Săvulesc Ioan, infanterist (n. 1893); Armion Ioan, infanterist (n. 1893); Dănesc Vasile, infanterist (n. 1884); Armion Armie, infanterist (n. 1885); Mihulesc Simion, infanterist (n. 1887); Albulesc Albu, infanterist (n. 1876); Albulesc Lăscuţ, infanterist (n. 1880); Dălinesc Ianăş, infanterist (n. 1896); Moisoni Aurel, infanterist (n. 1890); Zgârcea Aurel din Deal, infanterist (n. 1880); Vida Voina, infanterist (n. 1887); Delinesc Vasile, infanterist (n. 1895); **Moisoni Cozma**, infanterist (n. 1888); Ijaconi Adam, infanterist (n. 1899);

---

499 Lazăr 2007, p. 49-56; Lazăr 2007, p. 80; Lazăr, Morar 2009, p. 193.

500 Doc. Direcţia generală a Arh. Statului Bucureşti, arh. istorică centrală, Fond Consiliu Dirigent, Secţia siguranţei generale a poliţiei, Dosar 6/ 1920, f. 120; I. Frăţilă, V. Ionaş, *Aportul populaţiei din judeţul Hunedoara la unirea Transilvaniei cu România*, în *Sargetia*, 14, 1979, p. 470.

501 Lazăr, Morar 2009, p. 111.

502 Lazăr, Morar 2009, p. 111-117.

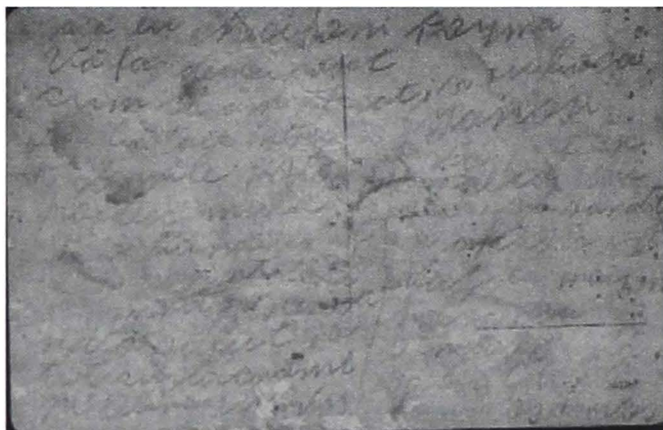
503 Lazăr 2007, p. 67.

504 Lazăr 2007, p. 73; Lazăr, Morar 2009, p. 88-91.

Albulesc Ion, infanterist (n. 1895); Oproni Iancu, infanterist (n. 1896); Cocioabă Manase, infanterist (n. 1894); Zgârcia Ianăş, infanterist (n. 1894); Simedroni Ianăş, infanterist (n. 1892); Vracioni Ion, infanterist (n. 1892)[505].

De la Moisoni Kozma ni s-a păstrat o fotografie de pe vremea când era pe front. Pe verso cuvintele adresate familiei sunt emoţionante: *„Iaca eu Moisoni Kozma vă fac de cunoscut cum că am plecat; şi ... la bătaie intrai 15 Aprilie şi vă poftesc multă voie bună iubiţi copii şi părinţi toată ... şi vă sărut pe toţi cu lacrimi pe obraz ...”*

Moisoni Kozma şi rândurile trimise de pe front

Lista Gărzii Naţionale de la Păucineşti: Voinesc Adam (n. 1883); Clopotivan Adam (n. 1886); Mihăiloni Ion (n. 1894); Dobrudşan Petru (n. 1886); Voinesc Adam (n. 1882); Voinesc Iuon (n. 1893); Voinesc Adam (n. 1883); Armion Iuon (n. 1890); Angheloni Gruia (n. 1892); Glidan Aurel (n. 1884); Angheloni Anghel (n. 1895); Merian Moniţa (n. 1894); Oproni Domnosiu (n. 1898); Isac Iuon (n. 1882); Popesc Samfir (n. 1891); Popesc Adam (n. 1897); Suciu Petru (n. 1884); Popesc Iuon (n. 1887); Armion Alexandru (n. 1882); Muntean Ioachim (n. 1896)[506]

La 31 Decembrie 1918 comandantul plutonului din Grădişte trimitea în arest pe Groziu Vasile din Lunca Cernii de Jos, întrucât, vizitiu fiind îşi vânduse caii, deşi nu-i aparţineau. Era deferit Consiliului Naţional Cercual din Haţeg. Cercetările au dus la recuperarea cailor şi restituirea banilor celor care îi cumpăraseră[507].

Din rapoartele primăriei din Grădişte privind evenimentele din toamna anului 1918, a reieşit că în localitate s-a petrecut o mică mişcare revoluţionară, ce a durat două zile, ca urmare a veştilor aduse de soldaţii întorşi de pe front[508].

În 13-26 Noiembrie Episcopia greco-catolică a Lugojului emitea o adresă Marelui Sfat al Naţiunii Române din Ungaria şi Transilvania prin care erau feţele

---

[505] Lazăr 2007, p. 80; Lazăr, Morar 2009, p. 243-244.
[506] Lazăr 2007, p. 80; Lazăr, Morar 2009, p. 248.
[507] Lazăr 2007, p. 80; Lazăr, Morar 2009, p. 112.
[508] Doc. Arh. Sibiu, Fond Astra, Rapoartele primăriilor din Transilvania trimise în anul 1922 privind evenimentele din toamna anului 1918.

bisericeşti ce urmau să participe la Marea Adunare de la 1 Decembrie, printre ei se număra şi Muntean Nicolae, protopop al Ulpiei Traiane în Grădişte[509].

La Alba Iulia au participat şi patru dintre fii satului, având în frunte primarul[510]. După cum reiese şi din alte documente, la această adunare a participat şi dascălul Andrei Grecu, delegat al corpului didactic greco-catolic din ţinutul Haţegului, împreună cu învăţătorul Ioan Cioara din Lupeni[511].

În 17-30 Noiembrie comunitatea din Păucineşti se aduna sub conducerea preotului Petru Candrea şi împuternicea să participe la adunarea de la Alba Iulia pe Voinesc Adam şi pe Armioni Alexandru[512].

Din partea Protopopiatului greco-catolic Ulpia Traiana a participat din Păucineşti Moise Dănesc Petru[513].

Victor Şuiaga descria participarea la eveniment cu următoarele cuvinte: „*A sosit mulţime mare de pe Valea Streiului, râul în care şi-a îngropat Decebal comorile, apoi cei din străvechea Ţară a Haţegului, cu falnica capitală a Daciei romane, Ulpia Traiana Sarmizegetusa, cei de sub poalele Munţilor Retezat şi până dincolo de Porţile de Fier ale Transilvaniei, cu portul lor pitoresc, străvechi şi variat de adevăraţi strănepoţi ai lui Traian şi Decebal.*”[514]

După 1918 pentru o perioadă s-a mai păstrat ca formă administrativă structura comitatensă, în cadrul căreia se înfiinţa plasa Sarmizegetusa. Imediat după Unire în întreaga Românie s-a procedat la un recensământ. Pentru localitatea Grădişte se dau următoarele date[515]:

	Total	Români	Alţii
Număr locuitori	1043	1030	13
Număr copii şcolarizaţi	116	114	2

Viaţa culturală. În timp nevoia ştiinţei de carte din partea locuitorilor s-a făcut tot mai mult simţită, lucru ce l-a determinat pe vicarul Ştefan Moldovan ca în anul 1852, când a vizitat pentru prima dată localitatea, să dea satului un loc comunal, unde cetăţenii să zidească o şcoală atât de necesară[516]. Până atunci bătrânii satului se învoiseră cu preotul Isaia Popa ca, într-o casă privată să-i înveţe pe copii carte pentru plata de: 20 creiţari de la fiecare familie, de la 10 case un stânjen de lemne, o zi de lucru pentru cei fără venituri.

[509] Lazăr 2007, p. 80; Lazăr, Morar 2009, p. 11136-137.
[510] Documente: Arh. Muzeul Unirii din Alba Iulia – IV, 701.
[511] Documente: Arh. Muzeul Unirii din Alba Iulia – IV, 701.
[512] Lazăr 2007, p. 80; Lazăr, Morar 2009, p. 131.
[513] Lazăr 2007, p. 94.
[514] Lazăr 2007, p. 96.
[515] Dobrei 2010, p. 75.
[516] „*S-a cumpărat loc de şcoală aproape de biserică de la Ştefan Sghîrcea Tamburoni, cui s-a adaos un cot din uliţa comună şi are în lung 15^0, în lat de către V pe zidul cetăţii 13^0 în fund de către E 8^0 sau în arie 150^0. Şi în primăvara viitoare se va ridica. Până atunci provizoriu va învăţa pruncii satului parohul cooperator*”, după Naghi 1986-1987, p. 317.

Conform vizitațiunii canonice din 27 mai 1861 şcoala poporală nu s-a ținut deloc, întrucât sătenii au refuzat să plătească dascălului sau pentru construcția şcolii. Curatorii bisericii şi o parte a oamenilor şi-au luat angajamentul că vor da în numele instituției religioase câte două cupe de bucate, pentru a se putea începe din toamna acelui an construcția şcolii[517].

Textul vizitațiunii canonice din 11 mai 1862 raporta o prezență redusă la procesul de educație, din 36 de copii participând la cursuri doar 18. În mod paradoxal, însă, nivelul de cunoaştere era destul de ridicat, examinatorii declarându-se mulțumiți[518].

Se pare, însă, că abia în anul 1864 se va zidi o şcoală din piatră prin contribuția oamenilor, care vor cumpăra un teren în apropierea bisericii de la Ştefan Zgîrcea[519].

Despre o sistematizare a învățământului la Sarmizegetusa se poate vorbi abia cu data de 24 Aprilie 1868, când se dădea decretul guvernului transilvănean cu numărul 1524. Şcolii i se prevedea un buget de 120 de florini şi 5 orgii de lemne. În anul 1884 suma de bani acordată acestei importante instituții ajunsese la 300 de florini. Primul învățător a fost George Popa[520].

După anul 1868 în sat au funcționat următorii învățători: Ioachim Eliu; Simion Ulpian (1871-1872); Moise Ilca; Ioan Dumoriu; Ioan Itul; Zaharia Pop; Nicolae Câmpeanu[521].

Cu toate acestea, frecvența la şcoală a fost foarte slabă, părinții preferând să-şi trimită copii la muncă. Din acest motiv la 6 Martie 1873 inspectoratul şcolar cerea oficiului protopopesc al Ulpiei Traiane să ia măsuri împotriva părinților care nu îşi trimiteau copii la şcoală: *„pre acei părinți care rețin acasă pre tinerii îndatorați la învățământ, tot la 14 zile să-i arate la respectivul jude cercuale şi inspectoratului şcolastic,cu scopul de a fi supuşi pedepsei cuprinse în §4, art. XXXVIII al legii şcolare din 868* ”[522].

S-a încercat să se acrediteze ideea că starea materială a acestor dascăli era una foarte precară. Astfel Simion Ulpianu pentru a-şi întreține existența oferă spre vânzare lui Timotei Cipariu monede, monumente, cărămizi, ceramică pentru muzeul din Blaj[523]. Dar citind documentul până la capăt aflăm, ca o coincidență poate, faptul că acest respectabil personaj urma să se căsătorească[524]. În aceste condiții ne punem întrebarea dacă situația materială l-a împins la acest gest, sau motivele de ordin personal.

---

[517] Vulea, Bărbulescu 2003, p. 347.
[518] Vulea, Bărbulescu 2003, p. 358.
[519] Radu 1913, p. 213; Vulea, Bărbulescu 2003, p. 281.
[520] Radu 1903, p. 519.
[521] Radu 1913, p. 213.
[522] I. Lazăr, *Aspecte privind învățământul elementar în satul Ostrov din Țara Hațegului în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Sargetia*, 21-24, 1988-1991, p. 351.
[523] Lazăr 1999-2000, p. 126-127.
[524] Lazăr 1999-2000, anexa III.

Este vorba despre acelaşi Simion Ulpianu care se oripila pentru faptul că doamna Nalaţi Barbara a permis distrugerea celor două mozaicuri de la Sarmizegetusa, „Judecata lui Paris” şi „Implorarea lui Ahile de către Priam”. El afirma următoarele: “*Adevărat zic: că şi acest mozaic s-ar fi şters şi nimicit până acum, fiindcă acum proprietatea spaţiului în care se cuprindea acesta, după principiul libertăţii, trecu la fostul iobagiu consătean; consătenii apoi conduşi de mai mulţi inteligenţi de-ai noştri vor să recunoască preţul acestor mozaice şi antichităţi şi vor să le păstreze mai de aproape nici vor lăsa ca inscripţiunile pe petri şi pe alte fragmente să se nimicească, fără nici o consideraţiune* ”[525].

Din păcate, la noi, marile rapturi şi jafuri s-au realizat sub conducerea celor care ar fi trebuit să fie păzitorii şi salvatorii moştenirii noastre culturale. Ceea ce s-a vândut, or, s-a distrus pe teritoriul oraşului roman în sec. XIX probabil că nu mai cunoaşte analogie în epocile anterioare. Dar cel mai grav lucru este acela că dascăli sau preoţi de ţară pe lângă sârgul depus pentru a afla preţul antichităţilor pe care le-au vândut fără scrupule, au devenit în timp intelectuali interesaţi în recuperarea şi salvarea patrimoniului.

După anul 1880 pentru cei domici să urmeze un curs teologic vor apărea alternative la şcoala Blajului. parohului şi administratorului protopopiatului Ulpia Traiana, Ioan Ianza i se dădea dreptul de a oferi instrucţie religioasă după modelul conferinţelor ecleziastice ţinute în cadrul bisericii catolice, ce se limitau la teologia morală şi liturgică. Însă după absolvire candidaţii trebuiau să susţină examenul final la Lugoj sau la Blaj. Numărul celor care studiază la Sarmizegtusa va fi în continuă creştere, situaţie care se va reflecta în faptul că Blajul nu va mai avea o vreme cursan i din această zonă[526].

Probabil că unul dintre motivele acordării acestui drept a fost faptul că unii dintre aceşti preoţi aveau şi o oarecare educaţie. Ioan Ianza a studiat la Blaj şi la Belgrad, în timp ce Avel Bociat la Viena[527].

Conform protocolului vizitaţiunii canonice din 27 iulie 1882 şcoala avea nevoie de reparaţii, lucru pentru care episcopul greco-catolic oferă o sumă de bani consilierului şcolar Sinedru Moia[528].

În anul 1883 are loc un mare incendiu, prilej cu care va arde şi clădirea şcolii. Între anii 1883-1886 se va ridica o alta, tot prin contribuţia localnicilor. Lucrările au costat 2000 florini. Din cei 215 copii doar 155 frecventau şcoala. Instituţia şcolară beneficia de un fond de 84 coroane şi 90 fileri, în schimb comunitatea se bucura de un fond cultural care se ridica la suma de 4200 coroane, probabil astfel se explică începerea imediată a lucrărilor la o nouă şcoală după dispariţia celei dintâi[529].

---

[525] Lazăr 1999-2000, anexa I.
[526] Vulea, Bărbulescu 2003, p. 42-43;Vulea 2009 a, p. 154.
[527] Vulea 2009 a, p. 157.
[528] Vulea, Bărbulescu 2003, p. 445.
[529] Radu 1903, p. 519-520.

Se pare, însă, că spre deosebire de copii de la Hobița, care frecventau şcoala de la Sarmizegetusa, cei de la Breazova mergeau la Peşteana[530].

Păucineştiul a beneficiat de şcoală proprie din anul 1853. Până în anul 1861 activitățile s-au desfăşurat într-o clădire închiriată. În urma legii 38 din anul 1868 statul preia frâiele învățământului şi va oferi sume în creştere pentru dezvoltarea acestui important element de civilizare. Inițial s-au oferit 100 de florini, apoi 140, 200 ajungându-se la suma de 300 de florini, ceea ce arată interesul statului Austro-ungar de a avea supuşi educați. Primul învățător a fost Nicolae Pop Țarină (1853-1899), care în timpul revoluției de la 1848 s-a remarcat ca tribun în legiunea prefectului Solomon. Din cei 94 copii, frecventau şcoala 79[531].

Şi la Zeicani a funcționat o şcoală de sine stătătoare de pe la 1836, care de la 1870 devine comunală, iar de la 1880 de stat. Nu a avut o clădire proprie, ci şi-a desfăşurat activitatea în diverse case particulare. Prin decretul din anul 1868 i se va aloca suma de 100 de florini. Primul învățător a fost Ioan Gergely. Din cei 107 copii, frecventau şcoala 92[532].

După această dată avem cunoscuți următorii învățători: Nicolae Trîmbițoni (1883-1897); Romul Barbu (1897-1898), Liviu Vârvoni (1898-1900), preot din Peştenița.[533].

Ruinele Sarmizegetusei cunosc una din cele mai grele perioade în ceea ce priveşte distrugerile. În acest moment varnițele funcționau la capacitate maximă. În protocolul vizitațiunii canonice din 1856 se atrăgea atenția asupra distrugerilor de la Grădişte, situație pusă pe seama sărăciei şi a lipsei de cultură a oamenilor. Se remarcă incapacitatea comunității de a susține măcar un preot cult, care să stopeze topirea monumentelor de marmură în varnițe sau vânzarea de obiecte la prețuri modice evreilor şi străinilor. Soluția propusă, însă, era aceea de a ridica preotul de aici la rangul de protopop, mărirea salariului său şi punerea în legătură cu Societatea pentru antichități[534]. Cu alte cuvinte, nu se urmărea păstrarea şi conservarea patrimoniului, ci doar a se lua locul întreprinzătorilor privați şi a schimba direcția circulației artefactelor arheologice dinspre colecționarii civili spre cei din spatele instituției bisericeşti. Rezultatul a fost imediat şi vizibil după numirea lui Ioan Ianza ca paroh la Sarmizegetusa.

Cu prilejul refacerii bisericii şi a caselor parohiale de la Ostrov, la 1874, distruse într-un incendiu, varul era achiziționat de la Iosif Isaconi din Grădişte, căruia i se plătea suma de 5 florini, pentru cantitatea de 10 mierțe[535].

Viceprotopopul român din Grădiştea Hațegului, semnala la 2 August 1878 superiorilor amploarea luată de cumpărarea de antichități din zonă. Şi pentru a nu se lăsa mai prejos se va transforma în intermediarul episcopului greco-catolic de

---

[530] Radu 1903, p. 520-521.
[531] Radu 1903, p. 523.
[532] Radu 1903, p. 529.
[533] *Dieceza Lugojului. Şematism istoric*, Lugoj, 1903, p. 519-520; Radu 1913, p. 213; Vulea 2009, p. 202; Dobrei 2012, p. 22-25.
[534] Vulea, Bărbulescu 2003, p. 335-336.
[535] Lazăr, Bora 1988-1991, p. 791.

Lugoj, Victor Mihali de Apşa, mare iubitor de antichități, pentru achiziționarea de obiecte vechi de la Sarmizegetusa[536].

Este doar unul dintre numeroasele episoade triste care au avut ca rezultat devalizarea şi distrugerea ruinelor oraşului roman, dar, despre care avem ştiință. Cel mai grav, însă, este faptul că este prezentat ca un salvator: *„Timp de mai mulți ani (1875-1878), viceprotopopul Ioan Ianza a colecționat şi expediat la Lugoj numeroase obiecte arheologice de mare valoare. Născut la Blaj şi educat în şcolile blăjene, Ioan Ianza depune multă pasiune pentru salvarea acestor importante vestigii ale istoriei românilor. Ca urmare a erudiției sale şi a meritelor sale profesionale, a fost promovat în anul 1884 ca vicar la Hațeg, unde a slujit până la sfârşitul vieții.”*[537]

Desigur, se poate argumenta faptul că lăsarea pieselor la Sarmizegetusa ar fi putut deveni ținta căutătorilor de antichități, or, ar fi putut fi transformate în var în cuptoarele care au funcționat pe ruinele Coloniei Dacica până în sec. XX. Întrebarea care se pune, însă, este, care mai era distincția între cei care îşi spun salvatori şi cei înfierați ca distrugători ai ruinelor? Probabil că singura diferență este aceea că piesele intrând într-o colecție, unele dintre ele mai pot fi încă regăsite, iar altele au fost publicate la acea vreme. Oare diferența nu ar fi fost dată, mai degrabă, de grija pentru a stopa, păstra şi întreține ruinele şi piesele la locul lor de descoperire?

Se pare că *„Aceste inscripțiuni s-au aflat în Grădişte acoperite sub ruinele anticei cetăți Sarmizegetusa ...”*[538], *„Cele mai multe s-au identificat chiar pe locul ruinelor vechiului oraş roman, altele în grădinile sau curțile diferiților locuitori din comună. Câteva au fost descoperite pe locurile numite „Draşcovu”, „Între căi”, şi pe „drumul lui Traian” situat în partea de răsărit a localității.”*[539] Probabil că pentru a se ajunge la unele dintre artefacte s-au întreprins săpături, ceea ce mai mult ca sigur a avut ca rezultat salvarea unor piese, dar a dus la distrugerea multor monumente de arhitectură sau construcții.

Mai mult, acest personaj a fost plătit cu bani pentru „serviciile” aduse, şi răsplătit cu o funcție superioară în ierarhia bisericească. Este grăitor faptul că după această avansare „interesele” sale de natură arheologică se vor atenua până la dispariția totală.

Episcopul Victor Mihály de Apşa vizita între 1882-1885 districtele Hațeg, Ulpia Traiană şi Jiu[540]. Nu ştim dacă crearea în anul 1888 la Lugoj a Muzeului diecezan a fost o simplă coincidență, ceea ce ştim, însă, este faptul că numeroase inscripții au fost luate de la Grădişte prin *„stăruința Preaon. Ioan Ianza Vicariu*

[536] Pleşa, Rotar 1977, p. 561-575.
[537] Pleşa, Rotar 1977, p. 562.
[538] Radu 1903, p. 175.
[539] Pleşa, Rotar 1977, p. 562.
[540] Vulea, Bărbulescu 2003, p. 35.

Foraneu al Hațegului, ca fost paroch al Grădiştei" la cererea personală a superiorului său ierarhic[541].

Avem cunoştință despre faptul că şi protopopul Munteanu, tot din Sarmizegetusa, îşi crease la un moment dat o „frumoasă colecție" numismatică[542]. Şi Simion Ulpianu, fiul parohului de acolo deținea fragmente tegulare ştampilate şi diverse monumente de marmură[543].

Astfel de exemple, cele mai multe necunoscute însă, alături de necesitatea unui material de construcții ieftin şi la îndemână trebuie să fie răspunsul pentru distrugerea relativ târzie a Sarmizegetusei.

Cu prilejul vizitei principelui Rudolf de Austria în Țara Hațegului din anul 1882, urmau să fie văzute mai multe parohii, Grădiştea alături de Zeicani, Păucineşti, şi Clopotiva având ca termen ziua de 27 iulie[544].

Noua biserică de zidărie ridicată între anii 1829-1835 va fi renovată pe la 1881, dar fără un succesc prea mare[545]. Motiv pentru care în anul 1911, la inițiativa preotului greco-catolic Nicolae Munteanu, această biserică a fost dărâmată parțial, zidindu-se alta nouă din cărămidă (biserica actuală), din vechea biserică s-a mai păstrat turla cu un coif neobaroc, învelit în tablă, care a şi fost supraînălțată cu acest prilej[546] (Fig. 64).

Potrivit textului vizitațiunii canonice din anii 1852-1853, la Sarmizegetusa preotul locuia în casa proprie, situată în intravilanul bisericii. Şi Ştefan Moldovan nota în anul 1852 prezența casei, în timp ce Iacob Radu identifica o casă parohială databilă la 1750, care în anul 1840 era tot din lemn[547]. Această clădire va arde în timpul incendiului din 1883, iar prin contribuția credincioşilor s-a construit alta din lemn pe temelie de piatră în anul 1885-1886[548]. În anul 1906 s-a cumpărat actuala casă parohială, cu grădină, iar cea veche s-a dat pe seama şcolii[549].

În acest lăcaş de cult au slujit următorii preoți şi protopopi:

- arhidiaconul P.P. Petru (1733-1747)
- 1765 nu este numit preot
- Pavel (1769)
- Zaharia Parpoi Grădişteanul (1787-1929)
- Ianăş Munian; Ianeş; Iosif (1829-1833)
- Isaie Popa Ulpian (1833-1861)

---

541 Radu 1903, p. 175-184.
542 Winkler 1974-1975, p. 117.
543 Vulea, Bărbulescu 2003, p. 329.
544 Vulea, Bărbulescu 2003, p. 35-36.
545 Dobrei 2011, p. 169.
546 Radu 1913, p. 212; Dobrei 2011, p. 169.
547 Radu 1913, p. 212; Vulea 2009 a, p. 241-242.
548 Radu 1903, p. 520.
549 Radu 1913, p. 213.

- prot. Simion Pop Ulpian (care a fost îndrumător la şcoala de dascăli din Haţeg, 1853-1857) (1861-1863, prot. din 1863)
- prot. Ioan Ianza (1864-1884)
- prot. Avel Pop Bociat (1885-1901)
- prot. Nicolae Muntean (1902-1923)
- Iustin Bora (1923-1948)[550]

Conform recensământului din anul 1850 Sarmizegetusa era covârşitor greco-catolică. Din cei 890 locuitori, 864 erau uniţi, 9 romano-catolici şi 17 reformaţi. Situaţia confesională rămâne aproape neschimbată pe fondul unei uşoare creşteri a populaţiei până după al doilea război mondial. Şi la Breazova, Hobiţa sau Păucineşti se înregistrează proporţii asemănătoare. Doar la Zeicani se înregistrează un număr ceva mai mare, de aproximativ 16 ortodocşi la o populaţie de 552 de suflete, însă numai cu prilejul recensământului din anul 1880, după care se va reveni la procentele anterioare[551].

Prin ordinul 422 din 29 Martie 1863 dat de Episcopia Lugojului din Vicariatul Haţegului se vor desprinde 14 parohii cu 7 filii, astfel se puneau bazele Protopiatului Ulpiei Traiane, care în anul 1903 avea 14 parohii şi 6 filii, de care depindeau 11.830 de suflete. În cele 12 biserici funcţionau 8 preoţi uniţi şi 1 neunit, ce aveau în dotare 4 case parohiale[552].

Conform protocolului vizitaţiunii canonice din 27 iulie 1882 aflăm faptul că fiecare casă trebuia să presteze în slujba oamenilor bisericii zile de lucru. Se putea ajunge la 130 zile pe an pentru preot şi 40 pentru cantor, dar munca putea fi transformată şi în sume de bani. Pe lângă aceste prestaţii fiecare casă mai trebuia să dea preotului două mierţe mari de 20 de cupe „cucuruz cu tulei", care însemnau 260 de mierţe în grăunţe, iar pentru cantor 80 de mierţe. Preotul mai primea lemne din partea statului, dar pentru aducerea acasă trebuia să apeleze la săteni, care, însă, nu sunt obligaţi să se supună, ci doar dacă doresc să o facă la rugămintea preotului[553].

Oficiul protopopesc se compunea din: protopop Nicolae Muntean, administrator şi paroh în Grădişte; notar Iacob Nicolescu, administrator parohial în Clopotiva. Forul protopopesc cu scaunul în Grădişte era format din: preşedinte – Nicolae Muntean; asesor I – Romul Raca, paroh în Băuţarul Inferior; asesor II – Ioachim Eliu, paroh în Peşteana; Asesor III – Petru Ciachi, paroh în Ostrovul Mare şi Mic; Asesor IV – Iustin Ţarină, administrator parohia Păucineşti; notar al forului protopopesc Iacob Nicolescu; defensor matrimonial – Iustin Bora,

[550] Radu 1903, p. 213-214, 519; Dobrei 2012, p. 22-25.
[551] V. E. Árpád, *Hunyad megye településeinek felekezeti adatai 1850-2002*, p. 82, *apud* http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002.htm.
[552] Radu 1903, p. 512; Radu 1913, p. 139-140.
[553] Vulea, Bărbulescu 2003, p. 443.

administrator parohia Bucova; avocat al forului – Dr. Gavril Suciu, avocat de la Hațeg[554].

Oficiul parohial se compunea din: paroh – Nicolae Muntean; docent – Ioan Dănescu; Cantor – George Albulescu; curator – Alesandru Zgîrcea[555].

Protopopiatul unit Grădişte:

- Simion Ulpian (1863)
- Ioan Ianza (1864-1884)
- vacant (1884-1885: adm. Avel Pop Bociat din Clopotiva)
- Avel Pop Bociat (1885-1901)
- Nicolae Munteanu (1902-1922)
- vacant (1922: adm. Valer Paveloni din ???)
- Romul Raca (1923-1930)
- Iustin Bora (1930-1947)
- Ioan Bora (1947-1948)[556]

Cu prilejul sinodului din 6 Aprilie 1870 se stabileau o serie de măsuri pentru parohii, cum ar fi: alegerea unui senat şcolar format din 9 oameni; amenzi pentru înjurături sau pentru cei care preferau băutura în locul sfintei liturghii (cel ce înjura un preot era amendat cu suma de 5 florini); alungarea din comunitate a celor ce nu-şi legalizau căsătoria[557].

---

[554] Radu 1903, p. 513.
[555] Radu 1903, p. 519.
[556] Dobrei 2012, p. 22-25.
[557] Lazăr, Bora 1988-1991, p. 788.

Capitolul V

Sarmizegetusa în epoca contemporană. Localitatea se pare că trezeşte interesul marilor istorici, ceea ce i-a determinat să ia hotărârea reînceperii lucrărilor de dezvelire a monumentelor istorice. Începând cu anul 1924 savantul clujean C. Daicoviciu şi O. Floca reîncep săpăturile la Sarmizegetusa.

Săpăturile arheologice au necesitat multă muncă fizică, pământul dislocat era transportat folosindu-se ca mijloc de transport carul cu boi (Fig. 7). Paralel se desfăşoară şi lucrările de restaurare la următoarele monumente: amfiteatru, for, mausoleul Aureliilor, *villa rustica* de la Hobița, precum şi la altele. Cercetările continuă până în anul 1938, bucurându-se de asistența de specialitate venită din partea arheologilor mai sus amintiți.

La tot acest efort participă sătenii determinați fiind nu numai de interesul material, cât mai ales pentru a-şi aduce aportul la dezvoltarea şi cunoaşterea arealului în care locuiesc. Aruncând o privire asupra imaginilor (Fig. 8-9) care redau aspecte din timpul săpăturilor arheologice din amfiteatrul de la Sarmizegetusa, ne putem forma o imagine mai concludentă asupra modului în care se realizau lucrările.

În aceşti ani localitatea stârneşte simțitor un interes şi o importanță deosebită, fapt care l-a determinat pe C. Daicoviciu ca împreună cu O. Floca să ia inițiativa construirii unui muzeu de arheologie pentru piesele descoperite în timpul săpăturilor. Pe lângă funcția de păstrare a unor piese, această instituție a îndeplinit şi o importantă funcție de culturalizare a maselor.

Evoluția politico-administrativă. Potrivit Legii pentru unificarea administrativă din anul 1925 Sarmizegetusa devine plasă în cadrul prefecturii Hunedoara, fiind condusă de către Consiliul județean prin delegație permanentă, sub preşedinția unui prefect numit de stat. Conform acestei reorganizări se înființau 5 comune urbane: Deva, Hațeg, Hunedoara, Orăştie şi Petroşani, iar cele 410 comune rurale erau împărțite în 13 plase, de plasa Sarmizegetusa aparținând 27 de sate. Această formă de organizare se păstra până în anul 1949, atunci când luau ființă comitete provizorii cu rolul de a asigura tranziția spre sfaturile populare[558].

Reforma agrară de după primul război mondial se pare că nu a fost tocmai un succes în acest sat. Inspectoratul general al Jandarmeriei rurale raporta Ministerului de Interne în iulie 1931 faptul că țăranii din Grădişte nu îşi primiseră încă loturile de pământ ce li se cuveneau[559].

---

[558] I. Frățilă, *Prefectura județului Hunedoara*, în *Sargetia*, 8, 1971, p. 247; Dobrei 2010, p. 76.

[559] A. Nistor, *Aspecte privind aplicarea reformei agrare în județul Hunedoara, în anii crizei economice (1929-1933)*, în *Sargetia*, 16-17, 1982-1983, p. 487.

Cluj, 12 August 1921 Nr. 35

GAZETA OFICIALĂ

A COMISIUNEI REGIONALE DE UNIFICARE DIN CLUJ

FERDINAND I,
Prin graţia lui Dumnezeu şi voinţa naţională, Rege al României,
La toţi de faţă şi viitori, sănătate!
Corpurile legiuitoare au votat şi adoptat, iar Noi sancţionăm cele ce urmează:

LEGE PENTRU REFORMA AGRARĂ DIN TRANSILVANIA, BANAT, CRIŞANA ŞI MARAMUREŞ

PARTEA I.

Exproprierea.

CAP. I.

Indreptăţirea şi măsura exproprierii.

ART. 1. — In conformitate cu punctul 5 al art 3 din resoluţia Adunării Naţionale a tuturor românilor din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş, adunaţi prin represantanţii lor îndreptăţiţi la Alba-Iulia, în ziua de 18 Noemvrie — 1 Decemvrie 1918, şi având ca punct de plecare decretul-lege No. 3.911/919, votat de Marele Sfat Naţional, se declară dreptul Statului de expropriere pentru cauză de utilitate publică, în măsura şi condiţiunile cuprinse în legea de faţă:

1. Pentru a spori şi completa proprietăţile rurale ţărăneşti, precum şi islazurile şi pădurile comunale rurale;

2. Pentru a înlesni desvoltarea industriei naţionale, oprindu-se pământul necesar pentru industria în fiinţă sau pentru aceea pe care circumstanţele geografice, topografice şi geologice o indică incontestabil cu putinţă în viitor;

3. Pentru a uşura traiul din oraşe şi centrele miniere, industriale şi balneare, rezervându-se terenuri spre a se crea mici gospodării pe seama muncitorilor, funcţionarilor şi altor locuitori cu mijloace modeste de traiu;

4. Pentru satisfacerea trebuinţelor de interes general, cultural, economic, social şi educaţie fizică.

ART. 2. — Exproprierea atinge proprietatea fără privire la calitatea proprietarului, capacitatea lui juridică sau caracterul imobilului expropriat.

ART. 3. — Moşiile şi părţile de moşii expropriabile, potrivit legii de faţă, sunt lovite de indisponibilitate, în tot ceeace priveşte aplicarea legii, din ziua de 1 Fevruarie 1921, fără îndeplinirea nici unei alte formalităţi.

ART. 4. — Intinderea proprietăţilor se socoteşte după starea lor juridică dela 1 Decemvrie 1918, ţinându-se seama de efectul succesiunilor deschise dela această dată până la promulgarea legii de faţă.

Instrăinările efectuate dela 1 Decemvrie 1918 sunt fără efect în tot ce priveşte aplicarea legii. Se exceptează şi rămân valabile:

1. Vânzările făcute în conformitate cu ordonanţa No. 1.149/1919 şi 1.150/1919 a Consiliului dirigent, resortul agriculturii.

2. Vânzările până la 10 jug. de fiecare cumpărător făcute către ţărani, invalizi, văduvele şi orfanii de răsboi, agronomi, preoţi, învăţători, cultivatori de pământ.

Aceste vânzări vor putea fi revizuite de comitetul agrar.

3. Vânzările făcute până la promulgarea legii de faţă cu aprobarea Comitetului agrar, Consiliului dirigent, Consiliului superior pentru reforma agrară, cu restricţiunile prevăzute în legea de faţă în ceeace priveşte exproprierea.

Aceste vânzări vor fi obligator [illegible] revizuite de Comitetul agrar, care în cazuri bine motivate le validează.

ART. 5. — Moşiile stăpânite în indiviziune se consideră ca fiind divizate în ceeace priveşte exproprierea. Alegerea părţii de moşie supusă exproprierii se face însă din întreaga suprafaţă cultivabilă a moşiei.

ART. 6. — a) Se expropriază în întregime toate proprietăţile rurale şi extravilanele urbane Comitetului agrar şi cu învoirea proprietarului, dându-i în schimb o sup-

Legea pentru reforma agrară

Amploarea descoperirilor şi cercetările, precum şi importanţa care li se acordă ne este dovedită şi de faptul că la sugestia istoricilor, Consiliul Comunal Grădişte (denumire pe care o avea localitatea până în perioada interbelică) propune schimbarea denumirii localităţii în Sarmizegetusa, din motive în care le vom arăta în copia[560] după procesul verbal pe care îl redăm mai jos:

Copie după procesul verbal din şedinţa Consiliului Comunal Grădişte, în care se hotărăşte schimbarea numelui localităţii în Sarmizegetusa

[560] Din păcate nu am mai reuşit să mai găsim această copie, datele au fost copiate după original de către dl. Tiberiu Albulescu.

Şedința a IX-a

Proces verbal

Încheiat astăzi 11 decembrie, ora 10 a. m. în sala de şedințe a primăriei comunei Grădişte.

Domnul Ioan Zgârcea primar, ca preşedinte, constatând că ceasul arată ora fixată în convocator face apelul nominal şi se constată că sunt:

Prezenți

1. Mitulescu Ştefan
2. Simedroni Mănase
3. Oproni Iancu
4. Albulescu Mihuț
5. Corui Mihai
6. Moisoni Cosma
7. Moisoni Ion
8. Albulescu Albu
9. Simedroni Lăscuț
10. Simedroni Mihai

Total 10 membri prezenți – absenți niciunul.

Preşedintele după ce constată că şedința este statutară declară şedința deschisă.

Se întruneşte Consiliul pentru a hotărî asupra chestiunilor de la, ordinea de zi;

Obiect: Citirea sumarului şedinței precedente.

Consiliul Comunal aprobă în unanimitate sumarul procesului verbal al şedinței precedente.

Obiect: Schimbarea numelui „Grădişte” în „Sarmizegetusa”.

Secretarul referează că datorită faptului că în România sunt mai multe localități cu numele de Grădişte corespondența făcută se rătăceşte pe la alte comune.

Expune că în urma săpăturilor arheologice s-au descoperit monumente de piatră şi că pe toate este scris „Sarmizegetusa”.

Consiliul Comunal cu unanimitate de voturi votează admiterea următoarelor hotărâri.

Preşedinte | Secretar
Ioan Zgârcea

HOTĂRĂŞTE:

1. Comuna Grădişte să se numească „Sarmizegetusa”.

2. Cu execuția prezentei hotărâri şi înaintarea ei la Consiliul de Miniştri spre aprobare se încredințează primarul şi notarul.

11 decembrie 1931

Redăm copia[561] după Hotărârea Consiliului de Miniştri:

CONSILIUL MINIŞTRILOR

În şedința de azi 14 aprilie 1932 luând în deliberare referatul domnului Vice-Preşedinte al Consiliului de Miniştri, pe baza dispoziției art. 9 din legea pentru organizarea administrației locale decide:

Art. 1 Încuviințează schimbarea numelui comunei Grădişte din jud. Hunedoara în acela de „Sarmizegetusa".

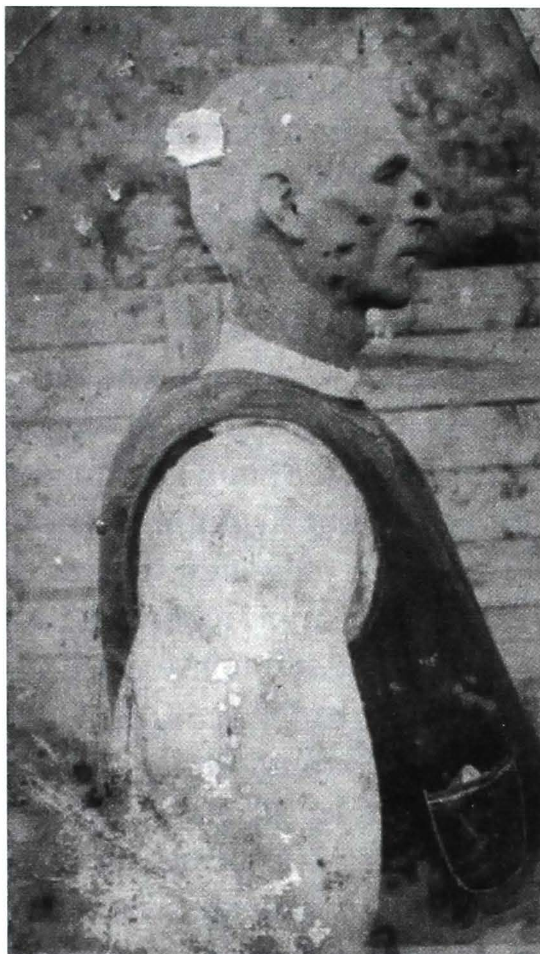
Art. 2 Autorizează pe dl. Vice-Preşedinte al Consiliului de Miniştri să ducă la îndeplinire dispoziția prezentului jurnal.

M. Alex. Vaida Voivod

G. G. Mironescu
Gen. Samsonovici
I. Lugoşanu
M. Popovici
E. Hațeganul
Sanciuc Seveanul
V. Madgearu

Revenind la planul vieții social-politice şi la Sarmizegetusa sătenii erau antrenați în iureşul evenimentelor specifice perioadei de dinainte războiului. Exista şi la Sarmizegetusa o activitate politică, aceasta fiind reliefată prin acțiunile principalelor partide istorice, respectiv PNL şi PNȚ. Continua schimbare de guvern şi perindarea lor la conducerea țării se făcea simțită şi aici, unde campana electorală era organizată mai bine. Erau chemați aici reprezentanții acestor partide şi din satele vecine. Ca şi în alte zone ale țării şi la Sarmizegetusa s-a făcut simțită activitatea desfăşurată de Garda de Fier.

[561] Şi această copie, la fel ca şi cea a „*procesului verbal al şedinței consiliului comunal Grădişte, în care se hotărăşte schimbarea numelui localității în Sarmizegetusa*", nu a mai putut fi regăsită.

Cristian Avram, şef cuib legionari Sarmizegetusa

Partidul Frontul Plugarilor având în frunte printre alţii pe Dumbravă Ioviţă şi Bora Işfan, a reuşit să atragă numeroşi simpatizanţi mai ales din rândul ţărănimii mijlocii şi a celor mai puţin înstăriţi. Reprezentanţii acestui partid au participat activ la toate întrunirile organizate pe plan judeţean, iar Dumbravă Ioviţă a luat parte şi la întrunirile la nivel central.

Conform recensămintelor de după 1910 populaţia va cunoaşte o scădere uşoară, de la 1043 de săteni ajungând a număra în anul 1930 în jur de 972 suflete. Schimbări mult mai dramatice, probabil ca urmare a epurărilor politice, a colectivizării şi industrializării forţate, vor avea loc după anul 1956, când numărul localnicilor era de 918, dar va ajunge în 1966 la doar 783. Iar din anul 2002, urmare a scăderii continue a nivelului de trai şi a lipsei unor măsuri coerente de a menţine tinerii în satul natal şi cu atât mai greu a readucerii înapoi a celor cu studii superioare, se va ajunge la o populaţie de doar 672 oameni. Din punct de vedere etnic, singurul lucru de remarcat faţă de cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea este reducerea semnificativă a maghiarilor, de la 29 în anul 1920, vor rămâne doar 2 în anul 2002[562].

[562] V. E. Árpád, *Hunyad megye településeinek etnikai (anyanyelvi/ nemzetiségi) adatai 1850-2002*, p. 138, *apud* http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002.htm.

În anul 1938 în județul Hunedoara existau 419 localități, dintre care cinci orașe: Deva, Hațeg, Hunedoara, Orăștie și Petroșani, iar cele 414 sate erau împărțite în 12 plase, Sarmizegetusei revenindu-i 23[563].

Potrivit recensământului populației și locuințelor din 6 aprilie 1941, județul Hunedoara era format din 420 localități, respectiv 7 orașe: Deva, Brad, Hațeg, Hunedoara, Lupeni, Orăștie și Petroșani și 413 sate grupate în 12 plase, Sarmizegetusa rămânând în continuare cu 23[564].

Viața pașnică a oamenilor a fost oarecum tulburată de evenimentele petrecute pe plan intern și extern în ajunul izbucnirii celui de al doilea război mondial. Mulți dintre fii satului au răspuns la chemarea sub arme și au plecat pe front, unii dintre ei jertfindu-și viața. Greutățile aduse de război s-au răsfrânt și asupra situației celorlalți rămași, mai ales asupra femeilor care au rămas să lucreze pământul și să vegheze și asupra treburilor gospodărești.

Pe planul vieții politice un eveniment care a avut importante repercusiuni asupra istoriei românești contemporane, a fost organizarea și câștigarea alegerilor de către comuniști în anul 1946. În anul 1947 are loc reforma monetară, care va influența viața oamenilor într-un fel sau altul. Un alt eveniment care s-a făcut simțit și la Sarmizegetusa, l-a constituit Naționalizarea de la 11 Iunie 1948, când pădurile particulare de aici devin proprietate de stat.

În anul 1938 s-a construit Palatul administrativ (Fig. 55) și clădirea destinată Hotelului turistic, astăzi clădirea în care funcționează Muzeul arheologic Sarmizegetusa (Fig. 56). Până la această dată sediul primăriei era în clădirea aflată la intersecția străzii ce duce la Hobița cu șoseaua națională.

Studiind arhivele Consiliului Popular Sarmizegetusa reiese că aici și-au desfășurat activitatea următorii notari:

- 1 ianuarie 1907 – ianuarie 1920, Litzec Gyula
- 25 ianuarie 1920 – 13 iunie 1924, Bela Rayca
- 25 ianuarie 1924 – 24 ianuarie 1925, Aron Costea
- 24 ianuarie 1925 – 26 februarie 1926, Mircea Balomir
- 26 februarie 1926 – 20 august 1930, Aron Costea
- 20 august 1930 – 11 octombrie 1932, Balașiu Victor
- 11 octombrie 1932 – 20 februarie 1938, Balașiu Dumitru
- 20 februarie 1938 – 8 octombrie 1940, Petrinca Aurel
- 8 octombrie 1940 – 8 iulie 1949, Marcu Aurel

Viața economică. Satul a continuat să fie alături și să participe la toate transformările economico-sociale și politice ce au avut loc în România după Unire. Un interes deosebit l-a prezentat pentru locuitorii satului Reforma Agrară din 1921. Situația aplicării reformei este următoarea:

[563] Dobrei 2010, p. 76.
[564] Dobrei 2010, p. 77.

- terenuri expropriate – 3 iugăre şi 671 stânjeni
- păduri expropriate – 4 iugăre şi 1528 stânjeni
- total – 8 iugăre şi 599 stânjeni
- primit de la alte comune prin dispozitivul de parcelare – 65 iugăre
- suprafaţa rămasă comunei – 73 iugăre şi 599 stânjeni

Modul în care a fost folosit pământul:

- rezerve de interes obştesc – 4 iugăre
- păşuni comunale – 7 iugăre şi 632 stânjeni
- suprafaţă dată îndreptăţiţilor în folosinţă până la împroprietărire – 61 iugăre

Numărul total al celor înscrişi în tabelele de împroprietărire a fost de 153, din care 97 români, 1 ungur şi 55 nesatisfăcuţi. Datele prezentate dovedesc faptul că Reforma Agrară din 1921 a avut un caracter limitat, în sensul că au rămas un număr destul de mare de ţărani neîmproprietăriţi, de asemenea nici suprafeţele primite de oameni nu au fost prea mari. Pământul folosit la împroprietărire a fost luat din hotarul satului Clopotiva, prin exproprierea moşiei lui Pogany Carol[565].

Una dintre consecinţe a fost aceea că, ţăranii au început să-şi perfecţioneze metodele de lucru ale pământului şi uneltele, toate aceste în scopul obţinerii unor recolte mai mari.

Pierderile de vieţi omeneşti din timpul războiului au făcut ca în sat să rămână mai multe familii fără capi, să existe multe văduve şi copii orfani.

În perioada de până la al doilea război mondial principala ocupaţie a sătenilor a rămas agricultura, care se practica după tehnici înapoiate şi tehnici rudimentare. Încă mai existau familii care nu posedau pământ. Nu se poate vorbi de o industrie în adevăratul sens al cuvântului, dar în această perioadă se pun bazele unei industrii mici reprezentată la nivelul comunei printr-un un gater pentru cherestea de brad, proprietatea lui Tolati Josif, construit în vecinătatea vestică a satului; două cazane pentru ţuică; trei mori şi o presă de ulei. Cu ajutorul acestora puteau fi satisfăcute cerinţele cetăţenilor comunei.

Se intensifică în această perioadă exploatarea nisipului siderurgic, în folosirea căruia sunt atraşi şi un număr mare de localnici, parte din ei cărăuşi, iar ceilalţi lucrători minieri de suprafaţă. Fiecare căruţă transporta zilnic aproximativ 10 t nisip[566]. Se dezvoltau, de asemenea, meşteşugurile cu caracter casnic cum ar fi: fierăria, tâmplăria, cojocăria, etc.

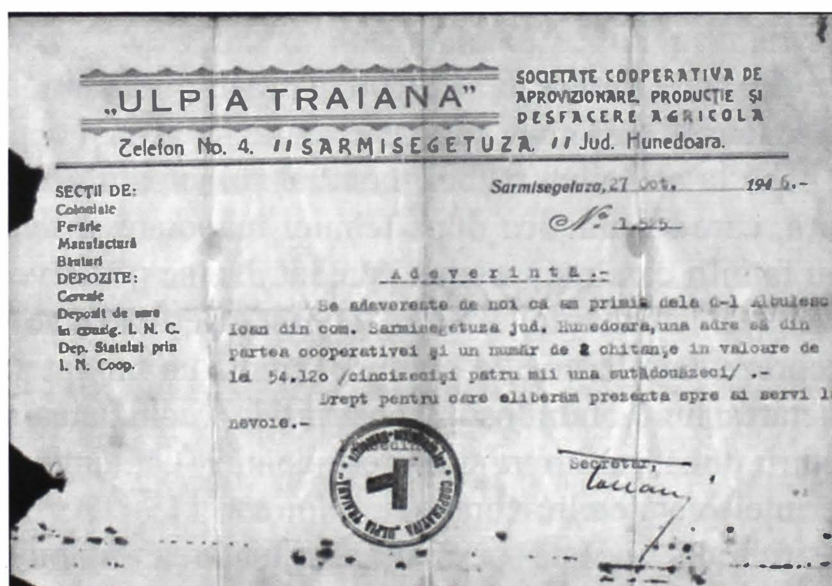
Un eveniment important din viaţa satului va fi constituit de reforma agrară din 6 martie 1945, prilej cu care au fost împroprietărite multe familii ţărăneşti[567].

[565] Arhivele Statului Deva, Fond serviciu Agricol al judeţului Hunedoara, Dosar 106/ 1929, filele 93-96.
[566] Informaţii de la Tolati Josif de 70 de ani, din Sarmizegetusa.
[567] Doc. Arhiva personală a lui Tolati Josif.

La inițiativa Consiliului Comunal Sarmizegetusa în data de 8 iulie 1945, se ia hotărârea înființării Societății pe acțiuni cu numele „Fondul Sarmizegetusa”, cu scopul de a industrializa comuna prin organizarea de întreprinderi (Anexa 2). Scopul acesteia era să înființeze, organizeze şi exploateze un număr de mici întreprinderi industriale cum ar fi: uzină electrică, maşină de scărmănat lâna, torcătorie, o țesătorie, tricotaje, o fabrică de ulei sistematică, o moară cu site, etc. Urmau să participe atât asociația, cât şi ceilalți locuitori din preajmă. Se mai urmărea: crearea unei surse de venit pentru țăranii lipsiți de pământ; să dezvolte o orientare profesională pentru populația ce trăieşte într-o regiune muntoasă; să contribuie la ridicarea stării materiale a populației; să valorifice produsele agricole locale; să pregătească colectivizarea.

Societatea avea în frunte un Consiliu de administrație format din:

Preşedinte de onoare – Dumbravă Ioviță
Preşedinte activ – Tolati Josif
Vice Preşedinte – Vida Voina
Casier – Iancu Oproni
Membri: Bora Işfan, Zgârcea Ion, Albulescu Ion, Mitulescu Adam, Farcaş Ioan, Ghe. Crişan, Marcu Aurel

„ULPIA TRAIANA"

SOCIETATE COOPERATIVĂ DE APROVIZIONARE, PRODUCȚIE ȘI DESFACERE AGRICOLĂ

Telefon No. 4. // SARMISEGETUZA // Jud. Hunedoara.

SECȚII DE:
Coloniale
Ferărie
Manufactură
Băuturi
DEPOZITE:
Cereale
Depozit de sare în consig. I. N. C.
Dep. Statului prin I. N. Coop.

Sarmisegetuza, 27 Oct. 1946.-

No. 1.525

Adeverința.-

Se adeverește de noi că am primit dela d-l Albulesc Ioan din com. Sarmisegetuza jud. Hunedoara, una adresă din partea cooperativei și un număr de 2 chitanțe în valoare de lei 54.120 /cincizecișipatru mii una sutădouăzeci/ .-

Drept pentru care eliberăm prezenta spre ai servi la nevoie.-

Secretar,

Adeverință eliberată de Societatea Sarmizegetusa

Pentru câțiva ani această societate a desfăşurat o activitate prolifică, reuşind să încurajeze mica industrie. Din motive necunoscute organizația s-a autodizolvat urmând ca sarcinile ei să fie preluate de către Consiliul Popular Comunal[568].

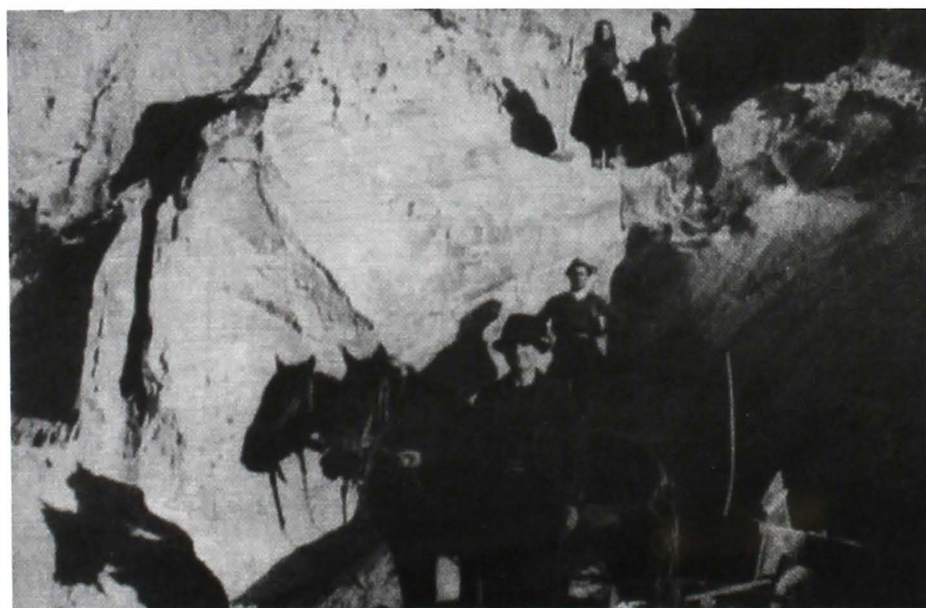
[568] Probabil că această societate nu a reprezentat decât o formă de tranziție, dar în momentul în care regimul comunist s-a întărit suficient de mult, s-a renunțat la formele hibride preluându-se conducerea în mod direct prin Consiliul Comunal.

Hotărârile plenarei C. C. a PMR din 3-5 Martie 1949 privind cooperativizarea agriculturii, a avut urmări şi pentru această localitate. Ca prim pas în vederea colectivizării a fost creată o întovărăşire. Cooperativizarea a fost încheiată la Sarmizegetusa la 2 Februarie 1960.

Colectivizarea

Din anii '80 s-a înfiinţat o secţie pentru transport şi concasarea cuarţului existent în cantităţi mari în zona de munte. Secţia aparţinea de IPEG Voislova (jud. Caraş Severin).

Cariera de la Zeicani

Viaţa religioasă şi educaţia. Treptat are loc laicizarea învăţământului, cu personal calificat. După anul 1900 avem cunoscuţi următorii dascăli:

- Ioan Dănescu (1900-1903)
- Victor Bakos (1903-1904)

- Ana Lupan (1904-1907)
- Andrei Grecu (1907-)
- Mihai Hurducaciu (1908-1910)
- Cornelia Grecu (1910-)[569]

După recensământul efectuat imediat după Unire, mai precis în anul 1920, avem următoarele date: 1043 locuitori; 116 copii şcolari; 2 posturi de învăţători vacante; salariul unui învăţător era de 800 de coroane; 2 săli de clasă; o locuinţă pentru învăţător. În anul 1922 Eugenia Marcu avea 73 de elevi[570].

Din aceste date rezultă o creştere a populaţiei, dar se remarcă mai ales sporul semnificativ al copiilor ce frecventau şcoala. Astfel se explică necesitatea înfiinţării a două noi posturi de învăţător la Sarmizegetusa. Şcoala era susţinută de către obştea satului şi aparţinea Comitetului Bisericesc.

După anul 1922 şcoala a funcţionat în aceeaşi clădire şi avem cunoscute următoarele date[571]:

- 1924-1926 Popescu Dumitru, cu 91 de elevi
- 1926-1927 Popescu Dumitru, cu 110 elevi
- 1928-1929 Ion Cimponerul, cu 90 de elevi
- 1929-1930 Ion Cimponerul şi Botea Eugenia
- 1930-1941 Gheorghe Crişan, 91 de elevi
- 1941-1944 Veronica Crişan

Sistemul de învăţământ era organizat pe două cicluri, cel primar şi cel gimnazial. În anul 1941 clasele V-VIII au fost mutate în actuala clădire a casei parohiale.

---

[569] Vulea 2009, p. 202; Dobrei 2012, p. 22-25.
[570] Documente, Revizoratul şcolar al judeţului Hunedoara, 1919, Dosar 4.
[571] Documente, Revizoratul şcolar al judeţului Hunedoara, 1919, Dosar 4.

Şcoala din Sarmizegetusa

Din anul 1952 îşi va schimba din nou sediul, în clădirea muzeului de acum, unde va funcționa până în anul 1968, atunci când se va realiza transferul copiilor în clădirea în care funcționează şi în prezent. Clasele I-IV se vor muta în noul sediu doar în anul 1969, vechiul local urmând a fi amenajat pentru formația P. S. I.

Din documentele aflate în arhiva şcolii rezultă următoarele date privind numărul elevilor după anul 1944[572]:

- 1944, 137 elevi
- 1945-1946, 112 elevi
- 1947-1948, 194 elevi
- 1957, 210 elevi
- 1960, 249 elevi
- 1965, 292 elevi
- 1970, 270 elevi
- 1980, 233 elevi
- 1985, 126 elevi
- 1988, 105 elevi

Autorită ile comuniste au organizat pentru data de 1 octombrie 1948 o adunare a clerului greco-catolic, răspândind tirea că întrunirea va fi prezidată la Cluj de episcopul Iuliu Hossu. Acesta însă a reu it să trimită în data de 30 septembrie o circulară prin care anun a excomunicarea *latae sententiae* a celor

[572] Documente, Arhiva Şcolii Generale din Sarmizegetusa.

care vor participa la adunarea de trecere la Biserica Ortodoxă Română[1]. La adunare a participat un singur protopop unit, Traian Belaţcu, protopop de Ţichindeal, şi 37 de preoţi de mir, dintre care doi au refuzat să semneze proclamaţia de trecere la BOR[2]. În zilele de 27-29 octombrie 1948 au fost arestaţi toţi cei şase episcopi greco-catolici din România, inclusiv Vasile Aftenie şi Iuliu Hossu, şi duşi mai întâi la vila patriarhală de Dragoslavele-Muscel[3], unde au fost vizitaţi de mai multe ori de patriarhul Justinian, apoi la Mănăstirea Căldăruşani şi, în cele din urmă, despărţiţi, în arestul Ministerului de Interne şi la închisoarea Văcăreşti[4]. La 8 noiembrie 1948 a fost publicat în Monitorul Oficial decretul prin care a fost demis şi Iuliu Hossu, ultimul episcop greco-catolic aflat încă formal în funcţie (deşi arestat cu zece zile înainte). Apoi pe 1 decembrie 1948 Înaltul Prezidiu al Marii Adunări Naţionale a emis decretul 358/ 1948 care a stabilit încetarea cultului greco-catolic şi exproprierea tuturor bunurilor acestuia[5].

În noile condiţii politice situaţia confesională de la Sarmizegetusa şi satele din jur va cunoaşte modificări dramatice. Chiar dacă recensămintele de după 1930 până în 1992 nu vor mai reflecta acest aspect, probabil mai puţin plăcut autorităţilor comuniste de orientare atee, în mod clar populaţia a devenit peste noapte ortodoxă. Astfel încât după evenimentele din 1989, chiar dacă se va reveni la cultul greco-catolic, cei care să-şi mai amintească ceva erau prea puţini, răul a fost făcut şi va rămâne iremediabil. Or, trecerea la această religie a asigurat Sarmizegetusei, Ţării Haţegului sau unor părţi importante din Transilvania accesul la cultură şi civilizaţie. Oricum, la recensământul din 1992 la o populaţie de 715 locuitori, 691 se declarau ortodocşi, 1 greco-catolic, 1 reformat şi 9 romano-catolici. Iar în 2002, pe fondul unei scăderi a populaţiei, nu mai exista nici un sătean de religie unită[6].

Biserica a fost reparată în anii 1937, 1968 şi 2007-2008[7]. Din anul 1940 biserica ortodoxă va deveni filie aparţinătoare de Haţeg, în care au servit preoţi precum Teodor Medrea (1948-1965) sau Roman Medrea (1965-1973)[8].

---

[1] *Circulara episcopului Iuliu Hossu din 30 septembrie 1948*, *apud* http://ro.wikipedia.org/wiki/Biserica_RomC3A2nC483_UnitC483_cu_Roma,_Greco-CatolicC483#cite_note-5.

[2] Al. Mircea, P. Câmaţiu, M. Todericiu, *Adunarea de la Cluj*, în *Biserica Română Unită - 250 de ani de existenţă*, Madrid 1952, apud http://ro.wikipedia.org/wiki/Biserica_RomC3A2nC483_UnitC483_cu_Roma,_Greco-CatolicC483#cite_note-5.

[3] M. Ştirban, *Din istoria Bisericii Române Unite (1945-1989)*, Satu Mare, 2000, *apud* http://ro.wikipedia.org/wiki/Biserica_RomC3A2nC483_UnitC483_cu_Roma,_Greco-CatolicC483#cite_note-5.

[4] Al. Mircea, P. Câmaţiu, M. Todericiu, *Arestarea şi întemniţarea episcopilor unişi, în Biserica Română Unită - 250 de ani de existenţă*, Madrid 1952, *apud* http://ro.wikipedia.org/wiki/Biserica_RomC3A2nC483_UnitC483_cu_Roma,_Greco-CatolicC483#cite_note-5.

[5] Al. Mircea, P. Câmaţiu, M. Todericiu, *Desfiinţarea oficială a Bisericii Unite, în Biserica Română Unită - 250 de ani de existenţă*, Madrid 1952, *apud* http://ro.wikipedia.org/wiki/Biserica_RomC3A2nC483_UnitC483_cu_Roma,_Greco-CatolicC483#cite_note-5.

[6] V. E. Árpád, *Hunyad megye településeinek felekezeti adatai 1850-2002*, p. 82, *apud* http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002.htm.

[7] Dobrei 2011, p. 169.

[8] Dobrei 2012, p. 22-25.

Se poate observa faptul că după anul 1970 are loc o descreştere treptată a numărului de copii. Un răspuns parțial ar fi acela că o dată cu programul de industrializare comunist are loc mutarea de la sat la oraş, mai ales a populației tinere. Dar acest proces a continuat până în zilele noastre, când s-a ajuns la aproape jumătate din cifrele anului 1988, iar exodul spre urban s-a mai stabilizat într-o oarecare măsură. Completarea răspunsului se regăseşte, probabil, în scăderea natalității în Europa, iar în România cu precădere după Revoluția din anul 1989, precum şi în scăderea nivelului de trai.

Capitolul VI

Aspecte etnografice. Tratarea din punct de vedere etnografic a localității presupune, în mod evident, racordarea la cadrul geografic şi istoric, la care am făcut referire în capitolele precedente. Vom încerca să tratăm diferite aspecte din viața satului cum ar fi: gospodăria țărănească, portul, ocupațiile de bază ale locuitorilor, meşteşugurile, cât şi folclorul local. În zilele noastre multe dintre activitățile tradiționale, port sau folclor au fost uitate sau înlocuite de găselnițele lumii moderne, însă, prin cele ce urmează vom încerca să le reînviem pentru o clipă.

În Țara Haţegului astăzi predomină tipul de aşezare adunat, cu ulițe neregulate, care de obicei dau în drumurile ce leagă satul de restul depresiunii. Aşezările din zona de munte au început să se mute spre vale, iar atunci când dispunerea este pe marginea unei şosele principale, există o tendință de răsfirare de-a lungul acesteia. Gospodăria a fost organizată în baza unor terenuri şi „ocoluri" în funcție de domeniul de activitate, producția de cereale sau zootehnie. Arhitectura în lemn, piatră sau paie a fost înlocuită în mare parte şi mai poate fi întâlnită, eventual, în zona montană. A început să se folosească tot mai mult țigla şi cărămida, dar în jurul Sarmizegetusei se foloseşte mult piatra, întrucât satul acoperă o parte din ruinele oraşului roman[581].

Localitatea Sarmizegetusa este satul reşedință al comunei cu acelaşi nume şi se află aşezat de o parte şi de alta a Pârâului Apa Mică, care o străbate ca un „ax", de la Sud spre Nord.

O bună parte a aşezării de astăzi se suprapune pe jumătatea de Vest a Coloniei Dacica Sarmizegetusa.

După modul în care sunt aşezate şi grupate casele, avem de a face cu un sat adunat, cu case dispuse de o parte şi de alta a drumurilor ce se ramifică din strada principală. O parte din aceste căi de acces se suprapun chiar peste trama stradală romană (cu siguranță cele câteva drumuri paralele, trei sau patru, dezvoltate pe direcția Est-Vest, urmează traiectul unor *decumani* romani; chiar şi o porțiune dintr-un drum cu alinierea Sud-nord, este probabil să suprapună un *cardo* roman).

a. Gospodăria țărănească.

Componența şi evoluția gospodăriilor de la sate a fost determinată de ocupațiile locuitorilor, care şi-au pus amprenta atât asupra funcționalității, cât şi a aspectului acestora. Starea social-economică a oamenilor a reprezentat un motiv important care a dus la schimbarea anexelor din jurul casei. Un alt factor de influență este cel geografic, care se intercondiționează cu tradiția locală.

Materialele cu care s-a construit la început au fost lemnul, paiele şi piatra. Trecerea la noi materiale de construcție a avut ca rezultat o transformare a arhitecturii, dar tot în funcție de nevoile producției locale.

---

[581] Stănculescu et alii 1956, p. 29-30.

Avem de a face cu două tipuri de locuință: cea permanentă, aflată în vatra satului; cea temporară (sălaş), aflată în zona de munte şi condiționată de creşterea animalelor.

b. Arhitectura țărănească din zonă.

Se caracterizează prin faptul că din sec. XVII şi până la începutul sec. XX planul caselor nu s-a schimbat foarte mult şi diferențele apar doar în raport cu starea socială a fiecăruia. De obicei construcțiile vechi din Țara Hațegului, ce durează până la începutul sec. XX, cuprindeau două încăperi, fie o cameră şi o cămară, fie o încăpere şi o tindă. Dar în amândouă cazurile casa avea în față o prispă, care în zonă este cunoscută sub numele de „târnaț”[582].

Construcțiile aveau de obicei o temelie joasă din bolovani de râu, cu pereți din bârne îmbinate la capete, care se întindeau pe toată lungimea acestora şi rămâneau netencuite. Acoperişul era din paie sau şindrilă, pe căpriori de lemn. Intrarea în pod se făcea printr-o deschizătură realizată deasupra „târnațului”. Peste paie se aşezau bucăți de lemn pentru a preveni împrăştierea acestora din cauza vântului. Nu se practicau luminatoare sau coşuri în acoperiş, fumul sobelor din casă era eliminat în pod, de unde se filtra afară prin paie[583].

Pereții aveau o înălțime redusă fiind dominați de acoperiş. Raportul între înălțimea pereților şi a acoperişului în Țara Hațegului era de 1:1,5, dar se putea ajunge până la 1:2. Acoperişul destul de înalt nu ajungea la proporțiile atinse mai spre Nordul Transilvaniei, unde, de exemplu, în Munții Apuseni ajunge la un raport de 1:3. Acest tip de locuințe nu prezintă decorații, tencuială, culori sau crestături[584].

La Sarmizegetusa, de la începutul secolului XX şi până prin anii `40 ai aceluiaşi veac, casele se construiau cu două camere, la care se mai adăuga una de dimensiuni mai mici, cămara, destinată păstrării alimentelor, un pod şi pivnița (beci).

Principalele componente erau: casa de locuit, bucătăria de vară, grajdul pentru animale, şopronul pentru lemne, cotețe pentru găini, etc.

În unele cazuri după dărâmarea caselor din lemn s-a trecut la construirea lor exclusiv din piatră, material de construcție ce se găseşte din abundență, iar mai recent s-a recurs şi la cărămidă.

La tavan se foloseau bârne de dimensiuni mari, placate cu scândură de brad. Şi pentru podea se folosea tot scândura, deşi, în unele cazuri se folosea doar lut galben bine bătut.

Camerele, cu excepția cămării, erau la fel de mari. În prima dintre ele se intra direct din târnaț (tindă), ce flanca pe lungime cele două încăperi. În cea de a doua cameră se intra în unele cazuri direct din tindă, dar de cele mai multe ori se

582 Stănculescu et alii 1956, p. 30.
583 Stănculescu et alii 1956, p. 30.
584 Stănculescu et alii 1956, p. 30.

intra din prima. Uşile se confecţionau din lemn masiv şi erau prevăzute cu mici gemuleţe.
Pentru încălzit, dar şi pentru prepararea hranei, în prima cameră se folosea o sobă din cărămidă (ploatăn).

În cele mai multe cazuri scările constau din blocuri mari de gresie refolosite din oraşul antic, sau din lemn.

Astăzi cele mai multe dintre case sunt construite din cărămidă şi au mai multe camere: cea de zi, sufrageria, dormitoare, baia şi toaleta, bucătărie, cămară, debarale, terase sau balcoane. De asemenea, au apărut şi locuinţele dezvoltate pe mai multe nivele.

În acest caz, la parter erau două încăperi, o bucătărie - „comnie", unde, pe lângă cele necesare preparării hranei, apar şi obiecte de mobilier care pot să o transforme şi în spaţiu de dormit; cel de al doilea spaţiu putea să fie folosit drept cămară de provizii sau pivniţă. La etaj se amenajau alte două camere, una pentru dormit şi o a doua pentru oaspeţi, în care se ţineau hainele de sărbătoare[585].

Materialul de construcţie devine tot mai variat, la fundaţie se foloseşte piatra zidită pentru a putea suporta greutatea ansamblului, la pereţi se foloseşte cărămida, iar acoperişul, în patru ape, este din ţiglă. În zonele mai apropiate de munte, unde lemnul este mai la îndemână, planul construcţiilor păstrează cele două rânduri de încăperi, dar la construcţia etajului se foloseşte material lemnos, în timp ce parterul este din piatră[586].

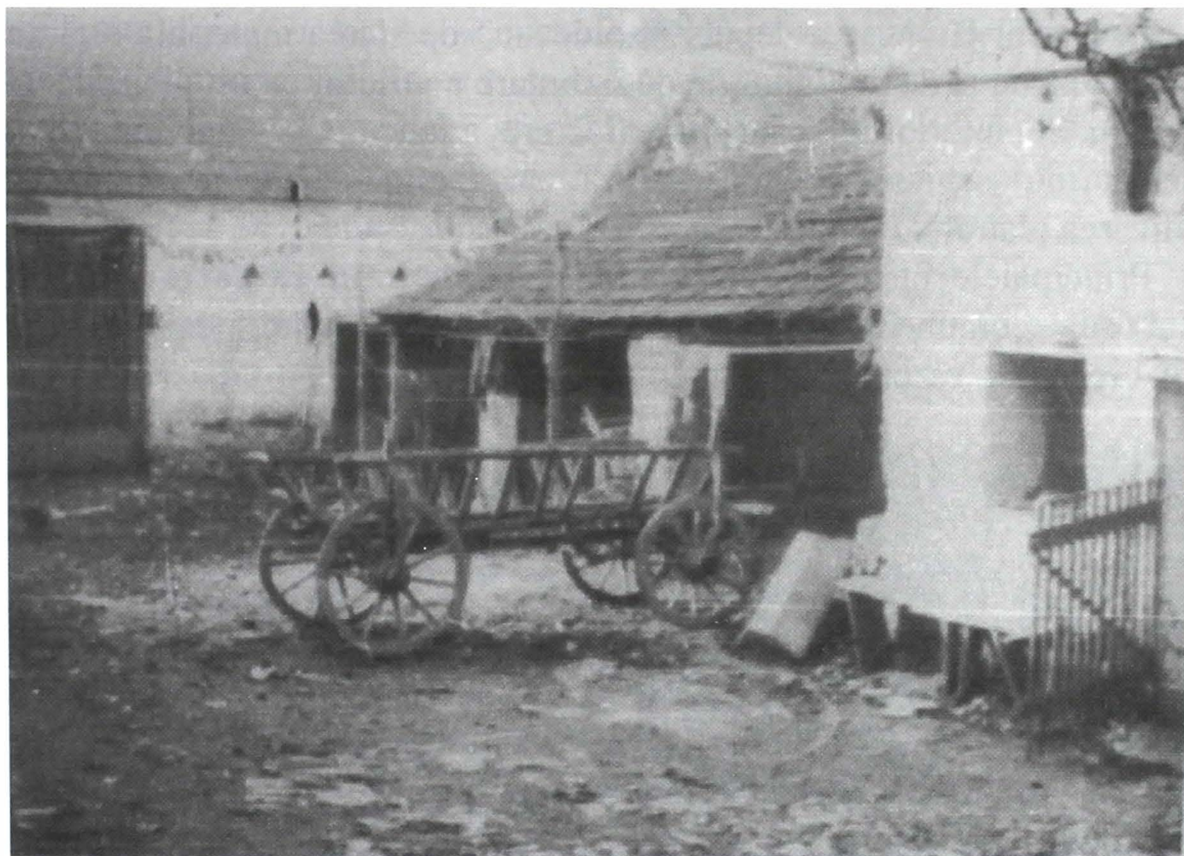
Tipul nou de locuinţă a devenit din ce în ce mai diversificat, încep să se folosească coloane, arcade, etc. Pe ziduri, deasupra intrărilor se confecţionează ornamente din tencuială. De asemenea culorile sunt puse tot mai mult în evidenţă, utilizându-se albul, dar şi variaţia de culori care încearcă să imite arhitectura săsească[587].

Porţile curţilor din zona Haţegului, mai ales la tipul nou de clădire, devin tot mai aspectuoase, se construiesc din zidărie masivă, sunt tencuite, colorate şi decorate cu ornamente din tencuială. Cel mai adesea avem de a face cu poarta cu două intrări, cea mare pentru căruţe şi cea mai mică pentru oameni. În partea de apus a Ţării Haţegului era destul de des întâlnită poarta de lemn cu porumbar. Stâlpii cioplіţi sau traforajele în lemn sunt foarte rar întâlnite. În schimb pe tencuiala caselor apar diferite ornamente: animale, plante, motive geometrice, etc. De obicei acestea se regăsesc pe porţi, zidurile de la stradă, pe grajduri, etc. În ceea ce priveşte casele din tipul nou se remarcă influenţele săseşti, cu porţi masive şi locuinţe din zidărie[588].

---

585 Stănculescu et alii 1956, p. 30.
586 Stănculescu et alii 1956, p. 30-31.
587 Stănculescu et alii 1956, p. 31.
588 Stănculescu et alii 1956, p. 31.

Gospodăria veche avea o curte - „ocol” în jurul căreia erau dispuse casa şi grajdul, care era despărţită de o a doua curte - „ogradă”, în care se depozitau „clăniile” de fân, sau se practica pomicultura, printr-un şopron[589].

Gospodăria

Grajdul era de obicei construit în spatele curţii, în partea dinspre grădină. Era prevăzut cu două încăperi: una destinată păstrării nutreţului; cea de a doua, poiata, locul de adăpost al animalelor.

Şopronul era de obicei construit între grajd şi casă, pe una dintre laturile curţii. Era folosit pentru adăpostirea atelajelor, a uneltelor agricole sau a lemnelor de foc.

Cocina pentru porci şi coteţele pentru găini se construiau separat din lemn sau cărămidă.

Locuinţa temporară din zona montană era construită din lemn de brad, cu bârnele îmbinate în sistem „coadă de rândunică” sau „căţei”. Interiorul era simplu dar ingenios.

În cadrul gospodăriei noi au loc modificări datorate separării funcţiilor părţilor componente. Şopronul despărţea casa de ocolul vitelor, iar în spatele acestuia se amenaja grădina de legume[590].

Cea mai importantă anexă va deveni grajdul. La fel ca şi în cazul casei materialul de construcţie se modifică, lemnul şi paiele sunt înlocuite cu zidărie din cărămidă şi acoperiş de ţiglă. Planul nu cunoaşte modificări majore, doar că în

---

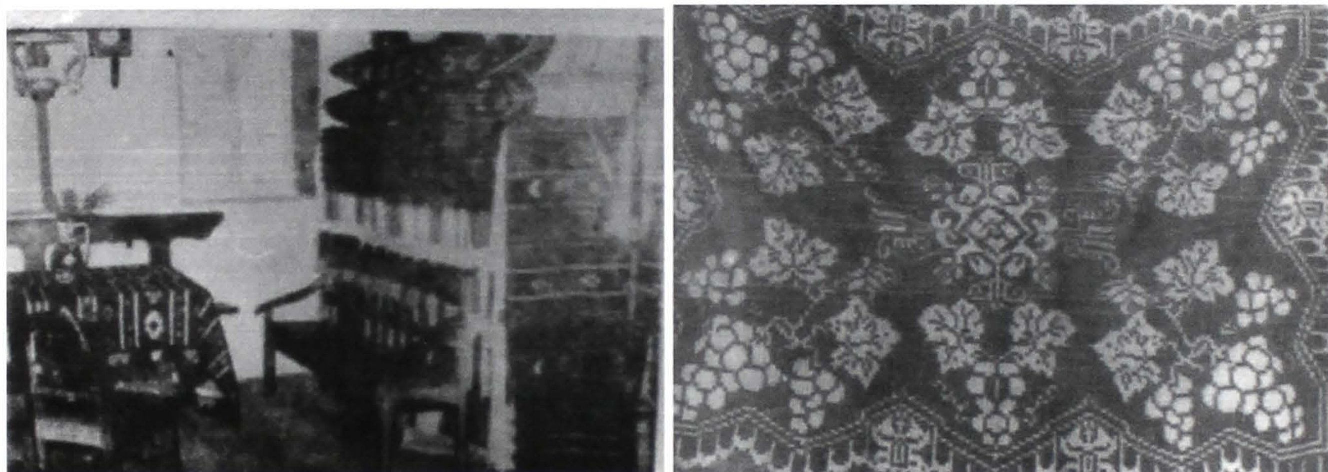
[589] Stănculescu et alii 1956, p. 30.
[590] Stănculescu et alii 1956, p. 30.

unele cazuri podul era folosit pentru păstrarea fânului. Hambarele nu joacă un rol important în zonă, de obicei cerealele se păstrau în casă prin cămări şi în lăzi[591].

c. Interiorul ţărănesc şi organizarea lui.

Interiorul ţărănesc a depins întotdeauna de starea materială a ţăranului, de nevoile acestuia şi de modalităţile de îmbinare a utilului cu esteticul. Deşi până în zilele noastre interiorul a păstrat caractere arhaice, el a evoluat, totuşi, fiind influenţat de schimbările de natură economico-socială, culturală sau de modificarea planului locuinţei.

Principalele elemente ce compuneau interiorul **camerei vechi** (cea mai locuită) sunt comune şi se compuneau din: paturi, laviţe, mese scaune, lada de zestre, credenţul, războiul de ţesut, etc.

Interior cameră veche

Camera nouă (ce era locuită ocazional) era amenajată cu mai mult gust. Aici se găseau două paturi frumos aranjate. Deasupra se puneau pernele clădite două câte două. Peste pat se punea o pricoiţă de lână de culoare albă şi cu dungi negre.

Cămara dispunea de un inventar simplu ce se compunea din: una sau două poliţe şi o ladă în care se păstra făina.

Târnaţul era locul unde se păstrau de obicei lăzile de zestre.

Pivniţa era construită din piatră, de obicei sub „casa nouă" şi folosea la depozitarea cartofilor, merelor, murăturilor, etc.

Locul mobilierului ţărănesc este luat astăzi de mobilierul cumpărat din magazine, fiind diversificat în funcţie de destinaţia camerei ce urmează să o doteze. Televizorul, frigiderul sau maşina de spălat au început să înlocuiască vechiul şi tradiţionalul inventar al caselor de la sate.

[591] Stănculescu et alii 1956, p. 31.

Ocupații de bază.

Agricultura. Săpăturile arheologice au scos la iveală acele *villa rustica*, fermele romane, care atestă practicarea acestei ocupații din antichitate.
Existența unor terenuri fertile şi suprafețele mari ocupate de păşuni au făcut posibilă atât cultura cerealelor cât şi creşterea animalelor. În zonă s-a cultivat grâu, secară, porumb, orz, cartofi, sfeclă furajeră, etc. La un moment dat oamenii din sat se hrăneau cu pâine de secară făcută în gospodăria proprie. În zilele noastre s-a trecut la pâinea din grâu cumpărată de la magazin, prea puțini. aproape deloc, mai sunt cei produc pâinea în casă.
În trecut se ara cu plugul de lemn la o adâncime ce nu depăşea 12 cm. Grăpatul se efectua cu grape confecționate din lemn, dar cu dinți metalici.

Plugul

Semănatul cerealelor se făcea manual. Cartofii încă şi astăzi se mai pun în pământ manual, în cuiburi, dar operația se poate realiza şi mecanic. Şi seceratul se făcea cu mâinile, iar snopii erau clădiți în „clăi” pentru uscare şi păstrare. Apoi, aceştia erau adunați în stoguri, unde erau treierați cu batozele.

Referitor la sistemele de măsurători folosite în agricultură, vom reda câteva unități de măsură întâlnite în regiune:

Măsuri de suprafață: iugărul = 0, 65 ha.

Măsuri de capacitate: merciucul = 15 l; mierța mică = 22 l; mierța mare = 40 l; laitărul = 32 l; vadra = 10 l.

Măsuri de lungime: cotul = 80 cm; pasul de aproximativ 1 m.

Creşterea animalelor. La fel ca şi în cazul culturii plantelor, creşterea animalelor a reprezentat o ocupație tradițională la Sarmizegetusa. Păşunile întinse aflate în zona submontană şi în zona alpină i-au determinat pe locuitorii satului să facă din zootehnie o sursă de întreținere care nu era de neglijat şi cu o oarecare

pondere în viaţa economică a comunei la un moment dat. În zilele noastre, însă, schimbările cunoscute de lumea satului fac ca această îndeletnicire tradiţională să se restrângă de la un an la altul şi să se adapteze la stilul modern de viaţă.

De-a lungul timpului ţăranii din zonă s-au ocupat cu: creşterea oilor, a cornutelor mari, cabalinelor, porcinelor, a păsărilor de curte.

În trecut oile se regăseau aproape pe lângă fiecare casă, datorită foloaselor multiple care se pot trage de pe urma lor: lapte, carne, lână, etc. Astăzi doar în câteva gospodării se mai cresc.

Oieritul

Creşterea bovinelor a beneficiat de întinsele islazuri din vatra satului dar şi de păşunile din zona de munte. Dar şi numărul acestora a scăzut şi scade în continuare, atât din cauza faptului că astăzi vitele nu mai joacă rolul pe care l-au avut mai demult în agricultură, dar şi datorită politicilor promovate de Uniunea Europeană.

Până în urmă cu câţiva ani caprele, la fel ca şi oile, erau nelipsite din ograda oamenilor, întrucât erau uşor de crescut şi de întreţinut. Laptele lor era la mare căutare în sanatoriile specializate în boli de plămâni. Astăzi numărul lor s-a diminuat drastic. Încă nu au dispărut în totalitate, dar în ritmul actual probabil că acest lucru se va întâmpla cât de curând.

Porcinele se regăsesc, încă, în cea mai mare parte a gospodăriilor oamenilor. Rasa cel mai des întâlnită este Bazna.

Castrarea calului

Pomicultura. Pomicultura a ocupat şi mai ocupă o pondere importantă între ocupaţiile de bază ale localnicilor, fiind favorizată de condiţiile pedo-climatice favorabile anumitor specii de pomi fructiferi. Însă este foarte posibil ca repercusiunile politicii comunitare să se poată vedea şi în acest domeniu în anii care vor veni.

Speciile care s-au cultivat şi se mai cultivă şi astăzi sunt: prunul, mărul, părul, nucul şi ceva mai puţin piersicul, caisul sau gutuiul.

În primul rând prunele, dar şi merele, sunt valorificate de cele câteva cazane de producere a băuturilor spirtoase, cum este ţuica, de pe raza localităţii.

Suprafaţa ocupată de livezi la nivelul localităţii se ridică la cifra de 184 ha. Viţa de vie regăseşte în multe dintre case. În trecut se atârnau la streaşina caselor, astăzi se folosesc şi ţevi metalice pentru susţinere. Vinul obţinut nu este de calitate, din cauza coacerii strugurilor destul de întârziate (recoltarea se face spre sfârşitul lunii Octombrie) şi nu aşa cum ar trebui, este chiar acrişor.

Ocupaţii secundare. Dintre acestea se pot aminti vânătoarea, pescuitul şi albinăritul.

Vânătoarea a fost la un moment dat un mijloc de subzistenţă, astăzi a devenit un sport atractiv şi interesant. La nivelul Sarmizegetusei se poate vorbi de o tradiţie multimilenară, prezenţa oaselor de vânat pe cuprinsul oraşului roman de odinioară ne îndreptăţesc să facem astfel de afirmaţii. Animalele des întâlnite sunt: ursul (nu este vorba de ursul carpatin, ci de o specie de talie mică, care mai ales iarna poate coborî în căutarea hranei chiar şi în vatra satului, este vorba despre ursul furnicar), căpriorul, mistreţul, lupul, vulpea, jderul, iepurele, potârnichea, fazanul, etc. Datorită restrângerii habitatului lor natural, adesea aceste animale pot fi văzute chiar şi pe marginea şoselelor circulate de maşinile secolului XXI.

De-a lungul timpului s-a practicat atât vânătoarea pasivă cu ajutorul curselor, cât şi cea activă, cu arma de vânătoare şi câinele.

Şi pescuitul a reprezentat o formă de obţinere a hranei, care astăzi a devenit mai degrabă un sport frumos, care oferă clipe de destindere. În apele din

împrejurimi se poate prinde păstrăv, clean, mreană. Astăzi pe teritoriul comunei câțiva întreprinzători au pus bazele unor crescătorii de peşte, în care se regăseşte, în primul rând păstrăvul.

Albinăritul este o ocupație de mare şi veche tradiție. Deşi astăzi nu mai joacă un rol important, în trecut şi apicultura s-a numărat printre ocupațiile localnicilor.
S-au practicat metode destul de înapoiate de-a lungul timpului. Atunci când se hotăra adunarea mierii, de obicei toamna, se distrugeau stupii şi se omorau albinele. Astăzi s-a renunțat la astfel de procedee distructive, dar numai câțiva apicultori se mai îndeletnicesc cu această nobilă ocupație, iar numărul familiilor de albine este în continuă scădere.

Albinăritul

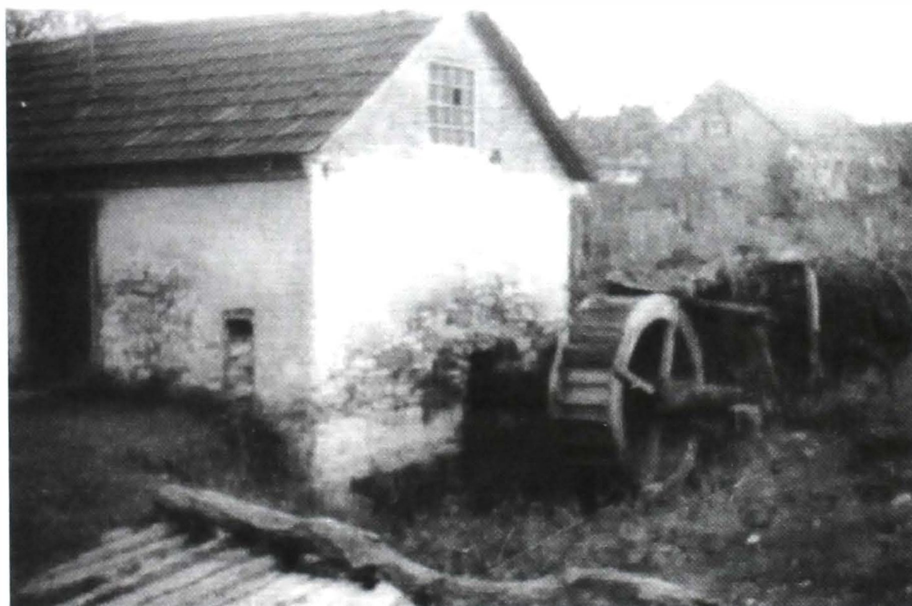
Industria şi meşteşugurile. În trecut obținerea varului a reprezentat o importantă sursă de câştig. Din păcate această „industrie" a reprezentat una din principalele cauze ale distrugerii fostei capitale provinciale, întrucât marmura omniprezentă la construcția coloniei romane a fost una din materiile prime de bază. Coloane, frumoasele capiteluri corintice, statui şi mai ales neprețuitele inscripții, pe care s-a scris o parte importantă a istoriei oraşului dar şi a provinciei, au dispărut în numeroasele cuptoare, care se pare că au funcționat până târziu în secolul XX.

Aceste cuptoare erau de fapt nişte simple gropi în care se ardea marmura, care adusă la o anumită temperatură era transformată în var. Produsul obţinut se vindea apoi cu mierţa. O astfel de instalaţie a funcţionat chiar în centrul curţii forului, unde s-a beneficiat de prezenţa masivă a materiei prime prezente în porticele ce înconjurau pe trei părţi forul, pavajul şi toate statuile din zonă, parţial descoperite în timpul săpăturilor arheologice. Din păcate stadiul avansat de calcinare nu a mai permis citirea inscripţiilor.

Astăzi această ocupaţie şi-a pierdut din importanţă, dar va rămâne o amintire neplăcută şi o pată pe seama localnicilor care au adus grave ştirbiri memoriei trecutului.

Morăritul are la Sarmizegetusa o veche tradiţie. În cadrul descoperirilor arheologice abundă pietrele de moară manuale. De asemenea, în apropierea amfiteatrului a existat o clădire în care a funcţionat o moară sau printre anexele acesteia a existat o astfel de instalaţie. În acest caz avem de a face cu pietre de dimensiuni mari, care au fost acţionate prin forţa apei.

După evul mediu, cultivarea cerealelor pe suprafeţe tot mai întinse, a adus după sine necesitatea construirii unor mori care să satisfacă nevoia de făină a localnicilor. Beneficiind şi de cele câteva râuri care brăzdează satul, s-au construit mori de apă.

Moară

Documentele atestă existenţa lor încă din sec XVII-lea, când funcţionau patru mori. Referindu-ne la tipul de mori, acestea se încadrează în categoria instalaţiilor cu roată, care era acţionată de apa ce curgea de pe un jgheab pe nişte palete. Astfel se acţiona atât roata cât şi întreg angrenajul din interior. Cu timpul motorul electric a dus la dispariţia lor totală.

La Sarmizegetusa a existat un complex industrial format din teasc pentru ulei, moară pentru apă şi dărăcitor pentru lână. Teascul folosea pene (plan

înclinat) şi pârghiile ca sistem de funcţionare[592]. Dărăcitorul era acţionat tot hidraulic de apa care cădea în aducţiunea superioară.

Fierăria (covăcia) s-a născut din nevoia de a confecţiona uneltele sau diverse alte lucruri necesare într-o gospodărie. Astăzi acest meşteşug, foarte răspândit nu cu foarte mulţi ani în urmă, a dispărut aproape în totalitate[593]. De obicei un astfel de atelier avea în dotare „foale" care sufla aerul în cărbunii folosiţi la diverse lucrări, polizor, numeroase ciocane pentru diverse întrebuinţări, dornuri, etc. O piesă importantă şi separată de fierărie era jugul, o instalaţie din bârne de lemn folosită pentru a imobiliza animalele în timpul potcovirii. Dar covacii nu se ocupau doar cu îngrijirea copitelor animalelor, ci şi de ascuţirea cuţitelor de plug, a uneltelor în general, iar o dată cu apariţia utilajelor moderne, cum sunt tractoarele, au început să se ocupe şi de lucrări mai complexe.

Fierăria (covăcia)

Şi femeile îşi aveau propriile meşteşuguri casnice în cadrul gospodăriei. Lâna şi prelucrarea acesteia a reprezentat dintotdeauna o ocupaţie importantă pentru oameni, întrucât a fost o materie primă de bază pentru confecţionarea hainelor. După ce oile erau tunse, lâna trebuia supusă la o serie de operaţii cum ar fi spălatul, scărmănatul (cu ajutorul dărăcitorului), torsul, răşchiatul, vopsitul şi ţesutul. În lunile de iarnă femeile începeau să toarcă, chiar şi în timpul deplasărilor sau în timp ce discutau aveau furca de tors asupra lor. De altfel, flăcăii ofereau furci de tors celor pe care le socoteau alesele inimii, care erau o adevărată dantelărie în lemn. Apoi se trecea la războiul de ţesut pentru a crea lucrurile frumoase pe care, din păcate, astăzi le mai putem vedea de cele mai multe ori doar în muzee.

---

[592] Informaţie Ion Hibais.

[593] Până în urmă cu 15-20 de ani în satele din Ţara Haţegului existau cel puţin câte un fierar sau covaci. O dată cu dispariţia unei generaţii, a dispărut şi acest străvechi meşteşug.

După ce se recolta cânepa, aceasta se lega în mănuşi (buchete), care se puneau în topile (gropi aflate la marginea râului) unde se ținea timp de trei săptămâni. După ce se desprindea partea ierboasă de cea lemnoasă, urma uscarea, apoi partea lemnoasă se zdrobea cu ajutorul mieliței. Partea ierboasă, numită fuior, se pieptăna, se torcea, se urzea, se răşchia, se năvădea, iar în final se țesea la războiul de țesut.

Portul popular. Alături de celelalte elemente din viața satului costumul tradițional reprezintă un element de bază al culturii materiale şi spirituale al unui popor. Evoluția portului a fost condiționată istoric, de diversificarea ocupațiilor, de starea socială, de influențele zonelor învecinate, dar şi de pătrunderea modernității în cadrul acestei lumi destul de conservatoare.

Modul de a te îmbrăca constituie o componentă de bază a modului de trai. La fel ca şi în alte cazuri şi aici utilul se îmbină cu frumosul.
Pentru oamenii din satul Sarmizegetusa costumul a constituit din totdeauna atât veştmântul obligatoriu, cât şi mijlocul prin care țăranul şi-a afirmat demnitatea şi propria personalitate. Dar portul popular a servit şi ca un mijloc de delimitare între vârste, sexe şi chiar ocupații.

Ca o caracteristică locală asupra costumației din zona Sarmizegetusa, se remarcă influențele bănățene, care se pot observa şi în muzică şi chiar în limbaj.
Pentru a reliefa schimbările petrecute de-a lungul timpului, vom încerca să tratăm pe scurt portul bărbătesc şi femeiesc pe generații.

Portul feminin (la femei vârstnice). Ca şi în celelalte localități din Țara Hațegului nota dominantă a costumației este dată de vestimentația feminină, care ni se pare mai semnificativă. O dovadă a influențelor bănățene o constituie **opregul**, țesut din fire de diferite culori, se purta în partea din față, sau din spate, peste cămaşă, de la brâu în jos. Uneori opregul care se purta în partea din spate, se putea înlocui cu o catrință țesută din lână, cu motive geometrice. Pe cap se purta o **ceaptă**.
O altă parte componentă a costumului era **ciupeagul** (o ie), peste care se purta un pieptar împodobit cu motive florale. Pe timp de iarnă pe cap se purta un **chischineu** (un batic mai gros). În picioare se purtau opinci din piele, legate cu curele. În jurul anului 1900 predomina culoarea roşie în portul popular, după care negrul a devenit culoarea preferată.

Vestimentația femeilor şi a fetelor se deosebeşte într-o oarecare măsură de cea a femeilor mai în vârstă. Ca părți componente se pot aminti ciupeagul cusut cu tablă la mânecă, poalele cu dantelă, ceapta cusută cu mărgele. În picioare se purtau opinci, iar mai târziu sandale din piele. În zilele de sărbătoare îşi puneau la gât şi câte o salbă cu bănuți de argint[594].

Portul la bărbații vârstnici. Pe timpul verii se purtau cămaşă şi izmene țesute din cânepă. Iarna peste cămaşă se purta un pieptar, iar peste acesta, atunci

[594] Informație Anița Oproni.

când se ieşea afară, se îmbrăca şi o şubă mai groasă. În zilele de sărbătoare se purta un cojoc lung din piele de miel. Pe cap se purta o căciulă, iar vara o pălărie neagră. În picioare se purtau opinci cu **obele**. În cazul în care plecau de acasă pentru mai multe zile, atât femeile cât şi bărbații purtau căciulă (glugă), folosită atât ca acoperitoare pentru cap, dar şi ca sac pentru merinde.

Costumul bărbaților şi a feciorilor se compunea din cămaşă brodată la gât şi la mâneci, izmene din cânepă, care erau legate sub genunchi cu o curea şi **brecire**[595] cu care se încingeau peste cămaşă. Se mai putea purta şi o vestă din postav negru. Se acopereau pe cap cu o pălărie neagră. În picioare se încălțau cu **ştrinfi** (ciorapi) bărbăteşti şi bocanci[596].

Elemente tradiționale şi noi în portul popular actual. Vechia vestimentație de la Sarmizegetusa sub influența unor factori, dintre care câțiva am amintit şi noi mai sus, s-a modificat într-o oarecare măsură. Componente autentice se mai regăsesc doar în cazul portului bătrânesc, iar costumele descrise mai sus sunt specifice până prin deceniul cinci al secolului XX.

Astăzi doar fotografiile şi muzeele vor rămâne mărturie pentru portul arhaic, întrucât lumea satului sub presiunea modernității prezintă tendința de a se îmbrăca şi a se purta la fel ca şi „orăşenii”.

Astfel se explică motivul pentru care tinerii şi copii mai îmbracă portul popular numai cu ocazia unor manifestări culturale. Dacă în urmă cu aproximativ 20 de ani bătrânii mai puteau fi văzuți mergând pe ulițele satului, cel puțin Duminica unde luau parte la slujba religioasă, în costum național, o dată cu dispariția lor s-a încheiat o etapă, un stil de viață, o lume şi un univers care ne individualiza şi ne reprezenta în cultura europeană.

Folclor, obiceiuri, cultura spirituală. Obiceiuri la naştere. Ca şi în zilele noastre şi în trecut femeia însărcinată era supusă unor interdicții, pentru a o păzi de urmări neplăcute. Înainte de naştere, printr-o consultare cu familia, se alegea moaşa (de obicei una dintre mătuşile ce urma să se nască sau una dintre prietenele viitoarei mame).

Conform tradiției moaşa trebuia să asiste la naştere, să taie ombilicul şi să facă întâia scaldă (baie) a copilului. Ea era prima care aducea cu **spenea** (coşul)[597] câteva daruri, care constau în mâncare şi băutură. Naşii copilului în majoritatea cazurilor rămâneau tot cei ai familiei.

Ca ultim ritual în cadrul obiceiurilor legate de naştere, era petrecerea dată cu prilejul botezului, prilej cu care erau invitate rudele apropiate ale familiei.
Obiceiul de nuntă. În viața fiecărui om există trei mari şi importante momente: naşterea, căsătoria şi moartea. Dintre acestea cel mai vesel eveniment şi la care individul poate participa efectiv, este nunta. La Sarmizegetusa acest important moment reuşeşte să îmbine într-un mod armonios tradiționalul cu modernul. Însă

[595] În satele din Țara Haţegului se mai foloseşte şi termenul de brăcinar.
[596] R. Vuia, *Portul popular din Țara Haţegului*, Bucureşti, 1972, p. 35.
[597] În zonă se mai foloseşte şi termenul de corfă.

până la nuntă se desfăşoară mai multe etape, pe care vom încerca să le redăm în cele ce urmează.

Pețitul (tocmeala) era o cerere formală în căsătorie a fetei. Au existat momente în care unirea celor doi tineri se încheia în funcție de situația materială a familiilor în primul rând, în timp ce sentimentele sau dragostea contau prea puțin. În momentul propriu-zis al cererii avea loc un dialog între părinții băiatului şi cei ai fetei, de obicei se recurgea la formula „Oameni buni, am venit la Dumneavoastră pentru că am auzit că aveți o fată frumoasă şi noi avem un fecior cuminte, ar fi bine să-i împerechem. Vedem că tinerii se plac, deci vă rugăm să vă spuneți părerea."

Din partea părinților fetei se dădea un răspuns afirmativ sau negativ. Iată formularea unui răspuns negativ „Fata noastră nu este gata de măritat, nu că nu ne place feciorul, dar fata e hotărâtă să mai aştepte puțin. Totuşi, pentru că ați venit la noi, să bem un pahar de țuică."

Credința (logodna) constituia o altă fază premergătoare nunții şi avea rolul de a întări tocmeala. Atunci când familiile se răzgândeau, credința nu mai avea loc. Se desfăşura sub forma unei mese, la care erau invitate rudele apropiate ale băiatului şi ale fetei. Cu această ocazie se fixa data nunții, de asemenea se desemnau doi **otfeli** (doi băieți, de obicei prieteni ai mirelui, care deschideau alaiul de nuntă şi îmbie cu băutură pe toți cei întâlniți în drum).

Invitația la nuntă era făcută de cei doi otfeli, care purtau în mână o ploscă împodobită cu batiste de diferite culori. Ei se adresau verbal cu următoarea formulă:

Bună sara în casă
Am venit cu o veste frumoasă
Neamul Dumneavoastră acel băiat (i se dă numele)
Vă invită cu mult drag
Să participați la nunta lui
Din ploscă țuică să gustați
Şi răspunsul pe loc să ni-l dați.

Cu o săptămână înainte începeau pregătirile pentru nuntă la casa viitorului mire. Cei invitați se prezentau în ziua şi la ora fixată la casa mirelui, respectiv la casa miresei. Odată dat semnalul de începere, neamurile mirelui plecau însoțite de muzică spre casa naşilor. Muzicanții cântau melodii vesele, iar un grup de băieți ce poartă în mâini sticle cu țuică se prindeau într-o horă asemănătoare unei sârbe şi strigau:

Duce-ma-şi pe aici în sus
Nu ştiu mândra fi-so dus
Duce-ma-şi pe-aci la vale
Nu ştiu mândra, iese-n cale.

Nuntaşii după ce îi scoteau pe naşi din casă se îndreptau spre casa mirelui. Naşii intrau în casa mirelui, iar după puțin timp ieşeau cu acesta de mână. Pe acordurile unui cântec de marş întreg alaiul se îndrepta spre casa miresei.

Rudele miresei aşteptau cu poarta închisă. Neamurile mirelui erau supuse unei încercări, care consta în a lovi un vas ceramic plin cu cenuşă şi atârnat în cel mai înalt pom din apropiere. Numai după spargerea vasului, ce simboliza cucerirea definitivă a miresei, poarta se deschidea şi nuntaşii intrau în curtea miresei. Otfelul din partea mirelui se adresa cu următoarele cuvinte:

Azi dimineață de când m-am sculat
Cu rouă pe ochi m-am spălat
Şi pe cai am încălecat
Am plecat la vânătoare
Să vânăm o căprioară frumoasă
Pe care o găsim la dumneavoastră acasă
I-am adus un mire frumos
Cu care să trăiască fericiți şi sănătoşi.

Tinerii din alai răspund astfel:

Ia-ți mireasă ziua bună
De la tată de la mumă
De la frați de la surori
De la grădina cu flori.

Apoi muzicanții interpretau câteva melodii de joc în timp ce naşul şi otfelii intrau în casă, iar naşa şi mirele rămâneau afară în aşteptare. După o vreme se cânta o melodie de jale, moment în care din casă ieşeau otfelii urmați de naş, care aducea de mână mireasa.

Ieşirea miresei stârnea multă curiozitate. Naşul şi mireasa se îndreptau spre mire, iar cei doi tineri se sărutau. După un cuvânt de rămas bun rostit de unul dintre otfeli, alaiul nunții se îndrepta spre biserică, unde avea loc cununia religioasă. De la biserică mirii veneau ținându-se de mână, cu naşii în urma lor. Se trecea pe la casa naşilor pentru a lua **cinstea** (daruri ce constau în mâncare şi băutură). Apoi alaiul se îndrepta spre casa mirelui, unde se juca o horă, care simboliza **învelitul miresei**. Apoi urma ospățul, masa propriu-zisă.

A doua zi se organiza o masă numită **cale primară**, prin care se confirma reuşita căsătoriei.

Obiceiuri legate de moarte. Scalda mortului se făcea de către prietenii acestuia, după care decedatul se aşeza în sicriu. Începând cu prima seară se organiza la casa îndoliată priveghiul, la care participau rudele şi consătenii.

În ziua a treia are loc înmormântarea. După o slujbă religioasă sicriul era scos din curte. Înainte de plecarea spre cimitir se lua un ultim „rămas bun” prin cuvintele preotului. Decedatul era urcat în carul mortuar. Până în urmă cu câțiva zeci de ani un grup de femei în vârstă boceau în urma sicriului. Iată textul unui astfel de bocet:

Vai tu moarte urâcioasă
Ce căutaşi la astă casă
La acest tânăr bărbat
N-ai găsit bătrâni prin sat
Vai dragule om bărbat
Ce stai aşa supărat
Râde dragă şi grăieşte
Cu soția mai vorbeşte
De când te-ai pus în pat
Că mult tare te-a căutat
Dar tu eşti gata plecat
Şi noi dragă am venit
Când de veste am auzit
Şi-am venit să te cântăm
Ce faci? să te `ntrebăm
Veni moartea azi dimineață
Şi veni pe neaşteptate
Ți te luă de lângă gloate
Nu te lăsă să trăieşti
Pe lume să viețuieşti
Cu cei dragi să te-ntâlneşti
Vai dragule om frumos
Hai dragule acuma jos
Nu te duce în mormânt
Că pământu-i mohorât
Vai dragule te-aş ruga
În pământ nu te băga
Soția să o priveşti
Că e păcat s-o părăseşti
Că pe lume cât ai trăit
Toate bune le-ai făcut
Şi acuma le laşi pe toate
Şi te duci, te duci la moarte
Vai dragule und` te băgaşi
Lăsaşi multă jale-n sat

C-ai fost tânăr şi bărbat[598].

La întoarcerea de la cimitir participanții la marşul funebru erau invitați la pomană, prilej cu care se mânca şi se bea în amintirea celui trecut în neființă.

Ritul redat mai sus se referă la oamenii căsătoriți, în rândurile ce urmează vom prezenta obiceiul de înmormântare în cazul unor tineri necăsătoriți. În acest caz, pe lângă ceremoniile obişnuite un loc special îl ocupa aducerea, împodobirea, cântecul şi ridicarea bradului la mormânt. Bradul urma să țină loc de soț, respectiv soție, celor decedați.

În ziua în care era prevăzută înmormântarea un grup impar format din bărbați (11, 13, 15 sau 17) se deplasau la munte pentru a aduce bradul. Dacă era posibil se alegea unul la care lungimea în metrii să se potrivească cu vârsta celui care a murit.

Conform ritualului bradul trebuia tăiat din şapte lovituri de secure. După ce era curățat de cetină, se transporta pe umeri de către grupul de bărbați. În timpul repaosului bradul se ținea pe genunchi, fără a se lăsa pe pământ. Cei ce aduceau bradul intonau un cântec de jale la intrarea în sat:

Brad încetinat
De unde ai tunat
Dintr-un vârf de munte
Cu vârfu` nainte
Brad încetinat
Cin` te-a blestemat
Ca să fi tăiat
Şi în sat tunat
La tânăr băiat
De nouă voinici
Toți au dat o dată
Şi te-am pus la vatră
Brad încetinat
Fire-ai fost uscat
Să nu tuni în sat
Tânăr fecioraş
Iute te-nsuraşi
Ce nevastă-ți luaşi
Nevastă de brad
De cin-ți-o fost drag
Dar nu-i cu mărgele
I-adusă cu jele
Cu cetina-i verde

[598] Culeasă de la Petrescu Lucreția în anul 1988, din Sarmizegetusa.

Dar nu-i dintre fete
`Nalte şi frumoase
Dar nu intră-n casă
Şi nici nu vorbeşte
Măicuța o jeleşte
Că tu eşti din lemn
Pusă-n sat de semn
Casă mohorâtă
Inimă zdrobită
Mireasă, mireasă
Tu mă iei de acasă
Nu mă duci pe munte
Unde-s florile mărunte
Şi mă iei de mână
Mă bagi în țărână
Brad încetinat
Tu te-i ofili
Eu o-i putrezi
Ca tine tot n-oi fi
Tu te vei usca
Şi iar te-or tăia
Te aduc `napoi
La punte la noi.

În trei dimineți un grup de femei se deplasează la brad şi cântă următoarele versuri:

Copile, copile
Noi iar am venit
Că nu ne-a tihnit
Cum te-ai odihnit
Aici în mormânt
Pământe, pământe
Te-am ruga fierbinte
De-ai avea vreo cheie
Mormântul descheie
Ca să-l mai vedem
Şi să-l întrebăm
Cum s-a hodinit
În negru pământ[599].

[599] Culeasă de la Petrescu Lucreția, Sarmizegetusa.

Ajuns acasă bradul era împodobit, iar în vârf i se punea un clopoțel şi o bucată de pânză roşie.

După ceremonialul religios, identic cu cel pentru oamenii căsătoriți, bradul se transporta pe umeri până la cimitir, unde era ridicat la căpătâiul celui mort.

Obiceiuri ocazionale. Cu ocazia sărbătorilor de iarnă la Sarmizegetusa se desfăşoară o serie de tradiții, parte din ele urmând a fi descrise în cele ce urmează.

Colindul este un obicei străvechi, care se laicizează tot mai mult. Băieții satului se împărțeau în mai multe grupuri de colindători în funcție de vârstă. În seara de Ajun ei porneau la colindat. De regulă se colinda pe două voci. După ce se rosteau câteva versuri la uşa casei, copii erau primiți înăuntru, unde îşi termină colindul. Iată un astfel de exemplu:

Ieşi cerbu-n Dealu` Mare
Şi strigă în falǎ mare
Că frică de nimeni n-are
Făr' de-un mire tinerel.
Mire cân-dauzere
Mâna pă puşcă punere
Sus la munte că ieşeră
La vârfuşoru' munților
La crucile brazilor
Sub un spine înflurit
Găsii, cerbul adormit
Adormit ori ajumit
Cam cu fața la pământ.
Cerb din somn să pomenere
Şi din gură aşa grăiere:
Dar tu mire ce-ai gândit
Când la mine ai venit?
Că la mine n-o venit
Un mirean de pe pământ
În luptă să ne luptăm
Ori în săbii să ne tăiem
Ba în lupte, că-s mai drepte
Şi-s de Dumnezeu lăsate
Şi se luară, se luptară
Zi de vară până-n seară.
Când fu la apus de soare
Mirel cerb îl doborâre
Bagă mâna-n buzunar
Scoase o funie de mătasă
Împletită-n cinci şi-n şasă

Şi-n coarne la cerb o trasă.
Şi se luară şi plecară
Şi ieşiră-n drum de țară
Cine-n lume mi-l vedere
Toată lumea-l fericere
Ferica de tine mire
Ce măicuță ai avut
Ce ochi negri ți-o făcut
Şi s-o dus cu furca-n sat
Sprâncene ți-o căpătat
Cerb din gură aşa-mi grăiere:
Slobozi-mă din curele
Că la drum eu nu pot mere.
Pe mirel mintea-l ducere
Şi-l sloboade din curele.
Cerb din gură-i mulțumere:
Rămâi mire sănătos
Că de min' stăpân n-ai fost.
Şi-o-nchinăm şi-o colindăm
Şi la gazdă ne-o-nchinăm[600].

După terminarea colinzi gazda mulțumeşte politicos cu formula „Să trăiți şi să creşteți mari, că frumos mai colindați."

Se oferea în dar o sticlă de țuică, un colac şi **pecine** (o bucată de carne). Unul dintre colindători ura colacul cu cuvintele:

Feciori mari, feciori tari
Ciuliți cu urechile
Ca doi pui de iepure
C-a venit darul cu carul
Binele cu albinele
Că ne-o dăruit gazda căşii
Un colac de grâu frumos
Pă lița lui Cristos
Şi ne-o mai dăruit gazda căşii
O pecine de porc
Că hăl mult îi la gazdă-n pod
Că de-ar fi porcu' întreg
Cu râtu' ne-ar râtui
Cu coada păstă ochi ne-ar lovi

[600] Culeasă de la Botea Adam în anul 1988, din Sarmizegetusa şi completată cu ajutorul lui Iovănescu Mihai în anul 2010.

Şi nouă ficiori frumoşi
Ne-ar sta rău cu ochii scoşi
Şi ne-o mai dăruit gazda căşii
O butie de vinars
Să ne treacă de năcaz
Doagele apucară sfârloagele
Cercurile bercurile
Eu mă dau de către cep
Că acolo mă pricep
De către şăitău iară eu
Rămână gazda cu Dumnezău[601].

Cerbul este obiceiul ce se practică mai ales de către feciorii satului. Cu ceva timp înainte aceştia se adunau la casa unuia dintre ei şi făceau repetiţii pentru colinzi, dar învățau şi să joace „cerbul". În ultima săptămână încearcă să-l împodobească cât mai frumos. În urmă cu nu foarte mulți ani încă persista credința că cerbul reprezintă „duhul binelui", în timp ce un alt persona, **blojul**, reprezintă „duhul răului". În dimineața de Crăciun cerbaşii se adună împreună, după care pornesc prin sat.

De obicei ei rosteau o colindă pe două voci şi sunt însoțiți de fluieraşi, care cântau melodii ritmice pe care cerbul execută mişcări deosebite:

Ăsta-i cerbu strătiorul
Care joacă la stoboru
Ho-pop-pop, Ho-pop-pop
La stobor, la iarbă verde
Nime-n lume nu-l mai vede
Ho-pop-pop, Ho-pop-pop
Ridică-te din călcâie
Ca moara din căpățâne
Ho-pop-pop, Ho-pop-pop
Ridică-te din cercei
Ca moara din păducei
Ho-pop-pop, Ho-pop-pop
Cerbule, cerbuțule
Netezăşte-ţi penele
Ho-pop-pop, Ho-pop-pop
Ca mândra sprâncenele
Eu destul le-am netezât
Până când mi s-o urât
Ho-pop-pop, Ho-pop-pop

[601] Culeasă de la Iovănescu Mihai în anul 2010.

Pă gincoaci, pă gincolea
Că-i mândruța frumuşea
Frumuşea dar nu-i a mea
Ho-pop-pop, Ho-pop-pop
I-a hăluia din colea
Ține ochii tot la ea
Şi nu vine să şi-o ia
Ho-pop-pop, Ho-pop-pop[602].

Se pare că această colindă a cunoscut mai multe variante, o alta ar suna astfel:

Ia sus, sus cerbule sus
Că la tine poale nu-s
Că le-o pus mândruța sus
Că le-o pus după cuptor
Şi-o pus mâța păzâtor
Şi mârtanul căpitanul
Şi purcelul vai de el.
Pă dincoaşi, pă dincole,
Că-i mândruța frumuşa
Frumuşa şi nu-i a ta
I-a hăluia din colea
Țâne ochii să şi-o ie
Ăsta-i cerbul strătiorul
Care joacă la stoboru
Hop-hop-hop
Hop-hop-hop
La stobor la iarbă verde
Nime-n lume nu-l mai vede
Hop-hop-hop
Hop-hop-hop[603].

Cerbul şi blojul se îndreaptă spre oameni cărora le solicită bani în urma unui scurt dans în fața lor.

[602] Culeasă de la Săvulescu Ienăşel.
[603] Culeasă de la Zgârcea Ion.

Blojul

Cerbul

Unul dintre primii culegători de folclor din zonă a fost învățătorul Nicolae Trîmbițoni, care, începând din anul 1886 devine un colaborator fidel al revistei Tribuna din Sibiu. De asemenea va publica în paginile *Revistei Orăştiei*, prima publicație hunedoreană în limba română, ce va apărea între anii 1895-1899[604].

Este autorul unor lucrări folclorice cum ar fi: *Trei muieri. Anecdotă poporală*, Braşov, 1888 sau *Rusalin păcurarul. Poveste*, Sibiu, 1905. A cules legende ca „*Mama iepurilor*" ce redă evenimente legate de Hăşdat, un sat situat în apropierea oraşului Hunedoara[605]:

Lângă Hunedoara lui Corvin Cetate
Pe nişte coline, lungi, întinse late ...

Foarte interesantă este varianta hunedoreană a baladei lui Pintea Voinicul, în care eroii sunt identificați cu personaje locale, de exemplu Pintea este denumit Grădişteanul, cei din preajma sa se numesc Florea Hobițanul, Mihu Ostrovanul, Lup Clopotivanul, cu trimitere clară la satele din jur: Hobița, Ostrov sau Clopotiva. Descrierea locurilor ne scuteşte de orice dubii[606]:

Pintea Voinicul – baladă poporală culeasă şi direasă de Nicolau Trîmbițoniu (urmare)

Apoi se puneau
De se ospetau
Şi se veseleau
Când unchiul porni
Pintea-l însoți
Până jos în jos
La codrul frumos.
Aici Albu sta
Lui Pintea grăia :

---

[604] Pavel 1979, p. 463, nota 2.
[605] Pavel 1979, p. 461.
[606] Pavel 1979, p. 461-462.

Pintea, fetul meu,
Nepoțelul meu,
Domnii s-au reit
Şi s-au îndârjit,
Că bat şi trudesc,
Reu ne necăjesc!
Tu se te ridici
Se-ți areți credința
Cătră D-zeu
Cătră neamul teu
Se dai val de pară
Peste-un colț de țeră,
Şi se duci la bine
Pe frați din ruşine!
Pusu-mi-s-a pus
Pintea meu pe scris
Şi cartea-trimis
În satul Bretea
La Balint Joja.
Cartea mi-o ducea
Stanciu cel mai mic
Un tiner voinic.
În sat la Bretea
Stanciu nimerea
În mândră grădină
La dalbă fântână
Unde se trudea
Apă de-mi scotea
Mica jupânească
Nedeea frumoasă.
Stanciu îndrăsni
Şi mi-o agrăi
Cu vorbă aleasă
De-s domnii pe-acasă?
Fata se-nroşi
Ochii-şi pironi
Pe mândrul voinic
Stanciu cel mai mic
Şi-i spusă frumos
Cu vorbă aleasă
Că domnii-s acasă,
Şi-apoi-ncepu
A se tângui

Că aici slujeşte
Şi greu se trudeşte
Viața-şi ureşte.
Şi ce mai vorbiră
Şi ce mai tocmiră
Junii se-ndrăgiră
Că de-i frumos el,
Fata-i bobocel!
Şi Stanciu-o ruga
Cu dânsul se vie
Se-i fie soție.
Fata-l asculta
Din ochi îl sorbea
Şi din graiu grăia :
Mândre ciobănel,
De vrea Dumnezeu,
Se fii dar al meu,
De-o vrea precista
Eu se fiu a ta!
Stanciu o lua
Şi o-mbrățişa
Şi o săruta,
Inelu-şi scotea
Şi mi-l aşeza
Pe dejet la ea,
Apoi îi grăia :
Draga mea mireasă
Mergi acum în casă
Cartea-asta aleasă
De Pintea trimeasă
Pune-li-o pe masă.
Eu te-oiu aştepta,
Pe cal te-oiu lua
La drum vom pleca!...
Balint când găsea
Cartea, şi-o cetea,
Sta şi se mira
Căci el nu ştia
Cine e Pintea.
Fata a pornit
Cu al seu iubit
Şi nu s-a oprit
Până n-au sosit,

Peste Tăbărişte
Din sus de Grădişte,
Peste Valea-rea
Sus la Roşia
La „Vârful Nedeei”
Unde se bat smeii!
Aici-l aştepta
Pintea cu-a lui soți
Şi prietinii toți
Cari se bucurară
Şi se ospetară
Trei zile de vară,
Pentru cinstea lui
Şi-a miresei lui!
Pintea Grădişteanul
Nu mai Zăbovi,
Soții-şii rendui
Şi la drum porni.
Când s-apropia
De satul Bretea
Pistoale scoteau
În aer puşcau
Şi tare cântau,
Oamenii-nfricau.
Balint auzind
Nainte-i grăbi
Mândru de-l primi
Şi mi-l dărui
Cu un săculeț
Plin de gălbiori
Grei şi lucitori.
Pintea-l respleti
Cu o spadă lată,
Lată de-o culcată!
Când în curți intra
Doamna mi-i poftea,
Masa-i aştepta,
Şi se aşezară
Şi se ospetară
Zi dalbă de vară.
Mai de către seară
Pintea se scula
Dela dalba masă

În curte se iasă,
Dară cum eşia
Ce aici vedea
Mult îl minuna:
Era plin în curte
De cătane multe
Cătane armate
Din greu ferecate!
Când Pintea vedea
Pieptul îi creştea
Fața-i strălucea,
Mâna şi-o băga
Din şerpar scotea
Trei mândre pistoale
Viu strălucitoare
În raze de soare,
Şi din graiu grăia:
Voi oameni nebuni
Care-ați cutezat
Aici de-ați întrat
Şi m-ați congiurat,
Se nu cutezați
Se ve mai mişcați
Ci toți mi ve dați
Rend pe rend legați!
Cine-ar îndrăsni
A se mpotrivi
Pe loc l-oiu puşca
Cît ce nu s-a da
Prins de voia sa!
Şi se nu-ncercați
Ca se ne puşcați
Căci al vostru glonț
Mie şi la soți
Şi-aşa nu ne strică,
De el n-avem frică!
Ci tu căpitan
Mai bine se-mi spui
Cine v-a mânat
De m-ați congiurat
Şi m-ați străjuit
Până ce-am prânzit?
Căpitan grăia:

Pinte Grădiştene
Balint mi-a trimis
Poruncă în scirs
Se port grigia mare
Se nu-ți dau scăpare
Pân ce te-oi lega
Cu feciorii tei
Ca tine de rei!
Pintea respundea:
Bine că-i aşa
Voi puteți pleca
Dar de Balințel
Va fi vai de el.
Feciorii-auzeau
De unde şedeau
Iute se sculau
La ferestrii săreau
La Pintea erau,
Şi din graiu grăiau:
Dacă-n necaz eşti
Ce ne porunceşti?
Se nu dăm cu foc
Ca se facem loc?
Pintea respundea
Nu faceți aşa!
Lăsați după mine
Şi-or fi toate bine.
Treptele urcau
La Balint mergeau.
Şi mi-l apucară
Şi ghem mi-l legară
Şi cu el porniră
Nu se mai opriră
Pân-n Tăbărişte
Din sus de Grădişte
La verful Nedeii,
Unde mi-l legară
De un ciung uscat
Cât un om de stat.
Cât din întemplare
Venind popa Dare
Cel cu barbă mare
Dela Poiana

Ce blagoslovea
Şi-mii spovedea
Şi iertare da
La reu făcetori
Daca s-or întoarce
Şi bine vor face,
Pe Pintea-ntâlni
Pintea-i povesti
Ce i-s-a ntemplat
Cu-acest blăstămat
De Balint legat.
Ear fiind aşa
Zi sfinția Ta
Acest blăstemat
Bun e de-mpuşcat
Ori de spânzurat?
Popa-i respundea:
Se nu faci aşa,
Sfatul auzind
Cu oastea-a veni
Şi pe noi popii
Ne va prăpădi.
Căci e om de-al lor
Acest venzetor.
Ar fi bine-a face
Cu el bună pace.
Se te duci se-i ceri
Ca se-şi resplătească
Capul cu bani grei
Cât tu vrei se-i cei.
Pintea se ducea
Lui Balint spunea :
De vrei a scăpa
Eată-am hotărât
Se te slobozim
Dacă ne vei da
Un butoiu rotund
Umplut, nu cu vin,
Ci cu galbeni plin!
(va urma)

Din păcate, colinda nu este întreagă din cauza lipsei numerelor din Revista Orăştiei. Tot din aceeaşi revistă aflăm faptul că acest brav învăţător a fost şi întemniţat de către autorităţile maghiare din cauza unor manifestări naţionaliste:

*„**La temniţă.** Dl Nicolae Trîmbiţoniu, harnicul înveţător şi bun naţionalist, din Grădişte, osândit la un an închisoare de stat, de tribunalul din Deva, pentru că ar fi aţîţat la ură contra Ungurilor, a primit zilele acestea hotarârea pe recursul înaintat la Curie, hotarâre prin care i-se scăriţează pedeapsa la două luni. Aşa în curend Dl Trîmbiţoniu îşi va începe pedeapsa la Vaţ sau Seghedin, unde îl vor „pofti". Mergi cu bine şi se scapi în pace, iubit frate dragostea Românilor celor buni te petrece şi spre mângăere slujească-ţi!"*[607].

*„**La temniţă.** Dl Nicolau Trîmbiţoniu harnicul înveţător şi bun naţionalist, din Grădişte, a primit la 20 Dec. n. ciaţia se se înfăţişeze pe ziua de 27 Dec. la directorul prinsorii de stat din Seghedin, pentru a-şi începe pedeapsa de doue luni la care e osândit pentru „aţiţarea poporului contra Ungurilor". Dl Trîmbiţoniu înse pentru pedeci neaternătoare de voia d-sale, va pleca la temniţă numai în 6 ianuarie n. 1896. Mergi în pace, iubit frate. Dragostea Românilor celor buni te însoţeşte şi spre mângăere slujească-ţi!"*[608].

Alte colinde:

La Ostrovul Mărilor[609]

La Ostrovul Mărilor
Doamne ioi Domnului Doamne
Sunt vreo doi-trei nevăzâiu
Bis
Şi-mpletesc la negru-verde
Şi-mpletesc la negru-verde
Şi-mpletiră şi-l gătiră
Bis
Peste mare-l aruncară
Peste mare-l aruncară
Vânat mândru ce-l vânară
Bis
Şi vânară un pui de zmeu
Şi vânară un pui de zmeu
Şi-l băteau şi-l ispiteau
Bis

[607] Revista Orăştiei, 11 – 23 Noiembrie 1895, nr 46.
[608] Revista Orăştiei, 16 – 28 Decembrie 1895, nr 51.
[609] Culeasă de la Bogdan Doinel, Sarmizegetusa.

Că el nu le ştie spune
Că el nu le ştie spune
Când îi capul veacului
Bis
Să uitară-n altă parte
Să uitară-n altă parte
Şi văzură o negureață
Bis
Era mama zmeului
Era mama zmeului
Ce-mi băteți voi fiul meu?
Bis
Fiul meu îi mic şi prostu
Fiul meu îi mic şi prostu
El nu vă ştie spune
Bis
Când îi capul veacului
Când îi capul veacului
Sfârşitul pământului
Bis
Întrebați-mă pe mine
Întrebați-mă pe mine
Că eu ce-o ştiu vouă spune
Bis
Când îi capul veacului
Când îi capul veacului
Sfârşitul pământului
Bis
Când o da fecior în tată
Când o da fecior în tată
Fiică mică maică-sare
Bis
Şi fină-n nănaşă-sare
Şi fină-n nănaşă-sare
Atunci îi capul veacului, sfârşitul pământului
Bis
Şi-o cântăm, şi-o colindăm
Şi la gazdă ne-nchinăm.

Augustin mare împărat[610]

Augustin mare împărat
Care aşa o cuvîntat
Să meargă la subscriere
Tot omu' cu mic cu mare
De la răsărit la apus
Mult popor creştin s-o dus
Şi-o plecat şi Maica Sfântă
La porunca auzâtă.
Văzând Maria că-noptează
Către Iosif ea oftează:
Măi Iosife, soțul meu
Ascultă cuvântu' meu
Haide să ne hodinim
În acest oraş străin
Ce se cheamă Viflaim.
Ei în oraş or intrat
Şi pă nime' n-or aflat
Să le dea sălaş şi cină
Şi puțin loc de hodină
Şi-or ieşit afar' de-oraş
Une-or găsât alt sălaş
Une' sânt urme de oi
Şi ciobani, păcurărei
Ei de dânşii s-or rugat
Şi-n iescăle s-or culcat
Ş-acolo pă fân uscat
S-o născut mare împărat
S-o născut Domnu' Cristos
Să ne fie de folos
Fiu al Domnului va fi
Şi Isus se va numi
Care cu puterea Sa
Va împărăți lumea
Care cu a lui putere
Ne va mântui de rele.
Şi-o cântăm, şi-o colindăm
Şi la gazdă i-o-nchinăm.

---

[610] Culeasă de la Iovănescu Mihai, Sarmizegetusa, 2010.

Departe la răsăritu'[611]

Sub un pom mândru-nfloritu
Domnului, Domnului, Doamne
Cu merele de argintu.

Şade maica Domnului
Domnului, Domnului, Doamne
Cu-n fiuț micuț în brațe.

Fiul plânge stare n-are
Domnului, Domnului, Doamne
În brațele maicii sale.

Maica din gură grăire
Domnului, Domnului, Doamne
Taci fiule, taci dragule.

Că maica ție ți-o dare
Domnului, Domnului, Doamne
Două mere, două pere.

Două țâțe dalbe-a mele
Domnului, Domnului, Doamne
Şi cheile raiului.

Să fi domnul ceriului
Domnului, Domnului, Doamne
Stăpânul pământului.

Şi-o cântăm, şi-o colindăm
Domnului, Domnului, Doamne
Şi la gazdă ne-nchinăm.

Sub un pom mândru-nflorit[612]

Sub un pom mândru-nflorit
Şi-o floare, şi-o măierană
Tare-i Domnu' de-adormit
Scoală Doamne nu dormi

---

[611] Culeasă de la Bogdan Doinel, Sarmizegetusa.
[612] Culeasă de la Iovănescu Mihai, Sarmizegetusa, 2010.

Şi-o floare, şi-o măierană
Că de cân' ai adormit
Iarba verde te-o-ngrădit
Şi-o floare, şi-o măierană
Florile te-or cotropit
Şi lumea s-o-mpăgânit
Şi-o floare, şi-o măierană
Suduie ficior pă tată
Şi maicile fac păcate
Şi-o floare, şi-o măierană
De-atunci nu-i rod în bucate
Nici în grâu, nici în săcară
Şi-o floare, şi-o măierană
Numa' negrioară goală
Noi vă zâcem să trăiți
Şi-o floare, şi-o măierană
Întru mulți ani fericiți
Şi la anu' când venim
Şi-o floare, şi-o măierană
Mai bogați să vă găsim.

Colindă[613]

Plecata, plecata,
Plecata din zori
Cete de feciori
Juni colindători.

În cale le ieşea
Maica Domnului
Cu brațele-ntinse
Calea le-o cuprinse.

Juni colindători
Pe unde-ați umblat
Şi m-ați colindat
Drag fiuțul meu
Nu mi l-ați văzut?

Maica Domnului
Noi de l-am văzut

[613] Culeasă de la Armioni Simion, Sarmizegetusa.

Nu l-am cunoscut
Lesne de-al cunoaşte.

Că pe fața fiului
E scrisă raza soarelui
Şi pe cei doi umeri
Strălucesc luceferi.

Iar pe frunte lună plină
Lună plină cu lumină
Iar pe fața fiului
Scrie raza soarelui.

Maică dacă e aşa
Noi îți dăm o veste rea
Că-i la curtea lui Pilat
Răstignit pe lemn de brad.

Deasupra pă răsărit[614]

Deasupra pă răsărit
Domnului, Domnului, Doamne
Mândru-i câmpu' de-nflorit
Nu mi-i câmpu' dalb de flori
Domnului, Domnului, Doamne
Şi mi-i câmpu' dalb de oi
Şi la oi cine-mi şedere?
Domnului, Domnului, Doamne
Şade dragu' Dumnezău
Stă pă boată răzămat
Domnului, Domnului, Doamne
Şi cu-n fluier fermecat
Când din fluiere îmi zâcere
Domnului, Domnului, Doamne
Dragi oile lui pornere
El din gură aşa grăiere:
Domnului, Domnului, Doamne
Dragile mele de oiu'
Pus-am gândul să vă las
Domnului, Domnului, Doamne
Să vă las şi să cobor

---

[614] Culeasă de la Iovănescu Mihai, Sarmizegetusa, 2010.

Jos la țară să mă-nsor
Domnului, Domnului, Doamne
Să mă fac gazdă de casă
Cu copii şi cu nevastă
Domnului, Domnului, Doamne
Grăi oaia oceşele n (oacheş)
Care nu-i în oi ca ele
Domnului, Domnului, Doamne
Dragu' nost', stăpânu' nost'
Cum ne-ai vărat astă vară
Domnului, Domnului, Doamne
Iernează-ne şi astă iarnă
Că şi noi te-om dărui
Domnului, Domnului, Doamne
La Sângiorz cu-n miel frumos
La Păscuță c-o mieluță
Domnului, Domnului, Doamne
La Ispas cu-n bruş de caş
La Crăciun cu-n cojoc bun
Domnului, Domnului, Doamne
Şi-o cântăm, şi-o colindăm
Domnului, Domnului, Doamne
Şi la gazdă ne-nchinăm.

Departe din răsărit[615]

Departe din răsărit
Domnului, Doamne
Moş Crăciun iar o venit
Şi-o venit ca să ne spună
Domnului, Doamne
Şi nouă vestea cea bună
Că-n Viflaim s-o născut
Domnului, Doamne
Domnul cel făr' de-nceput
S-o născut mare să crească
Domnului, Doamne
Pentru noi să pătimească
Să moară-ntre doi tâlhari
Domnului, Doamne
Pentru păcatele mari

[615] Culeasă de la Iovănescu Mihai, Sarmizegetusa, 2010.

Ce le face fiecare
Domnului, Doamne
De când naşte până moare
Moartea şi-nvierea lui
Domnului, Doamne
Deschid poarta raiului
Pentru omu' păcătos
Domnului, Doamne
Ce-i împăcat cu Cristos
Şi-o cântăm, şi-o colindăm
Domnului, Doamne
Şi la gazdă ne-nchinăm.

Întrabă-mi să-ntrabă Doamne[616]

Întrabă-mi să-ntrabă Doamne
Sfinți pă Dumnezău
Ioi Domnului, Doamne
Din ce s-o făcutu'
Vinu' şi iar miru'
Şi dalbu' de grâu'
Ioi Domnului, Doamne
Iarăşi şi voi sfinții
Ce mă ispitiți
Că voi bine ştiți
Ioi Domnului, Doamne
Că eu când m-am dusu'
Sus la Rusalimu'
Cu bâtu' făcându
Ioi Domnului, Doamne
Sace (sate) presăgindu' (presărând)
La lină fântână
Scaun bun de hodină
Ioi Domnului, Doamne
Jidovii-l vedere
Şi mi-l dau pringere (prinde)
Şi mi-l da ducere
Ioi Domnului, Doamne
În curtea lu' Pilatu'
Ce l-o răstângiatu'
Pă cruce de bradu'

[616] Culeasă de la Iovănescu Mihai, Sarmizegetusa, 2010.

Ioi Domnului, Doamne
Piroane-i bătere
În talpe şi-n palme
Sângele-i curgere
Ioi Domnului, Doamne
La pământ cădere
Miru' să făcere
Şi noi ne-o-nchinămu' dalba-i sănătate
Ioi Domnului, Doamne
La gazdă, la toate.

Plecat-or în zoriu[617]

Plecat-or în zoriu
Doamne
Ioi Domnului, Doamne
Tri fete suroriu
Fata cea mai mare
Doamne
Ioi Domnului, Doamne
S-a dus către soare
Fata cea mezină
Doamne
Ioi Domnului, Doamne
Pă mal în grăgină (grădină)
Iar cea mai mică
Doamne
Ioi Domnului, Doamne
Şi mai sălbătică
Ea s-o dus, s-o dusu'
Doamne
Ioi Domnului, Doamne
Tot pă Cerna-n susu'
La codrii cărunți
Doamne
Ioi Domnului, Doamne
La stânca de piatră
Şi-n urma loru'
Doamne
Ioi Domnului, Doamne
Mulți voinici cu doru'

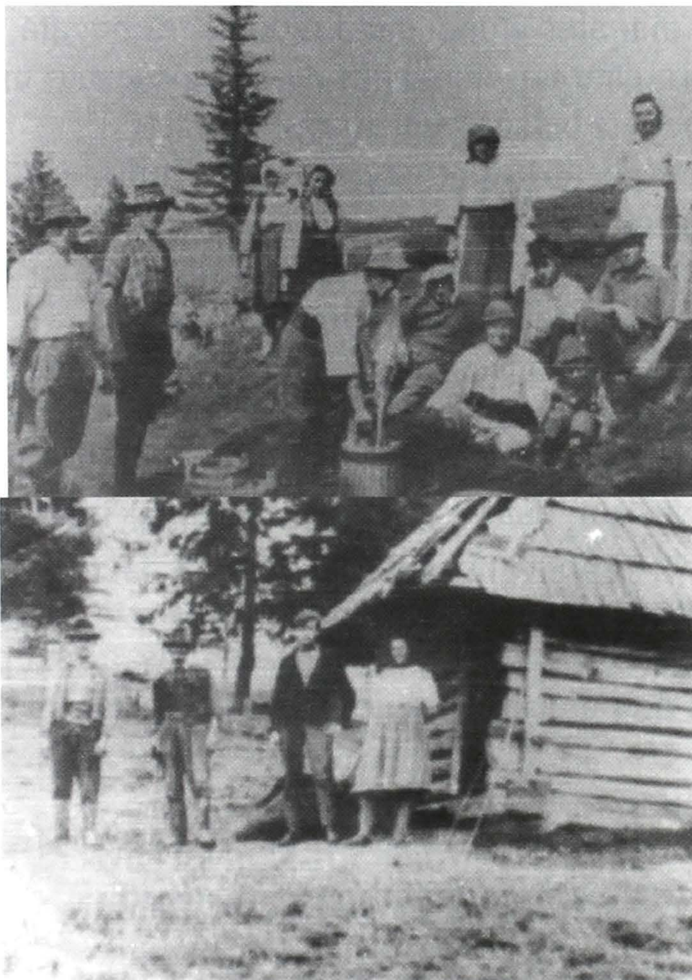
[617] Culeasă de la Iovănescu Mihai, Sarmizegetusa, 2010.

Şi un căpitanu'
Doamne
Ioi Domnului, Doamne
Cu un cal argeleanu' (ardelean)
El repege calu'
Doamne
Ioi Domnului, Doamne
De răsună malu'
Şi s-o dus, s-o dusu'
Doamne
Ioi Domnului, Doamne
Tot pă Cerna-n susu'
La codrii cărunți
Doamne
Ioi Domnului, Doamne
La stâncă ajungere
Cu stânca vorbere:
Doamne
Ioi Domnului, Doamne
-Ieşi fată din peatră
Să ce văd odată
Doamne
Ioi Domnului, Doamne
-Cum să ies din peatră
Că mi-s goală toată
Doamne
Ioi Domnului, Doamne
Mi-i frică de vânturi
Că m-or bate adâncuri
Doamne
Ioi Domnului, Doamne
Mi-i frică de soare
Că m-o arde tare
Doamne
Ioi Domnului, Doamne
Şi noi ne-o-nchinămu' dalba-i sănătate
Ioi Domnului, Doamne
La gazdă, la toate.

Măsuratul oilor. Este un obicei străvechi întâlnit în majoritatea satelor din zonele montane.

De obicei are loc în luna Mai, la data când se hotărăşte ca oile să meargă la munte. Cu o seară înainte de ziua fixată la stână se întâlnesc toți proprietarii de oi

şi are loc „*roscolul*". Cu acest prilej se adună toate oile la un loc şi fiecare „*băcioni*" (proprietar de oi) mulge animalele altuia, pentru a nu lăsa lapte în uger pentru ziua următoare, atunci când are loc măsuratul propriu-zis. După mulgerea oilor are loc măsuratul propriu-zis. Prima dată măsoară cei care au muls mai mult lapte. Pe un băţ, **harog**, se însemnează diferite niveluri ale laptelui. Cel care se situează pe primul loc, rămâne „la brânză", adică ia primul brânza cuvenită. În trecut, şi ceva mai puţin în prezent (întrucât numărul oilor a scăzut foarte mult), măsuratul oilor nu era un simplu bilanţ, ci se transforma într-o adevărată sărbătoare din viaţa satului.

Măsurarea oilor

Obiceiuri de Paşte. În afară de obiceiul vopsitului ouălor şi a pregătirii lor pentru **ciocneală**, cu ocazia acestei importante sărbători religioase în trecut se mai practicau şi întreceri sportive. Deşi dispărute cu aproximativ 40-50 de ani în urmă, aceste jocuri ridicau un interes deosebit la nivelul localnicilor.

În prima parte cei ce luau parte la întrecere se împărţeau în două grupe. În prima grupă erau cei mai buni atleţi, iar în cea de a doua erau un număr de trei persoane care se angajau că pot să mănânce şi să bea cât mai repede.

În timp ce cinci bărbaţi alergau în sistem ştafetă pe distanţa de 1 km, ceilalţi trebuiau să mănânce dintr-un castron pâine amestecată cu vin, paşte. Cei care pierdeau întrecerea erau buni să facă cinste, adică să dea de băut şi de mâncare şi celorlalţi.

În partea a doua a competiției, considerată ca o continuare a primei părți, se organiza un concurs de tir, care se desfăşura în felul următor: se lega un cocoş la distanța de 50 m de linia de tragere. Pentru a nu fi împuşcat de la primele focuri, organizatorii scoteau alicele din cartuşe fără ştirea trăgătorilor. Numai spre sfârşitul concursului se trăgea cu câte un cartuş real şi astfel cocoşul era împuşcat.

Alte obiceiuri. În caz de secetă se practica „**Duduloiul**". Atunci când satul se resimțea în urma unei secete îndelungate, se obişnuia ca pe unul dintre săteni să se lege cu crenguțe de anin, după care era aruncat în apă. El se numea duduloi. Era un mod curios de invocare a ploii inspirat, poate, din credințele antichității[618].

Obiceiuri în caz de recoltă bogată – „Armindenul". La terminarea seceratului grâului, mai ales atunci când recolta era bogată, se obişnuia ca vecinii să-şi ducă unii altora câte un mănunchi de spice aşezate în formă de cruce. Prin acest gest se ura binețe şi belşug pentru anul următor[619].

Valorificarea obiceiurilor artistice şi a tradițiilor din zonă. În zonă se jucau câteva dansuri specifice:

- **Ardeleana**, care se dansa sub formă de horă cu ocazia balurilor sau a nedeilor[620], mai ales de către cei mai în vârstă.
- **Învârtita**, care se dansează în doi sau în patru cu paşi obişnuiți. Când se dansează cu paşi mai mici se cheamă „**Măruntа**".
- **Brâul** este un dans asemănător cu sârba, dar într-un ritm mai lent.
- **Căluşul** este un dans cu tradiție. Prima formație de căluşari de la Sarmizegetusa a fost înființată pe la începutul sec. XX.

Cântecul poate fi auzit cu ocazia unor petreceri, nunți, nedei, etc. Pe lângă melodiile vechi, din care câteva le vom reda mai jos, astăzi pot fi auzite şi cântece mai noi, care nu fac nici măcar parte din folclorul local.

Cântece vechi:

Doamne nu mă bate acuma

Doamne nu mă bate acuma
Că acum mi-e dragă lumea
Atunci să mă fi bătut
Când de lume n-am ştiut
Bate frunza de urzică
Şi fata până-i mai mică
N-o lăsa să crească mare
Dac-ar şti că noroc n-are
Trăit-am şi rău şi bine
Dar n-am mai spus către nime

[618] Informație primită din partea lui Ion Ardelean, din Sarmizegetusa.
[619] În alte sate din Țara Hațegului „Armindeniul" are o semnificație şi manifestări diferite.
[620] Sărbători cu caracter local, care în Banat sunt cunoscute sub numele de „Rugă".

Că părinții mi-au murit
La străini n-am îndrăznit
Din tinerețele mele
Am avut eu semne rele
Auzit-am auzit
Că mor oameni de urât
De urât nu moare nimeni
Şi moare când n-are zile
N-am murit când am fost mic
Dar acum că sunt voinic.

Maică norocul meu

Dă Doamne la lume bine
Să văd mie ce-mi rămâne
La lume i-ai dat cu carul
Iară mie cu paharul
Nici paharul nu e plin
Jumătate-i cu venin
Frunză verde ca iarba
Rău m-a blestemat maica
De-oi muri, să mor în foc,
De-oi trăi, să n-am noroc.
De-oi murii, să arz în pară,
De-oi trăi să n-am tihneală.
Maică norocelul meu
L-au băut doi boi din tău
Nu ştiu boii l-or băut
Ori eu nu l-am avut
Sau vacile l-au mâncat
O Domnu` nu l-a dat
Vai maica mea tihneală
O băgaşi în foc cu pară
De la vale-ai pus şi paie
Să ardă cu vâlvătaie[621].

La Birtu Chivuți-ei

La birtul Chivuți ei
Beau boierii şi prânzesc

[621] Culese de la Cristian Nesia, 1978, Sarmizegetusa.

Şi pe Chiva mi-o peţesc
Când fu joi de către seară
Pe Chiva mi-o credinţară
Vineri boala mi-o lovi
Sâmbătă Chiva muri
Duminică cuscrii vin
Toţi strigând şi hopăind
Ieşi Chivuţo pân` afară.
Ieşi dragă mama ei
De suspin abia vorbind
De lacrimi abia zărind
Haideţi cuscrilor în casă
Chiva-i moartă la fereastră
Pe covoare de mătase.
Mire din gură grăia
Maică, măiculiţa mea
Crapă jolgi în patru foi
Şi ne-ngroapă pe amândoi
La uşa bisericii
Şi din noi a răsări
Tot un fir de trandafir
Tot un fir de măieram
Măieram viţa şi-o-ntinde
Biserica o cuprinde
Şi măicuţele ne-or plânge[622].

***

La Sarmizegetusa s-a desfăşurat de-a lungul timpului o viaţă zbuciumată, plină de evenimente şi în acelaşi timp de continuitate.

În antichitate localitatea a cunoscut momentul de apogeu al existenţei sale îndelungate. A avut cinstea de a fi ridicată la rangul de *colonia* şi cel puţin pentru o vreme a fost capitală provincială. Dar chiar şi după ce guvernatorul se va muta la Apulum (Alba Iulia), importanţa economică, întinderea teritorială şi înaltele personaje sau instituţii care îşi vor desfăşura activitatea în continuare aici îi vor mări prestigiul, iar competitorii nu-i vor putea ştirbi cu nimic din prestanţă şi renume. După retragerea armatei şi a administraţiei romane la Sudul Dunării, viaţa de aici nu a încetat, ci va continua, mărturie a acelor vremuri puţin cunoscute ne stă amfiteatrul oraşului.

În timpul migraţiei popoarelor pe aceste meleaguri au bântuit diverse seminţii. Cea mai importantă, prin urmările avute asupra locurilor şi oamenilor, a

622 Culeasă de la Botea Adam, Sarmizegetusa.

fost cea a slavilor, de la care se va şi păstra pentru multă vreme numele de „Grădişte” iar al localnicilor de „grădişteni”. Din păcate această perioadă istorică nu este una foarte bine cunoscută, şi nu doar la nivelul Sarmizegetusei.

După secolul X avem din nou date despre ceea ce se întâmplă pe aceste meleaguri. Localitatea cunoscută acum şi sub numele de „Britonia” va deveni centru de reşedinţă pentru câteva sate din jur. O dată cu pătrunderea maghiarilor în Transilvania se va folosi şi numele de „Varhely”, dar va continua să progreseze şi să aibă o viaţă bogată în evenimente diverse.

În epoca modernă se va reveni din nou la numele „Grădişte”, iar localnicii participă la viaţa politică, socială şi economică din Transilvania, dar îşi vor aduce contribuţia şi la ceea ce se întâmplă la Sud de Carpaţi.

Secolul XX a însemnat, la fel ca şi pentru restul Europei Centrale şi de Sud-Est, o perioadă de istorie zbuciumată, marcată de trecerea prin diverse regimuri politice, industrializarea forţată, cooperativizarea agriculturii, închisori politice şi nenumărate drame sociale sau personale. Dar acum se va reveni la denumirea care a adus maximul de strălucire al aşezării, acela de Sarmizegetusa.

Din punct de vedere etnografic localitatea se înscrie în aria specifică a Ţării Haţegului, zonă de confluenţă a trei mari regiuni istorice Ardealul, Banatul, Ţara Românească. Ca peste tot, însă, şi la Sarmizegetusa au avut loc o serie de prefaceri care au acţionat asupra caracterului autentic al arhitecturii, dispunerii interiorului casei ţărăneşti, şi mai ales asupra portului popular.

Cercetările făcute la faţa locului ne-au oferit prilejul unei cunoaşteri mai aprofundate a raportului dintre tradiţie şi inovaţie. Dialectica acestei contradicţii ne oferă evoluţia procesului de creaţie şi de transformare a culturii populare de-a lungul timpului şi sub acţiunea proceselor istorice.

Prin această lucrare am încercat să transmitem cititorului o imagine cât mai complexă, din dorinţa de a-l ajuta să cunoască locurile şi oamenii Sarmizegetusei, atât în plan istoric, dar şi etnografic sau geografic. Sperăm ca aceste pagini să ajute la reconstituirea trecutului aşezării, pentru a ne cunoaşte mai bine prezentul şi pentru a-i putea contura viitorul.

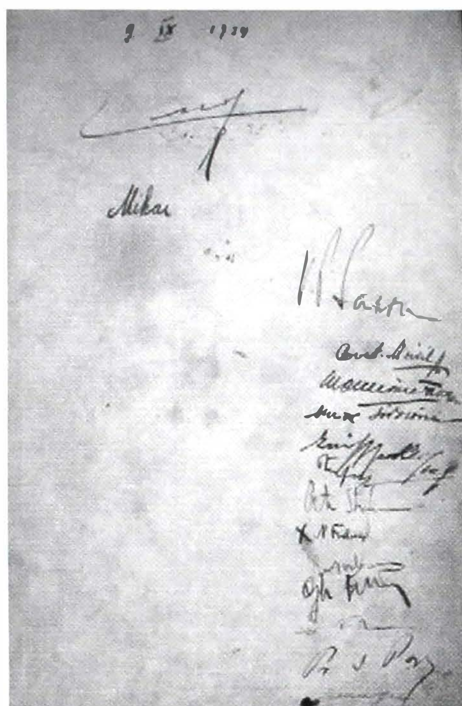
Capitolul VII

Pe urmele istoriei. Trecători prin Sarmizegetusa. Ruinele şi urmele trecutului au exercitat un miraj sau o curiozitate aparte încă din cele mai vechi timpuri. Oamenii antichității priveau obiectele realizate de înaintaşii lor cu un respect aproape religios. De exemplu, lumea greco-romană era conştientă de existența şi de prezența unor culturi şi civilizații anterioare. Tucidide şi Strabon ne relatează despre descoperirea unor morminte vechi. La Sucidava a fost descoperit un topor de epoca bronzului, pe care a fost incizat un text în perioada romană. Astfel de piese erau considerate „pietre ale trăsnetului", puse în legătură cu cultul lui Iupiter şi având rol apotropaic[623].

Menționările cărturarilor, evoluția săpăturilor arheologice şi apoi apariția unui mic muzeu care cuprindea piesele descoperite, a trezit interesul regilor României, oamenilor politici sau de cultură, precum şi tuturor iubitorilor de trecut indiferent de vârstă, sex sau naționalitate pentru Sarmizegetusa şi ruinele sale. Din păcate un registru al vizitatorilor care şi-au lăsat semnătura uneori însoțită şi de câteva cuvinte, în care îşi exprimă părerea față de ceea ce au văzut, avem doar din anul 1932. Constantin Daicoviciu este cel care scria primul câteva cuvinte referitor la săpăturile arheologice şi necesitatea creării unui muzeu în localitate, cei implicați, personalul şi serviciile asigurate, inclusiv programul de funcționare şi vizitare restricționat după anumite criterii (Fig. 4-5). Astfel am putut regăsi personalități ale vieții publice sau culturale româneşti sau de peste hotare, dar există multe semnături caligrafice, foarte frumoase (în special cele din perioada interbelică) care, neînsoțite de alte gânduri sau nume, pot să ascundă multe alte nume pe lângă cele câteva selectate, pe care vom încerca să le prezentăm în cele ce urmează. În orice caz, marea majoritate a vizitatorilor o constituie toți acei anonimi care au venit, au văzut şi au plecat cu trăiri, cu emoții şi cu amintiri ce i-au făcut să se reîntoarcă, uneori aducând prieteni sau cunoştințe ce nu au mai văzut aceste locuri.

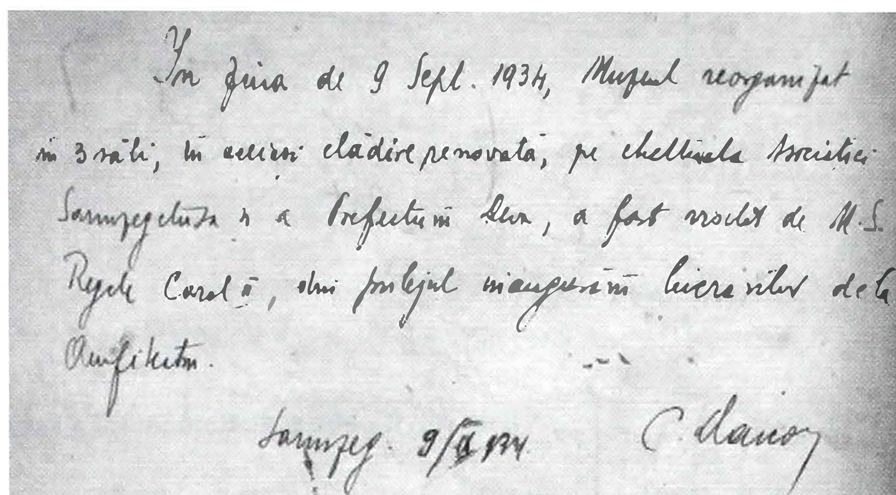
Aşa cum am arătat şi în partea de început a acestei cărți, vizita regilor Romîniei la Sarmizegetusa a avut efecte imediate atât în ceea ce priveşte dezvoltarea săpăturilor arheologice, a lucrărilor de restaurare şi conservare în zona monumentelor, cât şi în susținerea muzeului local, care îşi putea permite vizitarea gratuită pentru toți cei ce îi treceau pragul. Probabil că legăturile lui C. Daicoviciu cu Casa Regală pe de o parte, dar şi cu politicienii locali sau cu cei de la Bucureşti, au avut ca rezultat revenirea la numele antic al localității, acela de Sarmizegetusa, din anul 1931.

[623] D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. III, Bucureşti, 1968, p. 508; M. Bărbulescu, *Toporul preistoric cu inscripție de la Sucidava*, în *Studia Archaeologica et Historica Nicolao Gudea Dicata*, Zalău, 2001, p. 203-206.

9 IX 1934

Mihai

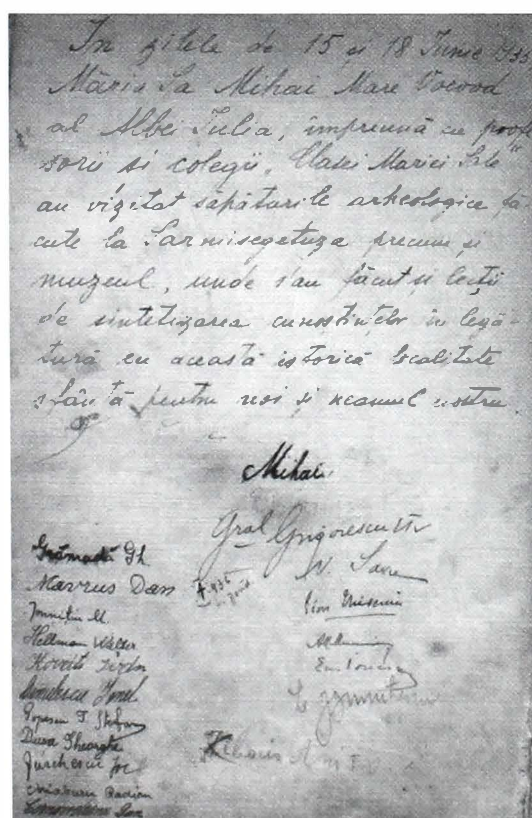
Vizita regală, 1934

În ziua de 9 Sept. 1934, Muzeul reorganizat în 3 săli, în aceeași clădire renovată, pe cheltuiala Societății Sarmizegetusa și a Prefecturii Hun., a fost vizitat de M.S. Regele Carol II, din prilejul inaugurării lucrărilor de la Amfiteatru.

Sarmizeg. 9/IX 1934 C. Daicov

C. Daicoviciu despre vizita regală din 1934

De altfel, regele Mihai pe lângă vizita oficială din anul 1934, când l-a însoțit pe tatăl său, Carol al II-lea, a revenit un an mai târziu alături de colegii de clasă, sub supravegherea generalului Grigorescu.

În zilele de 15 și 18 Iunie 1935 Măria Sa Mihai Mare Voevod al Albei Iulia, împreună cu profesorii și colegii Clasei Mariei Sale au vizitat săpăturile arheologice făcute la Sarmisegetuza precum și muzeul, unde s'au făcut și lecții de sintetizarea cunoștințelor în legătură cu această istorică localitate sfântă pentru noi și neamul nostru.

Mihai

Gral Grigorescu

Vizita lui Mihai de România și a colegilor de clasă, 1935

Și dovadă a faptului că nu a uitat niciodată aceste locuri, în anul 1997 a fost din nou oaspete al Sarmizegetusei, de această dată fiind însoțit de regina Ana (Fig. 56-58).

Vizita regelui Mihai de România şi a reginei Ana, 1997

Un alt vizitator care a bătut drumurile Sarmizegetusei şi a revenit întotdeauna alături de prieteni sau familie, a fost Dr. Petru Groza. Probabil faptul că era din Deva şi apropierea de Sarmizegetusa nu a fost decât un motiv, din rândurile pe care ni le-a lăsat transpare în mod clar plăcerea sa de a *„prinde elan şi putere”* în *„decadenţa unei lumi care se prăbuşeşte”* dintr-un trecut mult mai glorios decât un prezent sumbru.

Dr. Petru Groza, 1932 **Dr. Petru Groza, 1933**

Lucian Blaga a venit la Sarmizegetusa în compania soţiei, a lui Caius Brediceanu şi a fiicei sale, Olga. Cu toţii au avut strânse legături cu Viena, oraş pe care îl şi amintesc alături de semnăturile lor. Probabil Blaga era la acea vreme ataşatul cultural al României în Austria.

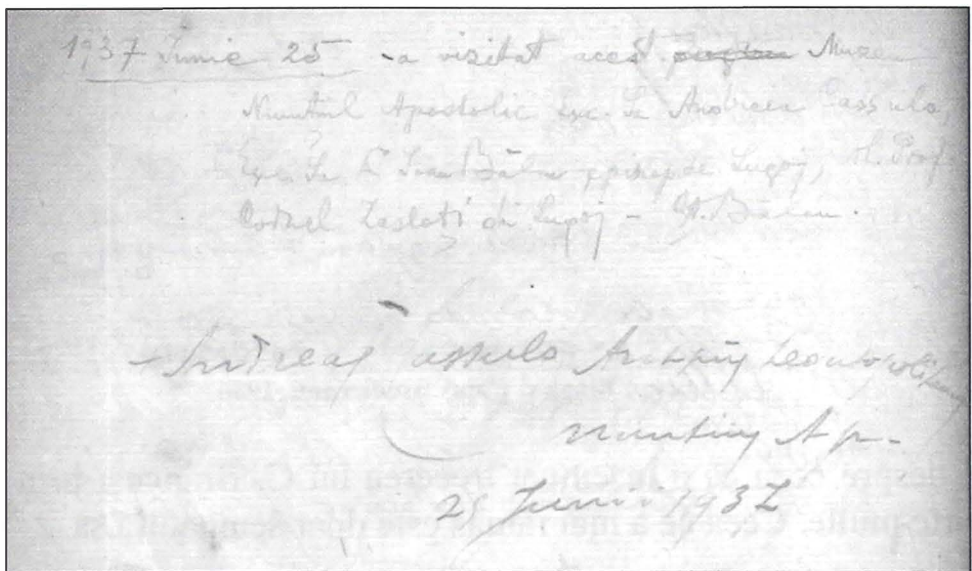
Lucian Blaga şi Caius Brediceanu, 1936

Nici despre ceea ce a însemnat trecerea lui C. Brâncuşi prin aceste locuri nu ştim foarte multe. Ceea ce a mai rămas este doar semnătura sa.

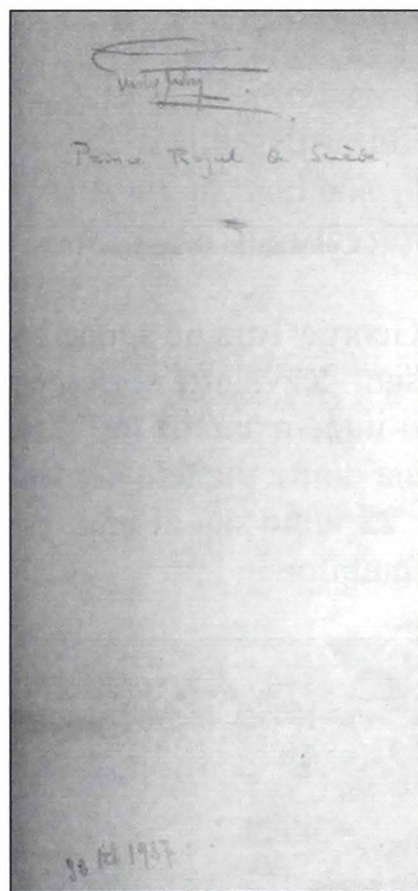
Constantin Brâncusi, 1937

Ministrul de externe George Tara ne spune că se află în vizită de serviciu la Sarmizegetusa. Deşi nu ne sunt dezvăluite secretele acestei formulări, faptul că el se afla aici la începutul lunii iunie a anului 1937, probabil că trebuie să fie legată de preparativele legate de una dintre vizitele nunțiului apostolic Andreia Cassulo, care va avea loc pe data de 25 iunie sau al unui prinț al Suediei, care va veni în toamna aceluiaş an, poate a ambilor.

George Tara, ministru de externe, 1937

Nunțiul apostolic Andreia Cassula însoțit de episcopul de Lugoj, Ioan Bălan, 1937

Un prinț al Suediei, 1937

Marele nostru cărturar, Nicolae Iorga, remarca diferențele lingvistice ale zonei într-un dialog pe seama unor piese romane: „- *De astea mai sînt în sat la Moz. Cer să mi se spuie de două ori cuvîntul, şi atunci aflu ce e „Mozul". E un „Museu" local, lăsat în grija cutărui mic proprietar din localitate, lucrînd pentru aceiaşi societate din Deva, care, spune el, s-a înțeles cu Statul în ce priveşte păstrarea întâmplătoarelor descoperiri arheologice.*"[624]

[624] Iorga 1939, p. 428.

De asemenea ne oferă o descriere foarte plastică a portului popular (Fig. 58) sau a caracteristicilor antropologice ale localnicilor: „*Mergem către „Moz". Două fetițe ne întovărăşesc: catrința strînsă pe trup, opinci mari, grosolane. În acest ținut, asprul tip dacic, cu fața palidă prelungă, cu mărunții ochii negri, cu nasul ascuțit al păsării de pradă, e cel mai răspîndit. Grădiştencele acestea au o figură rotundă, veselă. Le poftim în automobilul care le uimeşte, şi ele spun limpede că ar vrea să se urce într-nsul; dar în momentul hotărîtor li lipseşte curajul.*"[625]

Savantul român remarca starea de sărăcie şi lipsa de educație a localnicilor, atât a adulților cât şi a copiilor, aducând aspre critici la adresa necunoaşterii originilor proprii. Doar că, el însuşi greşeşte atunci când tratează oraşul roman drept capitală a lui Decebal în acelaşi timp.

Din nou reia problema antichităților ce pot fi regăsite la tot pasul, prin curțile sătenilor, dar se referă şi la întinderea aşezării romane: „*Locuința proprietarului ungur e bine îngrijită, plină de verdeață şi de flori. Lângă uşa de la intrare, în ierburi, zac rămăşițe de statui, cîteva pietre cu inscripție. În față, unde omul îşi ține gospodăria de grâne şi de vite, se mai află cîte una, supt un şopron. Ungurul făgăduieşte să le adăpostească mai bine, şi nu-i lipseşte bunăvoința, mai ales că aşa e instrucția de la Deva. În curte la dînsul s-au aflat şi morminte.*

Spune că s-ar mai găsi. Căci cetatea e mare, foarte mare. Nu s-ar putea săpa uşor: ar trebui aur cît greutatea omului. Merge pînă la Clopotiva. Şi nu sînt străzi regulate, ci totul se amestecă. "[626]

Din păcate semnătura lui Nicolae Iorga nu a putu fi regăsită în registrul vizitatorilor Sarmizegetusei, în schimb sau mai păstrat imagini din timpul acestei vizite (Fig. 59).

O altă vizită de importanță deosebită a fost aceea a lui Nicolae Ceauşescu, atât prin efectele imediate cât şi prin cele ulterioare. Chiar dacă cuvintele scrise nu îi aparțin, el doar semnând dedesubt, în mod clar anii '70 au reprezentat perioada celor mai extinse săpături arheologice, a consolidărilor din zona templelor, amfiteatrului, etc. şi a punerii în valoare într-un circuit turistic, pe care îl cunoaştem şi folosim în mare măsură până în zilele noastre. Marea problemă, ca şi pentru întreaga țară de altfel, a reprezentat-o vizita asiatică şi importul ideilor comunismului naționalist chinezesc în dauna celui internaționalist rusesc. Din acel moment traco-dacismul, care trebuia să-i justifice poziția în cadrul blocului socialist, va avea repercursiuni asupra Sarmizegetusei şi a latinității noastre ca popor în general. Săpăturile arheologice se vor restrânge în mod semnificativ şi Sarmizegetusa se va închide în fața Occidentului, cu care colaborase în mod fructuos doar cu câțiva ani mai înainte, alături de toată România. Marea problemă a traco-dacismului de la acea vreme, ca şi a celui din

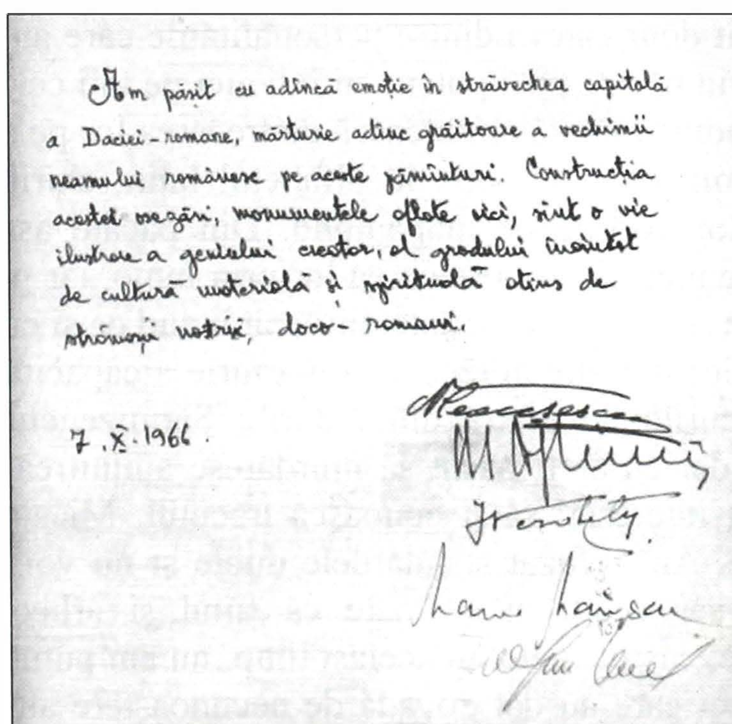
[625] Iorga 1939, p. 428-429.
[626] Iorga 1939, p. 429.

zilele noastre, pentru că deosebiri la nivel de idei nu sunt, este impactul pe care îl are la nivel de masă. Dar mult mai grav este faptul că nu se face nimic pentru a se scoate, de exemplu, cetățile din Munții Orăştiei din starea deplorabilă în care se găsesc, sau să se întreprindă o cunoaştere a civilizației dacice prin recurgerea la argument. Ridicarea dacilor trebuie făcută prin negare. Negarea latinității noastre ca nație, deşi suntem singurii care le poartă numele romanilor dintre națiile neolatine; o etnogeneză din care se urmăreşte eliminarea totală a romanilor; o limbă care nu a aparținut romanilor, ci dacilor, pentru că vorbeau o limbă asemănătoare. S-a ajuns până acolo încât un elev participant la olimpiada de limba latină, faza națională să afirme faptul că limba latină provine din zona Munților Apuseni. S-a ajuns până la faptul că turişti români fac cale întoarsă în momentul în care aud că au de a face cu o altă Sarmizegetusa şi nu cu cea „adevărată". Deşi nu se cunoaşte faptul că există o cetate dacică şi un oraş roman cu acelaşi nume, o proporție îngrijorător de mare vorbind numai de daci, toată lumea se exaltează şi vociferează la adresa latinității sau a Imperiului roman. Toate posturile de televiziune, presa, şcoala vorbesc doar despre daci, despre columna lui Traian sau despre romanitate discutându-se doar în contextul războaielor sau tot în legătură cu dacii. Oamenii din presă au venit la Ulpia Traiana Sarmizegetusa doar în căutarea unor subiecte de senzație, a nemaipomenitului, a pământurilor cultivate între ziduri, a kossonilor sau chiar în căutarea mormântului împăratului Aurelian (pentru că un localnic mai hâtru a amintit de mormântul familiei Aureliilor din necropola de E a oraşului sau poate că şi pentru el Aurelian-Aurelius reprezenta acelaşi lucru). Când am refuzat să discut pe astfel de teme şi am încercat să evit nişte scandaluri, care nu îşi au rostul întrucât țin tot de modul nostru de a ne purta ca națiune de-a lungul istoriei, şi am vrut să le amintesc despre o istorie de aproape 2000 de ani, nu am întâlnit decât un dezinteres generalizat şi articole defăimătoare ulterioare.

Acest popor ar trebui să înțeleagă cine este şi de unde vine, pentru că în actele de identitate ale fiecăruia dintre noi scrie român, adică roman. A fost singura dată în istoria acestor locuri când am fost racordați la o civilizație unitară, care ținea din Marea Britanie de astăzi, până în Nordul Africii şi în Asia. A fost singura dată când nivelul de cultură, de educație şi de viață a fost comparabil cu o marea parte din lumea cunoscută la acel moment. Astăzi, din punct de vedere cultural suntem parte a Europei, nimeni nu ne poate nega acest loc, dar din cele mai multe puncte de vedere după sfârşitul antichității am pierdut orice fel de legătură cu aceste idealuri spre care acum doar râvnim. Traco-dacismul, şi nu mă refer la colegii arheologi care cercetează şi fac afirmații doar în baza a ceea ce cunoaştem, ne face mult rău. A le spune celor care au descifrat cuneiformele, hieroglifele sau textele greceşti preclasice, cei care au şcoli de arheologie şi istorie cu tradiție peste tot în această parte de lume, că tot ce au cercetat, învățat, publicat şi mai presus de toate **argumentat** nu are sens, că toată cultura şi civilizația începe din Munții Orăştiei, nu ne face cinste şi mai ales nu ne ajută cu absolut nimic. Acest curent nu este unul ştiințific, ci unul de sofişti de ocazie, în

care medici sau ingineri au fost binecuvântaţi de duhul cunoaşterii şi au început să-şi dea dovada inteligenţei prin articole de revistă, adică lipsite de un minim aparat critic sau prin cărţulii şi broşuri în care citează o bibliografie de buzunar şi pe care de cele mai multe nu o folosesc sau şi mai grav, nu o cunosc. Traco-dacismul nu este un curent de idei şi practic afirmă Europei frustrările celor nemuţumiţi de propria lor istorie, cei care văd în izolare o virtute. Aşa cum nici Imperiul Roman nu a reuşit să realizeze o asimilare totală, peste tot păstrându-se caracterul local, nici Uniunea Europeană nu va reuşi acest lucru vreodată. Suntem rezultatul unor vremuri şi a tuturor celor care au trecut pe aici. Este total greşit să privim etnogeneza poporului român unidirecţional, că am fi romani şi daci sau numai daci. Suntem şi daci şi romani, celţi, germanici, slavi, pecenegi, turci, tătari, maghiari, etc. Şi naţional-socialismul german a propovăduit puritatea rasială, dar cu ce efecte asupra poporului. Pentru astfel de idei şi pentru combaterea fără pic de milă a lipsei de argumente ştiinţifice sau a necunoaşterii, am fost acuzat de blasfemie.

Pe noi ar trebui să ne preocupe ajungerea din urmă a civilizaţiei occidentale, la a cărei valori ne revendicăm, şi nu să ne închistăm în nişte teorii a căror singură grijă este aceea de a folosi istoria ca justificăre a nereuşitelor şi a faptului că nu suntem ceea ce am vrea să fim. Iar cel care a dat tonul la toate acestea a fost Nicolae Ceauşescu.

Am păşit cu adîncă emoţie în străvechea capitală a Daciei-romane, mărturie adînc grăitoare a vechimii neamului românesc pe aceste pămînturi. Construcţia acestei aşezări, monumentele aflate aici, sînt o vie ilustrare a geniului creator, al gradului înaintat de cultură materială şi spirituală atins de strămoşii noştri, daco-romanii.

7.X.1966.

Nicolae Ceausescu, 1966

Un alt preşedinte al României care a păşit pragul muzeului din Sarmizegetusa, a fost Ion Iliescu (fig. 60). Chiar dacă şi-a scris singur rândurile, este foarte greu de spus care i-au fost adevăratele gânduri şi sentimente. A fost o vizită scurtă, cu caracter electoral, doar în muzeu, fără nici un fel de impact ulterior asupra localităţii sau activităţii arheologice.

Este un moment de emoție justificată pentru orice român care vizitează aceste locuri încărcate de istorie - care vorbesc despre trăinicia în timp a viețuirii strămoșilor noștri pe aceste meleaguri și de acumularea de factori de civilizație, care constituie mărturia noastră fundamentală.

Felicitări și salut mai cercetătorilor care și-au consacrat viața și activitatea punerii în valoare a acestui patrimoniu bogat național.

Iliescu

13 sept. 1996

Ion Iliescu, 1996

Acestea sunt doar câteva dintre personalitățile care au păşit pe meleagurile Sarmizegetusei. Din păcate nu-i putem aminti aici pe toți cei care s-au semnat sau au lăsat câteva rânduri care să amintească de trecerea lor pe aici. Sunt oameni din toate colțurile lumii, care au scris în alfabetul latin, chirilic, chinezesc sau în majoritatea limbilor vorbite pe mapamond. Din păcate astăzi lumea este prea grăbită pentru a se mai gândi la trecerea lor prin lume, iar generației tinere refuz categoric să le ofer această posibilitate, întrucât îi aud ce şi cum vorbesc, iar unele cărți ale vizitatorilor din alte muzee stau mărturie a capacității lor de exprimare. La fel ca şi blocurile de piatră din zidurile Sarmizegetusei Regia, pline de obscenități. Consider că ar fi păcat să murdăresc amintirea trecutului şi a celor care chiar au fost interesați să-şi cunoască trecutul. Mi s-a sugerat folosirea a două cărți diferite. Am refuzat standardele duble şi nu voi accepta niciodată să tratez diferit pe cei veniți aici. Poate că fiind şi arheolog, muzeograf sau cercetător ştiințific, custode, etc. în acelaşi timp, nu am putut să mă ocup de toată lumea. Poate cu cei care au dat dovadă de necunoaştere am fost mai vehement, dar întotdeauna numai în limita argumentului ştiințific. Am încercat, atât cât se poate şi am fost eu în stare, să îmi adaptez discursul la nivelul de înțelegere şi cunoaştere a interlocutorilor. Poate pentru vorbitorii de engleză m-am adresat într-o altă limbă, dar, în principiu, indiferent că a fost vorba de copii cu handicap, care mai mult ca sigur că nu mă înțelegeau dar m-au impresionat cerându-mi permisiunea să atingă zidurile, de ambasadorii unor state străine, de un muncitor sau de un intelectual, mi-am tratat oaspeții la fel. De aceea această carte va fi pusă

doar la dispoziția celor ce vor arăta că merită acest lucru! Adică din ce în ce mai rar dacă ținem seama că numărul turiştilor fluctuează undeva în jurul a 20-30.000 pe an. Aceasta este singura discriminare pe care mi-o asum în virtutea unei experiențe cu publicul de peste 15 ani. Astfel de lucruri rămân şi rezistă timpului, motiv pentru care refuz să accept că obscenitatea şi incultura sunt lucrurile care ne caracterizează ca popor! În mod clar la generația copiilor de şcoală se observă un proces de aculturație, din păcate doar revendicându-se la o cultură europeană pe care, însă, nu o pot asimila mai departe de straturile superficiale ale unei muzici incolore, inodore şi insipide, sau a unui internet foarte bogat ca informație, dar utilizat mai ales pentru jocuri şi conversație. Este o generație care nu mai ştie cine sunt dacii şi romanii, nu ştiu că există două aşezări cu numele Sarmizegetusa, nu ştiu cine sunt şi de unde vin, prin urmare nu au de unde să ştie spre ce se îndreaptă.

Anexa 1:

Lista eroilor căzuți pe câmpul de luptă în primul război mondial

Albulesc Rusalin
Corui Adam
Licec Gheza
Iovănesc Adam
Iari Carol
Armioni Ianăş
Muntean Petru
Cristian Bărbuț
Zgârcea Gheorghe
Iovănescu Ştefan
Răduță Nicula
Dălinescu Aurel
Albulescu Ioan (Dăbulan)
Rădoni Adam
Cristian Mihai
Dălinesc Ioan (Şăndroni)
Cristian Naiu

Zgârcea Trăilă
Zgârcea Trifu
Zgârcea Iosif
Angheloni Aurel
Şendroni Adam
Nichifor Ioan
Armioni Pascu
Stăncioni Adam
Cristian Barbu
Vrăcioni Pascu
Alexoni Mihai
Dănescu Mihai zis Naiu
Lăsconi Aurel
Zgârcea Adam (Ceica)
Cristian Ioan
Iovănesc Mihai (Oprea)
Bârsan Tene

Răduță Dumitru
Dălinesc Ioan
Oproni Voin
Oproni Simedru
Crişovan Ioan
Crişovan Iosif
Paveloni Ianăş
Simedroni Ioan
Moisoni Mihai
Moisoni Adam
Zgârcea Dumitru
Niță Brânduşan
Bumnari Mihai
Corui Ştefan
Oproni Anghel
Suci Dumitru

Slt. Medrea Victor
Slt. Niță Dumitru
Col. Ardelean Radu

Lista eroilor căzuți pe câmpul de luptă în al doilea război mondial

Carabec Alexe
Opric Gruia
Dălinesc Niculiță
Biba Lăpăduş

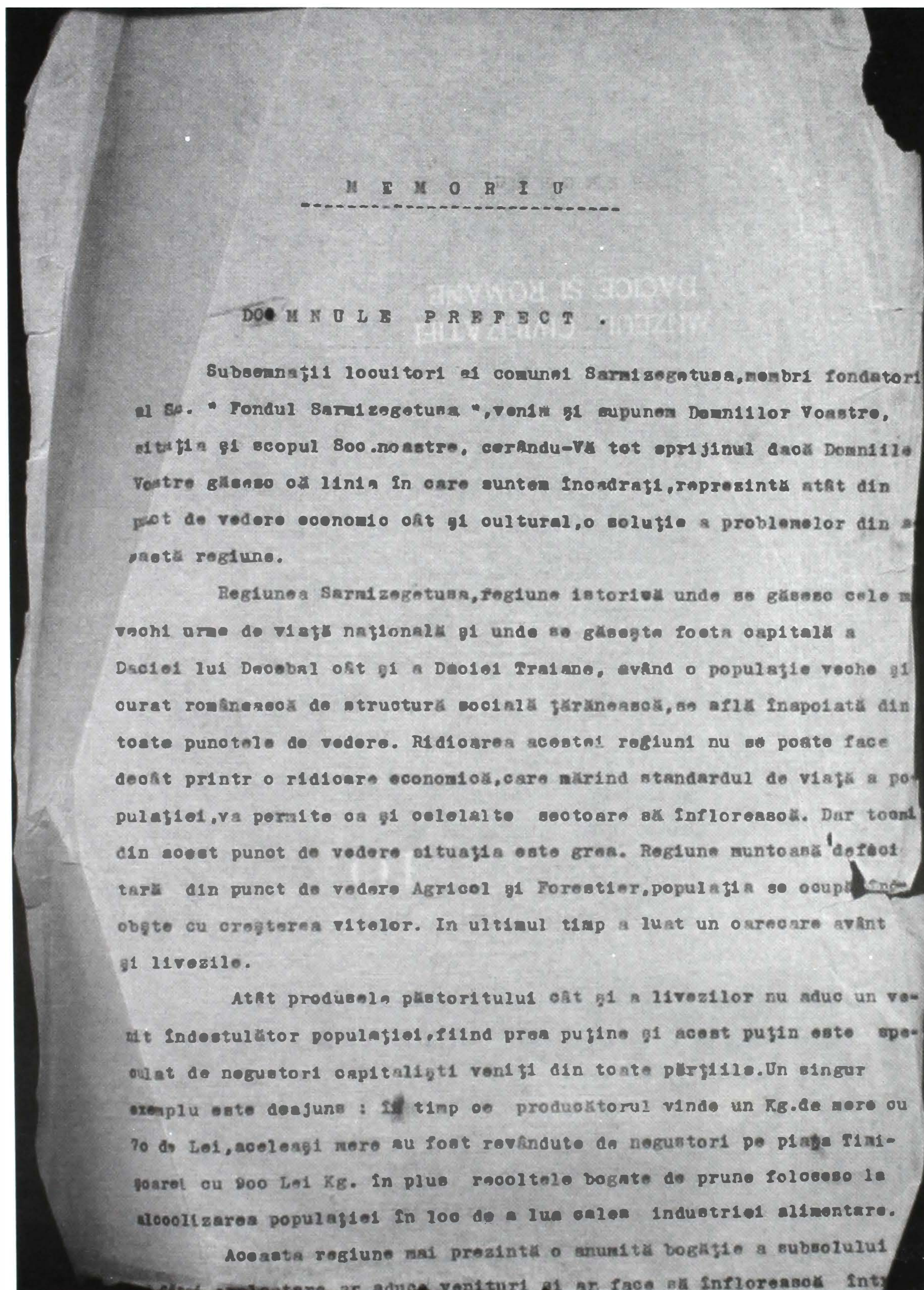
Oproni Axente
Merian Dan
Biba Gheorghe
Zgârcea Aurel[627]

Armioni Simion
Chinu
Dumitru

[627] Listele au fost întocmite Zgârcea Ioan, cantor la biserică.

Anexa 2:

Memoriul pentru constituirea Societății pe acțiuni cu numele „Fondul Sarmizegetusa” adresat către prefectul județului (incomplet)

M E M O R I U

DOMNULE PREFECT.

Subsemnații locuitori ai comunei Sarmizegetusa, membri fondatori ai Sc. " Fondul Sarmizegetusa ", venim și supunem Domniilor Voastre, situația și scopul Soc. noastre, cerându-Vă tot sprijinul dacă Domniile Voastre găsesc că linia în care suntem încadrați, reprezintă atât din punct de vedere economic cât și cultural, o soluție a problemelor din această regiune.

Regiunea Sarmizegetusa, regiune istorică unde se găsesc cele mai vechi urme de viață națională și unde se găsește fosta capitală a Daciei lui Decebal cât și a Daciei Traiane, având o populație veche și curat românească de structură socială țărănească, se află înapoiată din toate punctele de vedere. Ridicarea acestei regiuni nu se poate face decât printr o ridicare economică, care mărind standardul de viață a populației, va permite ca și celelalte sectoare să înflorească. Dar tocmai din acest punct de vedere situația este grea. Regiune muntoasă deficitară din punct de vedere Agricol și Forestier, populația se ocupă îndeobște cu creșterea vitelor. In ultimul timp a luat un oarecare avânt și livezile.

Atât produsele păstoritului cât și a livezilor nu aduc un venit îndestulător populației, fiind prea puține și acest puțin este speculat de negustori capitaliști veniți din toate părțiile. Un singur exemplu este deajuns : în timp ce producătorul vinde un Kg. de mere cu 70 de Lei, aceleași mere au fost revândute de negustori pe piața Timișoarei cu 900 Lei Kg. în plus recoltele bogate de prune folosesc la alcoolizarea populației în loc de a lua calea industriei alimentare.

Aceasta regiune mai prezintă o anumită bogăție a subsolului ... exploatare ar aduce venituri și ar face să înflorească înt...

-ga regiune. Apa cu căderile ei sunt din belşug şi o punere a aceste energii în exploatare ar putea electrifica întreaga regiune.

După cum vedeţi Domnule Prefect scopul acestei Societăţi este de a industrializa şi a pune în valoare toate bogăţiile solului şi a subsolului, a căderilor de apă ducând lumină electrică până în cea din urmă colibă şi de a scăpa această regiune de specula capitaliştilor. Scopul nostru mai este ca în acelaş timp să ajutăm la ridicare culturală şi sanitară, prin construiri de aşezăminte şi prin'tr o nouă îndrumare a vieţii culturale. Si din acest punct vedere regiunea noastră este mult înapoiată, aportul cultural fiind minim.

Nici un fiu de ţăran nu urmează la şcoli mai departe, ci numai rareori căte un fiu de funcţionar. Analfabetismul este pe o treaptă intensă, copii dela vârsta fragedă de 7 ani nu merg regulat la şcoală, deoarece viaţa îi obligă a îndeplini o funcţie economică pe lângă casă. Deasemenea starea sanitară lasă mult de dorit.

Defapt Societatea noastră nu face decât a continua o veche tradiţie

veche tradiţie de luptă economică democratică contra exploataţilor. Părinţii noştri organizaţi în Composesorate au devenit proprietari de păduri cari şi astăzi stau la temelia vieţii noastre economice, aceste Composesorate nefiind altceva decât organizaţie economică colectivă democratică.

Noi cei de astăzi, urmând pilda celor vechi şi vrând să continuăm a progresa, am constituit această Societate având obiectivele arătate mai sus, obiective care rees şi din statut. Am luat toate măsurile ca aceasta Societate să nu poată să fie decât a noastră şi nici scopul ei să nu-i se poată schimba.

Având în vedere sprijinul pe care Dv. îl daţi tuturor manifestaţiilor de viaţă sănătoasă care urmăreşte progresul şi munca, Vă rugăm Domnule Prefect ca să ne sprijiniţi pentru a putea lua fiinţă legală şi totodată să ni se aprobe o scutire de impozit pe timp de zece ani, timp pe care noi îl socotim necesar înfiripări şi trecerii la o activitate matură şi solidă a Societăţii noastre. Defapt acest lucru nu este o excepţie în legislaţia noastră, care pentru a ajuta diferite întreprinderi, li sau acordat asemenea

Nr. ort.	Numele şi pronumele fondatorului	Profesiunea	Domiciliul	Capital Nr. acţiilor	Lei.	Semnătura fondatorului
1	Cristeau Ioanăş	Plugar	Sarmizetusa	5 -	25000	Cristeau Ioanăş +
2	Cristeau Casiana	-"-	-"-	5 -	25000	Cristeau Casiana +
3	Zgârcea Vasile	-"-	-"-	8 -	40000	Zgârcea Vasile.
4	Zgârcea Marta	-"-	-"-	2 -	10000	Zgârcia Marta +
5	Nichifor Adam	-"-	-"-	5 -	25000	
6	Dumbravă Iosif.	-"-	-"-	5 -	25000	
7	Corabee Carol	-"-	-"-	1 -	5000	
8	Zgarcea Ion	-"-	-"-	1 -	5000	
9	Corni Ştefan	-"-	-"-	1 -	5000	
10	Corni Simion	-"-	-"-	4 -	20000	
1	Ardelean Iliţca	-"-	-"-	2 -	10000	
2	Bogdan Aurel	-"-	-"-	1 -	5000	
3	Mag Alexe	-"-	-"-	1 -	5000	-
4	Mag Maria	-"-	-"-	1.-	5000	
5	Armion filip	-"-	-"-	3 -	15000	
6	Mag Roza	-"-	-"-	1 -	5000	
7	Muntean Ştefan	-"-	-"-	3 -	15000	
8	Zgârcea Simion	-"-	-"-	2 -	10000	
9	Albulen Gheorghe	-"-	-"-	2 -	10000	
20	Lupan Pavel	-"-	-"-	1 -	5000	
1	Corni Ion	-"-	-"-	2 -	10000	
2	Corni Georgiţa	-"-	-"-	1 -	5000	
23	Popa Petru	-"-	-"-	2 -	10000	

Nr. ert.	Numele şi prenumele fondatorului	Profesiunea	Domiciliului	Capital Nr. acţiunilor	Capital Lei	Semnătura Fondatorului
	Mituleseu Mariţa	plugar	Sânnicolau...	10	50000.	Mitulescu Mariţa
	Tolaţi Iosif	industriaş	Sânnicolau...			
	Tolaţi Ana	casnică	-„-			
	Tolaţi Rudolf	industriaş	-„-			
	Tolaţi Hilma		-„-			
	Marcu Aurel	notar	-„-	10	50.000	A Marcu
	Marcu Elvira	casnică	-„-	10	50000.	E Marcu
	Marcu Felicia Maria	—	-„-	1	5000	Mia Marcu
	Crişan Gheorghe	învăţător	Sânnicolau...			
	Crişan Veronica	învăţătoare	-„-			
	Mitulescu Mihuţ	plugar	-„-	20	100.000	Mitulescu Mihai
	Petrescu Baliut	-„-	-„-	2	10000	[illegible]
	Lachstädter Ştefan	-„-	-„-	6	30000	Lochstätter Ştefan
	Zari Ştefan	-„-	-„-	1	5000	Zari Ştefan
	Nechifor Susana	-„-	-„-	1	5000	+ Nechifor Susana
	Cristean Lazana	-„-	-„-	1	5000	+ Cristean Lazana
	Macra Sofia	-„-	-„-	1	5000	+ Macra Sofia
	Borza Mihai	-„-	-„-	2	10000	+ Borza Mihai
	Mag Alecu	-„-	-„-	2	10000	+ Mag Alecu
	Mag Maria	-„-	-„-	1	5000.	Mag Maria
	Ardelean Adam	-„-	-„-	1	5000	+ Ardelean Adam
	Corni Ştefan	-„-	-„-	1	5000	Ştefan Corni
	Filips Arnim	-„-	-„-	3	15000	[illegible]

✓ Alexandroni Crăciun	plugar	Sânmiepetrului	1-5000	x Alexandroni Crăciun
✓ Moisoni Ion l. Adam	-"-	-"-	1-5000	Moisoni Ion
✓ Bocan Adam	-"-	-"-	1-5000	x Bocan Adam
✓ Cioorican Simedon	-"-	-"-	1-5000	Cioorican S.
✓ Luciu Petru	-"-	-"-	2-10000	Luciu Petru
Ijecori Adam	-"-	-"-	10-50000.	Ijecori Adam
✓ Hurtian Toader	Cruos.	"	100-500.000.	Hurtian Toader

	Transport.	Plugar	Sarmizegetusa		
	Ardelean Ioana	—"—	—"—	2 -	10000.
	Brugar Ursia	—"—	—"—	2 -	10000.
	Drigmer Ștefan	—"—	—"—	6 -	30000
	Costa Gheorghe	—"—	—"—	10 -	50000

Domnule Prefect

Subsemnații locuitori ai comunei Sarmisegetuza, județul Hunedoara, pe care cu onoare îl conduceți, membrii fondatori ai societății „Fondul Sarmisegetuza" ~~onoare și supunem domniei voastre situația și scopul societății noastre,~~ înaintăm spre soluționare următorul

Memoriu

4-VIII-945

Domnule Ministru!

Alăturat avem onoare a Vă înainta memoriul adresat nouă, de locuitorii Sarmizegetusa, precum și o copie după statutul și actul adițional constitutiv al Soc. pe acțiuni „Fondul Sarmi." ~~precum și o copie~~

Locuitorii comunei Sarmiz., sub conducerea președintelui lor Zoviță Dumbravă, membru al Tribunalului Poporului, au pus bază unei Societăți pe acțiuni „Fond Sarmi." având ca scop să organizeze și să exploateze un număr de întreprinderi de interes obștesc și anume: uzina electrică, mașina de sărăcit lâna, torcătorie, uscătorie de fructe, etc.

Formele pentru constituirea acestei societăți sunt în curs.

Pe teren însă munca a început de mult, uzina electrică este făcută și cea mai mare parte a comunei Sarmi. e electrificată, fapt despre care m-am convins personal, cu ocazia inspecției în com. Sarm.

Având în vedere că soc. aceasta urmărește scopuri de interes obștesc,

Având în vedere că asociații sunt în marea lor parte persoane lipsite și sărace, care au subscris câte o acțiune la această societate, convinși de folosul pe care-l au pe urma acestei societăți, dar că puterile lor mater. sunt f. limitate,

Avem onoare a Vă ruga să binevoiți a aproba scutirea acestei societăți de ori ce impozi

către stat pe timp de 10 ani;

În ipoteză că, această scutire nu se poate ~~baza~~ acorda pe baza legilor actuale Vă rugăm să binevoiţi a redacta o lege în acest sens.

Mulţumindu-Vă, primiţi Vă rog Domnule Ministru asigurarea respectului nostru

Prefect Iuliu
Augustin Almăşan

A C T U L C O N S T I T U T I V
şi
S T A T U T U L

S o c i e t ă ţ i i pe a c ţ i u n i

" F O N D U L S A R M I S E G E T U S A "
cu s e d i u l în comuna

S A R M I S E G E T U S A

Judeţul H U N E D O A R A.

A c t C o n s t i t u t i v

I. Subsemnaţii ne constituim în Societate pe acţiuni cu numele de "FONDUL SARMISEGETUZA" pentru industrializarea comunei Sarmisegetuza.

II. Scopul societăţii este să organizează întreprinderi industriale, cari se constituie un izvor de câştig material pentru ridicarea stării materiale, morale şi intelectuale a locuitorilor în particular şi prin aceasta ridicarea comunei Sarmisegetuza la locul pe care-l merită având în vedere trecutul său istoric.

III. Durata societăţii este nelimitată.

IV. La constituirea acestei societăţi am subscris acţiuni în număr de 800. . .

V. Răspunderea asociaţilor este de două ori.

VI. Pentru funcţionarea societăţii am adoptat următorul Statut, care face parte din cuprinsul acestui act constitutiv.

S T A T U T U L

Societăţii " FONDUL SARMISEGETUZA" societate pe acţiuni pentru industrializarea comunei Sarmisegetuza cu sediul în comuna Sarmisegetuza Judeţul Hunedoara.

C a p i t o l u l I.

I n f i i n ţ a r e a. S e d i u l. S c o p şi d u r a t a.

Art.1. Se înfiinţează pe baza hotărâri comunei Sarmisegetuza exprimată cu ocazia adunării generale ţinută în Sala Muzeului Sarmisegetuza la data de 8 Iulie 1945, o Societate pe acţiuni pentru industrializarea comunei sub firmă " FONDUL SARMISEGETUZA" Societate pe acţiuni pentru industrializarea comunei Sarmisegetuza cu sediul în comuna Sarmisegetuza Judeţul Hunedoara.

Societatea nu va putea funcţiona decât cu cel puţin 100 asociaţi şi va tinde la înrolarea tuturor locuitorilor din comună şi plasa Sarmisegetuza.

Art.2, S c o p u l s o c i e t ă ţ i i este:

a./ Să înfiinţeze, organizeze şi exploateze un număr de mici întreprinderi industriale, ca: Uzină Electrică, maşină de scărmănat lână o torcătorie, o ţesătorie, tricotajerie, o uleiniţă sistematică, o moară cu site ect. cu participarea efectivă a asociaţilor şi chiar a celorlalţi locuitori din raza ei de activitate şi să contribuie la eftinirea produselor acestor întreprinderi prin înlăturarea intermediarilor.

b./ Să creieze fonduri proprii pentru desvoltarea tot mai mult a acestor întreprinderi şi înfiinţarea altora ce ar simţi necesare.

c./ Să creieze o sursă de venit pentru locuitorii comunei lipsiţi de pământ arabil suficient, atât după capitalul depus în acţiuni cât şi după munca ce o depune efectiv.

d./ Să creieze o nouă orientarea profesională pentru populaţia ce trăieşte într.o regiune muntoasă defectuară din punct de vedere agricol şi forestier, făcând educaţia necesară în acest sens.

e./ Să contribuie la ridicarea stării materiale şi culturale a populaţiei şi la stabilirea unui standard de viaţă mai ridicat.

f./ Să contribuie la exploatarea, industrializarea şi desfacerea produselor agricole locale în mod raţional.

./.

g./ Să contribuie la educaţia muncii colective şi ajutorul reciproc al locuitorilor, să facă o propagandă cooperatistă.

ART.3. Durata Societăţii este nelimitată, iar cerculsău de activitate/operaţii/ este limitat la comunele din Plasa Sarmisegetuza.

C A P I T O L U L II.

A s o c i a ţ i. D a t o r i i. D r e p t u r i.

O b ţ i n e r e a c a l i t ă ţ i i de a s o c i a t.

ART.4. Pot fi asociat locuitorii majorii, de ambele sexe din comună şi plasa Sarmisegetuza Judeţul Hunedoara.

Pot fi primiţi deasemenea ca asociaţi Cooperativele şi Băncile Populare care prin natura operaţiunilor lor pot fi folositoare Societăţi.

Mai pot fi primiţi ca asociaţi însă fără drept de vot, până la un număr de cel mult o treime din totalul membrilor cei afară de plasă.

ART. 5. Nu pot fi primiţi sub sancţiune de nulitate ca asociaţi:

a./ Cei care prin ocupaţiile lor au interese contrare celor ale societăţii.

b./ Falliţii, interzişii şi cei puşi sub consiliul Judiciar, cei condamnaţi pentru delicte, crime, de fals, delapidare, înşelăciune, mită, furt şi abuz de încredere.

ART. 6. Cel care vrea să devină asociat trebuie să semneze odeclaraţie în care va arăta: numele, pronumele, domiciliul ocupaţia numărul părţilor sociale ce subscrie /acţiunii/ suma pe care o varsă şi felul răspunderii sociale, aderarea completă la prezentele Statute şi data declaraţiei.

Semnarea acestei declaraţii decătre neştiutorii de carte se va face prin punere de deget, în faţa a doi asociaţi, care vor semna şi certifica că iau comunicat cuprinsul Statutului.

ART. 7. Cererea de inscriere sau transmitere a acţiunilor asupra altor persoane, se rezolvă decătre Consiliul de Administraţie a societăţii.

Consiliul nu poate refuza admiterea decât dacă solicitatorul nu îndeplineşte condiţiunile cuprinse în prezentul Statut. Deciziunea Consiliului se comunică inscris solicitatorului numai în cazul că nu a fost admis şi aceasta în termen de cel mult 15 zile dela pronunţarea lui. Cel respins are drept de apel la adunarea generală. Apelul se va adresa Comitetului de cenzori, care este obligat să-l depună deliberării, primei adunării generale, care se va pronunţa ca ultimă Instanţă.

ART. 8. Asociaţii răspund pentru obligaţiunile societăţii de două ori valoarea acţiunilor.

Asociaţii noi admişii răspund şi pentru obligaţiunile luate de Societate înainte de inscrierea lor.

P I E R D E R E A C A L I T A T I de A S O C I A T.

ART. 9. Calitatea de asociat se pierde:

a./ Prin retragere sau transmiterea acţiunilor altei persoane.
b./ Prin excludere.
c./ Prin moarte.

Asociaţii care prin mutarea domiciliului în afară de circumscripţia Societăţii pot hotărâ singuri dacă mai rămân sau nu în societate, pierzându-şi dreptul de vot.

ART. 10. Fiecare asociat,d se poate retrage din Societate dacă au trecut doi ani dela inscrierea lui.

Asociatul a cărui cerere de retragere a fost făcută şi aprobată cu respectarea dispoziţiunilor din aliniatul precedent, se consideră retras pe ultima zi a anului de operaţiune.

ART. 11. Se vor exclude din Societate:

a./ Cei care se găsesc întrunul din cazurile arătate la art.5 din Statutul de faţă.

b./ Cei care nu se supun prezentelor Statute, Regulamentelor de fun-

./.

ețiunare ale Societății,hotărîrilor adunărilor generale și Consiliului de administrație,precum și cei care lucrează împotriva intereselor societății. Deasemeni și cei cari au indus în eroare societatea asupra valoarei bunurilor aduse ca aport, sau cari,fiind delegați să contracteze sau să licitezе pentru societate au încheiat pentru ei personal ori au trădat interesele societății în favoarea acelorlalți concurenți.

Asociatul exclus va rămânea răspunzător și de daune pentru pagubele pricinuite Societății prin faptele cari au motivat excluderea.

ART. 12. Excluderea se pronunță de Consiliul de administrației în cazurile prevăzute de al. a d-la art. precedent, iar pentru cazurile prevăzute la al b. din acel articol, decătre adunarea generală a societății, după propunerea motivată a consiliului de administrație.

Decizia Consiliului de administrație se comunică asociatului exclus prin scrisoare recomandată sau prin luare de dovadă pentru știuterii de carte.

Cel exclus are dreptul să facă apel, în termen de 30 zile dela primirea comunicării, prin comitetul censorilor, la prima adunare generală, conform prevederilor art.7 din Statut.

ART.13. Ca zi de eșire a asociatului exclus se consideră ultima zi a anului social, el pierde însă dreptul, chiar din ziua excluderii, de a mai lua part la adunările generale sau de a avea vre-o funcțiune în societate și de a se bucura de drepturile acordate asociaților prin aceste statute.-

Cel exclus pe baza art.11 lit.b. pierde dreptul la orice beneficiu pe anul în care a fost exclus; el nu va putea fi reprimit, în nici un caz în cursul anului în care a fost exclus.

ART.14. Asociatul eșit din societate în oricare din modurile prevăzute în St Statut va fi socotit pe baza bilanțului încheiat la finele anului social în care a pierdut această calitate și plătit până în 6 luni dela data bilanțului.

Din partea ce se cuvine fostului asociat societatea va reține sumele ce aceasta i-ar datora,chiar dacă aceste datorii nu au ajuns încă la scadență,acest drept de reținere constituie un privelegiu al societății și el este opozabil oricărui creditor,urmăritor sau cesionar,indiferent de data creanței sau cesiunii.

ART.15. In caz când pierderea după bilanț întrece capitalul social împreună cu toate fondurile de rezervă ale societății, fostul asociat sau moștenitorii lui trebue să plătească societății partea contributivă pentru acoperirea pierderii în limitele răspunderii ce și-au luat potrivit art.8 de mai sus.

ART. 16. Fostul asociat are drept la valoarea acțiunii la data încheierii anului operativ.

ART.17. Dacă în termenul arătat la alineatul 1 al art.. . . de mai jos Societatea sa disolvat nu se va ține seama de încetarea calității de asociat, ce se va urma potrivit normelor de lichidare.

ART.18. Sumele cuvenite fostului asociat și neretrase în termenul prevăzut de art.14 se va trece la depozite libere.

ART.19. Cel care a pierdut calitatea de asociat prin oricare din modurile prevăzute la art.9 de mai sus, precum și moștenitorii săi, rămân răspunzători în limitele răspunderii determinate de art.8 din Statut timp de 2 ani dela sfârșitul anului în care a pierdut calitatea de asociat de toate obligațiunile societății existente la aceia dată.

D A T O R I I L E și D R E P T U R I L E A S O C I A Ț I L O R

ART.20. Asociații societății sunt îndatorați să plătească o taxă de înscriere de lei 500 și să se conformeze tuturor dispozițiunilor din lege și regulament, din Statut, precum și hotărârilor adunărilor generale,Consiliului de administrație și celorlalte organe Statutare,lucrând totdeauna pentru propășirea Societății.

Asociații sunt obligații să fie la curent cu plata datoriilor către societate sub sancțiunile prevăzute de lege la neconformare.

./.

Ei sunt datorii să facă uz de toate serviciile Societăţii.Deasemenea ei sunt obligaţi să participe cu munca şi concursul lor la întreprinderea comună potrivit dispoziţiunilor Consiliului de Administraţie şi Adunării Generale.

ART. 21. Asociatul care şia îndeplinit datoriile faţă de societate are,până în momentul când la încetat calitatea de asociat, drept de a se bucura de toate avantajele sau serviciile pe care le oferă societatea, potrivit dispoziţiunilor legii şi a le prezentului Statut.

C A P I T O L U L III.

C a p i t a l s o c i a l

ART.22 . Capitalul Societăţii este format din acţiuni in valoare de lei 5000 /Cincimii lei/ fiecare.

Un asociat trebuie să cumpere cel puţin o acţie.

ART.23. Orice asociat pote să subscrie nă acţii pe lângă cele ce mai posedă.

ART.24. Asociatul care posedă mai multe acţii poate să retragă o parte din ele, cu aprobarea Consiliului de Administraţie, dacă acesta socoteşte că nu prejudiciază bunul mers al societăţii.

Restituirilor parţiale de acţiunii li-se aplică toate dispoziţiunile prevăzute de Statut pentru cazurile ieşirii din societate rămânând însă cu restul de acţiunii mai departe asociat.

ART.25. Fiecare asociat, la intrare in societate primeşte un libret nominal in care să înscriu tote operaţiunile sale cu societatea.

ART.26 Cât timp un asociat rămâne in societate părţiile lui sociale nu pot fi nici cedate noi gajate,nici urmărite de creditorii lui.

In timpul duratei societăţii, creditorii personali ai asociatului nu pot să-şi execute drepturile lor decât asupra părţii de benificiu cuvenite asociatului bilanţului anual, cu rezervă prevăzută la art.14 din Statute, iar in caz de disolvare sirl încetarea calităţii de asociat işi vor putea exercită dreptul asupra sumei ce-i-sar cuveni după satisfacerea societăţii conform art.14 din Statut.

ART.27. In caz de lichidarea societăţii,asociaţii sunt consideraţi ca creditori pentru valoarea părţilor sociale vărsate,însă nu vor putea fi plătiţi decât după achitarea tuturor celorlalte datorii şi angajamente ale societăţii.

ART. 28.Remuneraţia se va trece la depozite libere dacă nu se va ridica in primele 6 luni după bilanţ.

ART.29. Pierderile societăţii se vor acoperi in ordinea următoarele din :

a./ Beneficiul anual, b/ fondurile de rezervă, prevedere şi celelalte fonduri sociale, c/ părţile sociale şi d/ răspunderea asociaţilor conform art. 8 din statute.

C A P I T O L U L IV.

O p e r a ţ i u n i

ART.30. Societatea poate face următoarele operaţiuni:

a./Să cumpere prin bună învoială sau prin licitaţie maşini,materii prime ori ce alte articole,care le crede de bine că prin prelucrare sau numai prin comercializare poate realiza un venit sec.

b./Să înfiinţeze fel şi fel de ateliere,fabrici ,etc.pentru prelucrarea tuturor materiilor prime ce ar fi in puterea societăţii, de a realiza un beneficiu societăţii ca mai târziu să treacă ca operă de electrificare a plasei întregi sau chiar toată valea Haţegului.

c./Să vândă produsele rezultate dela punctele a.b. in aşa fel să fie in-

sau Sindicate.

d. Vânzările produselor se vor face în condițiunile și ordinea următoare :
1. Se vor satisface mai întâi societari cu materialele necesar pentru nevoile proprii.
2. Se vor satisface nevoile populației locale cu materialul necesar pentru trebuințele proprii.
3. Nimeni din cei prevăzuți mai sus nu va putea să cumpere produse pentru speculă. Este oprită orice repartizare de produse în proporție cu capitalul sub sancțiunea înlăturării din Soc. acelor ce au îngăduit aceasta.

Ceace rămâne din produse urmează să se vândă în comerț după cum urmează:
Orice vânzare pe credit,fără garanții,este cu desăvârșire oprită.

e/. Să înființeze cantine sau secții de consum pentru nevoile lucrătorilor cu obligația ca ele să se exploateze în regie proprie de Societate.
f/.Să sprijine moral și material răspândirea culturii pântre săteni,prin înființarea de biblioteci,de săli de lectură,,conferințe,teatre,Cinematograf.
g/. Va putea primi donațiuni,Donațiunile făcute Societății constituesc un fond asupra căruia membrii Soc. nu au nici un drept. Ele se primesc de consiliul de Ad-strație care va aprecia dacă față de obligațiunile impuse de donatori,sunt acceptabile sau nu.Donațiunile condiționate nu pot fi acceptate decât cu aprobarea adunării generale.

Donațiunile se întrebuințează în scopul prevăzut prin actul de donație iar în caz când actul de donație nu prevede o anumită întrebuințare,sumele provenite din donațiuni pot fi valorificate în operațiunile Soc.,fără a se distruge Fondul,iar venitul nu va putea servi decât pentru scopuri culturale și sociale.

In caz de dizolvare a Societății Donațiunile fără destinație urmează condițiile Fondului de rezervă,dacă actul de donație nu dispune altfel.

Art.31 Ori ce operațiuni încheiate și efectuate cu nerespectarea condițiunilor de mai sus,vor fi nule și în răspunderea personală acelor care lean făcut în numele Societății.

C A P I T O L U L V.

O r g a n e l e S o c i e t ă ț i i.

Art. 32. Organele Societății sunt :
a/. Adunarea generală.,
b/. Consiliul de Administrație.,
c/. Censorii.

A d u n a r e a g e n e r a l ă

Art. 33. Adunarea generală este formată din toți Asociații înscriși cu cel puțin 3 luni înainte de convocare, ia lucrează în ședință ordinară odată pe an, în ședință extraordinară oride câte ori este nevoe.

Art.34. Convocarea se face de consiliul de Ad-ție,comitetul de direcție, dacă are aceasta înputernicire,din propria lui inițiativă sau la cererea censorilor,ori a o zecime din numărul total al asociaților cu drept de vot indicând scopul și motivul convocării.

Art.35. Adunarea generală ordinară se va convoaca cel mai târziu până la data de 15 Aprilie.

Convocarea adunării generale trebue făcută cu cel puțin 15 libere înaintea datei,fixate pentru ținerea ei.

Ea va fi semnată,după caz,de președintele sau vicepreședintele consiliului de ad-ție.

Convocarea trebue să cuprindă locul,data și ora întrunirii, ordinea de zii, precum și locul,data și ora întruniri celei de a doua adunări stabilită conform Art.....aliin....ultin de mai jos pentru cazul când la prima convocare nu s ar întruni No. de asociați ți prevăzut de prezentele statute.

./.

Este nulă orice hotărâre luată asupra unei chestiuni care nu a fost cuprinsă în ordinea de zi,afară de hotărârea pentru convocarea unei alte adunări generale.

Convocarea trebue afișată la localul societății,localul primăriei comunei de reședință și a celorlalte comuni din care societatea își are membri precum și la școlile și bisericii din comuna de reședință a societăți.

De afișare se va lua dovadă s au se va încheia proces verbal de delegatul societății în prezența a doi asociați și se va păstra la dosarul actelor adunării generale.

Bilanțul împreună cu contul de profit și pierdere,cum și raportul censorilor,vor fi puse la dispoziția asociaților în localul societății cu cel puțin 10 zile înainte de ținerea adunării generale.

Toate dispozițiunile prevăzute în acest articol sunt sub pedeapsă de nulitate,în caz de nerespectarea lor.

Art. 36. Adunarea este prezidată de Președintele Consiliului Ad-ție în lipsa lui de Vicepreședinte,iar în lipsa și acestuia de cel mai în vârstă Consilier dintre consilieri prezenți.

Scrutatorii nu pot fi aleși dintre membri consiliului de Ad-ție, censori sau functionari societății.

Adunarea alege din sânul său un secretar și doi scrutatori cari împreună cu Președintele constituesc biroul.Aceștia întocmesc și semnează procesul verbal de ședință,lista membrilor prezenți și întreg dosarul adunării generale .

Pentrucă adunarea generală să fie legal constituită și să ia deciziuni valabile este necesară prezența cel puțin a 1/3 parte din membri cu drept de vot.

Prezența se constată în urma apelului nominal făcut de președintele adunării făcut după registrul de asociați.

Dacă la prima convocare nu se întrunește acest număr de asociați adunarea are loc la data fixată în convocarea primei ședințe și fără o nouă convocare,nici într un caz în aceiași zi,când se vor putea lua deciziuni cu ori care ar fi numărul asociaților prezenți,însă numai asupra chestiunilor cari au fost înscrise în ordinea de zi a primei ședințe..

Art. 37. Hotărârile adunării generale se iau cu majoritatea absolută a voturilor exprimate.

In caz la prima votare nu se întrunește majoritatea voturilor exprimate se va proceda la o nouă votare când vor fi declarate admise chestiunile sau alese persoanele care vor întruni cel mai mare număr din voturile exprimate.

Numărul voturilor în adunare generală este proportional cu numărul actiunilor,și anume de fiecare cinci actiuni sau fractiune un vot.

In caz de inpiedecare el poate fi reprezentat în adunarea generală printr un asociat cu drept de vot,care trebue să aibă mandat scris,certificat de doi asociați care trebue să fie tot asociat cu drept de vot.

Administratori și functionari societății nu pot primi mandat de reprezentare în adunarea generală sub pedeapsa de nulitate.

Un asociat nu poate fi mandatarul decât a unui asociat.

Administratori și functionarii socității nu pot lua parte la vot pentru aprobarea bugetelor,bilanțurilor și pentru rezoluțiunile ce privesc responsabilitatea lor.

Deciziile pentru revocare sau dare în judecată se vor lua în totdeauna cu majoritatea voturilor sub sancțiunea nulității.

Art. 38. Atribuțiunile adunării generale sunt următoarele:

a/ Se hotărește felul de conducere și administrare a societăți în limita legilor și statutelor.

b/. Alege și revocă pe administratori și censori, revocarea se va putea face numai de o adunare generală la care să ia parte cel puțin 2/3 din numărul asociaților actiunilor.

c/. Aprobă regulamentele de organizare și functionare interoară

d/. Hotărește intentarea actiunii de daune înpotriva Administratorilor,aceasta numai de o adunare generală întrunită și lucrând cu majoritatea prevăzută la aliniatul de mai sus.

e/. Hotărește participarea la orice intreprindere în legătură cu obiectul - ./.

cul societăţii.

ART.39. Deciziunile luate de adunarea generală în limitele statutelor şi a legii sunt obligatorii pentru toţii asociaţii, chiar pentru cei care nu au luat parte, cu respectarea dreptului prevăzut de art.160 din Codul Comercial.

Fiecare asociat are dreptul să facă contestaţie în termen de 30 zile dela data adunări generale împotriva deciziunilor contrare legilor şi statutelor.

Contestaţia trebuie adresată Preşedintelui societăţii, Cenzorilor cu dovadă.

Poate face contestaţie oricare asociat care, fiind prezent la adunare a protestat împotriva hotărâri adunării generale pronunţate de Preşedintele ei, precum şi orice asociaţi absenţi dacă a fost oprit prin motiv justificat a lua parte la adunare sau dacă motivează contestaţia că nu sa făcut în regulă convocarea sau chestiunea nu a fost înscrisă în ordinea de zi.

C O N S I L I U L de A D M I N I S T R A Ţ I E

ART.40. Administraţia Societăţii este încredinţată unui Consiliu de Administraţie format din 7 membrii alegţi de adunarea generală dintre asociaţi cu drept de vot careîndeplinesc condiţiunile cerute de art.34 din lege şi care nu au datorii în suferinţă.

ART.41 Administratorii nu vor putea cere retragerea din Societate sau retragerea de acţiuni decât dacă, pe lângă îndeplinirea condiţiunilor prescrise pentru retragerea asociaţilor au obţinut şi o deplină descărcare de gestiune din partea adunării generale.

ART.42. Mandatul administratorilor durează trei ani,ei putând fi realeşi.
O parte din administratorii se reînoiesc ½ fiecare an după hotărârea adunării generale.

ART.43. In caz de descompletare a Consiliului de Administraţie,membrii rămaşii împreună cu cenzorii desemnează cu majoritatea absolută a celor prezenţii,pe asociaţii care să înlocuiască pe membrii eşiţi din Consiliu până la prima adunare generală.

Mandatul membrilor aleşi de adunarea generală va dura până la expirarea mandatului membrilor pe care îi înlocuiesc.

ART.44. Atât în Consiliu cât şi în Comitetul de direcţie administratorii vor lucra personal fără a putea fi reprezentaţi de un alt administrator sau persoană străină.

Membrii Consiliului de Administraţie precum şi cenzorii,trebuie să aibă întodeauna obligaţiunile lor către Societate la curent, sub sancţiunea pierderii mandatului.

ART.45. Soietatea este reprezentată prin Consiliul său de administraţie sau Comitetul de direcţie.

Actele care angajează societatea trebuie să fie în prealabil aprobate de Consiliul de administraţie.

Semnătura socială o vor ave doi membrii din Consiliul de Administraţie împuterniciţi de Consiliul sau un membru sau o altă persoană anume împuternicită de Consiliu. Aceştia vor răspunde faţă de soietate de cele ce vor fi semnat fără a fi împuterniciţi de Consiliu.

Cei ce au semnătură socială nu o pot ceda sau transmite.

Pentru acte izolate,anume arătate în delegaţiunea dată,precum şi pentru reprezentarea în justiţie,Consiliul de Administraţie poate da procură şi unor persoanes străine.-

ART.46. Consiliul alege din sânul său un preşedinte şi un vicepreşedinte care nu vor putea fi casieri sau contabili în societate.

In lipsa preşedintelui Consiliul va lucra sub preşidenţia vicepreşedintelui iar dacă lipseşte şi acesta sub preşidenţia celui mai în vârstă dintre Consilieri prezenţi în şedinţă.

Pentru valabilitatea deliberărilor Consiliului se cere prezenţa ½ jumătate din numărul administratorilor.Deciziunile,se iau cu majoritatea absolută a celor prezenţi:

./.

in caz de paritate votul preşedintelui decide.

Opiniunile separate vor fi totdeauna cuprinse în proces verbal.

Funcţionarii societăţii,afară de directorul technic,nu pot fi aleşi membrii în Consiliul de Administraţie.

In cazul când Directorul technic este ales membru în Consiliu el nu are drept de vot în chestiuni ce privesc funcţiunea sa.

Dacă nu este ales în Consiliu,el va asista ca referent la şedinţele Consiliului şi Comitetului de Direcţie.

Persoanele care iau lucrări în Antreprinză dela societate nu pot face parte din Consiliul de Administraţie sau din Comisia de Cenzori.

Consiliul de Administraţie va ţine şedinţe cel puţin odată pe lună, membrii fiind convocaţi de preşedintele,Directorul technic sau Comitetul de direcţie cu cel puţin trei zile libere înainte de data ţinerei şedinţei.

ART.47.Consiliul de Administraţie va alege una dintre membrii săi un comitet de direcţie,format din cel mult trei persoane , dintre care unul va fi preşedintele Societăţii care va avea conducerea zilnică a societăţii putând semna şi reprezenta societatea sub supravegherea consiliului,al cărui mandatar sunt consiliul de administraţie,consiliul de administraţie va fixa atribuţiunile comitetului al cărui lucrări vor fie supuse spre ratificare.

ART. 48.Operaţiunile făcute de Consiliul de administraţie peste limitele drepturilor cei acordă statutele nu sunt opozabile societăţii şi membrii consiliului sunt personal şi nelimitat responsabili faţă de terţi pentru aceste operaţiuni.

ART. 49. Administratorii sunt datori să păstreze secretul asupra tuturor operaţiunilor societăţii şi a situaţiei acesteia.In caz când vreunul din ei într'o operaţie determinată,are interese contrarii este dator să se abţină.

Obligaţiunile contractate de membrii consiliului de administraţie trebuesc aduse la cunoştinţa primei adunări generale.

Ori ce asociat are dreptul să aducă la cunoştinţă adunării generale [illegible] actele sau omisiunile administratorilor dăunătoare societăţii.

ART. 50. Membrii din consiliul,cenzorii,precum şi preşedintele nu pot primi decât jetoane de prezenţă în raport cu şedinţele la care au luat parte sau cu delegaţiile executate, fără a mai putea pretinde o altă retribuţie sau avantajii.Jetoanele vor fi fixate de adunarea generală, în fiecare an odată cu aprobarea bugetului. Salariaţii societăţii nu vor primi diurne sau jetoane de şedinţe, decât pentru delegaţii,în afară de reşedinţa societăţii.

ART. 51. Consiliul de administraţie are următoarele însărcinări:

a./ Se execute şi se observe toate dispoziţiunile legii şi ale statutelor de faţă ,hotărârile adunării generale.

b./ Numeşte şi revocă întregul personal al societăţii.

c./ Delegă persoanele cari formează comitetul de direcţie prevăzut de art. 38 din statute, precum şi acelea cari pot semna în mod valabil pentru societate, conform art. 45 din statute.

d./ Supraveghează şi ratifică lucrările comitetului de direcţie.

e./ Efectuează toate operaţiunile conform normelor prevăzute de statute cum şi cele hotărîte de adunarea generală şi ia toate măsurile pentru bunul mers a societăţii, îngrijind de asigurarea imobilelor mărfurilor şi în genere a tuturor bunurilor societăţii.

ART. 52. Membrii consiliului de administraţie sunt solidar şi nelimitat răspunzător faţă de societate pentru pierderea ce aceasta a suporta-o din rea credinţă, neglijenţa lor, sau nerespectarea însărcinărilor prevăzute de lege statute şi hotărârilor adunării generale, chiar când aceasta pierdere ar atinge numai accedentul.

ART. 53. Membrul consiliului de administraţie care va lipsi fără motiv justificat dela trei şedinţe consecutive la care a fost formal convocat, se va avertiza că pierde calitatea, iar după cinci absenţe se va considera demisionat.

./.

D E S P R E   C E N Z O R I.

ART. 54. In fiecare an adunarea generală, convocată pentru discutarea și aprobarea bilanțului, va alege dintre asociați trei cenzori titular și trei cenzori supleanți. Unul din cenzori va trebui să fie contabil expert.

ART. 55. Nu pot fi aleși cenzori:
a./ Funcționarii societății
b./ Rudele și afinii administratorilor, precum și rudele și afinii intre ei până al patrulea grad inclusiv.
c./ cei cari se găsesc in condițiunile prevăzute la art. 56 alineatul 1 din lege.

In caz de vacanță cenzorii supleanți in ordinea vârstei inlocuesc pe cei titulari.

Dacă nici cu ajutorul supleanților nu se va putea complecta numărul cenzorilor cei rămași vor face cooptările necesare dintre asociați care indeplinesc condițiunile legii, până la intrunirea celei mai apropiate adunări generale.

ART. 56. Indatoririle cenzorilor sunt cele prevăzute la art. 54 din legea pentru organizarea societății.

ART. 57. Dispozițiunile art. 49, 52 și 53 din statute se aplică și cenzorilor.

P E R S O N A L U L   S O C I E T Ă Ț I I

ART. 58. Intregul personal al societății se numește și se revocă, după propunerea președintelui sau al comitetului de direcție, de consiliul de administrație pe răspunderea sa.

Șefii de depozite, vânzătorii dirigință precum și ceilalți personal cu gestiune, trebuie să aibă o pregătire specială in ramura respectivă, apoi să fie angajați cu contract și să depuie o garanție in numerar, ipotecă sau gaj, stabilită de consiliul de administrație, in raport cu valorile cele sunt incredințate.

Directorul conducătorii technici administratorii de fabrici vânzătorii diriginți, șefii de depozite etc. vor trebui să semneze un contract de angajament. Ei vor fi plătiți de preferință, cu salariul minim și cu o cotă parte din beneficiile realizate de secțiunea al cărui conducerea le-a fost incredințată.

Toți funcționarii sunt datori să păstreze secretul operațiunilor și situație societății.

ART. 59. Când operațiunile se vor mării, consiliul de administrație poate mai un director, numai in baza hotărârii prealabile a adunării generale. Stabilirea atribuțiunilor date in sarcina Directorului, se va face de consiliul de administrație și se vor introduce in actul de angajament.

ART. 60. Casierul este păstrătorul numerarului și valorilor societății.

Casierul este însărcinat a trece printr'un registrul de casă toate incasările efectuate și plățile făcute in cursul fiecărei zile și să păstreze soldul in casa societății. El nu va face nicio plată decât numai dacă prevăzută in buget și este aprobată de persoană ordonanțatoare / Președinte/ director sau comitet de direcție/.

Art. 61. Cu ținerea contabilității va fi insărcinat contabilul care are atribuția să țină contabilitatea in regulă și la curent, potrivit cerințelor legii, se inchele la 31 Decemvrie ale fiecărui an conturile și registrele și se prezinte consiliului de administrație, cel mai târziu până la 25 Ianuarie conturile inchise și bilanțul impreună cu actele justificative.

Președintele vice-președintele membrii comitetului de direcție și contabilul nu pot indeplini funcțiunea de casier in societate.

./.

ART.62. La 31 Decemvrie al fiecărui an se va intocmi un inventar real, amănunţit, al tuturor mărfurilor produselor şi celorlalte bunuri de cari dirigintţi şi şefi de depozit au a răspunde. Inventarul se face de unul sau mai mulţi delegaţi ai Consiliului de Administraţie, de contabilul şi de gestionarul respectiv în prezenţa cenzorilor societăţii, verificându-se existenţa şi starea instalaţiunilor, mărfurilor, produselor şi celorlalte bunuri. Inventarul se va evalua întotdeauna la preţul de cost mai puţin 10 până la 20% pentru acoperirea depreciarii calitative.

Asupra scăzămintelor ce urmează să se facă gestionarilor pentru mărfuri, produsele şi bunurile depreciate, hotărăşte Consiliul de Administraţie ţinând seama de prevederile contractului de angajament.

C A P I T O L U L VI.

B i l a n ţ. B u g e t. E x c e d e n t. şi F o n d u r i c o l e c t i v e.

ART.63. La începutul fiecărui an, Consiliul de Administraţie alcătuieşte un proiect de buget al veniturilor şi cheltuielilor societăţii precum şi programul de lucru anual.

Acest proiect de buget şi programul de lucru se vor supune adunării generale împreună cu raportul cenzorilor.

Partea din buget privitoare salariile personalului se va citi în mod obligatoriu, post cu post, adunării generale. Bugetul nu va fi pus în aplicare decât după ce va fi aprobat de adunarea generală.

Membrii Consiliului de Administraţie şi Casierul rămân personal, în mod solidar şi nemărginit răspunzători pentru orice plăţi făcute în afară de cele prevăzute în bugetul întocmit şi aprobat cum s-a spus mai sus.

La finele fiecărei luni Consiliul va stabili dacă cheltuielile nu depăşesc prevederile bugetului în raport cu veniturile realizate şi în caz de depăşire se vor restrânge cheltuielile în lunile următoare.

ART.64. Anul social începe la 1 Ianuarie şi se termină la 31 Decemvrie.

La finele anului social Consiliul de Administraţie face un inventar de întregul pasiv şi activ al Societăţii şi stabileşte situaţia păstrătorilor de valori încheind potrivit cerinţelor legii Bilanţul, contul de profit şi pierdere, care după verificare de către Comisia de Cenzori se va supune spre cercetare şi aprobare adunării generale în cel mult 3,1/2 luni dela încheierea anului de operaţiuni.

ART.65. Copia bilanţului şi raportul Cenzorilor se vor pune la dispoziţia oricărui societar în localul societăţii cu 20 zile înainte de adunarea generală ordinară împreună cu proiectul de repartizarea excedentului.

Fiecare membru este în drept să scoată o copie despre aceste acte.

Bilanţul şi Contul de profit şi pierdere trebuie să arate în mod clar şi sincer situaţia patrimoniului societăţii precum şi excedentele avute sau pierderile încercate.

ART.66. Din beneficiile brute ale societăţii se vor scădea:

1. Cheltuielile de administraţie.

2. Salariile şi indemnizaţiile personalului şi ale membrilor delegaţi, chirii, arenzi ect.

3. Costul materialului cumpărat în cursul anului.

4. Cheltuieli de producţie/ cheltuieli de exploatare/ manipulaţie transport şi frabicaţie.

5. Dobânzile la împrumuturile contractante.

6. Dobânda la minimum 6 % procente asupra tuturor fondurilor de rezervă ~~procedere ect~~. dacă aceste fonduri nu au fost plasate în efecte publice.

7. Sumele ce reprezintă primele de asigurare pe anul expirat a averii mobile şi imobile a societăţii.

8. Impozitele şi dările de orice fel, cotele de asigurarea funcţionarilor şi cota patronală.

9. Amortizarea construcţiilor, instalaţiunilor, mobilierului, edecurilor ect. mărfurile stricate şi depreciate precum şi datoriile ce nu

se pot încasa, ori îndoelnice se vor scădea deasemenea.

10. Diferite alte spese/concesiuni, taxe, cheltuieli de întreţinerea maşinilor şi instalaţiunilor, combustibil, reparaţii curente, cheltuieli de expediţie etc./

11. Perderile de tot felul ce societatea ar încerca, ceiace rămâne constituie beneficiul net care se va distribui de adunarea generală după propunerea Consiliului de Administraţie în felul următor:

10% cel puţin fondului de rezervă.

10% cel puţin pentru propagandă culturală şi pentru opere de interes social.

12% cel mult se va repartiza administratorilor şi cenzorilor în raport cu şedinţele la care au luat parte, precum şi funcţionarilor în raport cu salariile, jetoanele, încasate de consilieri şi cenzori se vor scădea din cota ce li-se va cuveni.

Din ceiace rămâne se va da un devident al cărui maxim se fixează în fiecare an, de adunarea generală după propunerea preşedintelui.

Dividentele cuvenite asociaţilor se calculează asupra părţilor sociale vărsate în raport cu timpul cât acest capital a stat în societate, începând cu prima zi a lunei care urmează facerii vărsământului. Fracţiunile mai mici de o lună se neglijează.

Restul se va repartiza asociaţilor ca risturnă în raport cu contribuţia fiecăruia la obţinerea câştigului sub formă de primă de muncă sau de consumaţie.-

Risturnele se vor calcula la totalul operaţiunilor şi se vor da numai societăţilor şi numai partea ce li-se cuvine în raport cu operaţiunile făcute cu societatea. Partea cuvenită neasociaţilor se va da fondului de rezervă şi cultural în părţi egale.

ART.67. In caz de disolvarea Societăţii, fondul de rezervă va fi întrebuinţat conform dispoziţiunilor art. 28 din lege.

ART.68. Din cei 10% prevăzuţi pentru scopuri culturale la art.66, şapte zecimi se vor întrebuinţa de Consiliul de Administraţie, pentru opere de cultură, educaţie şi propagandă şi pentru opere sociale în localitate după hotărârea adunării generale.

In caz de disolvare a societăţii fondul cultural va fi întrebuinţat pentru opere culturale în localitate, potrivit deciziei adunări generale de lichidare.

C A P I T O L U L VII

Modificarea Statutelor. Fuziune. Dizolvare.

ART.69. Modificarea Statutelor societăţii sau complectarea se face de Consiliul de Administraţie cu hotărârea adunării generale în cadrul legilor Codului Comercial.

Modificarea statutelor societăţi se decide de adunarea generală ordinară sau extraordinară convocată cu cel puţin o lună înainte de ziua fixată pentru întrunire. Convocarea va trebui însoţită de un proiect care să arate anume modificările propuse.

La adunarea generală vor trebui să fie prezenţi cel puţin jumătate din numărul votanţilor ~~cu drept de vot~~, iar hotărârea se va lua cu cel puţin 2/3 din numărul voturilor după socotirea asociaţilor prezenţi.

In caz când această primă convocare nu se poate întruni numărul de votanţi prevăzut mai sus, adunarea generală va avea loc până la 2 săptămâni la data şi locul stabilit în prima convocare şi cu aceiaşi ordine de zi.

Dacă nici la această adunare nu se întrunesc majorităţile prevăzute în acest articol pentru a lua hotărâri valabile modificarea Statutelor se va considera respinsă.

ART.70. Asociaţii care nu primesc deciziunile privitoare la modificarea statutului, schimbarea obiectului societăţii, au dreptul să se retragă din societate, primindu-şi părţile sociale vărsate, după regulele stabilite în aceste statute pentru retragerea asociaţilor.

ART.71. Drept normă pentru conducerea operaţiunilor societăţii pe lângă dispoziţiunile prezentelor statute se vor avea în vedere prescripţiile legii Codului Comercial.

ART.72. Pentru a ajunge cât de repede la capitalul cerit pentru a face și ultima operă din programul societății, Adunarea generală va hotărî: din beneficiul cuvenit acționarilor să fie scăzut un procent oarecare iar restul să se capitualizeze prin cumpărare alter acțiuni.

Dat în Sarmisegetuza la 29 Iulie 1945.

PRESEDINTE DE ONOARE
Ioviță Dumbravă

PRESEDINTE ACTIV
Tolati Iosif

Vice Presedinte
Vida Voina

Cassier
Iancu Oproni

M e m b r i i :

Stefan Bora. . . . .

Zgârcea Ion cantorul . . . .

Albulescu Ioan.. . . . .

Mitulescu Adam. . . . .

Fercas Ioan. . . . .

Gheorghe Crisan. . . . .

Aurel Marcu. . . . .

C e n z o r i :

Zgârcea Adam. . . . .

Albulescu Ionut. . . . .

Numele și pronumele fondatorului	Profesiune	Domiciliul	Capital Nr. acțiunilor Lei	Semnătura fondatorului
Hristache Tatu	comerc.	Sarmisegetuza	100 - 500000.	Semnăturile
Bora Ștefan	plugar	-"-	20 - 100.000	
Ijeconi Adam	-"-	-"-	10 - 50.000	
Sucui Petru	-"-	-"-	2 - 10000	
Armioni Filip	-"-	-"-	3 - 15000	
Mitulescu Marița	-"-	-"-	10 - 50000	
Corui Ștefan	-"-	-"-	1 - 5000	
Ardelean Adam	-"-	-"-	1 - 5000	
Mag Alexă	-"-	-"-	2 - 10000	
Botea Mihai	-"-	-"-	2 - 10000	
Mag Maria	-"-	-"-	1 - 5000	
Neacșa Sofia	-"-	-"-	1 - 5000	
Faur Ștefan	-"-	-"-	1 - 5000	
Lachstätter Ștefan	-"-	-"-	6 - 30.000	
Petrescu Balint	-"-	-"-	2 - 10000	
Nechifor Lucsana	-"-	-"-	1 - 5000	
Cristian Cassiana	-"-	-"-	1 - 5000	
Mitulescu Mihuț	-"-	-"-	20 - 100.000	
Alexandroni Crăciun	-"-	-"-	1 - 5000	
Moisoni Ion l. Adam	-"-	-"-	1 - 5000	
Bocean Adam	-"-	-"-	1 - 5000	
Ciorican Simedru	-"-	-"-	1 - 5000	
Tarină Cornel	funcționar	-"-	1 - 5000	

Nr. crt.	Numele și prenumele fondatorului	Profesiunea	Domiciliul	Capital: Nr. acțiunilor lei	Semnătura fondatorului
24	Dumbravă Ioniț	plugar	Sarmisegetuza	2 - 10000	Semnăturile
25	Macta Ianăș	-"-	-"-	1 - 5000	
26	Popa Petru	-"-	-"-	1 - 5000	
27	Popa Ariua	-"-	-"-	1 - 5000	
28	Zgârcea Antita	-"-	-"-	1 - 5000	
29	Mihăiescu Ioniț	-"-	-"-	2 - 10000	
30	Zgaicea Ioniț cip	-"-	-"-	2 - 10000	
31	Heiman Petru	plot. major	-"-	10 - 50000	
32	Oproni Iancu	plugar	-"-	10 - 50000	
33	Cristian Ianăș	-"-	-"-	10 - 50000	
34	Oonu Iulian	-"-	-"-	1 - 5000	
35	Cristian Pantilie	-"-	-"-	1 - 5000	
36	Ardelean Gheorghe	-"-	-"-	1 - 5000	
37	Dumbravă Damaschin	-"-	-"-	10 - 50000	
38	Bogza Gheorghe	brig. silvic	-"-	2 - 10000	
39	Varvari Moise	plugar	-"-	10 - 50000	
40	Bogdan Aurel	-"-	-"-	1 - 5000	
41	Albulescu Ionuț	-"-	-"-	1 - 5000	
42	Oonu Ioan	-"-	-"-	2 - 10000	
43	Orabec Carol	-"-	-"-	1 - 5000	
44	Zgârcea Simion	-"-	-"-	2 - 10000	
45	Iovanescu Dumitru	-"-	-"-	2 - 10000	
46	Zgarcea Ion cap	-"-	-"-	1 - 5000	

Numele și pronumele fondatorului	Profesiunea	Domiciliul	Capital Nr. acțiunilor Lei	Semnătura fondatorului
Moisoni Valeriu	plugar	Sarmizegetusa	5 - 25000	
Albulescu Traian	-"-	-"-	10 - 50000	
Hibaiș Mihai	-"-	-"-	2 - 10000	
Fărcaș Ioanăș	-"-	-"-	10 - 50000	
Bogdan Nesia	-"-	-"-	1 - 5000	
Vida Toma	-"-	-"-	20 - 100.000	
Costea Delinescu	-"-	-"-	1 - 5000	
Olexu Dumitru	-"-	-"-	2 - 10 000	
Stăncioni Ion a Mariei	-"-	-"-	1 - 5000	
Delinescu Ion Bucuresc	-"-	-"-	1 - 5000	
Fărcaș Francisc	-"-	-"-	1 - 5000	
Tip Damaschin	-"-	-"-	2 - 10.000	
Comi Gheorghiță	-"-	-"-	3. - 15.000	
Zgârcea Mihai	-"-	-"-	1 - 5000	
Zgârcea Ruja	-"-	-"-	1 - 5000	
Ardelean Elisca	-"-	-"-	1 - 5000	
Oprie Chia	-"-	-"-	1 - 5000	
Zgârcea Vasile	-"-	-"-	8 - 40.000	
Lăsconi Gheorghe	-"-	-"-	1 - 5000.	
Cristian Ioanăș	-"-	-"-	1 - 5000	
Bugar Gruia	-"-	-"-	2 - 10.000	
Adam Francisc	-"-	-"-	1 - 5000.	

https://biblioteca-digitala.ro

Nr. crt.	Numele și pronumele fondatorului	Profesiunea	Domiciliul	Capital: Nr. acțiunilor lei	Semnătura fondatorului
69	Crișan Vasile	comerciant	Sarmisegetuza	1 - 5000	
70	Crișan Ana	—"—	—"—	5 - 25000	
71	Delinescu Ianăș	plugar	—"—	1 - 5000	
72	Cristian Ianăș Pămian	—"—	—"—	1 - 5000	
73	Mitulescu Adam	—"—	—"—	20 - 100.000	
74	Corvi Ianăș	—"—	—"—	10 - 50000	
75	Cristian Rusalin	—"—	—"—	1 - 5000	
76	Zgârcea Ion cantonier	—"—	—"—	2 - 10000	
77	Moișoni Atanasie	—"—	—"—	2 - 10.000	
78	Simedroni Iosif	—"—	—"—	1 - 5000	
79	Mitulescu Ștefan	—"—	—"—	5 - 25000	
80	Mitulescu Marinica	—"—	—"—	5 - 25000	
81	Minteanu Ioan	—"—	—"—	10 - 50000	
82	Simedroni Ioan	—"—	—"—	10 - 50000	
83	Minteanu Eva	—"—	—"—	5 - 25000	
84	Mitulescu Simion	—"—	—"—	1 - 5.000	
85	Moișoni Petru	—"—	—"—	1 - 5000	
86	Grecu Adam	—"—	—"—	1 - 5000	
87	Corvi Mihai	—"—	—"—	1 - 5000	
88	Albulescu Ilie	—"—	—"—	5 - 25000	
89	Drăgănescu Ilisie	—"—	—"—	1 - 5000	
90	Armioni Iulin	—"—	—"—	1 - 5000	

Nr.	Numele și pronumele fondatorului	Profesiunea	Domiciliul	Capital Nr. acțiunilor lei	Semnătura fondatorului
1	Lăsconi Aurel	plugar	Sânmărghita	1-5000	Semnăturile
2	Albulescu Lăcut	-"-	-"-	1-5000	
3	Armioni Sofia	-"-	-"-	2-10000	
4	Tomoni Maria	-"-	-"-	1-5000	
5	Cristian Pascu	-"-	-"-	5-25000	
6	Nechifor Adam	-"-	-"-	10-50000	
7	Nechifor Ion	-"-	-"-	5-25000	
8	Botea Adam	-"-	-"-	1-5000	
9	Trimbitoni Adam	-"-	-"-	5-25000	
10	Trimbitoni Eva	-"-	-"-	2-10000	
11	Cristian Ștefan	-"-	-"-	2-10000	
12	Cristian Marinca	-"-	-"-	2-10000	
13	Hibaiș Eva	-"-	-"-	20-100.000	
14	Mihăilescu Cornel	-"-	-"-	1-5000	
15	Bora Ștefan junior	-"-	-"-	2-10000	
16	Cristian Avram	-"-	-"-	1-5000	
17	Lupu Pavel	-"-	-"-	2-10.000	
18	Cristian Nica	-"-	-"-	2-10000	
19	Muntean Aurie	-"-	-"-	1-5000	
	Cristian Eva	-"-	-"-	1-5000	
21	Cristian Nessia	-"-	-"-	1-5000	
22	Cristian Anita	-"-	-"-	1-5000.	

Nr. crt.	Numele și pronumele fondatorului	Profesiunea	Domiciliul	Capital Nr. acțiunilor subscrise	Semnătura fondatorului
112a	Dănescu Rozalia	plugar	Sarmizegetusa	2 - 10.000	
113	Armioni Vasile	-"-	-"-	1 - 5000	
114	Armioni Camica	-"-	-"-	1 - 5000	
115	Zgârcea Adam l Adam	-"-	-"-	10 - 50000	
116	Moisoni Floarea	-"-	-"-	1 - 5000	
117	Albuleacu Vasile	-"-	-"-	4 - 20000	
118	Simedroni Marița	-"-	-"-	10 - 50000	
119	Pelinesc Ion pricula	-"-	-"-	2 - 10.000	
120	Tremur Vida	-"-	-"-	12 - 60.000	
121	Moisoni Pius	-"-	-"-	2 - 10000	
122	Curtean Laurențiu	-"-	-"-	1 - 5000	
123	Zgârcea Atanasie	-"-	-"-	2 - 10.000	
124	Cristian Vasile	-"-	-"-	1 - 5000	
125	Cristian Damian	-"-	-"-	1 - 5000	
126	Todoni Simion	-"-	-"-	1 - 5000	
127	Socaciu Ianăș	-"-	-"-	1 - 5000	
128	Cociorbă Aurelia	-"-	-"-	2 - 10.000	
129	Obrejan Crintea	-"-	-"-	2 - 10.000	
130	Delinescu Mihai	-"-	-"-	1 - 5000	
131	Mațăeștian Partenie	-"-	-"-	5 - 25000	
132	Zgârcea Ianăș cap.	-"-	-"-	2 - 10000	
133	Mafilu Dumitru	cenzor	-"-	6 - 30000	
134	Cernelea Ciupeu	[illegible] apr.	-"-	6 - 30000	

ss. Semnături

	Numele și pronumele fondatorilor	Profesiunea	Domiciliul	Capital subscris Lei	Semnătura fondatorului
5	Dr. Petre Oprea	advocat	Sarmizegetusa	1 - 5000	ss Semnăturile
6	Crișan Gheorghe	învățător	-"-	1 - 5000	
7	Albulescu Ion	plugar	-"-	1 - 5000	
8	Marcu Aurel	notar	-"-	6 - 30.000	
9	Marcu Elvira	casnică	-"-	6 - 30000	
10	Marcu Felicia Maria	–	-"-	1 - 5000.	
11	Tolati Iosif	firezar	-"-	20 - 100.000	
12	Tolati Rudolf	-"-	-"-	20 - 100.000	
13	Bonini Theodor	funcționar	-"-	1 - 5000	
14	Ghiba Dumitru	-"-	-"-	1 - 5000	
15	Zeiconi Adam	-"-	-"-	1 - 5000	
16	Petrașcu Aurel	pretor	-"-	5 - 25000.	
17	Caraba Arcadie	sectorplasă	-"-	1 - 5000	
18	Valer Cerbicean	funcționar	-"-	1 - 5000	
19	Cerbicean Elisabeta	-"-	-"-	1 - 5000	
20	Gheorghe Cerbicean	–	-"-	1 - 5000	

Dragii mei consăteni !

Sunt mai multe motive cari mau determinat să stau de vorbă cu Dv.,şi să Vă vorbesc ca consătean,în limbajul nost care îl folosim,la firez sau pe drum unde ne întâlnim.

1/. Dragii mei,în luna Martie 945, adecă anul acesta au fost 10 ani de când am venit în mijlocul Dv.,anul acesta sunt 10 ani de când eu spun că sunt Grădiştian.

O spun cu oarecare,mândrie şi bucurie, Vă spun sincer că ,cei mai frumoşi ani din viaţa mea leam petrecut aici lângă Dv. şi doresc ca şi sfârşitul aici să mă găsească.

2/. Anul acesta care a adus sfârşitul războiului şi odată cu el pentru unii multă bucurie,pentru alţii multă tristeţă.

Dacă ne gândim câte mame,câţi taţi, câte soţii,au aşteptat şi mai aşteaptă,însă în zadar,că el nu mai vine.

Pe de altă parte vedem că unii au avut norocul,săşi vadă pe al lor,cu ajutorul lui Dumnezeu a venit acasă,sau are ştire că va veni,aici e bucuria atât de mare încât ori ce pagubă,ori ce năcaz, nu e grea,nu e greu ca la ceilalţi.

Dragii mei, ştim cu toţii,când eram în acest iad,când nu credeam să mai vedem satul nostru,ne închinam lui Dumnezeu,îl rugarăm,,de câte ori pocnia mai aproape,vedeai cum făceau oameni cruce şi se rugau sau mulţumeau că au scăpat.

Dragii mei,unul dintre ăştia am fost şi eu. Ziceam celor lângă mine, mă-i să ştiţi,că dacă oi scăpa eu cu viaţa de-aici,să ajung iară acasă la ai mei,am să fac un lucru mare, au să ardă sute de lumini în biserică, o să fac ceva să fie mai frumoasă biserica,sau poate chiar una nouă,o să fac pomană, o să ajut pe cel mai slab,câte şi câte nu aşi fi subscris.

Intrebaţimă ce am făcut ?

sau să Vă întreb eu,ce aţi făcut ?

Atâta cât şi mine,nimic.

Dragii mei,nu că am uitat,nu, însă eu îtr adevăr vreau să fac un lucru mare,şi atât de mare şi în aşa fel ca să avem cu toţii posibilitatea să contribuim,să facem şi să dregem împreună,ca să ne simţim cu toţii sufletul uşurat şi împăcat,faţă de întrebările puse şi faţă de însuşi comuna noast ă .

Acum ce facem ?

Năvălim cu lumini la biserică ? înăbuşim pe Deacu ? sau facem un monument şi ne uităm cum ridică câinii piciorul la el ?

Nu, nici una nici alta,deocamdată.

Eu mam hotărât să lucru 1o ani pentru comună.

Declaraţia asta am făcu-to în Noemvrie 944 D-lui notar Marcu Aurel.

Si anume : Vom face subscripţii pentru a ajunge la un fond.

/ Fondul comunei Sarmizegetusa /

Vom întreprinde ori ce pentru a majora acest fond.

Vom face comerţ,vom face fabrici, vom creia un fel de izvoară care să ne aducă mereu ceva. En felul acesta vom avea în fiecare an o sumă la dispoziţie,fără ca să mai colectăm din nou dela oameni şi asupra acestor bani tot noi cu toţii vom hotără ce să se facă.

Moare la cineva un bou sau un cal,sau îi arde şura,adunarea noastră hotăreşte,să-i ajutăm, va fi ajutat . Să-i cumpărăm un bou în loc îi cumpărăm.

Acum vreau să lămuresc puţin în ceace priveşte izvoarele : poate avem oamen cari zic...frumos lucru,foarte frumoasă treabă ar fi, şi zeu că bună,,dar nu ştiu cum să fie cu izvoarele astea,cu astea o fi ma greu,să nu ne trezim într o zi că au săcat.

Dragii mei,asta pentru mine e mai uşor decât partea cealaltă, de exemplu : nu poate comuna noastă să aibe o batoză ?

" " " " o maşină de scărmănat lâna ?

o moară ?

o fabrică de ulei de seminţe ?

sau o fabrică de ţesătorie ?

unde stă asta scris că nu ? cine e acela oare spune că nu se poate ? Se poate. Si încă mult maimulte şi foarte uşor, să ne gândim numai câte nu face un om,apăi 3oo de oamen pot mai mult,mai frumos,mai mare şi mai bine.

Dv. aţi mai vrut odată să faceţi un firez,în frunte cu D-l fost notar Balaşiu,aţi avut şi bani colectaţi.

Să ştiţi că planul a fost bun,nu ar fi fost reuă

Insă cu toate astea nu s a făcut,nu s a putut,că nu aţi avut omul lui.

Dragii mei acuma aveţi omul în mijlocul Dv., folosiţivă de el,nu îl lăsareţi,trageţi de el,de mâini şi de picioare,daţii-î ce-î trebueşte, să conducă lucrurile amintite,pentru înflorirea comunei noastre, pentru binele nostru şi pentru fala noastă faţă de alte comuni.

Pe acest om îl cheamă D-nu Joji .

Inceputul sa făcut. Electrificarea comunei.

In totdeauna mau plăcut mai mult faptele decât vorbele.

După câtăva cântărire a posibilităţiilor,de acord cu fratemeu,ne-am pus p e lucruşi iam dat înainte cu lucruşi numai lucru,de vorbit am lăsat pe alţii cari au avut timp şi poate că le-o şi plăcut vorbele multe,că cineva a îndrăznit să vorbească chiar şi în numele meu,până ce am intervenit ca asemenea lucruru să nu se mai întâmple.

De exemplu. într o zi de dimineaţă vine cineva grăbit la mine, parcă îl văd cum gâfâia,nu vreau să-i spun numele poate altădată.

D-nu Ioji să ai grijă unde îţi bagi capu cu electrica asta,euam auzit vorbiind că Dinamou D-tale nu poate duce lumină nici până peste drum la Chisăliţă.

Lam întrebat că dacă chiar aşa să fie,cum zice,cu cât îl păgubesc pe D-lui ? cu nimic. sau este cineva cine ar suferi după prostiea mea ? nu,nu-i nimeni şi nu-i vorbă de asta ,noi neam gândit numai la D-ta.

Iam spus: dute acasă şi lasămă să lucru,iar la ăia cari vorbesc atâtea spunele că,dacă mie numi pare reu după capul meu,nicilor să nu le pare reu.

Cât sa făcut,ce,şi până unde, nu e nevoe să spun că se vede.

Insă asta e numai începutul,pe cât e lucrul ăsta de frumos şi bun, pe atâta de mare. Mai avem foarte mult de făcut până ce vom putea spune că suntem gata,pentrucă vreau,şi vo cer şi Dv. că acel care are deja lumină să se gândească şi la acela care încă nu are..

Poate o să mai treacă încă 3-4 ani până vom putea spune că cu electric[illegible] am fi cam gata.

Deocamdată nu poate fi nici vorba de a câştiga cu electrica,însă mai târziu da. Deaceia vreau ca să ţinem socoteală,să ţinem în programul no[illegible] construirea unei adevărate centrale,o uzină electrică serioasă şi frumoasă care să nu fie a lui Tollazzi,care să fie proprietatea noastă,a comunei

Sarmizegetusa..

Ce plăcere aş avea, să văd o construcţie solidă,maestoasă şi frumoasă lângă ea un horn mare, gros şi înalt,pe care să iese un fum negru,gros, să facă o dâră de nori până la Breazova sau până la Pouoineşti.

Pe faţada casei să văd scris cu litere mari : Uzina electrică comunală Sarmizegetusa.. Urechea să audă un urlet de sirenă puternică, care să ne spună că e ora 12 sau ora 6,să se audă şi de acei cari fac brânza în Gooşanu /auzi mă duda noastă/ să o audă şi Haţeganii,şi să spună astai dela Sarmizeget

Si noi cu toţii să ne gândim şi să simţim o mare împăcare sufletească, la treaba asta frumoasă,am dat şi eu 5 cărămizi şi un corn.

Dragii mei săteni pentru a realiza astea,trebue să ne organizăm, ne vom organiza sub forma unei Societăţi,care are reprezentanţii ei în comitetul de conducere.

Eu propun aşa cum am studiat-o eu singur,iar Dv. veţi da părerile că sunteţi mulţi şi mulţi văd mai bine decât unul. Si anumă :

Societatea, societatea suntem noi,toţi locuitorii comunei Sarmizegetusa fără nici-o excepţie,că ăla e mai lung sau ăla e mai subţire,sau ăla e prea negru şi ăla prea alb, câte No. de case avem atâţea membri vom fi.
Numele acestei Societăţi , Fondul comunei Sarmizegetusa.
Un preşedinte pe care îl vom alege astăzi,cum şi comitetul de 5 plugari şi 2 intelectuali.

Oameni harnici oameni corecţi şi sârguincioşi cărora le place să muncească să facă,cărora nimic să nu le fie prea mult,însă nu pentru ei ! cii pentru comună.

Vom alege doi cenzori,iar restul va face comitetul.

In comitet,să fie cei mai buni oameni,capabili de a judeca şi de a cântării ceva,capabili de am-i da mie un ajutor,fără de care nu pot lucra.

De exemplu : trebue să fixăm taxa lunară de plata iluminatului pe bec. Eu nu vreau s o fac singur,cum nici celelalte,adunare generală nu putem face aşa uşor una după alta,mai uşor pot convoca 7 oameni al comitetului, cu cari mă consfătuesc şi cu cari luăm o hotărâre.

Sunt o serie întreagă de lucruri cari trebue rezolvate de comitet, se pune întrebarea : tragem reţeaua la gară sau întâi pe uliţă ?

instalăm lui George 5 becuri cum cere el sau are destul şi cu două ca să mai rămână şi la alţii.

Cui să instalez întâi lui Munteanu sau lui Naţi sau lui Adamuţi? Naţii m o jurat că ne tae firele dacă nu-i băgăm lumina în casă.

Aşa că după cum vedeţi acest comitetm are o mare răspundere,o misiune grea,exprimarea şi hotărârea lui,înţeleg eu ,voiţa satului şi după asta mă ţiu. Nu o să mai fiu întrebat,deoe nu ai instalat mie dece lui ăla o el îi mai bun decât mine, cu de astea o să se termine,nare decât să facă bine să întrebe comitetul,care reprezintă satul şi prin urmare aşa vrea satul.

In speranţa că vorbele mele găsesc în Dv. deplină înţelegere şi toată încredere,închei cu cuvintele să ne ajute Dumnezeu.

8-VII 945.

Institutul Naţional al Cooperaţiei

Actul Constitutiv

şi

STATUTUL

COOPERATIVEI PENTRU EXPLOATARI FORESTIERE

„Bradul Sarmii. Soc. pe Act. unică"

CU SEDIUL IN COMUNA ______________ JUDEȚUL ______________

BUCUREŞTI — TIPOGRAFIA ZANET CORLĂTEANU, Calea Moşilor, 209

Văzut pentru neschimbare
JUDECATOR,

Văzut şi aprobat conform art. 26 din legea pentru organizarea cooperaţiei.
Institutul Naţional al Cooperaţiei.

ACT CONSTITUTIV

I. — Subscrişii ne constituim în societate cooperativă cu numele de cooperativa „______" societate cooperativă pentru exploatări forestiere, cu sediul în comuna ______ judeţul ______.

II. — Scopul societăţii este să organizeze aprovizionarea asociaţilor cu cele necesare traiului şi gospodăriilor lor, putând face pentru aceasta operaţiunile specificate în art. 32 din statute.

III. — Durata societăţii este nelimitată.

IV. — La constituirea acestei societăţi am subscris ______ părţi sociale, în sumă de lei ______, din care am vărsat lei ______, aşa cum se specifică la sfârşitul acestui act constitutiv.

V. — Răspunderea asociaţilor este ______

VI — Pentru funcţionarea societăţii am adoptat următorul statut, care face parte din conţinutul acestui act constitutiv:

STATUTUL

COOPERATIVEI „__________________________________"

Societate Cooperativă pentru exploatări forestiere

cu sediul în comuna____________________ județul________________

CAPITOLUL I.

Inființare, sediu, scop și durată.

Art. 1.—Se inființează pe baza legii pentru organizarea cooperației, o societate cooperativă pentru exploatări forestiere sub firma:

"____"
Societate cooperativă pentru exploatări forestiere [1])
cu sediul in comuna________________________________
județul______________

Prin hotărârea adunării generale sediul poate fi mutat in oricare din localitățile prevăzute in art. 4 de mai jos.

Societatea nu poate funcționa decât cu cel puțin 25 asociați.

Art. 2.—Scopul societății este:

a) Să exploateze păduri și să organizeze prelucrarea, industrializarea și comercializarea lemnului exploatat cu participarea efectivă a membrilor săi, pentru a da de lucru asociaților și chiar celorlalți locuitori din raza ei de activitate și să contribue la ieftenirea acestor produse prin inlăturarea intermediarilor.

b) Să inființeze pepiniere, și să execute plantațiuni forestiere.

c) Să aprovizioneze pe membri cu cereale și unelte de lucru numai în vederea inlesnirii efectuării operațiilor cooperativei.

d) Să ajute la educația profesională a locuitorilor, dând sfaturi în tot ceace privește ocupația lor.

e) Să sădească între membrii săi dragostea de pădure, spiritul de solidaritate și prevedere și să contribue la răspândirea culturii in masele populației prin toate mijloacele potrivite acestui scop.

f) Să ia în antrepriză lucrări de exploatarea, transportarea și industrializarea lemnului.

---

1) Dacă societatea este cu răspundere nemărginită, se vor prevedea in firmă cuvintele: „cu răspundere nemărginită" (art. 29 din legea pentru organizarea cooperației).

Art. 3.—Durata societății este nelimitată, iar cercul său de activitate (operații) este limitat la pădurile situate în raza comunelor din care se recrutează membrii conform art. 4 de mai jos.

CAPITOLUL II.

Asociați, datorii, drepturi.

Obținerea calității de asociat.

Art. 4.—Pot fi asociați locuitorii majori, de ambele sexe, din comuna ______ județul ______ cari nu fac parte dintr'o altă cooperativă cu acelaș obiect și cari se îndeletnicesc cu lucrarea lemnului în pădure, fabrici, etc. precum și cei cari prin activitatea sau cunoștințele lor pot contribui la propășirea cooperației. Deasemeni se pot primi ca asociați cooperativele de producție și consum și băncile populare, care prin natura operațiunilor lor pot fi folositoare cooperativei.

Art. 5.—Nu pot fi primiți, sub sancțiune de nulitate, ca asociați:

a) Cei cari prin ocupațiile lor au interese contrare celor ale cooperativei;

b) Falițiii, interzișii și cei puși sub consiliu judiciar.

c) Cei condamnați pentru crime sau alte delicte de fals, delapidare, înșelăciune, mită, furt și abuz de încredere.

Art. 6.—Cel care vrea să devină asociat trebuie să semneze o declarație în care va arăta: numele, pronumele, domiciliul, ocupația, numărul părților sociale ce subscrie, suma pe care o varsă și felul răspunderii sociale, aderarea complectă la prezentele statute și data declarației.

Semnarea acestei declarații de către neștiutorii de carte se va face prin punere de deget, în fața a doi asociați, cari vor semna și certifica că i-au comunicat cuprinsul statutelor [1]).

Art. 7.—Cererea de înscriere se rezolvă de către consiliul de administrație al cooperativei. Consiliul nu poate refuza admiterea, decât dacă solicitatorul nu îndeplinește condițiunile prevăzute în legea pentru organizarea cooperației cu modificările ulterioare și în statutul cooperativei. Deciziunea consiliului se comunică în scris solicitatorului.

Dacă în termen de 15 zile libere, dela data când

1) La cooperativele cu răspundere nemărginită declarațiunea de intrare în societate a neștiutorilor de carte se va face în formă autentică, înaintea primarului comunei în comunele rurale, iar în comunele urbane înaintea autorităților polițienești din circumscripția respectivă (art. 9 din legea pentru organizarea cooperației).

a fost prezentată cererea, solicitatorul nu primeşte nici o înştiinţare, este considerat admis.

Cel respins are drept de apel la adunarea generală. Apelul se va adresa comitetului de cenzori, care este obligat să-l supună deliberării primei adunări generale.

Deciziunea adunării generale, dată în această materie, este supusă recursului Institutului Naţional al Cooperaţiei, în termen de 30 zile dela adunarea generală.

La societăţile cooperative, cu răspundere nemărginită, deciziunea adunării generale este definitivă.

Art. 8.—Asociaţii răspund pentru obligaţiunile societăţii [1] ______

Asociaţii noi admişi răspund şi pentru obligaţiunile luate de societate înainte de înscrierea lor.

Pierderea calităţii de asociat.

Art. 9.—Calitatea de asociat se pierde:

a) Prin retragere;

b) Prin mutarea domiciliului într'o localitate în afara circumscripţiei cooperativei;

c) Prin excludere;

d) Prin moarte.

Art. 10.—Fiecare asociat se poate retrage din societate, dacă au trecut cel puţin 2 ani dela înscrierea lui [2].

In nici un caz nu are dreptul a se retrage înainte de expirarea contractelor de exploatare a pădurilor cari sunt în curs.

Cu aprobarea Institutului Naţional al Cooperaţiei în cazul când interesele cooperativei ar fi periclitate, Consiliul de administraţie al acesteia poate majora până la cinci ani, dela data cererii, interdicţia de retragere din societate a membrilor.

Cererea de retragere trebuie adresată în scris societăţii, cel puţin cu 3 luni înainte de finele anului social.

Dacă cooperativa refuză primirea cererii de retragere, ea se va depune la primăria respectivă (în comunele rurale), sau la circumscripţia poliţienească respectivă (în comunele urbane,) care o va preda fără întârziere cooperativei, prin luare de dovadă, sau prin dresare de proces verbal în prezenţa a doi martori.

---

1) Se va arăta felul răspunderii stabilite: răspunderea asociaţilor poate fi mărginită la părţile sociale subscrise, sau la de mai multe ori valoarea părţilor subscrise. Răspunderea asociaţilor poate să fie nemărginită, in care caz pot fiurmăriţi in toată averea lor, pentru obligaţiunile societăţii, potrivit Art. 20 şi 74 din legea pentru organizarea cooperaţiei. Se poate adopta şi o răspundere combinată şi anume: nemărginită faţă de federală şi Institutul Naţional al Cooperaţiei şi mărginită faţă de alţi creditori.

2) Termenul poate fi mărit până la 10 ani cel mult (art. 15 din legea pentru organizarea cooperaţiei).

Asociatul a cărui cerere de retragere a fost făcută şi aprobată cu respectarea dispoziţiunilor din aliniatele precedente, se consideră retras pe ultima zi a anului de operaţiuni în care s'au împlinit 3 luni dela primirea cererii de retragere.

Art. 11.—Asociatul care nu mai are domiciliul sau reşedinţa înăuntrul circumscripţiei cooperativei, sau când se înscrie într'o altă cooperativă cu acelaş obiect, sau nu mai îndeplineşte una din condiţiunile cerute de art. 4 şi 5 din statut, pierde de drept calitatea de asociat la sfârşitul anului social. Constatarea decăderii se va face de consiliul de administraţie, deciziunea comunicându-se prin scrisoare recomandată, sau prin luare de dovadă pentru ştiutorii de carte. Cel decăzut are drept de apel la adunarea generală prin comisia de cenzori, conform prevederilor art. 7 al. 3 şi 4 de mai sus.

Art. 12.—Se vor exclude din societate:

a) Cei cari se găsesc într'unul din cazurile arătate la art. 5 din statutele de faţă;

b) Cei care nu se supun dispoziţiunilor legii pentru organizarea cooperaţiei, prezentelor statute, regulamentelor de funcţionare ale cooperativei ori hotărîrilor adunărilor generale şi consiliului de administraţie, precum şi cei cari lucrează împotriva intereselor societăţii. Deasemeni şi cei cari au indus în eroare societatea asupra valoarei bunurilor aduse ca aport, sau cari, fiind delegaţi să contracteze sau să liciteze pentru societate, au încheiat pentru ei personal ori ai trădat interesele societăţii în favoarea acelorlalţi concurenţi.

Asociatul exclus va rămâne răspunzător şi de daune pentru pagubele pricinuite cooperativei prin faptele cari au motivat excluderea.

Art. 13.—Excluderea se pronunţă de consiliul de administraţie în cazurile prevăzute de al. *a* dela art. precedent, iar pentru cazurile prevăzute la al. *b* din acel articol, de către adunarea generală a cooperativei, după propunerea motivată a consiliului de administraţie.

Decizia consiliului de administraţie se comunică asociatului exclus prin scrisoare recomandată, sau prin luare de dovadă pentru ştiutorii de carte.

Cel exclus are dreptul să facă apel, în termen de 30 zile dela primirea comunicării, prin comitetul cenzorilor, la prima adunare generală, conform prevederilor art. 7 al. 3 din statut.

Art. 14.—Ca zi de eşire a asociatului exclus se consideră ultima zi a anului social; el pierde însă dreptul, chiar din ziua excluderii, de a mai lua parte la adunările generale sau de a avea vre-o funcţiune în cooperativă şi de a se bucura de drepturile acordate asociaţilor prin aceste statute.

Cel exclus pe baza art. 12 lit. *b.* pierde dreptul la orice beneficiu pe anul în care a fost exclus; el nu va putea fi reprimit, în nici un caz în cursul anului în care a fost exclus.

Art. 15. — Asociatul eşit din cooperativă în oricare din modurile prevăzute în statut va fi socotit pe baza bilanţului încheiat la finele anului social în care a pierdut această calitate şi plătit până în 6 luni dela data bilanţului.

Din partea ce se cuvine fostului asociat, cooperativa va reţine sumele ce acesta i-ar datora, chiar dacă aceste datorii nu au ajuns încă la scadenţă.

Potrivit dispoziţiunilor art. 20 din legea pentru organizarea cooperaţiei, acest drept de reţinere constitue un privilegiu al societăţii cooperative şi el este opozabil oricărui creditor, urmăritor sau cesionar, indiferent de data creanţei sau cesiunii.

Art. 16. — In caz când pierderea după bilanţ întrece capitalul social împreună cu toate fondurile de rezervă ale societăţii, fostul asociat sau moştenitorii lui trebue să plătească cooperativei partea contributivă pentru acoperirea pierderii în limitele răspunderii ce şi-au luat, potrivit art. 8 de mai sus.

Art. 17. — Fostul asociat nu are nici un drept asupra fondului de rezervă şi asupra celorlalte fonduri sociale sau bunuri ale societăţii.

Art. 18. — Dacă în termenul arătat la al. 1 art. 20 de mai jos, societatea s'a dizolvat, nu se va ţine seamă de încetarea calităţii de asociat, ci se va urma potrivit normelor de lichidare.

Art. 19. — Sumele cuvenite fostului asociat şi neretrase în termenul prevăzut de art. 15 se vor trece la depozite libere.

Art. 20. — Cel care a pierdut calitatea de asociat prin oricare din modurile prevăzute la art. 9 de mai sus, precum şi moştenitorii săi, rămân răspunzători în limitele răspunderii determinate de art. 8 din statut, timp de 2 ani[1]) dela sfârşitul anului în care a pierdut calitatea de asociat, de toate obligaţiunile societăţii existente la acea dată.

In cazul când cooperativa a încheiat contracte de exploatare de păduri pe un termen mai îndelungat, precedenţii rămân răspunzători în aceleaşi limite ca mai sus, până la expirarea termenului contractului respectiv.

Datoriile şi drepturile asociaţilor

Art. 21. — Asociaţii cooperativei sunt îndatoraţi să plătească o taxă de înscriere de lei ...... şi să se

1) Statutele pot prevedea un termen mai mare (art. 22 din legea pentru organizarea cooperaţiei).

conformeze tuturor dispozițiunilor din lege și regulament, din statut, precum și hotărârilor adunărilor generale, consiliului de administrație și celorlalte organe statutare lucrând totdeauna pentru propășirea cooperativei.

Asociații sunt obligați să fie la curent cu plata datoriilor către societate sub sancțiunile prevăzute de lege la neconformare.

Ei sunt datori să facă uz de toate serviciile cooperativei. Deasemenea ei sunt obligați să participe cu munca și concursul lor la întreprinderea comună, potrivit dispozițiunilor consiliului de administrație și adunării generale.

Art. 22. — Asociatul care și-a îndeplinit îndatoririle față de cooperativă are, până în momentul când i-a încetat calitatea de asociat, drept de a se bucura de toate avantajele sau serviciile pe care le oferă cooperativa, potrivit dispozițiunilor legii și ale prezentului statut.

CAPITOLUL III

Capital Social

Art. 23. — Capitalul cooperativei este format din părți sociale egale în valoare de lei .... fiecare [1]).

Un asociat trebue să subscrie cel puțin o parte socială, el nu poate să aibă mai mult de 100 părți sociale.

Art 24. — In limita prevăzută de art. precedent și după achitarea părților sociale subscrise, orice asociat poate subscrie noui părți sociale pe lângă cele ce mai posedă.

Art. 25. — La subscrierea capitalului asociatul este dator să verse la casa societății cel puțin ...... [2]) din valoarea părților sociale subscrise; restul va fi vărsat în cel mult 2 ani, la termenele fixate de consiliul de administrație, sau și mai înainte, fiind pasibil de plata dobânzilor pentru vărsămintele întârziate și chiar daune dacă ele s'ar cuveni.

Capitalul subscris poate fi acoperit și prin rețineri, ce se vor face potrivit unui procent fixat de adunarea generală, pe baza propunerii consiliului, din toate sumele ce se cuvin asociatului dela cooperativă.

După complectarea capitalului subscris, reținerile în contul capitalului, continuă în acelaș mod, până ce se va dubla suma subscrisă la înscrierea fiecărui asociat.

Art. 26. — Asociatul care posedă mai multe părți sociale în întregime achitate, poate să retragă până la jumătate din ele, cu aprobarea consiliului de ad-ție, rămânând mai departe asociat.

---

1) Cel puțin 500 lei.
2) Minimum 10 la sută. Este de recomandat a se varsa cel puțin 30 la sută.

Aceste retrageri de părţi sociale nu se pot face înainte de executarea contractelor de cumpărare de păduri sau vânzări de materiale în curs.

Restituirilor parţiale de părţi sociale li se aplică toate dispoziţiunile prevăzute de lege şi statut pentru cazurile ieşirii din societate.

Art. 27. — Fiecare asociat, la intrarea în societate, primeşte un libret nominal, în care se înscriu toate operaţiunile sale cu societatea.

Art. 28. — Cât timp un asociat rămâne în societate, părţile lui sociale nu pot fi nici cedate, nici gajate, nici urmărite de creditorii lui.

In timpul duratei societăţii, creditorii personali ai asociatului nu pot să-şi exercite drepturile lor decât asupra părţii de beneficiu cuvenite asociatului conform bilanţului anual, cu rezerva prevăzută la art. 15 din statute, iar în caz de dizolvare ori încetarea calităţii de asociat îşi vor putea exercita dreptul asupra sumei ce i s'ar cuveni după satisfacerea societăţii, conform art. 15 din statut.

Art. 29. — In caz de lichidarea societăţii, asociaţii sunt consideraţi ca creditori pentru valoarea părţilor sociale vărsate, însă nu vor putea fi plătiţi decât după achitarea tuturor celorlalte datorii şi angajamente ale societăţii.

Art. 30. — Până la complecta acoperire a părţilor sociale subscrise, remuneraţia cuvenită asociaţilor se reţine în contul părţilor sociale.

După achitarea părţilor sociale, remuneraţia se va trece la depozite libere dacă nu se va ridica în primele 6 luni după bilanţ.

Art. 31. — Pierderile cooperativei se vor acoperi în ordinea următoare din :

a) Beneficiul anual ; *b)* fondurile de rezervă, prevedere şi celelalte fonduri sociale ; *c)* părţile sociale şi *d)* răspunderea asociaţilor conform art. 8 din statute.

Spre a putea face faţă obligaţiunilor contractate, societatea poate constrânge pe asociaţi să verse întreaga valoare a părţilor lor sociale subscrise chiar mai înainte de termenele stabilite, oricând consiliul de administraţie va găsi necesar.

CAPITOLUL IV

Operaţiuni

Art. 32. — Cooperativa poate face următoarele operaţiuni :

a) Să cumpere prin bună învoială sau prin licitaţie arbori, parchete sau păduri întregi, terenuri cu păduri sau pentru împădurire, drepturi moşneneşti (răză-

şeşti ori composesorale) sau ori care alte drepturi indivizie, precum şi orice produse lemnoase etc. Aceste operaţiuni se vor face cu aprobarea prealabilă a Institutului Naţional al Cooperaţiei, care va face estimaţiunile necesare prin organele sale tehnice şi va da instrucţiuni cu privire la încheerea contractelor.

Exploatarea bunurilor de mai sus se va face conform prevederilor din amenajamentul pădurii şi în condiţiunile cele mai bune, după regulele prevăzute în contractele de exploatare şi în condiţiunile generale şi speciale de vânzarea pădurii sau în caetul de sarcini, coop. dându-şi toate silinţele a ajuta la regenerare cu esenţe preţioase a parchetelor de pădure exploatate.

In caz când cooperativa ia în exploatare material lemnos prin bună învoială dela stat sau alte colectivităţi publice în valoare de cost mai mare decât suma capitalului vărsat al coop. I. N. C. are dreptul să oblige cooperativa a-şi angaja un organ technic care să îndrumeze şi să supravegheze exploatarea.

b) Să se asocieze cu proprietarii de păduri exploatabile pentru punerea în valoare a posibilităţilor anuale potrivit unor dispoziţiuni acceptate de părţi şi aprobate de I. N. C.

c) Să se asocieze cu alte cooperative similare în vederea exploatării pădurilor achiziţionate de fiecare separat pe baza unor norme aprobate de I. N. C.

d) Să înfiinţeze ateliere, ~~ferăstrae~~, fabrici etc., pentru lucrarea lemnului, ori să cumpere sau să închirieze asemenea instalaţiuni ale căror planuri şi proiecte vor trebui aprobate de I. N. C., dacă întrec valoarea de 250.000 lei.

e) Să înfiinţeze pepiniere şi să execute lucrări de împădurire, în conformitate cu stipulaţiunile contractelor de exploatare sau planul de lucru al cooperativei, putând executa asemenea operaţiuni chiar în afară de prevederile contractelor de exploatarea pădurilor.

f) Să vândă produsele rezultate din exploatarea bunurilor dela punctele a, b şi c.

g) Vânzările produselor rezultate din exploatarea pădurilor cumpărate în baza avizului de recomandare al fostelor instituţii centrale cooperatiste sau I. N. C., ori în baza prevederilor din legea de organizare a cooperaţiei, se vor face în condiţiunile şi ordinea următoare:

1. Se vor satisface mai întâi societarii cu materialul necesar pentru nevoile proprii.

2. Se vor satisface nevoile populaţiei locale cu materialul necesar pentru trebuinţele proprii, precum şi soc cooperative din regiunile lipsite de material lemnos.

3. Se vor aproviziona autorităţile şi funcţionarii publici.

Nimeni din cei prevăzuţi mai sus nu va putea să cumpere materiale pentru speculă.

Este oprită orice repartizare de material lemnos în proporţie cu capitalul, sub sancţiunea înlăturării din cooperativă a celor ce au îngăduit aceasta.

Ceiace rămâne din materialul lemnos se va vinde în comerţ după cum urmează:

Vânzările până la 100 (una sută) m. c. lemn brut sau 50 (cinci zeci) m. c. cherestea, sau 10 (zece) vagoane lemne de foc către o singură persoană fizică sau juridică, anual, se vor face de consiliul de administraţie al cooperativei cu preţurile pieţii.

Vânzările peste aceste cantităţi vor trebui să fie aprobate în prealabil încheerii contractelor, de Institutul Naţional al Cooperaţiei.

Orice vânzare făcută cu încălcarea dispoziţiunilor precedente se consideră nulă şi de nul efect, cumpărătorii neputând avea nici o pretenţie dela cooperativă.

Aprobarea Institutului Naţional al Cooperaţiei pentru planuri, proiecte şi devize pentru construcţiuni industriale şi de transport, pentru cumpărări de maşini şi diferite instalaţiuni peste valoarea de lei 100.000 este obligatorie pentru cooperativă.

Ceziunile de contracte şi vânzările de materiale nefasonate sunt oprite; ele vor putea fi îngăduite numai în cazuri excepţionale şi numai cu aprobarea prealabilă a Institutului Naţional al Cooperaţiei şi cu aprobarea scrisă a proprietarului, când şi-a rezervat aceasta prin contract. Ceziunile făcute fără respectarea prevederilor de mai sus sunt nule şi neavenite şi nu angajează cooperativa, beneficiarii neputând avea nici un fel de pretenţii dela cooperativă.

Orice vânzare pe credit, fără garanţii, este cu desăvârşire oprită.

h) Cooperativa se poate împrumuta la Institutul Naţional al Cooperaţiei, la băncile populare şi federale şi la alte cooperative. Imprumuturile dela particulari care întrec jumătatea capitalului vărsat al cooperativei, se vor face numai cu avizul conform al Institutului Naţional al Cooperaţiei.

i) Să înfiinţeze cantine sau secţii de consum pentru nevoile lucrătorilor, cu obligaţia ca ele să se exploateze numai în regie de către cooperativă.

j) Să sprijine moral şi material răspândirea culturei printre săteni, prin înfiinţarea de biblioteci, de săli de lectură, conferinţe, teatre, cinematograf, etc., lucrând de preferinţă în colaborare cu celelalte instituţiuni cooperative din circumscripţie şi căminile culturale.

k) Va putea primi donaţiuni. Donaţiunile făcute societăţii constituesc un fond asupra căruia membrii so-

cietății nu au nici un drept. Ele se primesc de consiliul de administrație care va aprecia dacă, față de obligațiunile impuse de donatori, sunt acceptabile sau nu. Donațiunile condiționate nu pot fi acceptate de cooperativă decât cu aprobarea adunării generale,

Donațiunile se întrebuințează în scopul prevăzut prin actul de donație, iar în caz când actul de donație, nu prevede o anumită întrebuințare, sumele provenite din donațiuni pot fi valorificate în operațiunile societății, fără a se distruge fondul, iar venitul nu va putea servi decât pentru scopuri culturale și sociale.

In caz de dizolvare a societății donațiunile fără destinație urmează condițiile fondului de rezervă, dacă actul de donație nu dispune altfel.

l) Cooperativa cu aprobarea expresă a Institutului Național al Cooperației poate înființa depozite în diverse localități pentru desfacerea produselor sale.

Art. 33. — Orice operațiuni încheiate și efectuate cu nerespectarea condițiunilor de mai sus, vor fi nule și in răspunderea personală a celor care le-au făcut în numele cooperativei, deosebit de sancțiunile prevăzute de art. 199 al. e din legea pentru organizarea cooperației.

CAPITOLUL V

Organele societății

Art. 34—Organele societății sunt :

a) Adunarea generală ;

b) Consiliul de administrație ;

c) Cenzorii.

Adunarea generală

Art. 35 — Adunarea generală este formată din toți asociații înscriși cu cel puțin 3 luni înainte de convocare și cari sunt la curent cu vărsămintele părților sociale ; ea lucrează în ședință ordinară odată pe an, în ședință extraordinară ori de câte ori este nevoe.

Art. 36—Convocarea se face de consiliul de administrație sau comitetul de direcție, dacă are această imputernicire, din propria lui inițiativă sau la cererea cenzorilor ori a $^1/_{10}$ din numărul total al asociaților cu drept de vot, cum și de instituția de control, indicând scopul și motivul convocării.

Art. 37—Adunarea generală ordinară se va convoca cel mai târziu până la data de 15 Aprilie.

Convocarea adunării generale trebuie făcută cu cel puțin 15 zile libere înaintea datei[1]) fixate pentru ținerea ei.

Ea va fi semnată, după caz, de președintele sau vice-președintele consiliului ori de delegatul instituției de control.

1) De preferință Duminica.

Convocarea trebuie să cuprindă locul, data şi ora întrunirii, ordinea de zi, precum şi locul, data şi ora întrunirei celei de a doua adunări, stabilită conform dispoziţiunilor art. 38 alin. ultim de mai jos, pentru cazul când la prima convocare nu s'ar întruni numărul de asociaţi prevăzut de prezentele statute.

Este nulă orice hotărâre luată asupra unei chestiuni care nu a fost cuprinsă în ordinea de zi, afară de hotărârea pentru convocarea unei alte adunări generale.

Convocarea trebuie afişată la localul societăţii cooperative, localul primăriei comunei de reşedinţă şi a celorlalte comune din cari cooperativa îşi are membrii asociaţi precum şi la şcolile şi bisericile din comuna de reşedinţă a cooperativei.In oraşe afişarea se va face la sediul cooperativei, precum şi la şcoala primară şi biserica din circumscripţia în care cooperativa îşi are sediul. De afişare se va lua dovadă sau se va încheia proces-verbal de delegatul cooperativei în prezenţa a doi asociaţi şi se va păstra la dosarul actelor adunării generale.

(Un exemplar de convocare se va trimete cu cel puţin 15 zile înainte de ţinerea adunării Institutului Naţional al Cooperaţiei)

Bilanţul împreună cu contul de profit şi pierdere, cum şi raportul cenzorilor, vor fi puse la dispozitia asociaţilor în localul cooperativei cu cel puţin 10 zile înainte de ţinerea adunării generale.

Toate dispoziţiunile prevăzute în acest articol sunt sub pedeapsă de nulitate.

Art. 38.—Adunarea este prezidată de preşedintele consiliului de administraţie, în lipsa lui de vice-preşedinte, iar în lipsa şi a acestuia, de cel mai în vârstă dintre consilierii prezenţi.

Scrutatorii nu pot fi aleşi dintre membrii consiliului de administraţie, cenzori sau funcţionarii cooperativei.

Adunarea alege din sânul său un secretar şi doi scrutatori cari împreună cu preşedintele constituiesc biroul. Aceştia întocmesc şi semnează procesul verbal de şedinţă, lista membrilor prezenţi şi întreg dosarul adunării generale.

Pentru ca adunarea generală să fie legal constituită şi să ia deciziuni valabile, este necesară prezenţa cel puţin a $^{1}/_{3}$ din membrii cu drept de vot, (afară de cazurile când legea sau statutul cere prezenţa unui alt număr de asociaţi)

Prezenţa se constată în urma apelului nominal făcut de preşedintele adunării după registrul de asociaţi.

Dacă la prima convocare nu se întruneşte acest

număr de asociaţi, adunarea are loc ——————————— [1]) la data fixată în convocarea primei şedinţe şi fără o nouă convocare, nici într'un caz în aceiaşi zi, când se vor putea lua deciziuni cu oricare ar fi numărul asociaţilor prezenţi, însă numai asupra chestiunilor care au fost înscrise în ordinea de zi pentru prima şedinţă.

Art. 39.—Hotărârile adunării generale se iau cu majoritatea absolută a voturilor exprimate, (afară de cazurile în care legea şi statutul de faţă cer o majoritate specială)

In caz când la prima votare nu se întruneşte majoritatea voturilor exprimate, se va proceda la o nouă votare când vor fi declarate admise chestiunile sau alese persoanele care vor întruni cel mai mare număr din voturile exprimate.

Fiecare asociat nu are în adunare decât un singur vot, ori-care ar fi numărul părţilor sociale ce posedă.

In caz de împiedicare, el poate fi reprezentat în adunarea generală printr'un asociat cu drept de vot, care trebuie să aibă mandat scris, certificat de doi asociaţi şi care trebuie să fie tot asociat cu drept de vot.

Administratorii şi funcţionarii cooperativei nu pot primi mandat de reprezentare în adunarea generală sub pedeapsă de nulitate.

Un asociat nu poate fi mandatarul decât al unui singur asociat.

Administratorii şi funcţionarii cooperativei nu pot lua parte la vot pentru aprobarea bugetelor, bilanţurilor şi pentru rezoluţiunile ce privesc responsabilitatea lor.

Votarea se face prin ridicare de mâini, afară de cazul când $^1/_5$ din numărul asociaţilor prezenţi vor cere votul secret.

Deciziile pentru revocarea consiliului sau darea în judecată se vor lua totdeauna cu vot secret, sub sancţiunea nulităţii.

Art. 40. — Atribuţiunile adunării generale sunt următoarele:

a) Se pronunţă asupra tuturor chestiunilor care intră în atribuţia sa, conform art. 65 din lege.

b) Hotărăşte felul de conducere şi administrare a cooperativei în limita legilor şi statutelor;

c) Alege şi revoacă pe administratori şi cenzori. Revocarea se va putea face numai de o adunare generală la care să ia parte cel puţin $^2/_3$ din numărul membrilor cu drept de vot, luând hotărâri cu $^3/_4$ din numărul membrilor prezenţi;

d) Aprobă regulamentele de organizare şi funcţionare interioară.

---

1) Locul în alb se va completa, specificându-se că adunarea în a doua şedinţă va avea loc : a doua zi, sau după o săptămână, sau la două săptămâni.

e) Hotărăşte intentarea acţiunii de daune împotriva administratorilor, aceasta numai de o adunare generală întrunită şi lucrând cu majoritatea prevăzută la alin. *b.* de mai sus;

f) Ia cunoştinţă de raportul delegaţilor cari au participat la adunarea generală a instituţiilor cooperative la care este afiliată, indicând punctul de vedere pe care să-l susţină delegaţii societăţii în viitoarele adunări generale ale acestor instituţii.

g) Hotărăşte participarea la orice întreprindere în legătură cu obiectul cooperativei.

Art. 41.—Deciziunile luate de adunarea generală în limitele statutelor şi a legii sunt obligatorii pentru toţi asociaţii, chiar pentru cei care nu au luat parte, cu respectarea dreptului prevăzut de art. 160 din codul comercial.

Fiecare asociat are dreptul să facă contestaţie în termen de 30 zile dela data adunării generale împotriva deciziunilor contrare legii şi statutelor. [1])

Contestaţia trebuie adresată instituţiei de control de care aparţine cooperativa.

Poate face contestaţie orice asociat care, fiind prezent la adunare, a protestat împotriva hotărârii adunării generale pronunţate de preşedintele ei, precum şi orice asociat absent dacă a fost oprit prin motiv justificat a lua parte la adunare sau dacă motivează contestaţia că nu s'a făcut in regulă convocarea sau chestiunea nu a fost înscrisă în ordinea de zi.

Consiliul de administraţie

Art. 42.—Administraţia societăţii este încredinţată unui consiliu de administraţie format din____[2]) membri aleşi de adunarea generală dintre asociaţii cu drept de vot care îndeplinesc condiţiunile cerute de art. 34 din lege şi care nu au datorii în suferinţă.

Art. 43. – Administratorii nu vor putea cere retragerea din cooperativă sau retragerea de părţi sociale decât dacă, pe lângă îndeplinirea condiţiunilor prescrise pentru retragerea asociaţilor, au obţinut şi o deplină descărcare de gestiune din partea adunării generale.

Art. 44.—Mandatul administratorilor durează 3 ani, ei putând fi realeşi.

Administratorii se reinoesc în fiecare an cu câte $^{1}/_{3}$ prin tragere la sorţi, conform dispoziţiunilor art. 33 din legea cooperaţiei.

Art. 45.—In caz de descomplectare a consiliului de administraţie, membrii rămaşi împreună cu cenzorii desemnează cu majoritatea absolută a celor prezenţi, pe

1) Art. 66 din legea pentru organizarea cooperaţiei.
2) 3-9 membri (art. 32 din lege).

asociaţii cari să înlocuiască pe membrii ieşiţi din consiliu până la prima adunare generală.

Mandatul membrilor aleşi de adunarea generală va dura până la expirarea mandatului membrilor pe cari îi înlocuiesc.

Art. 46.—Atât în consiliu cât şi în comitetul de direcţie administratorii vor lucra personal, fără a putea fi reprezentaţi de vreun alt administrator sau persoană streină.

Membrii consiliului de administraţie, precum şi cenzorii, trebue să aibă întotdeauna obligaţiunile lor către societate la curent, sub sancţiunea pierderii mandatului.

Art. 47.—Cooperativa este reprezentată prin consiliul său de administraţie, sau comitetul de direcţie, dacă i s'a prevăzut în mod expres aceasă împuternicire.

Actele care angajează societatea trebue să fie în prealabil aprobate de consiliul de administraţie sau de adunarea generală după competinţa acestor organe, potrivit statutului şi legii.

Semnătura socială o vor avea doi membri din consiliul de administraţie împuterniciţi de consiliu, sau un membru şi o altă persoană anume împuternicită de consiliu. Aceştia vor răspunde faţă de societate de cele ce vor fi semnat fără a fi împuterniciţi de consiliu.

Cei ce au semnătura socială nu o pot ceda sau transmite.

Pentru acte izolate, anume arătate în delegaţiunea dată, precum şi pentru reprezentarea în justiţie, consiliul de adminstraţie poate da procură şi unor persoane străine.

Art. 48.—Consiliul alege din sânul său un preşedinte şi un vice-preşedinte, cari nu vor putea fi casier sau contabil în cooperativă.

In lipsa preşedintelui, consiliul va lucra sub preşedinţia vice-preşedintelui, iar dacă lipseşte şi acesta, sub preşidenţia celui mai învârstă dintre consilierii prezenţi în şedinţă.

Pentru valabilitatea deliberărilor consiliului se cere prezenţa a $^1/_2$ din numărul administratorilor. Deciziunile, se iau cu majoritatea absolută a celor prezenţi: în caz de paritate votul preşedintelui decide. Opiniunile separate vor fi totdeauna exprimate în proces verbal.

Funcţionarii cooperativei, afară de directorul technic, nu pot fi aleşi membri in consiliul de administraţie.

In cazul când directorul tehnic este ales membru în consiliu el nu are drept de vot în chestiuni ce privesc funcţiunea sa.

Dacă nu este ales în consiliu, el va asista ca referent la şedinţele consiliului şi comitetului de direcţie.

Persoanele care iau lucrări în antrepriză dela cooperativă nu pot face parte din consiliul de administrație sau din comisia de cenzori.

Consiliul de administrație va ține ședință cel puțin odată pe lună, membrii fiind convocați de președinte, directorul tehnic sau comitetul de direcție cu cel puțin 3 zile libere înainte de data ținerii ședinței.

Art. 49.—Consiliul de administrație va desemna dintre membrii săi un comitet de direcție, format din cel mult 3 persoane, dintre care unul va fi președintele societății, care va avea conducerea zilnică a cooperativei, putând semna și reprezenta societatea sub supravegherea consiliului, ai cărui mandatari sunt. Consiliul de administrație va fixa atribuțiunile comitetului ale cărui lucrări vor trebui să-i fie supuse spre ratificare.

Art. 50.—Operațiunile făcute de consiliul de administrație peste limitele drepturilor ce îi acordă statutele nu sunt opozabile societății și membrii consiliului sunt personal și nelimitat răspunzători față de terți pentru aceste operațiuni.

Art. 51.—Administratorii sunt datori să păstreze secretul asupra tuturor operațiunilor societății și a situației acesteia. In caz când vreunul din ei, într'o operație determinată, are interese contrarii, este dator să se abțină.

Obligațiunile contractate de membrii consiliului de administrație trebuesc aduse la cunoștința primei adunări generale.

Orice asociat are dreptul să aducă la cunoștința instituțiunei de control, actele sau omisiunile administratorilor dăunătoare societății.

Art. 52.—Membrii din consiliu, cenzorii, precum și președintele nu pot primi decât jetoane de prezență în raport cu ședințele la care au luat parte sau cu delegațiile executate, fără a mai putea pretinde o altă retribuție sau avantagii.. Jetoanele vor fi fixate de adunarea generală, în fiecare an odată cu aprobarea bugetului. Salariații cooperativei nu vor primi diurne sau jetoane de ședințe, decât pentru delegații, în afară de reședința cooperativei.

Art. 53.—Consiliul de administrație are următoarele îndatoriri:

a) Să execute și să observe toate dispozițiunile legii și ale statutelor de față, hotărârile adunării generale și dispozițiunile luate de către instituția de control;

b) Hotărăște, împreună cu cenzorii, afilierea cooperativei la instituțiile cooperative de gradul II și III și delegă în fiecare an persoanele dintre asociații cu drept de vot ca să reprezinte societatea;

c) Numește și revoacă întregul personal al societății:

d) Deleagă persoanele cari formează comitetul de direcţie prevăzut de art. 40 din statute, precum şi acele cari pot semna în mod valabil pentru societate, conform art. 47 din statute.

e) Supraveghează şi ratifică lucrările comitetului de direcţie;

f) Efectuiază toate operaţiunile conform normelor prevăzute de statute, cum şi cele hotărite de adunarea generală şi ia toate măsurile pentru bunul mers al societăţii, îngrijind de asigurarea imobilelor, mărfurilor şi în genere a tuturor bunurilor sociale;

g) Face publicaţiunile sau comunicările prevăzute la art. 52 din legea pentru organizarea cooperaţiei şi cere deschiderea procedurii falimentului, când constată că societatea e în încetare de plăţi, sub sancţiunea prevăzută la art. 199 din legea pentru organizarea cooperaţiei.

h) Propune adunării generale condiţiunile şi regulamentele necesare pentru operaţiunile societăţii şi comunică Institutului Naţional al Cooperaţiei informaţiunile statistice ce se vor cere în vederea alcătuirii anuarului cooperaţiei române.

Art. 54.—Membrii consiliului de administraţie sunt solidar şi nelimitat răspunzători faţă de societate, pentru pierderea ce aceasta ar suporta-o din reaua credinţă, neglijenţa lor, sau nerespectarea îndatoririlor prevăzute de lege, statute şi hotărîrile adunării generale, chiar când această pierdere ar ataca numai excedentul.

Art. 55.—Membrul consiliului de administraţie care va lipsi fără motiv justificat dela trei şedinţe consecutive, la care a fost formal convocat, se va avertiza că pierde calitatea, iar după 5 absenţe se va considera demisionat.

Membrii consiliului de administraţie sunt datori a-şi complecta capitalul vărsat la suma de lei 20.000 în termen de 3 luni dela alegerea lor.

Despre censori.

Art. 56.— In fiecare an adunarea generală, convocată pentru discutarea şi aprobarea bilanţului, va alege dintre asociaţi 3 censori titulari şi 3 censori supleanţi. Unul din cenzori va tebui să fie contabil expert sau contabil cooperator.

Art. 57.— Nu pot fi aleşi cenzori şi, dacă totuşi s'au ales, decad din funcţiunea lor:

a) Funcţionarii societăţii;

b) Rudele şi afinii administratorilor, precum şi rudele şi afinii între ei până la al 4-lea grad inclusiv;

c) Cei cari se găsesc în condiţiunile prevăzute la art. 34 alin. 1 din lege.

In caz de vacanţă censorii supleanţi în ordinea vârstei înlocuesc pe cei titulari.

Dacă nici cu ajutorul supleanţilor nu se va putea complecta numărul cenzorilor, cei rămaşi vor face co-optările necesare dintre asociaţii cari îndeplinesc condiţiunile legii, până la întrunirea celei mai apropiate adunări generale.

Art. 58. — Indatoririle cenzorilor sunt cele prevăzute la art. 57 din legea pentru organizarea cooperaţiei.

Art. 59.—Dispoziţiunile art. 51, 54 şi 55 din statute se aplică şi cenzorilor.

Cenzorii sunt obligaţi a complecta capitalul deplin vărsat la suma de lei 10.000, iar cenzorii supleanţi la lei 5000, în termen de 3 luni dela alegerea sa.

Personalul cooperativei.

Art. 60.—Intregul personal al cooperativei se numeşte şi se revoacă, după propunerea preşedintelui sau a comitetului de direcţie, de consiliul de administraţie, pe răspunderea sa.

Directorul tehnic nu poate fi angajat sau revocat de cât cu aprobarea Institutului Naţional al Cooperaţiei. Şefii de depozite, vânzătorii diriginţi, precum şi celalt personal cu gestiune, trebue să aibă o pregătire specială în ramura respectivă, să fie angajaţi cu contract şi să depue o garanţie în numerar, ipotecă sau gaj, stabilită de consiliul de ad-ţie, în raport cu valorile ce le sunt încredinţate.

Directorul, conducătorii technici, administratorii de fabrici, vânzătorii-diriginţi, şefi de depozite etc. vor trebui să semneze un contract de angajament autentic, după modelul dat de Institutul Naţional al Cooperaţiei şi numai cu aprobarea sa. Ei vor fi plătiţi de preferinţă, cu salariu minim şi cu o cotă parte din beneficiile realizate de secţiunea a cărei conducere le-a fost încredinţată. In caz când cooperativa beneficiază de avantagii dela Stat, sau alte instituţii de ajutor şi îndrumare, sau are operaţiuni de o însemnătate deosebită, Institutul Naţional al Cooperaţiei are dreptul să delege pe lângă cooperativă în conformitate cu dispoziţiunile art. 218 din lege, personal de specialitate (inginer, etc.)

Toţi funcţionarii sunt datori să păstreze secretul operaţiunilor şi situaţiei cooperativei.

Art. 61.—Când operaţiunile se vor mări, consiliul de administraţie poate numi un director, numai în baza hotărârii prealabile a adunării generale. Stabilirea atribuţiunilor date în sarcina directorului, se va face de consiliul de administraţie şi se vor introduce în actul

de angajament (care se va supune aprobării Institutului Național al Cooperației).

Art. 62.—Casierul este păstrătorul numerariului și valorilor societății.

Casierul este îndatorat a trece într'un registru special de cassă, toate încasările efectuate și plățile făcute în cursul fiecărei zile și să păstreze soldul în cassa societăței. El nu va face nici o plată decât numai dacă e prevăzută în buget și este aprobată de persoane ordonanțatoare (președinte, director sau comitetul de direcție).

Art. 63.—Cu ținerea contabilității va fi însărcinat contabilul care are atribuția să țină contabilitatea în regulă și la curent, potrivit cerințelor legii, să încheie la 31 Decembrie ale fiecărui an conturile și registrele și să prezinte consiliului de ad-ție, cel mai târziu până la 25 Ianuarie, conturile închise și bilanțul împreună cu actele justificative.

Președintele, vice-președintele, membrii comitetului de direcție și contabilul nu pot îndeplini funcțiunea de casier în cooperativă.

Art. 64.—La 30 Iunie și 31 Decembrie al fiecărui an se va întocmi un inventar real, amănunțit, al tuturor mărfurilor, produselor și a celorlalte bunuri de care diriginții și șefii de depozit au a răspunde. Inventarul se face de unul ori mai mulți delegați ai consiliului de administrație, de contabil și de gestionarul respectiv, în prezența cenzorilor cooperativei, verificându-se existența și starea instalațiunilor, mărfurilor, produselor și celorlalte bunuri. Inventarul se va evalua întotdeauna la prețul de cost, mai puțin 10%—20% pentru acoperirea deprecierii calitative (a materialului lemnos).

Asupra scăzămintelor ce urmează să se facă gestionarilor pentru mărfurile, produsele și bunurile depreciate, hotărăște consiliul de administrație, ținând seamă de prevederile contractului de angajament.

CAPITOLUL VI.

Bilanț, buget, excedent și fonduri colective

Art. 65.—La începutul fiecărui an, consiliul de administrație alcătuiește un proiect de buget al veniturilor și cheltuelilor cooperativei, precum și programul de lucru anual, (cari se vor trimite, cel mai târziu până la finele lunii Februarie, Institutului Național al Cooperației spre aprobare. Netrimiterea lor în termenul fixat atrage sancționarea consiliului de administrație și a contabilului cooperativei.)

Acest proiect de buget și programul de lucru se

vor supune şi adunării generale împreună cu raportul cenzorilor.

Partea din buget privind salariile personalului se va citi în mod obligatoriu, post cu post, adunărei generale. Bugetul nu va fi pus în aplicare decât după ce va fi aprobat de adunarea generală şi de Institutul Naţional al Cooperaţiei.

Până la aprobare şi a Institutului Naţional al Cooperaţiei se va putea aplica în mod provizoriu bugetul anului precedent redus cu 20%.

Membrii consiliului de administraţie şi casierul rămân personal, în mod solidar şi nemărginit răspunzători, pentru orice plăţi făcute în afară de cele prevăzute în bugetul întocmit şi aprobat cum s'a spus mai sus.

La finele fiecărei luni consiliul va stabili dacă cheltuelile nu depăşesc prevederile bugetului în raport cu veniturile realizate şi în caz de depăşire se vor restrânge cheltuelile în lunile următoare.

Art. 66.—Anul social începe la 1 Ianuarie şi se termină la 31 Decembrie.

La finele anului social consiliul de administraţie face un inventar de întregul pasiv şi activ al societăţii şi stabileşte situaţia păstrătorilor de valori, încheind potrivit cerinţelor legei bilanţul şi contul de profit şi pierdere, care după verificarea de către comisia de cenzori se va supune spre cercetare şi aprobare adunărei generale în cel mult $3^1/_2$ luni dela încheierea anului de operaţiuni.

Art. 67.—Copia bilanţului şi raportul cenzorilor se vor pune la dispoziţia oricărui societar în localul societăţii cu 20 zile înainte de adunarea generală ordinară împreună cu un proect de repartizarea excedentului.

Fiecare membru este în drept să scoată o copie depe aceste acte.

Bilanţul şi contul de profit şi pierdere trebuie să arate în mod clar şi sincer situaţia patrimoniului societăţii, precum şi excedentele avute sau pierderile încercate.

Art. 68.—Din beneficiile brute ale societăţii se vor scădea:

1. Cheltuelile de administraţie.
2. Salariile şi îndemnizaţiile personalului şi ale membrilor delegaţi, chirii arenzi, etc.
3. Costul (preţul de cumpărare) materialului (lemnos) vândut în cursul anului.
4. Cheltueli de producţie (cheltueli de exploatare, manipulaţie transport şi fabricaţie).
5. Dobânzile la împrumuturile contractate.
6. Dobânda la minimum 6% asupra tuturor fon-

durilor de rezervă, prevedere etc., dacă aceste fonduri nu au fost plasate în efecte publice.

7. Sumele ce reprezintă primele de asigurare pe anul expirat a averii mobile şi imobile a cooperativei.

8. Impozitele şi dările de orice fel, cotele de asigurarea muncitorilor şi cota patronală.

9. Amortizarea construcţiilor, instalaţiunilor, mobilierului, edecurilor etc. Mărfurile stricate şi depreciate precum şi datoriile ce nu se pot incasa, ori indoelnice se vor scădea de asemenea.

10. Diferite alte speze (concesiuni, taxe, cheltueli de întreţinerea maşinelor şi instalaţiunilor, combustibil, reparaţii cuvenite, cheltueli de expediţie etc).

11. Perderile de tot felul ce societatea ar incerca.

Ceea ce rămâne constituie beneficiul net care se va distribui de adunarea generală după propunerea consiliului de administraţie în felul următor:

10% cel puţin fondului de rezervă.

10% cel puţin pentru propagandă, cultură şi pentru opere de interes cooperatist şi forestier [1].

2% pentru ameliorarea terenurilor degradate şi împăduririi în raza de activitate a cooperativei.

12% cel mult se va repartiza administratorilor şi cenzorilor în raport cu şedinţele la care au luat parte, precum şi funcţionarilor în raport cu salariile. Jetoanele, incasate de consilieri şi cenzori, se vor scădea din cota ce li se va cuveni.

Din ceea ce rămâne se va da un dividend al cărui maxim se fixează în fiecare an de Institutul Naţional al Cooperaţiei.

Dividendele cuvenite asociaţilor se calculează asupra părţilor sociale vărsate în raport cu timpul cât acest capital a stat în societate, începând cu prima zi a lunei care urmează facerii vărsămintelor. Fracţiunile mai mici de o lună se neglijează.

Restul se va repartiza asociaţilor ca risturnă în raport cu contribuţia fiecăruia la obţinerea câştigului sub formă de primă de muncă sau de consumaţie.

Prima de consumaţie nu se va acorda decât membrilor asociaţi cari au cumpărat materiale, mărfuri etc., dela cooperativă pentru trebuinţelor lor proprii.

Nu se vor bucura de această primă aceia dintre societari cari au cumpărat materiale pentru comerţ.

Asemenea aceştia nu se vor bucura nici de scutirea de impozite la actele, convenţiile etc., incheiate cu cooperativa.

1) Statutul poate prevede formarea şi altor fonduri speciale precizându-se cota ce se va atribui din beneficiul net pentru fiecare, precum şi modul intrebuinţarii lor şi destinaţia ce li se va da in caz de lichidare.

Deasemeni statutul poate prevede că excedentul realizat poate fi intreg destinat fondurilor de rezervă, culturale şi de interes cooperativ (art. 24 din legea pentru organizarea cooperaţiei),

Risturnele se vor calcula la totalul operaţiunilor şi se vor da numai asociaţilor şi numai partea ce li se cuvine în raport cu operaţiunile făcute cu societatea. Partea cuvenită nesocietarilor se va da fondului de rezervă şi cultural în părţi egale.

Art. 69.—În caz de dizolvarea societăţii, fondul de rezervă va fi întrebuinţat conform dispoziţiunilor art. 28 din lege.

Art. 70.—Din cei 10% prevăzuţi pentru scopuri culturale la art. 68, şapte zecimi se vor întrebuinţa de consiliul de administraţie pentru opere de cultură, educaţie şi propagandă cooperatistă şi pentru opere sociale în localitate, după îndrumările primite dela Institutul Naţional al Cooperaţiei; iar trei zecimi se vor întrebuinţa de acord cu Institutul Naţional al Cooperaţiei pentru susţinerea propagandei cooperatiste.

În caz de dizolvare a societăţii, fondul cultural va fi întrebuinţat pentru opere culturale în localitate, potrivit *deciziei adunărei generale de lichidare, iar în caz de omisiune, potrivit hotărîrii Institutului Naţional al Cooperaţiei.*

CAPITOLUL VII.

Modificarea statutelor, fuziune, disolvare.

Art. 71.—Modificarea statutelor cooperativei se va face cu observarea regulilor prevăzute de art. 68 din legea pentru organizarea cooperaţiei.

Modificarea statutelor cooperativei se decide de adunarea generală ordinară sau extraordinară convocată cu cel puţin o lună înainte de ziua fixată pentru întrunire. Convocarea va trebui însoţită de un proiect care să arate anume modificările propuse.

La adunarea generală vor trebui să fie prezenţi cel puţin jumătate din numărul asociaţilor cu drept de vot, iar hotărîrea se va lua cu cel puţin $^2/_3$ din numărul voturilor asociaţilor prezenţi.

In caz când la această primă convocare nu se poate întruni numărul de asociaţi prevăzut mai sus, adunarea generală va avea loc până în două săptămâni, la data şi locul stabilite în prima convocare şi cu aceiaşi ordine de zi.

Dacă nici la această adunare nu se întrunesc majorităţile prevăzute în acest articol, pentru a lua hotărîri valabile, modificarea statutelor se va considera respinsă.

Art. 72.—Fuziunea cu alte societăţi cooperative se va face cu observarea dispoziţiunilor art. 64 şi 71 din legea pentru organizarea cooperaţiei şi va fi aprobată de instituţia de control.

Pentru a hotărî asupra fuziunii, adunarea generală se va convoca cu o lună de zile mai înainte de ziua fixată pentru ţinerea ei, cu îndeplinirea formalităţilor prevăzute pentru adunările generale ordinare; ea va lucra cu majorităţile cerute pentru adunările generale ordinare.

Art. 73.—Asociaţii cari nu primesc deciziunile privitoare la modificarea statutului, schimbarea obiectului societăţii sau fuziune, au dreptul să se retragă din societate, primindu-şi părţile sociale vărsate, după regulele stabilite în aceste statute pentru retragerea asociaţilor.

Art. 74.—Cooperativa nu se poate transforma în altfel de societate.

Art. 75.—Drept normă pentru conducerea operaţiunilor societăţii pe lângă dispoziţiunile prezentelor statute se vor avea în vedere prescripţiile legii pentru organizarea cooperaţiei D. L. No. 2269/938 precum şi ale codului de comerţ, întru cât nu sunt abrogate prin legea pentru organizarea cooperaţiei.

VII. — Aceste statute s'au adoptat și semnat de noi în adunarea generală de constituire din ___ luna ___ anul 19.... când am ales în consiliul de ad-ție pe d-nii

1. ___ din com. ___
2. ___ " " ___
3. ___ " " ___
4. ___ " " ___
5. ___ " " ___
6. ___ " " ___
7. ___ " " ___
8. ___ " " ___
9. ___ " " ___

Censori titulari d-nii:

1. ___ " " ___
2. ___ " " ___
3. ___ " " ___

Censori supleanți d-nii:

1. ___ " " ___
2. ___ " " ___
3. ___ " " ___

VIII. — Vor putea semna valabil pentru societate în primul an d-nii ___ iar în anii următori delegații desemnați de consiliul de ad-ție conform prevederilor acestui statut.

IX. — Delegăm cu depline puteri pe d-l ___ din comuna ___ și domnul ___ din comuna ___ să indeplinească formalitățile pentru constituirea societății, (prevăzute de art. 26 din legea pentru organizarea cooperației.)

Abrevieri:

ABulg .... *Archaeologia Bulgarica*, Sofia.
ACMIT .... *Anuarul Comisiunii monumentelor istorice. Secția pentru Transilvania*, Cluj, vol. I, 1926-1958.
AE .... *L'année épigraphique*, Paris.
AIIA .... *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie*, Cluj, vol. I, 1957-1958.
AMN .... *Acta Musei Napocensis*, Cluj-Napoca, vol. I, 1964.
Apulum .... *Acta Musei Apulensis*, Alba Iulia.
AO .... *Arhivele Olteniei*, Craiova, vol. I, 1920.
ArchKorr .... *Archäologisches Korrespondenzblatt*, Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Mainz am Rhein.
Banatica .... *Banatica.* Muzeul Județean Caraş-Severin, Reşița.
BAR .... *British Archaeological Reports* (International Series), Oxford.
BHAUT .... *Bibliotheca Historica et Archaeologica Universitatis Timisiensis*, Timişoara.
CCA .... *Cronica Cercetărilor Arheologice din România*, Bucureşti.
CIL .... *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin, vol. I, 1877.
Crisia .... *Crisia.* Muzeul Țării Crişurilor, Oradea.
Dacia .... *Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*, Bucureşti, 1 (1924) – 12 (1948); N. S., *Revue d`archéologie et d`histoire ancienne*, Bucureşti.
Dacia Augusti .... *Dacia Augusti Provincia. Crearea provinciei*, Actele simpozionului desfăşurat în 13-14 Octombrie 2006 la Muzeul Național de Istorie a României, Bucureşti, 2006.
Dossiers .... *Dossiers de l'archeologie, Paris.*
EN .... *Ephemeris Napocensis.* Institutul de Arheologie Cluj-Napoca.
Germania .... *Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts.*
HTRTÉ .... *Hunyadmegyei Történelmi és Régeszeti Társulat Évkönye*, Budapest-Deva, vol. 1, 1882.
IDR .... *Inscripțiile Daciei Romane*, Bucureşti.
ILS .... H. Dessau, *Inscriptiones Latinae selectae*, Berlin.
JRGZM .... *Jahrbuch des Römisch-Germanischen*

Zentralmuseum, Mainz.
Marisia .... Muzeul Județean Tg. Mureş.
MCA .... *Materiale şi cercetări arheologice*, Bucureşti.
MCC .... *Mitteilungen der k. k. Central-Comission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, vol. I, 1856.
Orbis Antiquus .... *Orbis Antiquus. Studia in honorem Ioannis Pisonis*, Cluj-Napoca, 2004.
OTS .... D. Tudor, *Oraşe, târguri şi sate în Dacia romană*, Bucureşti, 1968.
Pontica .... *Pontica.* Studii şi materiale de istorie, arheologie şi muzeografie, Constanța.
Potaissa .... *Potaissa. Studii şi comunicări*, Turda.
REA .... *Revue des études anciennes*, Bordeaux.
Rep. Hd ....***, *Repertoriul arheologic al județului Hunedoara*, Sibiu, 2008.
RIC .... *The Roman Imperial Coinage*, London.
Sargetia .... *Sargetia. Acta Musei Regionalis Devensis*, Deva.
SCIVA .... *Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie*, Bucureşti, vol. I, 1950.
StComC .... *Studii şi comunicări de istorie*, Caransebeş.
SUC .... *Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica*, Sibiu.
TD .... *Thraco-Dacica*, Bucureşti.
Ziridava .... *Ziridava,* Arad.
ZPE .... *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, Bonn.
Alicu 1978 .... D. Alicu, *Templul zeiței Nemesis de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *AMN*, 15, 1978, p. 173-177.
Alicu et alii 1979 .... D. Alicu, C. Pop, V. Wollmann, *The figured Monuments from Sarmizegetusa*, în *BAR*, 55, 1979.
Alicu 1979 .... D. Alicu, *Note asupra templului sirian de la Sarmizegetusa*, *SCIVA*, 30, 4, 1979, p. 625-629.
Alicu 1980 .... D. Alicu, *Le camp légionnaire de Sarmizegetusa*, în *Potaissa*, 2, 1980, p. 23-28.
Alicu 1984 .... D. Alicu, *Două cuptoare de ars țigle şi cărămizi de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *AMN*, 21, 1984, p. 467-475.
Alicu et alii 1994 .... D. Alicu, S. Cociş, C. Ilieş, A. Soroceanu, *Small Finds from Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, Cluj-Napoca, 1994.

Alicu 1994 .... D. Alicu, *Opaițele romane. Die römischen Lampen. Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, Bucureşti, 1994.
Alicu, Paki 1995 .... D. Alicu, A. Paki, *Town-Planning and population in Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *BAR*, *International Series*, 605, 1995.
Alicu, Popa, Bota 1995 .... D. Alicu, V. Popa, E. Bota, *Cercetări arheologice la Sarmizegetusa. Campania 1994*, în *AMN*, 32, 1995, p. 665-722.
Alicu 1997 .... D. Alicu, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Amfiteatrul 1*, Cluj-Napoca, 1997.
Ardevan 1998 .... R. Ardevan, *Viața municipală în Dacia Romană*, Timişoara, 1998.
Balla 2000 .... L. Balla, *L'importance des colonisations en Dacie*, în (Ed. Edit Szabó) *Lajos Balla. Studia dacica. Collected papers*, Debrecen, 2000, p. 85-90.
Balla 2000 a .... L. Balla, *De la romanisation de la Dacie*, în (Ed. Edit Szabó) *Lajos Balla. Studia dacica. Collected papers*, Debrecen, 2000, p. 127-134.
Băeştean 1995-1996 ...... G. Băeştean, *Blocuri de piatră pentru aprovizionarea cu apă în Colonia Dacica Sarmizegetusa*, în *Sargetia*, 26/1, 1995-1996, p. 353-367.
Băeştean 2008 .... G. Băeştean, *Aprovizionarea cu apă în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 2008.
Băeştean 2008-2009 ...... G. Băeştean, *Legiunea XIII Gemina în Colonia Dacica Sarmizegetusa?*, în *SCIVA*, 59-60, 2008-2009, p. 165-172.
Băeştean 2009 .... G. Băeştean, *Ateliere de sticlărie în Colonia Dacica Sarmizegetusa*, în *Studii privind istoria economică a Daciei romane*, Timişoara, 2009, p. 29-46.
Băeştean, Höpken 2009 .... G. Băeştean, C. Höpken, *Ein römischer Wannenofen zum Glasschmelzen in Sarmizegetusa (Rumänien)*, în *Journal of Glass studies*, New York, 51, 2009, p. 219-223.
Băeştean 2010 .... G. Băeştean, *Canale târzii la Sarmizegetusa*, în curs de apariție.
Băeştean, Tutilă 2010 .... G. Băeştean, O. Tutilă, *Construcția de tip villa de la Ostrovu Mic*, *Sargetia*, 1, S. N., 2010, p. 173-183.
Băeştean 2011 .... G. Băeştean, *Viața economică în Colonia Dacica Sarmizegetusa*, în *BHAUT*, 13, 2011, p. 125-134.
Băeştean, Barbu 2012 .... G. Băeştean, M. Barbu, *Ulpia Sarmizegetusa*

Traiana. About the wooden stage structures on the 3rd Island, în curs de apariție.

Berciu 1961 .... I. Berciu, *Mozaicurile romane de la Apulum – Contribuții la studiul mozaicurilor din Dacia*, în *Apulum*, 4, 1961, p. 151-158;

Bodor 1974-1975 .... A. Bodor, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa la umaniști şi cronicari – istorici medievali*, în *Sargetia*, 11-12, 1974-1975, p. 255-262.

Boyanov 2008 .... I. Boyanov, *Oescus – from Castra to Colonia*, în *ABulg*, 12, 3, 2008, p. 69-76.

Branga 1980 .... N. Branga, *Urbanismul Daciei romane*, Timişoara, 1980.

Cociş 2004 .... S. Cociş, *Fibule din Dacia romană*, Cluj, 2004.

Daicoviciu 1924 .... C. Daicoviciu, *Fouilles et recherches à Sarmizegetusa. Ier compte-rendu*, în *Dacia*, 1, 1924, p. 224-263.

Daicoviciu 1933 ....C. Daicoviciu, *Fouilles de Sarmizegetusa. Deuxieme compte-rendu (1925-1928)*, în *Dacia*, 3-4, 1933, p. 516-556.

Daicoviciu, Floca 1937.. C. Daicoviciu, O. Floca, *Mausoleul Aureliilor de la Sarmizegetusa. Raport preliminar. Das Mausoleum der Aurelier von Sarmizegetusa. Kurze Beschreibung*, în *Sargetia*, 1, 1937, p. 1-23.

Daicoviciu 1966 .... C. Daicoviciu, *Severus Alexander şi provincia Dacia*, în *AMN*, 3, 1966, p. 153–171.

Daicoviciu 1966 a ..... C. şi H. Daicoviciu, *Ulpia Traiana (Sarmizegetusa romană)*, Bucureşti, 1966.

Daicoviciu et alii 1975 ... H. Daicoviciu, D. Alicu, E. Nemeş, I. Piso, C. Pop, A. Rusu, *Principalele rezultate ale săpăturilor din 1973-1974 la Ulpia Traiana Sarmizegetusa şi semnificația lor*, în *Sargetia*, 11-12, 1975, p. 225-232.

Daicoviciu, Piso 1975 .... H. Daicoviciu, I. Piso, *Sarmizegetusa şi războaiele marcomanice*, în *AMN*, 12, 1975, p. 159-163.

Daicoviciu et alii 1979 .... H. Daicoviciu, D. Alicu, I. Piso, C. Pop, *Principalele rezultate ale săpăturilor din 1975-1977 la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *Sargetia*, 14, 1979, p. 139-54.

Daicoviciu et alii 1980 .... H. Daicoviciu, D. Alicu, I. Piso, C. Pop, A. Rusu, *Săpăturile de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *MCA*, 14, Tulcea, 1980, p. 276-282.

Daicoviciu, Alicu 1981 ..... H. Daicoviciu, D. Alicu, *Edificii de cult la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (I)*, în *AMN*, 18, 1981, p. 59-84.

Daicoviciu et alii 1983 .... H. Daicoviciu, D. Alicu, I. Piso, C. Pop, A. Soroceanu, C. Ilieş, *Săpăturile din 1980 de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *MCA*, 15, Bucureşti, 1983, p. 246-277.

Daicoviciu, Alicu 1984 .. H. Daicoviciu, D. Alicu, *Colonia Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, Bucureşti, 1984.

Daicoviciu et alii 1989-1993 .. H. Daicoviciu, D. Alicu, S. Cociş, Al. Diaconescu, C. Pop, C. H. Opreanu, A. Paki, *Săpăturile arheologice din 1984 de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *AMN*, 26-30, 1989- 1993, p. 409-433.

Daicoviciu et alii 1994 ... H. Daicoviciu, D. Alicu, S. Cociş, C. Ilieş, C. Meylan, A. Paki, I. Piso, *Săpăturile arheologice din 1983 la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *AMN*, 31, 1994, p. 433-460.

Diaconescu 1995 .... Al. Diaconescu, *Lămpi romane târzii şi paleobizantine din fosta provincie Dacia*, în *EN*, 5, 1995, p. 262-264.

Diaconescu 2004 .... Al. Diaconescu, *The towns of Roman Dacia: an Overview of recent archaeological research*, în *Roman Dacia. The making of a provincial Society*, Portsmouth, Rhode Island, 2004, W. S. Hanson, I. P. Haynes (ed.)

Diaconescu, Bota 2002-2003 ... Al. Diaconescu, E. Bota, *La décoration architectonique et sculpturale du forum vetus de Sarmizegetusa: origine, évolution et chronologie* în *AMN*, 39-40/ 2002-2003, p. 155-197.

Diaconescu, Bota 2004 ... Al. Diaconescu, E. Bota, *Epigraphy and Arcaeology: The Case of Two Recently Excavated Nymphaea from Colonia Dacica Sarmizegetusa*, în *Orbis Antiquus,* p. 470-501.

Diaconescu, Bota, Voişan 2006 .. Al. Diaconescu, E. Bota, V. Voişan, *Ceramica de tradiție provincial romană în sec. V-VI pe teritoriul Daciei. Grupul Sarmizegetusa-Napoca*, în C. Gaiu, C. Găzdac, (eds.), *Fontes historiae. Studia in honorem Demetrii Protase*, Bistrița-Cluj-Napoca, p. 885-909.

Diaconescu, Bota 2009 ... Al. Diaconescu, E. Bota, *Le forum de Trajan à Sarmizegetusa. Architecture et sculpture*, Cluj-Napoca, 2009.

Diaconescu 2010 .... Al. Diaconescu, *Urme ale centuriației la*

Sarmizegetusa şi în teritoriul său (I), în *Sargetia*, 1, S. N., 2010, p. 133-162.
Dobrei 2010 .... F. Dobrei, *Istoria vieții bisericeşti a românilor hunedoreni*, Reşița, 2010.
Dobrei 2011 .... F. Dobrei, *Bisericile ortodoxe hunedorene*, Reşița, 2011.
Dobrei 2012 .... F. Dobrei, *Parohia Sarmizegetusa (Protopopiatul Hațeg)*, în *Dacia Creştină*, 1, 2012, p. 22-25.
Eck 1991 .... W. Eck, *Die Wasserversorgung in römischen Reich*, în Ph. von Zabern (ed.), *Die Wasserversorgung Antiker Städte II*, Mainz am Rhein, 1991, p. 49-103.
Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003 … R. Etienne, I. Piso, Al. Diaconescu, *Les fouilles du forum vetus de Sarmizegetusa. Rapport general*, în *AMN*, 39-40, 2002-2003, p. 59-154.
Fevrier 1979 .... P. A. Fevrier, *L'armee romain et la construction des aqueducs*, în *Dossiers*, 38, 1979, p. 88-93.
Fiedler, Höpken 2007 .... M. Fiedler, C. Höpken, *Das „gemeinschaftliche" und das „private" Opfer: Beispiele aus dem Spektrum von Votivpraktiken in römischen Heiligtümern, dargestellt an Befunden aus Apulum und Sarmizegetusa (Dakien)*, în C. Frevel, H. von Hesberg (ed.), *Kult und Kommunikation. Medien in Heiligtümern der Antike*, Wiesbaden, p. 435-466.
Floca, Şuiaga 1936 …..... O. Floca, V. Şuiaga, *Ghidul Județului Hunedoara*, Deva, 1936.
Floca 1937 .... O. Floca, *O nouă villa suburbana în hotarul Sarmizegetusei. Eine neue Villa Suburbana am Sarmizegetuser Gebiet*, în *Sargetia*, 1, 1937, p. 25-43.
Floca 1953 .... O. Floca, *Fermă (villa rustica) din epoca sclavagistă romană*, în *MCA*, 1, 1953, p. 743-754.
Grumăzescu 1972 ……..... C. Grumăzescu, *Depresiunea Hațegului*, Bucureşti, 1972.
Gudea 1997 .... N. Gudea, *Der dakische Limes. Materialien zu seiner Geschichte*, în *JRGZM*, 44, 1997, 1-113
Ilieş 1981 .... C. Ilieş, *Arme romane descoperite la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *AMN*, 18, 1981, p. 413-423.
Iorga 1939 ……………... N. Iorga, *Neamul românesc în Ardeal şi Țara Ungurească la 1906*, Bucureşti, 1939.

Lazăr 1982-1983 .... M. D. Lazăr, *Din activitatea ştiinţifică a Societăţii de Istorie şi Arheologie din Deva în anii 1880-1902*, în *Sargetia*, 16-17, 1982-1983, p. 45-54.

Lazăr, Bora 1988-1991 ... I. Lazăr, O. Bora, *Fragmente din istoria parohiei Ostrov în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Sargetia*, 21-24, p. 787-800.

Lazăr 1999-2000 .... I. Lazăr, *Din Viaţa şi activitatea lui Simion Ulpianu (?-1863)*, în *Sargetia*, 28-29, 1999-2000, p. 123-155.

Lazăr 2007 .... I. Lazăr, *Românii din Sud-vestul Transilvaniei şi Marea Unire. Ţara Haţegului şi Valea Jiului*, Deva, 2007.

Lazăr, Morar 2009 .... I. Lazăr, N. M. Morar, *Hunedorenii şi marea unire din 1918*, Deva, 2009.

Maior 1968 .... L. Maior, *Aspecte ale desfăşurării revoluţiei din anii 1848-1849 în comitatul Hunedoara*, în *Sargetia*, 5, 1968, p. 227-234.

Marcu 2009 .... F. Marcu, *Organizarea internă a castrelor din Dacia*, Cluj-Napoca, 2009.

Marcu, Cupcea 2011 .... F. Marcu, G. Cupcea, *The Topography of Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica, Sarmizegetusa and the First Centuriation in Dacia*, în *ArchKorr*, 41, 2011, 4, p. 543-560.

Matei-Popescu 2007 .... Fl. Matei-Popescu, *Despre originea negustorilor din provincia Dacia pe baza analizei surselor epigrafice. Stadiul problemei*, în Meşteşuguri şi artizani în Dacia romană, Timişoara, 2007, p. 235-246.

Mitrofan 1973 .... I. Mitrofan, *Villae rustice în Dacia Superioară (I)*, în *AMN*, 10, 1973, p. 127-150.

Naghi 1986-1987 .... Ghe. Naghi, *Un manuscris inedit a lui Ştefan Moldovan privitor la Ţara Haţegului la mijlocul secolului al XIX-lea*, în *Sargetia*, 20, 1986-1987, p. 306-326.

Opreanu 2006 .... C. H. Opreanu, *Activitatea constructivă a legiunii IIII Flavia Felix la nordul Dunării, în anii 101-117 d. Chr.*, în *Dacia Augusti*, 2006, p. 51-74,

Opreanu 2010 .... C. H. Opreanu, *Interferences dans l'architecture militaire et civile romaine au debut du IIe siecle apre J.-Chr. Le probleme des „villes militaires"*, în *EN*, 20, 2010, p. 39-59.

Opriş 1977 .... I. Opriş, *Unele probleme privind începuturile activităţii Comisiunii Monumentelor Istorice - Secţia pentru Transilvania*, în *AMN*, 14, 1977,

p. 547-562.
Pascu 1986 .... Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, Cluj, 1986, vol. III.
Pavel 1979 .... D. Pavel, *Folclor poetic în „Revista Orăştiei" (1895-1899)*, în *Sargetia*, 14, 1979, p. 453-464.

Petculescu, Băeştean, Barbu 2011 ... L. Petculescu, G. Băeştean, M. Barbu, *Echipament militar roman de la UTS sector Insula 3*, în curs de apariție.
Piso 1983 .... I. Piso, *Inschriften von Prokuratoren aus Sarmizegetusa* (I), în *ZPE*, 50, 1983, p. 233-251.
Piso 1995 .... I. Piso, *Le territorie de la Colonia Sarmizegetusa*, în *EN*, 5, 1995, p. 63-82.
Piso 1996 .... I. Piso, *Les estampilles tegulaires de Sarmizegetusa*, în *EN*, 6, 1996, p. 153-200.
Piso 1998 .... I. Piso, *Inschriften von Prokuratoren aus Sarmizegetusa* (II), în *ZPE*, 120, 1998, p. 253-271.
Piso, Băeştean 2000 .... I. Piso, G. Băeştean, *Des fistulae plumbeae a Sarmizegetusa*, în *AMN*, 37/ 1, 2000, p. 223-229.
Piso 2006 .... I. Piso, *Le forum vetus de Sarmizegetusa*, Bucureşti, 2006.
Pleşa, Rotar 1977 .... I. Pleşa, O. Rotar, *Documente privind Monumentele arheologice romane de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *Sargetia*, 13, 1977, p. 561-575.
Pop 1984-1985 .... I. A. Pop, *Din documentele Arhivelor Naționale Slovace de la Bratislava despre Țara Hațegului la începutul secolului al XVI-lea*, în *Sargetia*, 18-19, 1984, p. 215-221.
Popa 1972 .... R. Popa, *Săpături într-o villa rustica de lângă Hațeg*, în *AMN*, 9, 1972, p. 439-462.
Popa 1988 .... R. Popa, *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului*, Bucureşti, 1988.
Popa 2002 .... D. Popa, *Villae, vici, pagi. Aşezările rurale din Dacia romană intracarpatică*, Sibiu, 2002.
Popa 2008 .... R. Popa, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa Britonia*, în *La începuturile evului mediu românesc*, Alba Iulia, 2008, p. 321-338.
Prodan 1979, I-II .... D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, Bucureşti, 1979.
Radu 1903 .... D. Radu, *Diecesa Lugoşului. Şematism istoric*, Lugoj, 1903.
Radu 1913 .... I. Radu, *Istoria vicariatului greco-catolic al Hațegului*, 1913.

Rusu 1979 .... M. Rusu, *Castrul roman Apulum şi cetatea feudală Alba-Iulia*, în *AIIA*, 22, 1979, p. 47-70.

Rusu 1997 .... A. A. Rusu, *Ctitori şi biserici din Țara Hațegului până la 1700*, Satu Mare, 1997.

Rusu 1999 .... A. A. Rusu, *Ioan de Hunedoara şi românii din vremea lui*, Cluj Napoca, 1999.

Rusu-Pescaru, Alicu 2000 .. A. Rusu-Pescaru, D. Alicu, *Templele romane din Dacia*, Deva, 2000.

Russu 1963 .... I. I. Russu, *Aportul lui Ştefan Moldovan la epigrafia Daciei*, în *SCIV*, 14, 1963, 2, p. 441-450.

Stănculescu et alii 1956 ..... F. Stănculescu, A. Gheorghiu, P. Petrescu, P. Stahl, *Arhitectura populară românească. Regiunea Hunedoara*, Bucureşti, 1956.

Tatu et alii 1988-1991 .... Hr. Tatu, O. Popa, Z. Kalmar, *Contribuții la repertoriul arheologic al Țării Hațegului (jud. Hunedoara)*, în *Sargetia*, 21-24, 1988-1991, p. 93-105.

Țentea 2007 .... O. Țentea, *Colonia Dacica Sarmizegetusa. Un ghid*, Bucureşti, 2007.

Vulea, Bărbulescu 2003 ... E. C. Vulea, L. W. Bărbulescu, *Vizitațiuni canonice în Țara Hațegului (1852-1885)*, Cluj-Napoca, 2003.

Vulea 2009 .... E. C. Vulea, *Şcoala românească în Vicariatul greco-catolic al Hațegului. A doua jumătate a secolului al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea*, Cluj-Napoca, 2009.

Vulea 2009 a .... E. C. Vulea, *Biserica greco-catolică din vicariatul Hațegului (1850-1918)*, Cluj-Napoca, 2009.

Winkler 1974-1975.......... I. Winkler, *Descoperiri monetare în Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *Sargetia*, 11-12, 1974-1975, p. 117-136.

Wittemberger 1987-1988... M. Bădău-Wittemberger, *Considerații privind ştampilele Legiunii XIII Gemina del a Ulpia Traiana Sarmisegetusa*, în *AMN*, 24-25, 1987-1988, p. 615-619.

Wolff 1976 .... H. Wolff, *Miscellanea Dacica (II)*, în *AMN*, 13, 1976, p. 99-123.

Wollman 1974-1975 .... V. Wollmann, *Monumente epigrafice „emigrate"din Ulpia Traiana*, în *Sargetia*, 11-12, 1974-1975, p. 307-315.

Bibliografie:

Atlasul Climatologic al R. S. R., Bucureşti, 1966.

P. Abrudan, *Solidaritatea hunedorenilor cu România în războiul pentru cucerirea independenței*, în *Sargetia*, 13, 1977, p. 105-119.

M. J. Ackner, *Reise nach Várhely in antiquarischer Hinsicht im Jahre 1832*, în *Transilvania*, 1, 1832, p. 265-285.

M. J. Ackner, *Decennal-Aufzeichnung der archäeologischen Funde im Siebenbürgen von Jahre 1845 bis 1855*, în *MCC*, 1, 1856.

D. Alicu, A. Rusu, *Câteva reprezentări ale Gorgonei Meduza în Dacia intracarpatică*, în *AMN*, 11, 1974, p. 93-101.

D. Alicu, C. Pop, V. Căţănaş, *Ateliere de pietrărie la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *AMN*, 13, 1976, p. 125-140.

D. Alicu, *Integrarea monumentelor de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa în circuitul turistic şi muzeistic,* în *AMN*, 13, 1976, p. 141-161.

D. Alicu, *Un nou mozaic la Sarmizegetusa*, în *SCIVA*, 28, 1, 1977, p. 111-117.

D. Alicu, S. Alicu, *Un cadran solar fragmentar descoperit la Ulpia Traiana*, în *Sargetia*, 13, 1977, p. 263-267.

D. Alicu, *Templul zeiței Nemesis de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *AMN*, 15, 1978, p. 173-177.

D. Alicu, C. Pop, V. Wollmann, *The figured Monuments from Sarmizegetusa*, în *BAR*, 55, 1979.

D. Alicu, *Note asupra templului sirian de la Sarmizegetusa*, în *SCIVA*, 30, 4, 1979, p. 625-629.

D. Alicu, *Le camp légionnaire de Sarmizegetusa*, în *Potaissa*, 2, 1980, p. 23-28.

D. Alicu, *Două cuptoare de ars țigle şi cărămizi de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *AMN*, 21, 1984, p.467-475.

D. Alicu, S. Cociş, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Bibliografie selectivă*, în *AMN*, 24-25,1987-1988, p. 589-614.

D. Alicu, C. Pop, S. Cociş, *Săpături arheologice la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *AMN*, 26-30, 1989-1993, p. 435-458.

D. Alicu-D. Rus, *Essai de reconstruction de l'amphithéâtre de Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *Politique edilitaire*, 1993, Cluj-Napoca, p. 123-136.

D. Alicu, S. Cociş, C. Ilieş, A. Soroceanu, *Small Finds from Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, Cluj-Napoca, 1994.

D. Alicu, V. Popa, E. Bota, *Cercetări arheologice la Sarmizegetusa. Campania 1993: amfiteatrul*, în *AMN*, 31, 1, 1994, p. 487-521.

D. Alicu, *Opaițele romane. Die römischen Lampen. Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, Bucureşti, 1994.

D. Alicu, A. Paki, *Town-Planning and population in Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *BAR International Series*, 605, 1995.

D. Alicu, V. Popa, E. Bota, *Cercetări arheologice la Sarmizegetusa. Campania 1994*, în *AMN*, 32, 1995, p. 665-722.

D. Alicu, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Amfiteatrul 1*, Cluj-Napoca, 1997.

D. Alicu, C. H. Opreanu, *Les Amphitéâtres de la Dacie romaine,* Cluj-Napoca, 2000.

D. Alicu, Al. Diaconescu, *Recently Found Fragments of Bronze Statues from Colonia Dacica Sarmizegetusa*, în *EN*, 18, 2008, p. 197-206.

I. Andrițoiu, *Constituirea şi dezvoltarea colecției de arheologie a muzeului județean Hunedoara-Deva*, în *Sargetia*, 13, 1977, p. 549-559.

I. Andrițoiu, *Contribuții la repertoriul arheologic al județului Hunedoara*, în *Sargetia*, 14, 1979, p. 15-34.

R. I. Andruş, *Lista târgurilor din Transilvania, Banat şi România (1852-1918)*, în *Sargetia*, 16-17, 1982-1983, p. 389-415.

R. Ardevan, *Mozaicurile Sarmizegetusei şi cărturarii români la 1825*, în *Marisia*, 11-2, 1982, p. 99-104.

R. Ardevan, *Viața municipală în Dacia Romană*, Timişoara, 1998.

A. Ardeț, *Ceramica dacică de tradiție celtică la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *TD*, 10/1-2, 1991, p. 137-143.

A. Ardeț, *Tibiscum. Ceramica romană descoperită la Iaz „Traianu"*, Cluj-Napoca, 2009.

G. Ariosti, *Inscrizioni antiche trovate e raccolte tra le rovine delle quattro principali colonie romane della Transilvania dal Conte Gioseppe Ariosti nobile Bolognese, Ferarese e Senese, capitano d'infanteria nel regimento Gaier, e parte di esse dal medesimo condotte in Vienna d'Austria per comando della sacra Cesarea Cattolica Real Maesta di Carlo VI Imperatore de Romani l'anno MDCCXXIII*, manuscrise păstrate la Viena, Veneția, Verona.

V. E. Árpád, *Hunyad megye településeinek felekezeti adatai 1850-2002, apud* http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002.htm.

L. Balla, *L'importance des colonisations en Dacie*, în (Ed. Edit Szabó) *Lajos Balla. Studia dacica. Collected papers*, Debrecen, 2000, p. 85-90.

L. Balla, *De la romanisation de la Dacie*, în (Ed. Edit Szabó) *Lajos Balla. Studia dacica. Collected papers*, Debrecen, 2000, p. 127-134.

L. Balla, *Questions de l'histoire de la population dans la Dacie romaine*, în în (Ed. Edit Szabó) *Lajos Balla. Studia dacica. Collected papers*, Debrecen, 2000, p. 178-179.

M. Basarab, *Cuvinte mărturisitoare. Însemnări de pe cărți româneşti vechi din județul Hunedoara*, Deva, 2001.

G. Băeştean, *Blocuri de piatră pentru aprovizionarea cu apă în Colonia Dacica Sarmizegetusa*, în *Sargetia*, 26/1, 1995-1996, p. 353-367.

G. Băeştean, *Conducte din tuburi ceramice în Colonia Dacica Sarmizegetusa*, în *Sargetia*, 27/1, 1997-1998, p. 253-260.

G. Băeştean, *Fântâni publice la Sarmizegetusa*, în *Sargetia*, 28-29/1, 1999-2000, p. 243-251.

G. Băeştean, *Types of Aqueducts in Roman Dacia*, în *Orbis Antiquus*, p. 354-367.

G. Băeştean, *Aprovizionarea cu apă în Colonia Dacica Sarmizegetusa*, în *Dacia Augusti*, Bucureşti, 2006, p. 329-343.

G. Băeştean, *Distribuţia şi canalizarea apei în Colonia Dacica Sarmizegetusa*, în *Dacia Felix. Studia Michaeli Bărbulescu oblata*, Cluj-Napoca, 2007, p. 390-401.

G. Băeştean, *Aprovizionarea cu apă în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 2008.

G. Băeştean, *Tehnici de aprovizionare distribuţie cu apă în Dacia romană*, în Studii de istorie economică a Daciei romane, Timişoara, 2008, p. 167-194.

G. Băeştean, *Legiunea XIII Gemina în Colonia Dacica Sarmizegetusa?*, în *SCIVA*, 59-60, 2008-2009, p. 165-172.

G. Băeştean, C. Höpken, *Ein römischer Wannenofen zum Glasschmelzen in Sarmizegetusa (Rumänien)*, în *Journal of Glass studies*, New York, 51, 2009, p. 219-223.

G. Băeştean, *Ateliere de sticlărie în Colonia Dacica Sarmizegetusa*, în Studii privind istoria economică a Daciei romane, Timişoara, 2009, p. 29-46.

G. Băeştean, O. Tutilă, *Construcţia de tip villa de la Ostrovu Mic*, în *Sargetia*, 1, S. N., 2010, p. 173-183.

G. Băeştean, M. Barbu, *Un atelier în care se prelucrau oase şi coarne descoperit la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *BHAUT*, 12, 2010, p. 117-133.

G. Băeştean, O. Tutilă, *O nouă inscripţie funerară de la Sarmizegetusa*, în *Apulum*, 48, 2011, p. 239-243.

G. Băeştean, *Sarmizegetusa de la sfârşitul antichităţii până în evul mediu*, în *Acta Musei Caransebesiensis*, Tibiscum, 1, s. n. 2011, p. 167-179.

G. Băeştean, *Viaţa economică în Colonia Dacica Sarmizegetusa*, în *BHAUT*, 13, 2011, p. 125-134.

G. Băeştean, *Canalele târzii de la Sarmizegetusa*, în curs de apariţie.

G. Băeştean, M. Barbu, *Ulpia Sarmizegetusa Traiana. About the wooden stage structures on the 3rd Island*, în curs de apariţie.

G. Băeştean, *Despre aşezările romane de la Sarmizegetusa*, în curs de apariţie.

M. Bădău-Wittemberger, *Consideraţii privind ştampilele Legiunii XIII Gemina de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *AMN*, 24-25, 1987-1988, p. 615-619.

M. Bărbulescu, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea V Macedonica şi castrul de la Potaissa*, Cluj-Napoca, 1987.

M. Bărbulescu, *Potaissa. Studiu monografic*, Turda, 1994.

M. Bărbulescu, *Toporul preistoric cu inscripţie de la Sucidava*, în *Studia Archaeologica et Historica Nicolao Gudea Dicata*, Zalău, 2001, p. 203-206.

M. Bărbulescu, *Atlas-dicţionar al Daciei romane*, Cluj-Napoca, 2005.

Al. Bărcăcilă, *Însemnări din Ţara Haţegului. Antichităţi romane şi româneşti*, în *AO*, 2, 7, 1923, p. 179-195.

D. Benea, *Din istoria militară a Moesiei Superior şi a Daciei. Legiunea VII-a Claudia şi Legiunea IIII-a Flavia*, Cluj-Napoca, 1983.

D. Benea, *Metalurgia şi prelucrarea fierului în Dacia*, în Dacia în sistemul socio-economic roman. Cu privire la atelierele meşteşugăreşti locale, Timişoara, 2008, p. 11-95.

D. Benea, *Ateliere de prelucrare a bronzului, argintului şi aurului în Dacia Romană*, în Dacia în sistemul socio-economic roman. Cu privire la atelierele meşteşugăreşti locale, Timişoara, 2008, p. 107-179.

I. Berciu, *Mozaicurile romane de la Apulum – Contribuții la studiul mozaicurilor din Dacia*, în *Apulum*, 4, 1961, p. 151-158.

A. Bodor, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa la umanişti şi cronicari – istorici medievali*, în *Sargetia*, 11-12, 1974-1975, p. 255-262.

A. Bonfinus în *Rerum Hungaricarum decades IV cum dimidia*, Basel, 1558.

L. Botezan, R. Schilling, *Conscripții urbariale hunedorene din anul 1785 (III)*, în *Sargetia*, 10, 1973, p. 213-230.

I. Boyanov, *Oescus – from Castra to Colonia*, în *ABulg*, 12, 3, 2008, p. 69-76.

N. Branga, *Considerații topografice şi arhitectonice cu privire la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *Sargetia*, 13, 1977, p. 183-190.

N. Branga, *Urbanismul Daciei romane*, Timişoara, 1980.

S. Bulzan, *Piese figurate din bronz descoperite la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *Crisia*, 26-27, 1997, p. 373-379.

S. Bulzan, *Alexander as Hercules on a Small Bronze from Sarmizegetusa*, în *AMN*, 35/1, 1998, p. 69-76.

M. Cerghedean, *Conscripția urbarială de la 1785 în Țara Hațegului*, în *Sargetia*, 8, 1971, p. 107-113.

M. Cerghedean, *Contribuții privind frământările sociale din comitatul Hunedoara după răscoala lui Horea, Cloşca şi Crişan (1784-1790)*, în *Sargetia*, 9, 1972, p. 99-111.

M. Cerghedean, Şt. Marinescu, *Contribuții privind desfăşurarea revoluției de la 1848-1849 în comitatele Hunedoara şi Zărand*, în *Sargetia*, 14, 1979, p. 393-408.

V. Ciobanu, *Statistica românilor din Ardeal 1760-1763*, Cluj, 1926.

C. Ciongradi, *Die von den Fabri Gewidmeten Stellen aus Sarmizegetusa*, în *AMN*, 35/1, 1998, p. 87-94.

Circulara episcopului Iuliu Hossu din 30 septembrie 1948, apud http://ro.wikipedia.org/wiki/Biserica_RomC3A2nC483_UnitC483_cu_Roma,_Greco-CatolicC483#cite_note-5.

S. Cociş, *Fibule din Dacia romană*, Cluj, 2004.

C. Daicoviciu, *Fouilles et recherches à Sarmizegetusa. Ier compte-rendu*, în *Dacia*, 1, 1924, p. 224-263.

C. Daicoviciu, *Un ghid latinesc al Transilvaniei*, în *ACMIT*, 1, 1926-1928,

p. 173-188.
C. Daicoviciu, *Sarmizegetusa (Ulpia Traiana) în lumina săpăturilor. Les fouilles de Sarmizegetusa (Ulpia Traiana)*, în *ACMIT*, 4, 1932-1938, p. 353-410.
C. Daicoviciu, *Fouilles de Sarmizegetusa. Deuxieme compte-rendu (1925-1928)*, în *Dacia*, 3-4, 1933, p. 516-556.
C. Daicoviciu, O. Floca, *Mausoleul Aureliilor de la Sarmizegetusa. Raport preliminar. Das Mausoleum der Aurelier von Sarmizegetusa. Kurze Beschreibung*, în *Sargetia*, 1, 1937, p. 1-23.
C. şi H. Daicoviciu, *Ulpia Traiana*, Bucureşti, 1962.
C. Daicoviciu, *Severus Alexander şi provincia Dacia*, în *AMN*, 3, 1966, p. 153–171.
C. şi H. Daicoviciu, *Ulpia Traiana (Sarmizegetusa romană)*, Bucureşti, 1966.
H. Daicoviciu, D. Alicu, E. Nemeş, I. Piso, C. Pop, A. Rusu, *Principalele rezultate ale săpăturilor din 1973-1974 la Ulpia Traiana Sarmizegetusa şi semnificația lor*, în *Sargetia*, 11-12, 1975, p. 225-232.
H. Daicoviciu, I. Piso, *Sarmizegetusa şi războaiele marcomanice*, în *AMN*, 12, 1975, p. 159-163.
H. Daicoviciu, D. Alicu, I. Piso, C. Pop, *Principalele rezultate ale săpăturilor din 1975-1977 la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *Sargetia*, 14, 1979, p. 139-54.
H. Daicoviciu, D. Alicu, I. Piso, C. Pop, A. Rusu, *Săpăturile de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *MCA*, 14, Tulcea, 1980, p. 276-282.
H. Daicoviciu, D. Alicu, *Edificii de cult la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (I)*, în *AMN*, 18, 1981, p. 59-84.
H. Daicoviciu, D. Alicu, *Edificii de cult la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (II)*, *AMN*, 19, 1982, p. 59-74.
H. Daicoviciu, D. Alicu, I. Piso, C. Pop, A. Soroceanu, C. Ilieş, *Săpăturile din 1980 de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *MCA*, 15, Bucureşti, 1983, p. 246-277.
H. Daicoviciu, D. Alicu, *Colonia Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, Bucureşti, 1984.
H. Daicoviciu, D. Alicu, S. Cociş, Al. Diaconescu, C. Pop, C. Opreanu, A. Paki, *Săpăturile arheologice din 1984 de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *AMN*, 26-30, 1.2, 1989-1993, p. 409-432.
H. Daicoviciu, D. Alicu, S. Cociş, C. Ilieş, Chr. Meylan, A. Paki, I. Piso, *Săpăturile arheologice din 1983 de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *AMN*, 31, 1, 1994, p. 433-460.
N. Densuşianu, *Revoluțiunea lui Horea în Transilvania şi în Ungaria 1784-1785*, Bucureşti, 1976.
S. Deschler–Erb, *La contribution de l' archeobiologie a l' etude de l' artisanat romain*, în *Artisanat et economie romaine: Italie et provinces occidentales de l' Empire, Actes du 3e colloque international d'Erpeldange (Lux.) sur l'artisanat romain, 14-16 octobre 2004*, Montagnac, 2005, p. 31 – 38.

Al. Diaconescu, *Lămpi romane târzii şi paleobizantine din fosta provincie Dacia*, în *EN*, 5, 1995, p. 262-264.

Al. Diaconescu, *A Bronze Maenad from Sarmizegetusa*, în *AMN* 35/1, 1998, p. 77-86.

Al. Diaconescu, *Forum and Principia. An Essay on the function of a speciffic architectural form. New data in the light of the excavations from Colonia Dacica Sarmizegetusa*, în *Roman Frontier Studies. Proceedings of the XVIIth International Congress of Roman Frontier Studies*, Zalău, 1999, p. 84-89.

Al. Diaconescu, *The towns of Roman Dacia: an overview of recent archaeological research*, în *Roman Dacia. The making of a provincial Society*, Portsmouth, Rhode Island, 2004, W. S. Hanson, I. P. Haynes (ed.), p. 87-142.

Al. Diaconescu, E. Bota, *La décoration architectonique et sculpturale du forum vetus de Sarmizegetusa: origine, évolution et chronologie*, în *AMN*, 39-40, 2002-2003, p. 155-197.

Al. Diaconescu, E. Bota, *Epigraphy and Arcaeology: The Case of Two Recently Excavated Nymphaea from Colonia Dacica Sarmizegetusa*, în *Orbis Antiquus*, p. 470-501.

Al. Diaconescu, E. Bota, V. Voişian, *Ceramica de tradiție provincial romană în sec. V-VI pe teritoriul Daciei. Grupul Sarmizegetusa-Napoca*, în *Fontes historiae. Studia in honorem Demetrii Protase*, Bistrița-Cluj-Napoca, 2006, p. 885-909.

Al. Diaconescu, *Inscripția monumentală de la intrarea în forul traianic al Sarmizegetusei. O reconsiderare*, în *EN*, 16-17, 2006-2007, p. 95-106.

Al. Diaconescu, E. Bota, *Le forum de Trajan à Sarmizegetusa. Architecture et sculpture*, Cluj-Napoca, 2009.

Al. Diaconescu, *Urme ale centuriației la Sarmizegetusa şi în teritoriul său (I)*, în *Sargetia*, 1, S. N., 2010, p. 133-162.

Dieceza Lugojului. Şematism istoric, Lugoj, 1903.

F. Dobrei, *Istoria vieții bisericeşti a românilor hunedoreni*, Reşița, 2010.

F. Dobrei, *Bisericile ortodoxe hunedorene*, Reşița, 2011.

F. Dobrei, *Parohia Sarmizegetusa (Protopopiatul Hațeg)*, în *Dacia Creştină*, 2012, 1, p. 22-25.

S. Dragomir, L. Michi, E. Hulea, în *Studii şi documente privitoare la Revoluția Românilor din Transilvania în anii 1918-1948*, vol. II.

N. Drăgan, *Românii în veacurile al IX-lea şi al XIV-lea*, Bucureşti, 1933.

W. Eck, *Die Wasserversorgung in römischen Reich*, în Ph. von Zabern (ed.), *Die Wasserversorgung Antiker Städte II*, Mainz am Rhein, 1991, p. 49-103.

W. Eck, T. Lobüscher, *Ein neuer Stadtplan der Colonia Ulpia Traiana Dacica Sarmizegetusa*, în *ZPE*, 137, 2001, p. 263-269.

M. Egri, *Notes on some ceramic assemblages with a funerary character*, în *Orbis Antiquus*, p. 502-509.

R. Etienne, I. Piso, Al. Diaconescu, *Les deux forums de la Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa*, în *REA*, 92/3-4, 1990, p. 273-297.

R. Etienne, I. Piso, Al. Diaconescu, *Les fouilles du forum vetus de Sarmizegetusa. Rapport general*, în *AMN*, 39-40, 2002-2003, p. 59-154.

P. A. Fevrier, *L'armee romain et la construction des aqueducs*, în *Dossiers*, 38, 1979, p. 88-93.

P. A. Fevrier, *Armée romain et la construction des aqueducs*, în J. P. Boucher (ed.), *Journées d'études sur les aqueducs romains*, Lyon 26-28 mai 1977, Paris, 1983, p. 133-140.

M. Fiedler, C. Höpken, *Das „gemeinschaftliche" und das „private" Opfer: Beispiele aus dem Spektrum von Votivpraktiken in römischen Heiligtümern, dargestellt an Befunden aus Apulum und Sarmizegetusa (Dakien)*, în Kult und Kommunikation. Medien in Heiligtümern der Antike, Wiesbaden 2007, p. 435-466.

C. C. Filip, *Ceramica ştampilată de la Porolissum*, Cluj-Napoca, 2008.

Ghe. Firczak, *Societatea de istorie şi arheologie a comitatului Hunedoara. Primii ani de activitate*, în *Sargetia*, 21-24, 1988-1991, p. 823-837.

O. Floca, V. Şuiaga, *Ghidul Judeţului Hunedoara*, Deva, 1936.

O. Floca, *O nouă villa suburbana în hotarul Sarmizegetusei. Eine neue Villa Suburbana am Sarmizegetuser Gebiet*, în *Sargetia*, 1, 1937, p. 25-43.

O. Floca, *Fermă (villa rustica) din epoca sclavagistă romană*, în *MCA*, 1, 1953, p. 743-754.

O. Floca, *Un monument sculptural al împăratului Traianus Decius*, în *Sargetia*, 7, 1970, p. 79-86.

I. Frăţilă, *Prefectura judeţului Hunedoara*, în *Sargetia*, 8, 1971, p. 245-259.

I. Frăţilă, V. Ionaş, *Date privind populaţia iobăgească a domeniului Hunedoara, la 1725*, în *Sargetia*, 11-12, 1974-1975, p. 377-378.

I. Frăţilă, *Din lupta românilor hunedoreni pentru emancipare naţională până la 1848*, în *Sargetia*, 14, 1979, p. 321-328.

I. Frăţilă, V. Ionaş, *Aportul populaţiei din judeţul Hunedoara la unirea Transilvaniei cu România*, în *Sargetia*, 14, 1979, p. 465-474.

J. Garbsch, *Das älteste Militärdiplom für die Provinz Dakien*, în Bayerische Vorgeschichtsblätter, 54, 1989, p. 137-151.

C. Găzdac, G. Băeştean, C. Roman, B. Wright, *Identifying Living Areas at Ulpia Traiana Sarmizegetusa (in Roman Dacia). Coins and Metal Detecting*, în *Revue Belge du Numismatique*, 151, 2005, p. 231-246.

C. Găzdac, *A Lead Mould from Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *Pontica*, 33, 1998, p. 351-353.

C. Găzdac, S. Cociş, *Coins from Roman Sites and Collections of Roman Coins from Romania. Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, Cluj-Napoca, 2004.

I. Glodariu, E. Pescaru, A. Rusu-Pescaru, Fl. Stănescu, *Sarmizegetusa Regia. Capitala Daciei preromane*, Deva, 1996.

C. Grumăzescu, *Depresiunea Haţegului*, Bucureşti, 1972.

N. Gudea, *Der dakische Limes. Materialien zu seiner Geschichte*, în *JRGZM*, 44, 1997, p. 1-113.

S. I. Hohenhausen, *Die Alterthümer Daciens in dem heutigen Siebenbürgen*, Viena, 1775.

K. Horedt, *Ținutul hunedorean în secolul IV - XII. Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara*, Deva, 1956, p. 101 - 116.

C. Ilieş, *Arme romane descoperite la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *AMN*, 18, 1981, p. 413-423.

N. Iorga, *Neamul românesc în Ardeal şi Țara Ungurească la 1906*, Bucureşti, 1939.

D. Isac, I. Stratan, *Monumentele de artă provincială romană în Muzeul din Lugoj*, în *Banatica*, 2, Reşița, 1973, p. 117-130.

Izvoare privind evul mediu românesc. Țara Hațegului în secolul al XV-lea. Vol. I (1402-1473), Cluj-Napoca, 1989.

I. Jivan, *Mişcările țărăneşti de pe domeniul Râu de Mori (Țara Hațegului) în secolele XV-XVI*, în *Sargetia*, 8, 1971, p. 77-87.

G. Kabakčieva, *Frührömische Militärlager in Oescus (Nordbulgarien). Ergebnisse der Ausgrabungen 1989-1993*, în *Germania*, 74, 1, 1996, p. 95-117.

N. Lascu, *Cum trăiau romanii*, Bucureşti, 1965.

M. D. Lazăr, *Din activitatea ştiințifică a Societății de Istorie şi Arheologie din Deva în anii 1880-1902*, în *Sargetia*, 16-17, 1982-1983, p. 45-54.

I. Lazăr, *Aspecte privind învățământul elementar în satul Ostrov din Țara Hațegului în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Sargetia*, 21-24, 1988-1991, p. 347-392.

I. Lazăr, O. Bora, *Fragmente din istoria parohiei Ostrov în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Sargetia*, 21-24, 1988-1991, p. 787-800.

I. Lazăr, *Din Viața şi activitatea lui Simion Ulpianu (?-1863)*, în *Sargetia*, 28-29, 1999-2000, p. 123-155.

I. Lazăr, *Beniamin Densuşianu (1829-1915). Din viața şi activitatea sa*, Deva, 2002.

I. Lazăr, *Românii din Sud-vestul Transilvaniei şi Marea Unire. Țara Hațegului şi Valea Jiului*, Deva, 2007.

I. Lazăr, N. M. Morar, *Hunedorenii şi marea unire din 1918*, Deva, 2009.

T. Lobüscher, *Neuer Untersuchungen zum Umwehrung und Stadtenwicklung von Sarmizegetusa*, în *Arch Korr*, 32, 1, 2002, p. 91-100.

S. Luca, *Descoperiri preistorice din județul Hunedoara – din paleolitic până la începutul civilizației dacice*, în *SUC*, 2, 2005, p. 7-52.

M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, Bucureşti, 1969.

S. Maffei, *Museo Imperiale d'Inscrizioni*, în *Osservazioni letterarie*, 1, 1737, p. 168-170.

L. Maior, *Aspecte ale desfăşurării revoluției din anii 1848-1849 în comitatul Hunedoara*, în *Sargetia*, 5, 1968, p. 227-234.

F. Marcu, *Organizarea internă a castrelor din Dacia*, Cluj-Napoca, 2009.

F. Marcu, G. Cupcea, *The Topography of Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica, Sarmizegetusa and the First Centuriation in Dacia*, în *ArchKorr*, 41, 2011, 4, p. 543-560.

L. Marinescu, C. Pop, *Statuetele de bronz din Dacia*, Bucureşti, 2000.

Fl. Matei-Popescu, *Despre originea negustorilor din provincia Dacia pe baza analizei surselor epigrafice. Stadiul problemei*, în Meşteşuguri şi artizani în Dacia romană, Timişoara, 2007, p. 235-246.

Şt. Mateş, *Emigrări româneşti din Transilvania în secolul XII-XX*, Bucureşti, 1971.

I. M. Mălinaş, *La umbra Sarmizegetusei romane. Basilica din Densuş*, Oradea, 1997.

L. Mărghitan, *Urme romane pe cuprinsul judeţului Hunedoara*, în *Sargetia*, 11-12, 1974-1975, p. 37-42.

Al. Mircea, P. Câmaţiu, M. Todericiu, *Adunarea de la Cluj, în Biserica Română Unită - 250 de ani de existenţă*, Madrid 1952.

Al. Mircea, P. Câmaţiu, M. Todericiu, *Arestarea şi întemniţarea episcopilor uniţi, în Biserica Română Unită - 250 de ani de existenţă*, Madrid 1952.

Al. Mircea, P. Câmaţiu, M. Todericiu, *Desfiinţarea oficială a Bisericii Unite, în Biserica Română Unită - 250 de ani de existenţă*, Madrid 1952.

I. Mitrofan, *Villae rustice în Dacia Superioară (I)*, în *AMN*, 10, 1973, p. 127-150.

I. Mitrofan, *Villae rustice în Dacia Superioară (II)*, în *AMN*, 11, 1974, p. 41-60.

V. Moga, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea XIII Gemina*, Cluj-Napoca, 1985.

Şt. Moldovan, *Annotaţiuni despre Ţara Haţegului*, în *Foaie pentru minte, inimă şi literatură*, nr. 34-36, 38-40, 42, Braşov, 1853.

Ghe. Naghi, *Un manuscris inedit a lui Ştefan Moldovan privitor la Ţara Haţegului la mijlocul secolului al XIX-lea*, în *Sargetia*, 20, 1986-1987, p. 306-326.

E. Nemeş, *Locuitorii Ţării Haţeguluipână la cucerirea romană*, în *Sargetia* 21-24, 1988-1991, p. 33-43.

E. Nemeş, *Descoperiri de epocă romană în Ţara Haţegului*, în *Sargetia*, 26, 1995-1996, p. 341-352.

A. Nistor, *Aspecte privind aplicarea reformei agrare în judeţul Hunedoara, în anii crizei economice (1929-1933)*, în *Sargetia*, 16-17, 1982-1983, p. 485-489.

C. H. Opreanu, *Despre structurile subterane ale arenei amfiteatrului de la Sarmizegetusa*, în *AMN*, 22-23, 1985-1986, p. 147-160.

C. H. Opreanu, *The Roman Fort at Grădiştea Muncelului (Sarmizegetusa Regia). It's Chronology and it's Historical Meaning*, în *BHAUT*, 2, 2000, p. 79-96.

C. H. Opreanu, *Castrul roman de la Grădiştea Muncelului (Sarmizegetusa Regia). Cronologia şi semnificația sa istorică*, în *EN*, 9-10, 2000, p. 151-168.

C. H. Opreanu, *Activitatea constructivă a legiunii IIII Flavia Felix la nordul Dunării, în anii 101-117 d. Chr.*, în *Dacia Augusti*, 2006, p. 51-74.

C. H. Opreanu, *Interferences dans l'architecture militaire et civile romaine au debut du IIe siecle apre J.-Chr. Le probleme des „villes militaires"*, în *EN*, 20, 2010, p. 39-59.

I. Opriş, *Unele probleme privind începuturile activității Comisiunii Monumentelor Istorice – Secția pentru Transilvania*, în *AMN*, 14, 1977, p. 547-562.

I. Opriş, *Comisiunea Monumentelor Istorice. Secția pentru Transilvania. Istoric şi activitate*, Cluj, 1983.

Orbis Antiquus. Studia in honorem Ioannis Pisonis, Cluj-Napoca, 2004.

Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, Cluj, vol. II, 1979, vol. III, 1986.

D. Pavel, *Folclor poetic în „Revista Orăştiei" (1895-1899)*, în *Sargetia*, 14, 1979, p. 453-464.

L. Petculescu, G. Băeştean, M. Barbu, *Echipament militar roman de la UTS sector Insula 3*, în curs de apariție.

C. C. Petolescu, *Cariera centurionului M. Calventius Viator*, în *Pontica*, 37-38, 2004-2005, p. 195-198.

V. Picioruşi, *Contribuții la cunoaşterea activității Muzeului din Deva în perioada interbelică*, în *Sargetia*, 14, 1979, p. 527-540.

I. Piso, *Epigraphica (I)*, în *Sargetia*, 11-12, 1974-1975, p. 70-71.

I. Piso, *Epigraphica (IV)*, în *Apulum*, 14, 1976, p. 441-444.

I. Piso, *Epigraphica IX*, în *AIIA*, 21, Cluj-Napoca, vol. I, 1957-1958, p. 285-286.

I. Piso, A. Rusu, *Un relief din Sarmizegetusa cu reprezentarea lui Silvanus şi a nouă Silvane*, în *AMN*, 14, 1977, p. 156-160.

I. Piso, *Inschriften von Prokuratoren aus Sarmizegetusa* (I), în *ZPE*, 50, 1983, p. 233-251.

I. Piso, Al. Diaconescu, *Forurile din Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *AMN*, 22-23, 1986, p. 161-183.

I. Piso, *Fasti provinciae Daciae I. Die senatorischen Amtsträger*, Bonn, 1993.

I. Piso, *Le territorie de la Colonia Sarmizegetusa*, în *EN*, 5, 1995, p. 63-82.

I. Piso, *Les estampilles tégulaires de Sarmizegetusa*, în *EN*, 6, 1996, p. 153-200.

I. Piso, *Inschriften von Prokuratoren aus Sarmizegetusa* (II), în *ZPE*, 120, 1998, p. 253-271.

I. Piso, G. Băeştean, *Des fistulae plumbeae a Sarmizegetusa*, în *AMN*, 37/1, 2000, p. 223-229.

I. Piso, *Zu den Fasten Dakiens unter Trajan*, în *Ad Fontes! Festschrift für Gerhard Dobesch zum fünfundsechzigsten Geburstag am 15. September*, Viena. 2004, p. 515-518.

I. Piso, *Le forum vetus de Sarmizegetusa*, Bucureşti, 2006.

I. Pleşa, O. Rotar, *Documente privind monumentele arheologice romane de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *Sargetia*, 13, 1977, p. 561-575.

C. Pop, D. Alicu, *Puncte de vedere privind centrul artistic de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *StComC*, 3, 1979, p. 277-293.

I. A. Pop, *Din documentele Arhivelor Naționale Slovace de la Bratislava despre Țara Hațegului la începutul secolului al XVI-lea*, în *Sargetia*, 18-19, 1984-1985, p. 215-220.

D. Popa, *Villae, vici, pagi. Aşezările rurale din Dacia romană intracarpatică*, Sibiu, 2002.

R. Popa, *Săpături într-o villa rustica de lângă Hațeg*, în *AMN* 9, 1972, p. 439-462.

R. Popa, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa – Brtionia*, în *Magazin istoric*, 8, 1977, p. 2-4, 14.

R. Popa, Şt. Matei, V. Eskenasy, I. Chicideanu, I. Iuga, *Şantierul Arheologic Sarmizegetusa,(Județul Hunedoara) (Epoca postromană). Raport privind rezultatele cercetărilor campaniei 1978*, în *MCA*, 13, Oradea, 1979.

R. Popa, *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului*, Bucureşti, 1988.

R. Popa, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa Britonia*, în *La începuturile evului mediu românesc*, Alba Iulia, 2008, p. 321-338.

G. Precht, *The town walls and defensive systems of Xanten - Colonia Ulpia Traiana*, în B. Hobley, J. Maloney (eds.), *Roman Urban Defences in the West*, London, 1983, p. 29-39.

D. Prodan, *Răscoala lui Horea,* Bucureşti, 1979, vol. I-II.

D. Radu, *Diecesa Lugoşului. Şematism istoric*, Lugoj, 1903.

I. Radu, *Istoria vicariatului greco-catolic al Hațegului*, 1913.

S. Retegan, *Date statistice din arhiva guberniului Transilvaniei privitoare la comitatul Hunedoarei în anii guvernării liberale*, în *Sargetia*, 13, 1977, p. 377-396.

I. I. Russu, *Contribuția lui Zamosius la epigrafia Daciei*, în *AMN*, 3, 1966, p. 438-450.

I. I. Russu, *Aportul lui Ştefan Moldovan la epigrafia Daciei*, în *SCIV*, 14/2, 1963, p. 441-450.

I. I. Russu, *Note epigrafice (XIV), Inscripții din Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *SCIVA*, 25/4, 1974, p. 585-593.

A. A. Rusu, *Dovezi pentru continuitatea adunărilor româneşti din Țara Hațegului după mijlocul sec. XV-lea*, în *Sargetia*, 18-19, 1984-1985, p. 169-180.

A. A. Rusu, *Miscellanea Hatzegiana (Informații şi reinterpretări privitoare la istoria Țării Hațegului în evul mediu)*, în *AMN*, 24-25, 1987-1989, p. 261-276.

A. A. Rusu, *Un proces de moştenire din anul 1429, pentru stăpâniri la Grădişte (Sarmizegetusa) şi implicaţiile lui în Hunedoara şi Zarand*, în *Ziridava*, 18, 1993.

A. A. Rusu, *Ctitori şi biserici din Ţara Haţegului până la 1700*, Satu Mare, 1997.

A. A. Rusu, *Ioan de Hunedoara şi românii din vremea lui*, Cluj Napoca, 1999.

M. Rusu, *Castrul roman Apulum şi cetatea feudală Alba-Iulia*, în *AIIA*, 22, 1979, p. 47-70.

V. Rusu-Bolindeţ, *Ceramica romană de la Napoca*, Cluj-Napoca, 2007.

A. Rusu-Pescaru, D. Alicu, *Templele romane din Dacia*, Deva, 2000.

F. Stănculescu, A. Gheorghiu, P. Petrescu, P. Stahl, *Arhitectura populară românească. Regiunea Hunedoara*, Bucureşti, 1956.

K. Strobel, *Untersuchungen zu den Dakerkriegen Trajans. Studien zur Geschichte des mitteleren und unteren Donauraumes in der Hohen Kaiserzeit*, Bonn, 1984.

C. Suciu, *Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania*, Bucureşti, vol. II, 1968.

A. Ştefănescu-Oniţiu, *Statuetele de bronz. Ateliere şi producţie locală*, în *Dacia în sistemul socio-economic roman. Cu privire la atelierele meşteşugăreşti locale*, Timişoara, 2008, p. 180-213.

M. tirban, *Din istoria Bisericii Române Unite (1945-1989)*, Satu Mare, 2000.

Hr. Tatu, O. Popa, Z. Kalmar, *Contribuţii la repertoriul arheologic al Ţării Haţegului (jud. Hunedoara)*, în *Sargetia*, 21-24, 1988-1991, p. 93-105.

C. Timoc, *Bătălia de la Tapae şi locul Coloniei Ulpia Traiana Augusta dacica Sarmizegetusa*, în *Dacia Augusti*, 2006, p. 341-348.

C. Timoc, *Prelucrarea osului şi cornului în provincia Dacia*, în *Meşteşuguri şi artizani în Dacia romană*, Timişoara, 2007, p. 171 – 188.

D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. III, Bucureşti, 1968.

D. Tudor, *Oraşe, târguri şi sate în Dacia romană*, Bucureşti, 1968.

O. Ţentea, *Colonia Dacica Sarmizegetusa. Un ghid*, Bucureşti, 2007.

E. M. Vânătoru, *O descriere a comitatului Hunedoara la 1773*, în *Sargetia*, 18-19, 1984-1985, p. 241-245.

E. C. Vulea, L. W. Bărbulescu, *Vizitaţiuni canonice în Ţara Haţegului (1852-1885)*, Cluj-Napoca, 2003.

E. C. Vulea, *Şcoala românească în Vicariatul greco-catolic al Haţegului. A doua jumătate a secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea*, Cluj-Napoca, 2009.

E. C. Vulea, *Biserica greco-catolică din vicariatul Haţegului (1850-1918)*, Cluj-Napoca, 2009.

I. Winkler, *Descoperiri monetare în Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *Sargetia*, 11-12, 1974-1975, p. 117-136.

H. Wolff, *Miscellanea Dacica (II)*, în *AMN*, 13, 1976, p. 99-123.

V. Wollmann, *Monumente epigrafice „emigrate”din Ulpia Traiana*, în *Sargetia*, 11-12, 1974-1975, p. 307-315.

Şt. Zamosius, *Analecta lapidum vetustorum et nonnullarum in Dacia antiquitatum*, Padova, 1593.

Link-uri:

http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002.htm.
http://ro.wikipedia.org/wiki/Biserica_RomC3A2nC483_UnitC483_cu_Roma,_Greco-CatolicC483#cite_note-5.

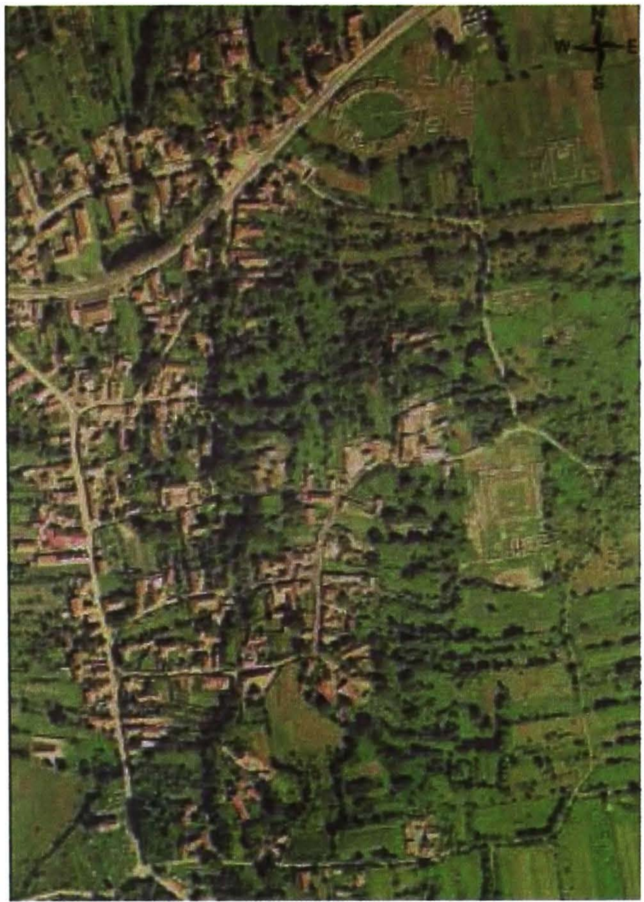

Fig. 1

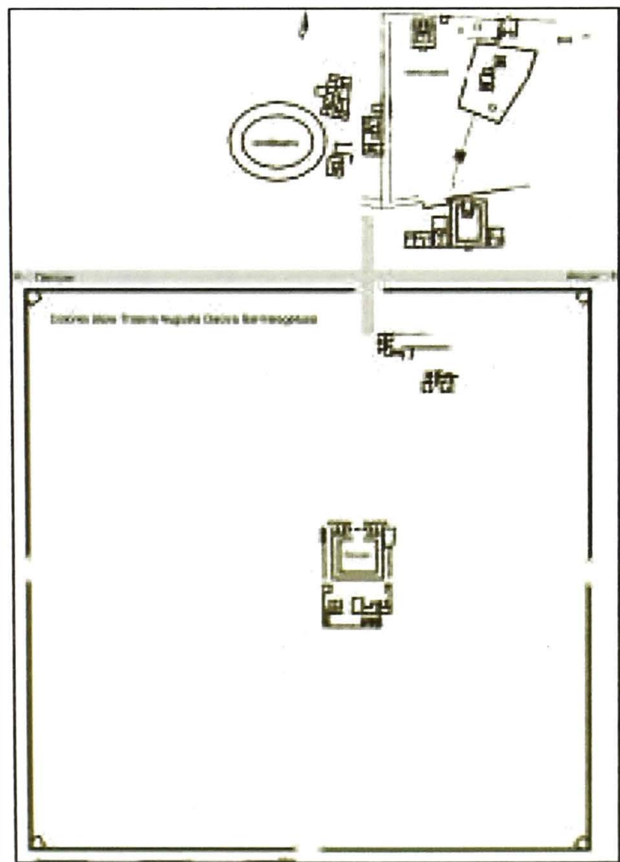

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

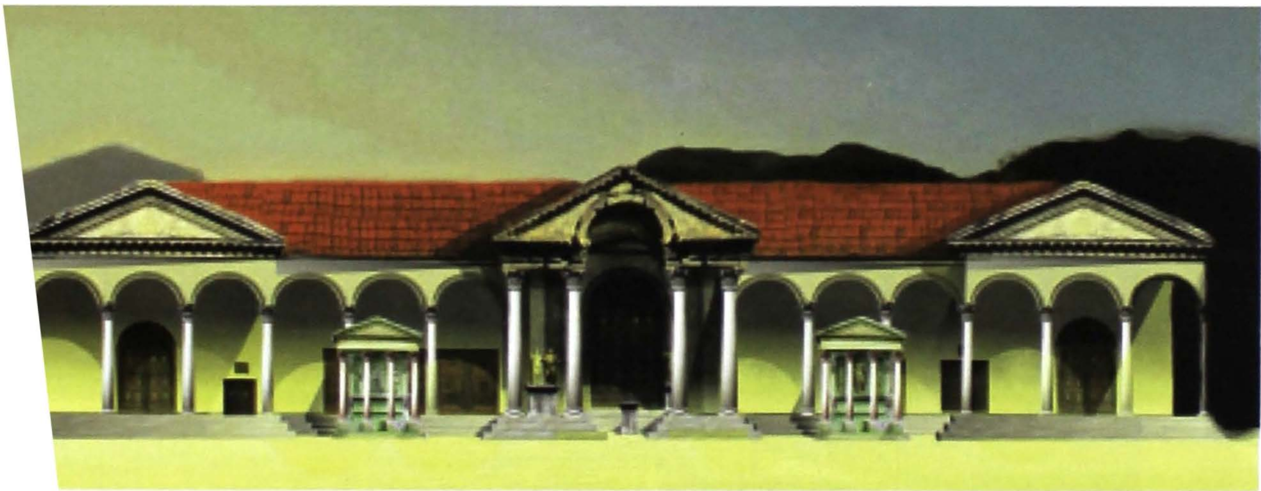

Fig. 13

Fig. 14

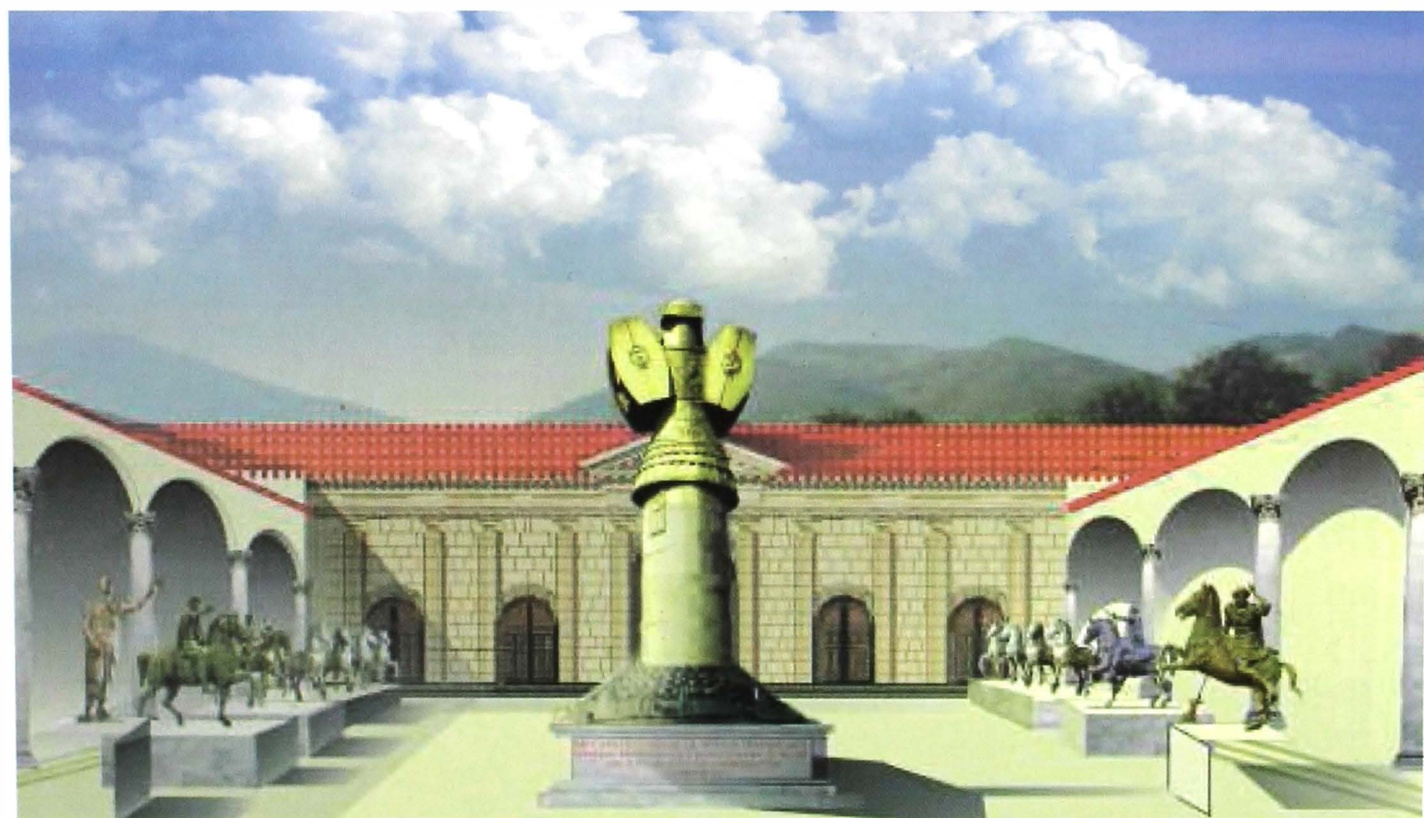

Fig. 15

Fig. 16

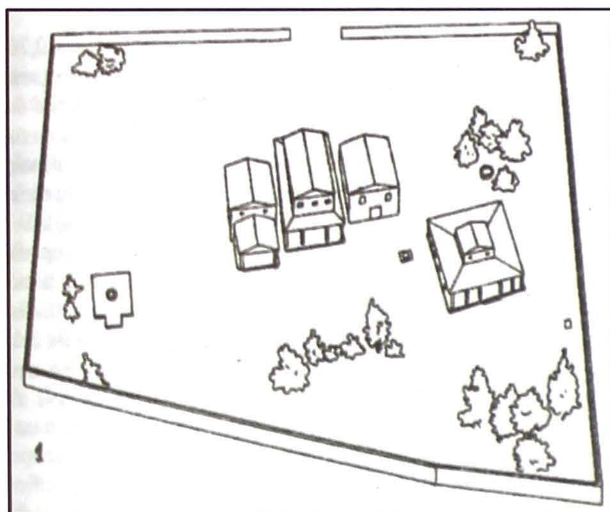

Fig. 17

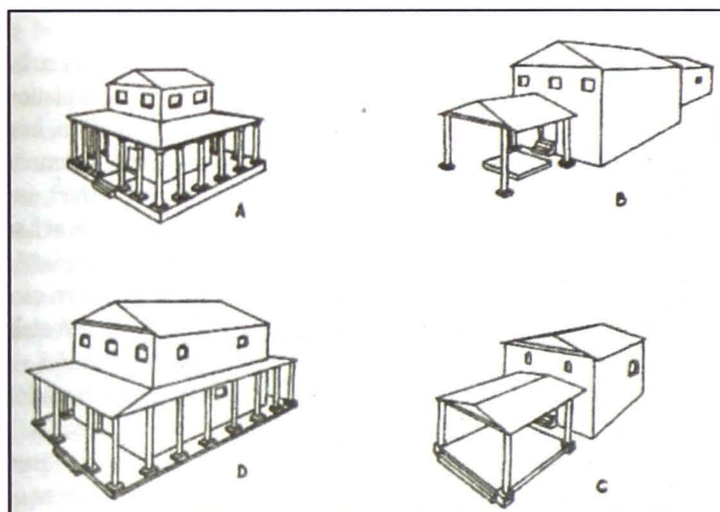

Fig. 18

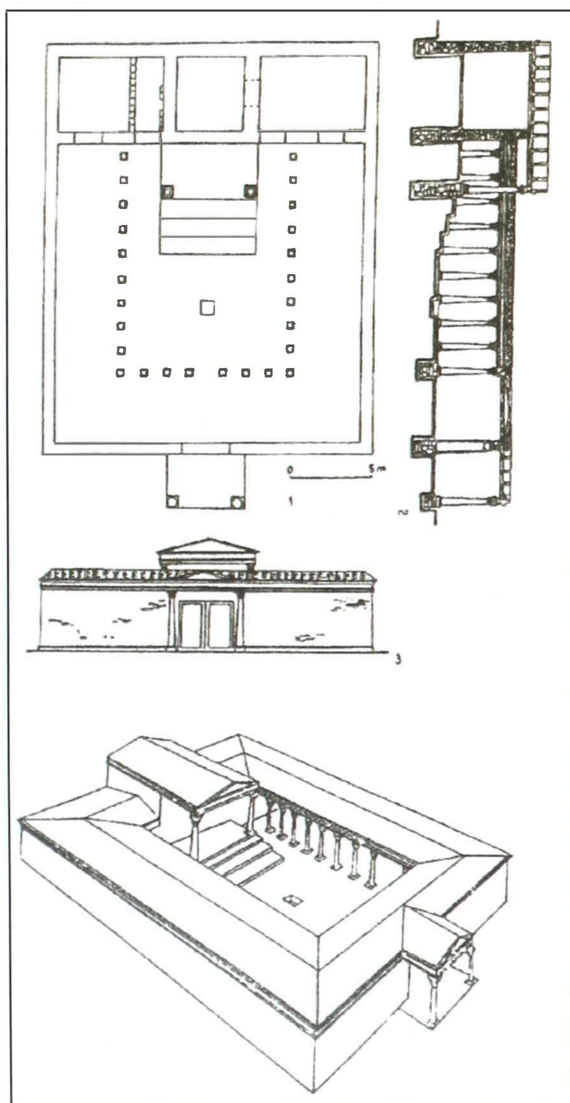

Fig. 19

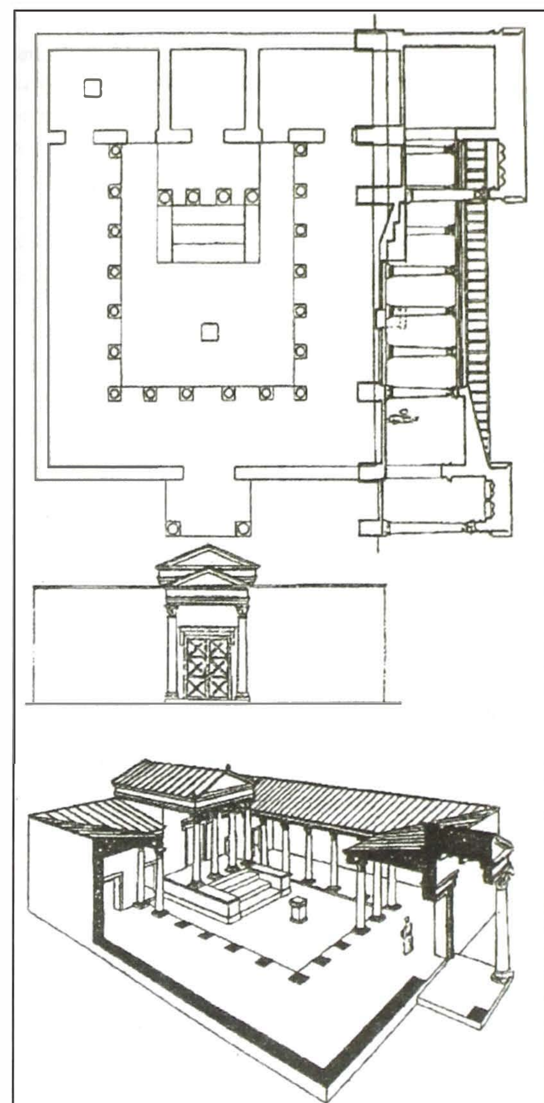

Fig. 20

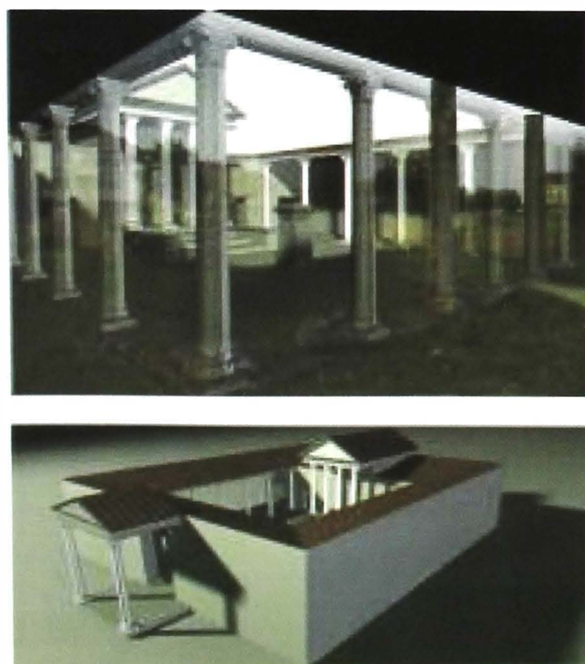

Fig. 21

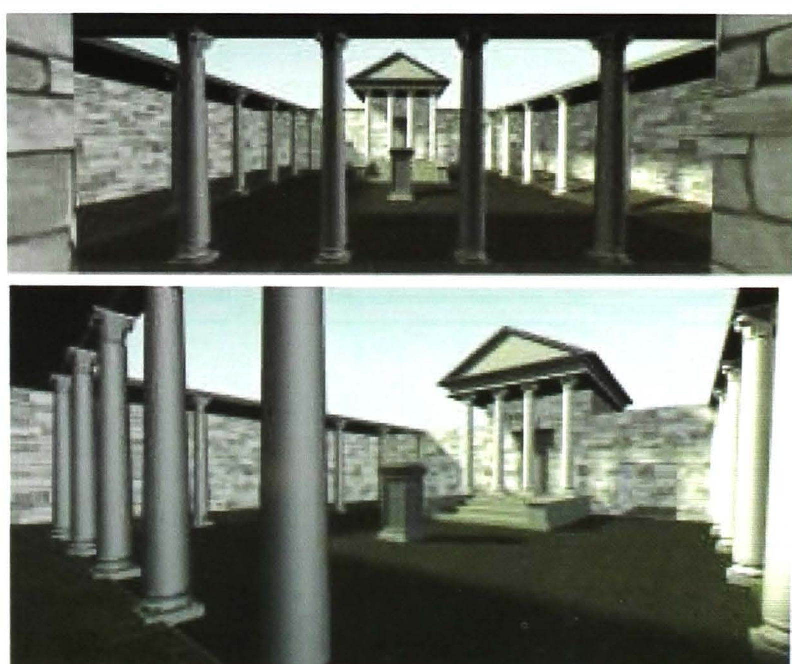

Fig. 22

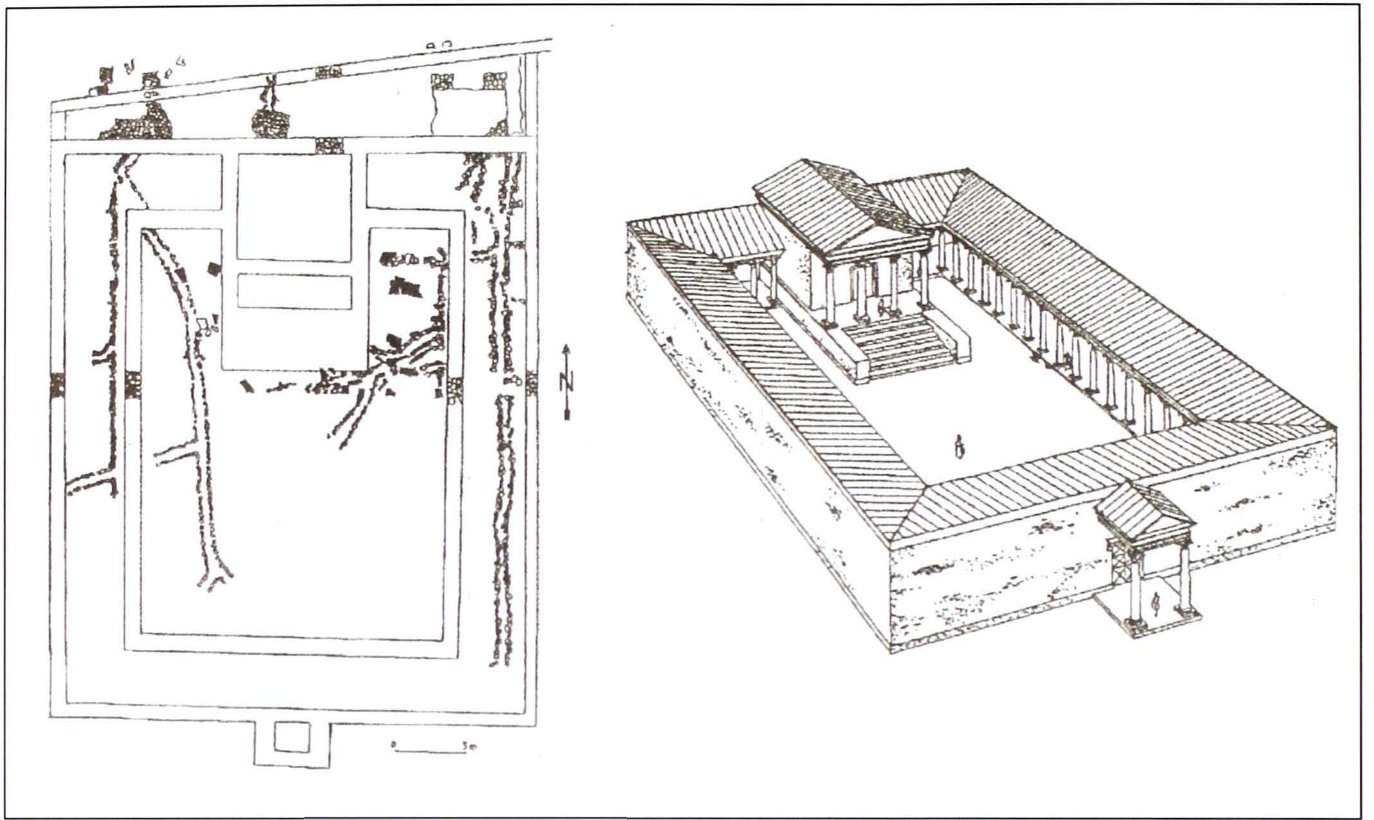

Fig. 23

Fig. 24

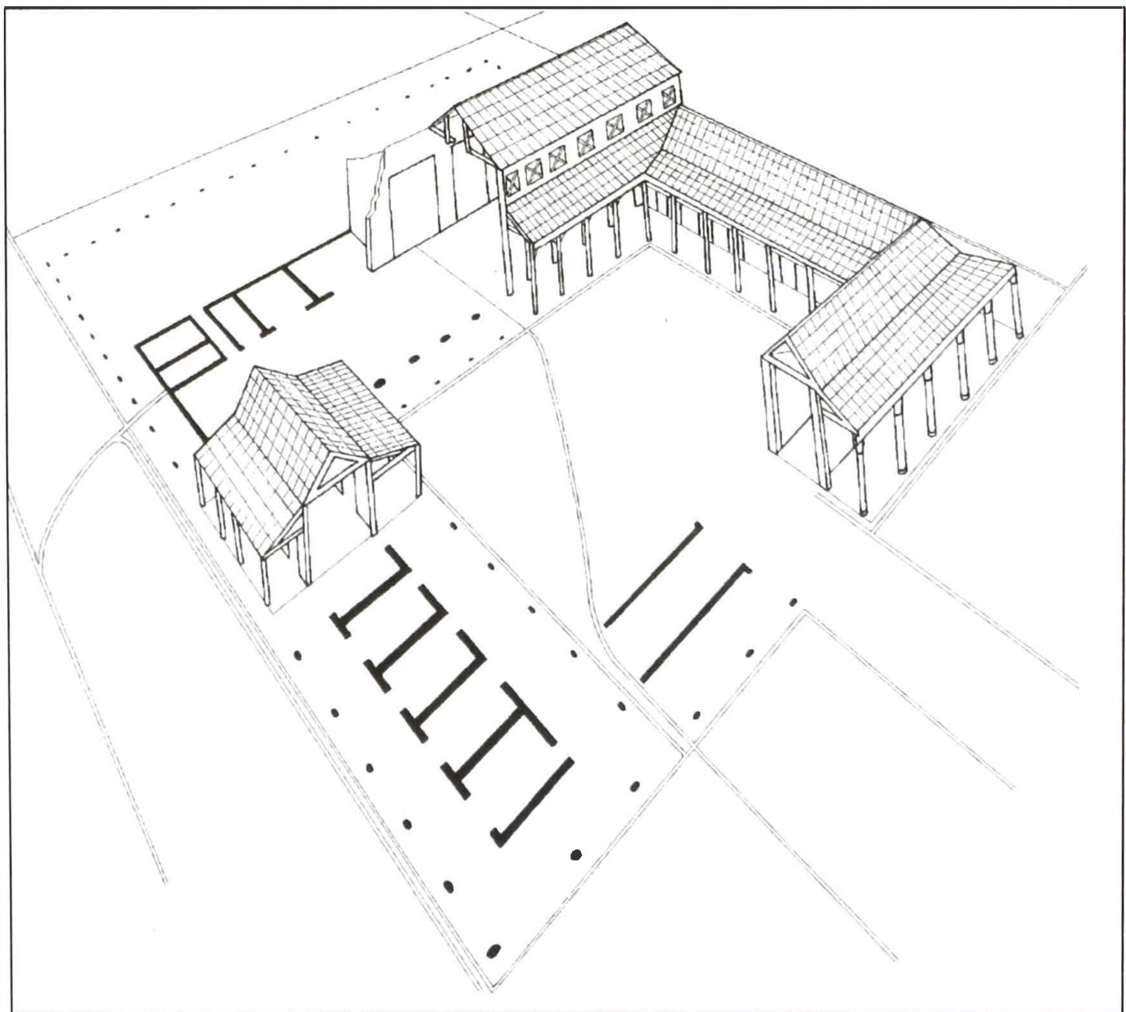

Fig. 25

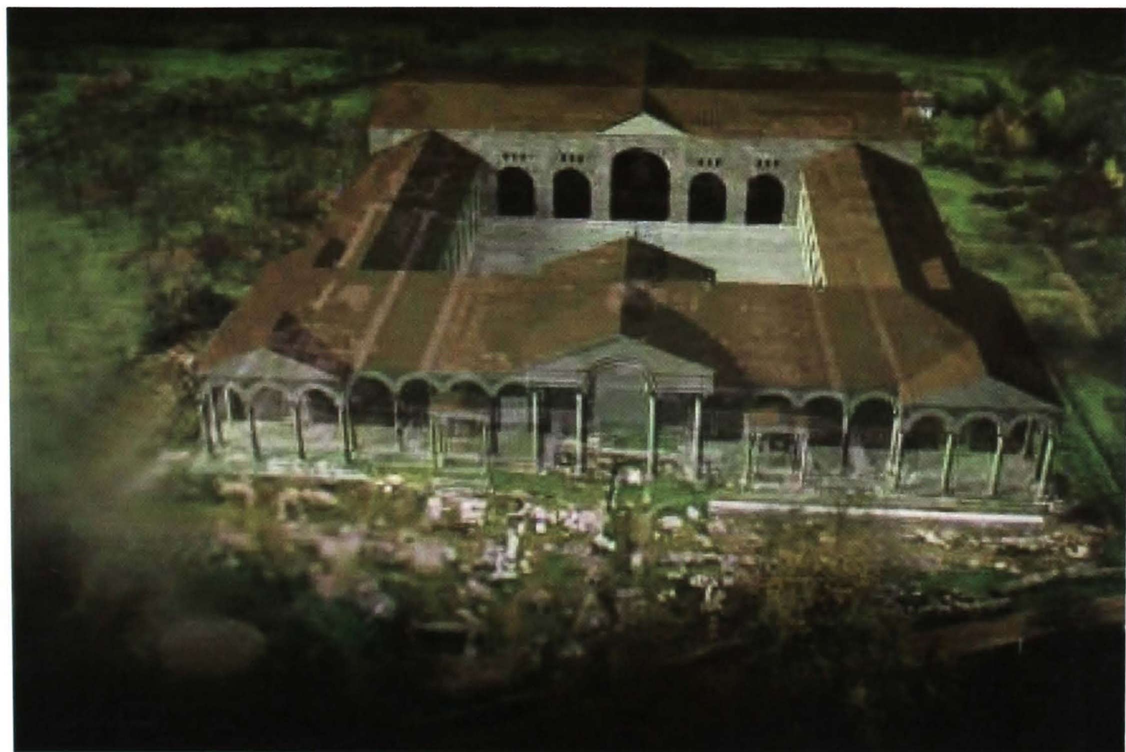

Fig. 26

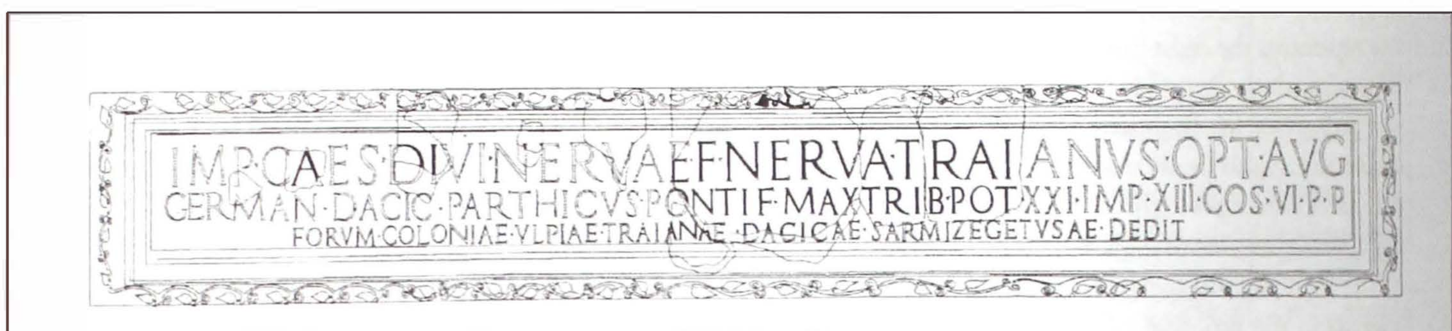

IMP·CAES·DIVI·NERVAE·F·NERVA·TRAIANVS·OPT·AVG
GERMAN·DACIC·PARTHICVS·PONTIF·MAX·TRIB·POT·XXI·IMP·XIII·COS·VI·P·P
FORVM·COLONIAE·VLPIAE·TRAIANAE·DACICAE·SARMIZEGETVSAE·DEDIT

Fig. 27

Fig. 28

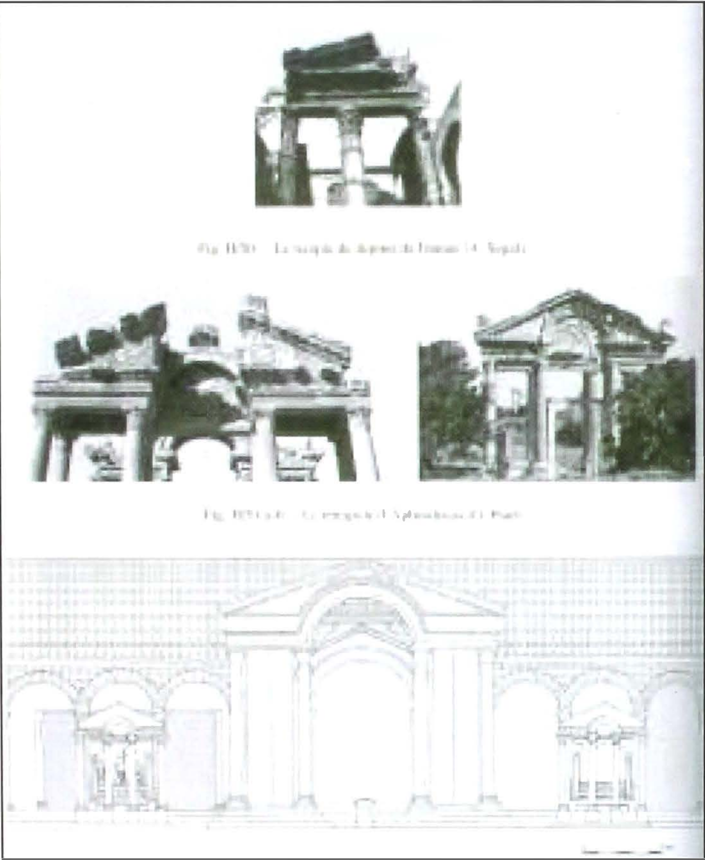

Fig. 29

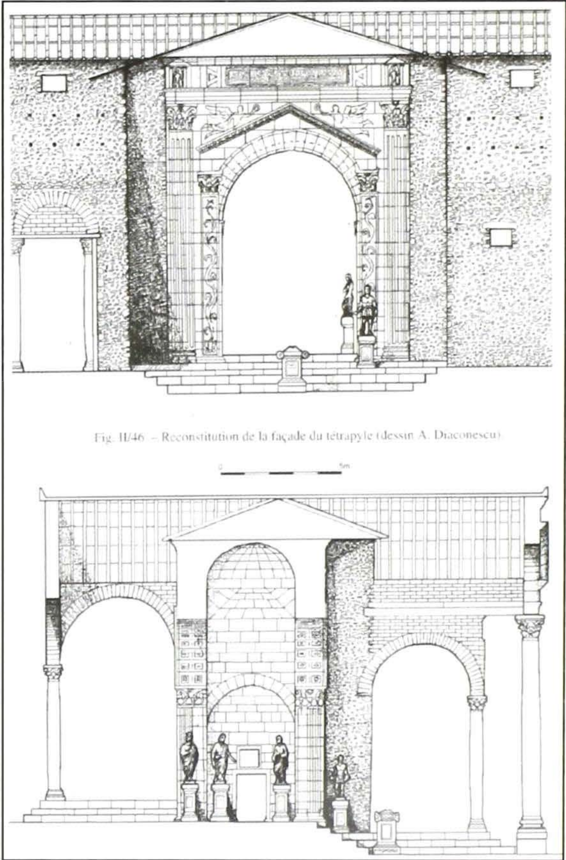

Fig. 30

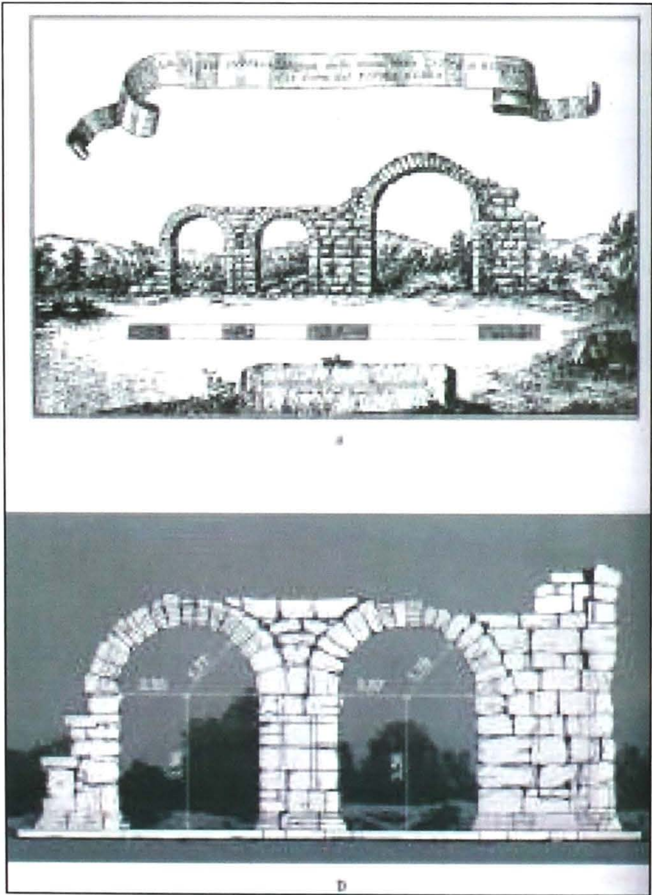

Fig. 31

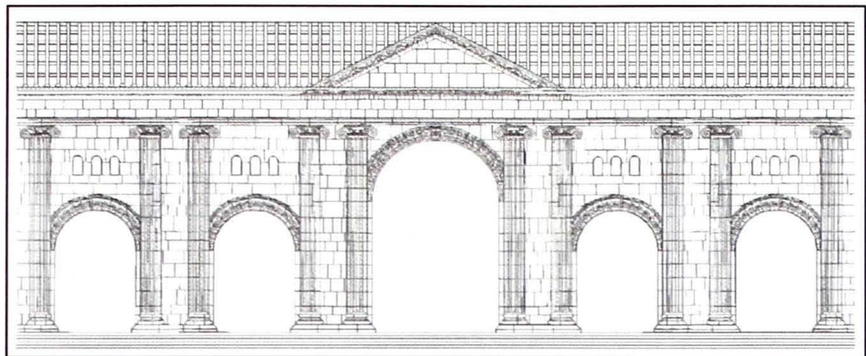

Fig. 32

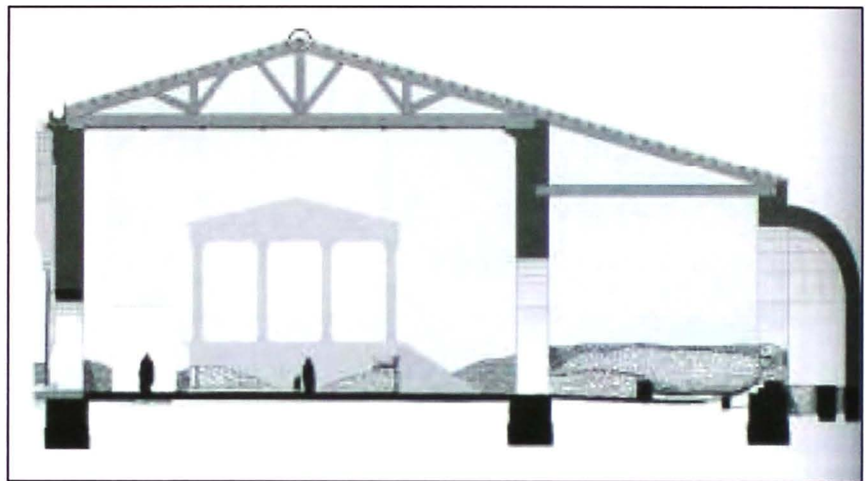

Fig. 33

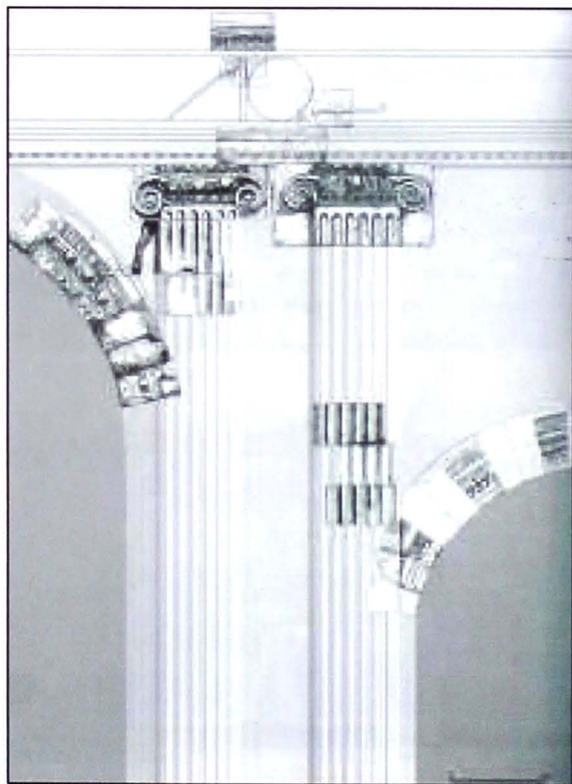

Fig. 34

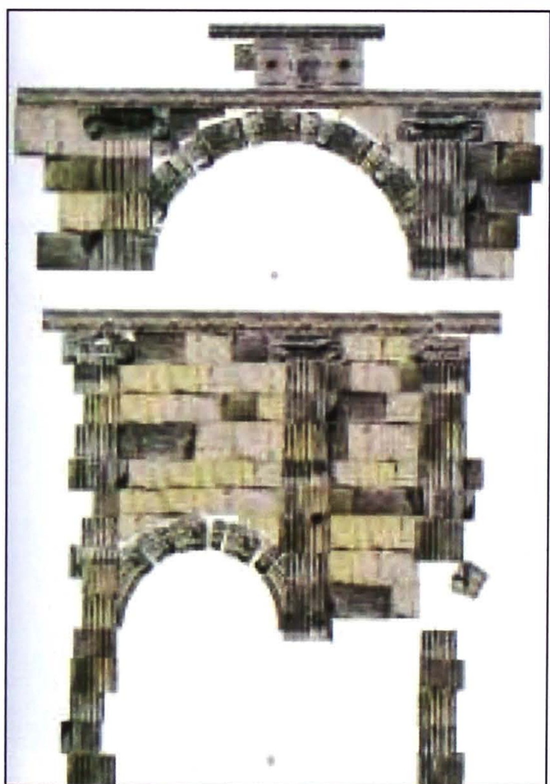

Fig. 35

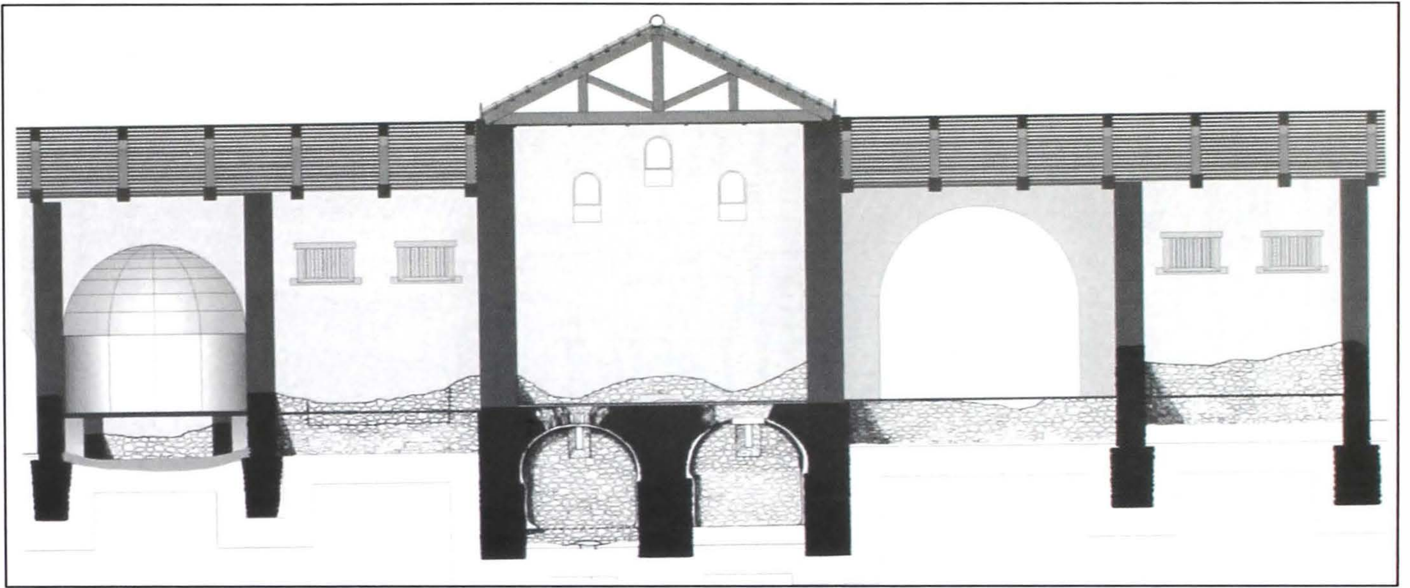

Fig. 36

Fig. 37

Fig. 38

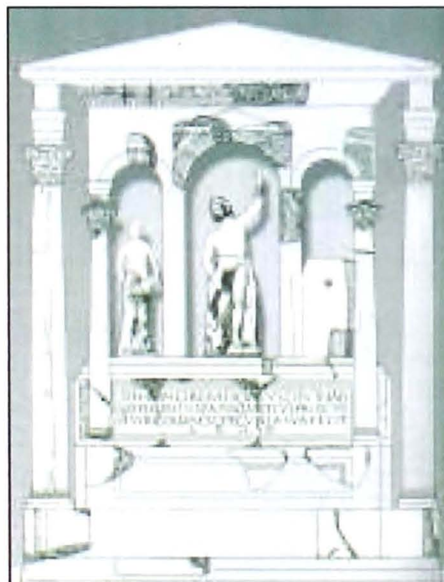

Fig. 39

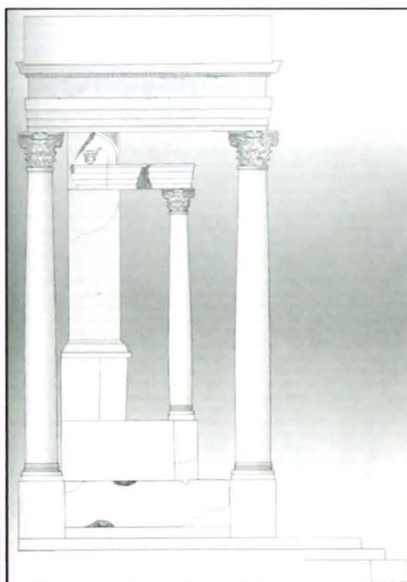

Fig. 40

Fig. 41

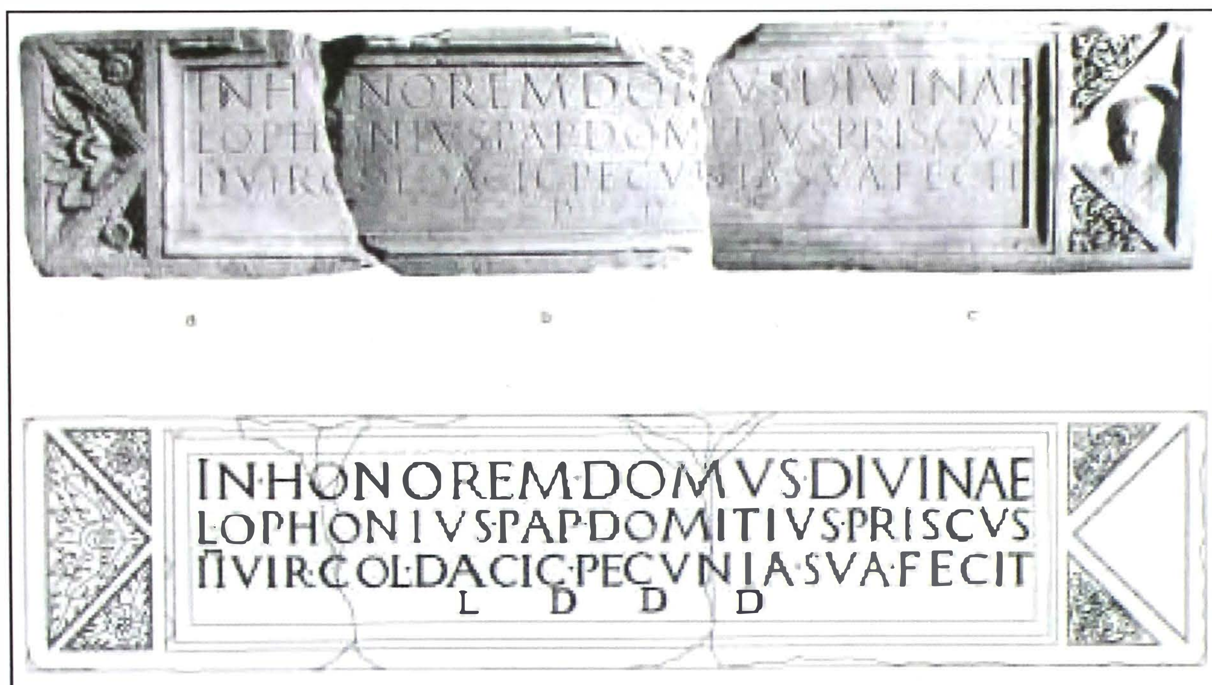

a
b
c
IN·HONOREM·DOMVS·DIVINAE
L·OPHONIVS·PAP·DOMITIVS·PRISCVS
IIVIR·COL·DACIC·PECVNIA·SVA·FECIT
L D D D

Fig. 42

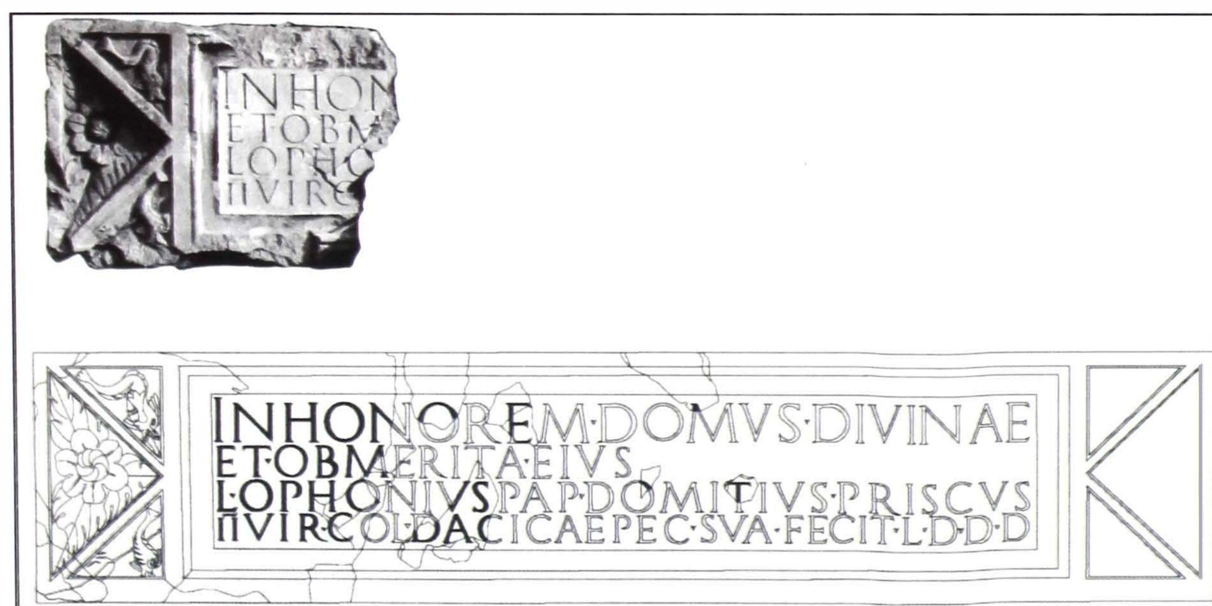

INHONOREM·DOMVS·DIVINAE
ET·OB·MERITA·EIVS
L·OPHONIVS·PAP·DOMITIVS·PRISCVS
IIVIR·COL·DACICAE·PEC·SVA·FECIT·L·D·D·D

Fig. 43

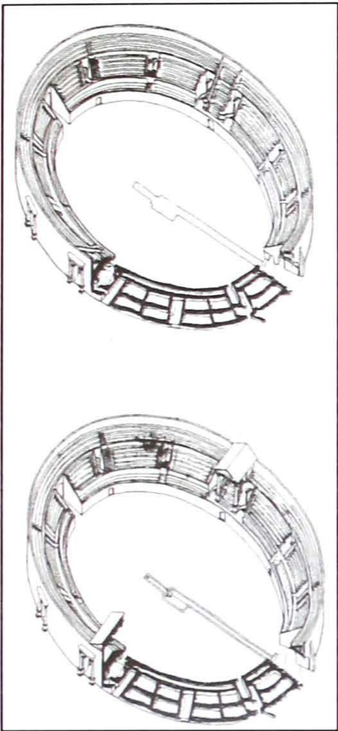

Fig. 44

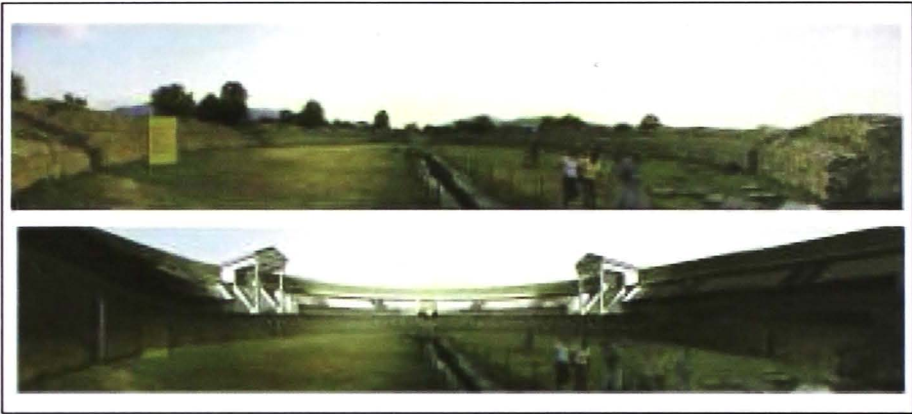

Fig. 45

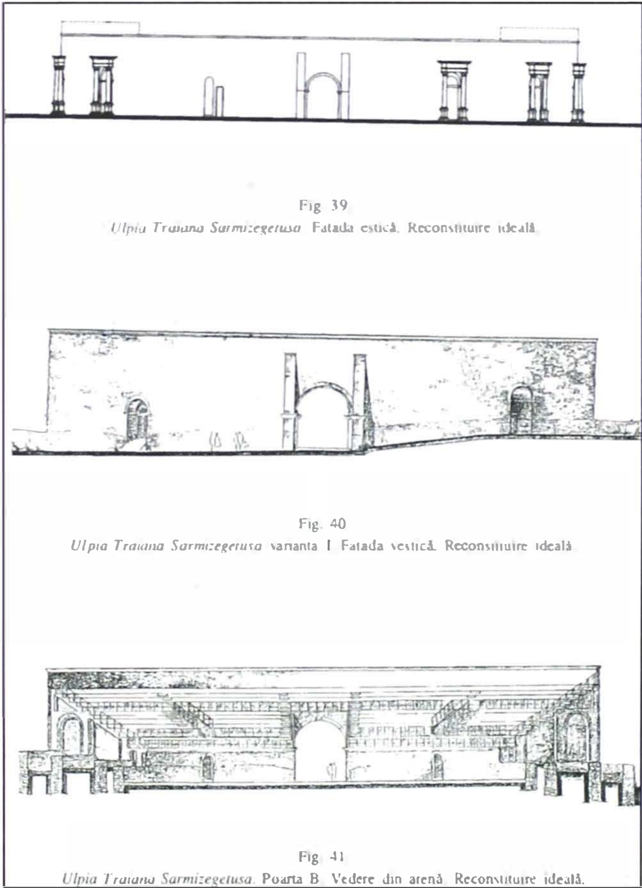

Fig. 46

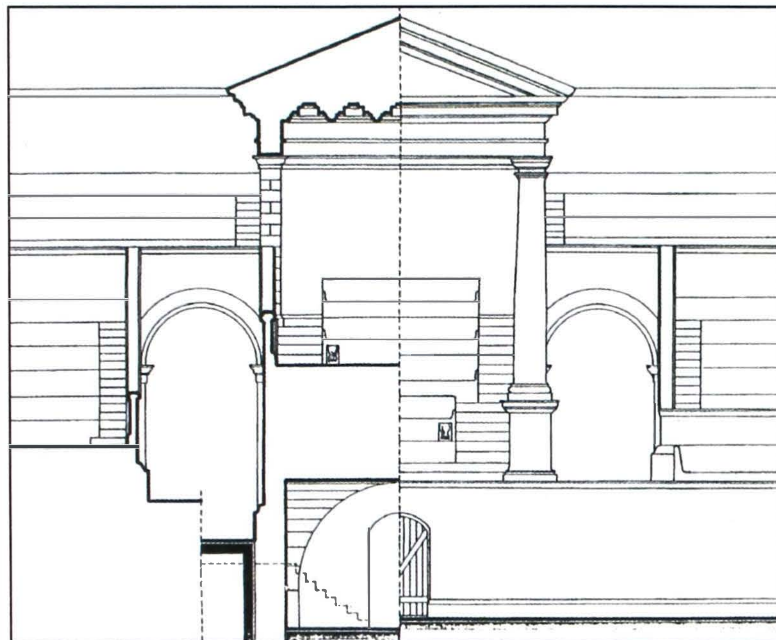

Fig. 47

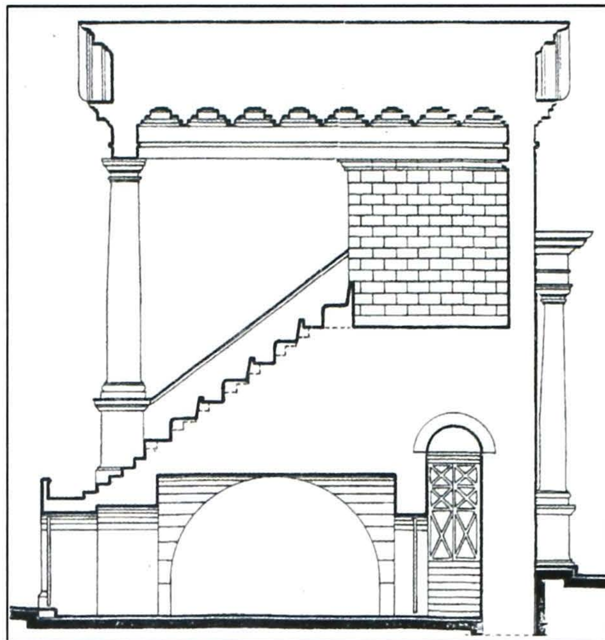

Fig. 48

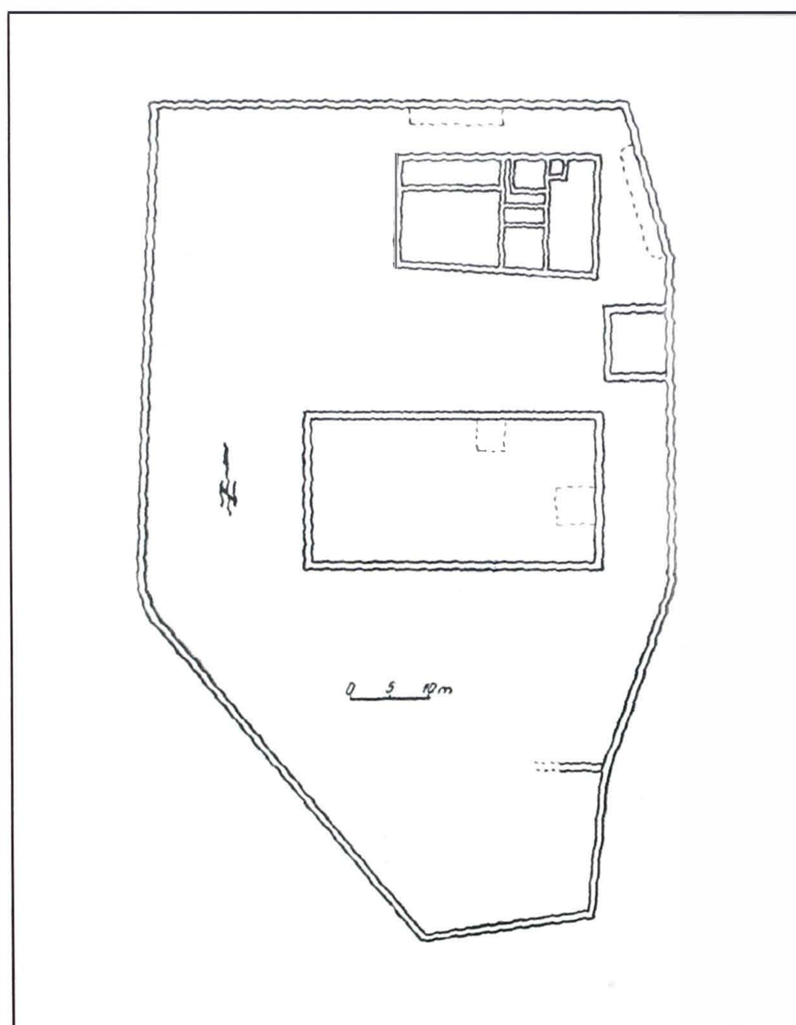

Fig. 49

Fig. 50

Fig. 51

Fig. 52

Fig. 53

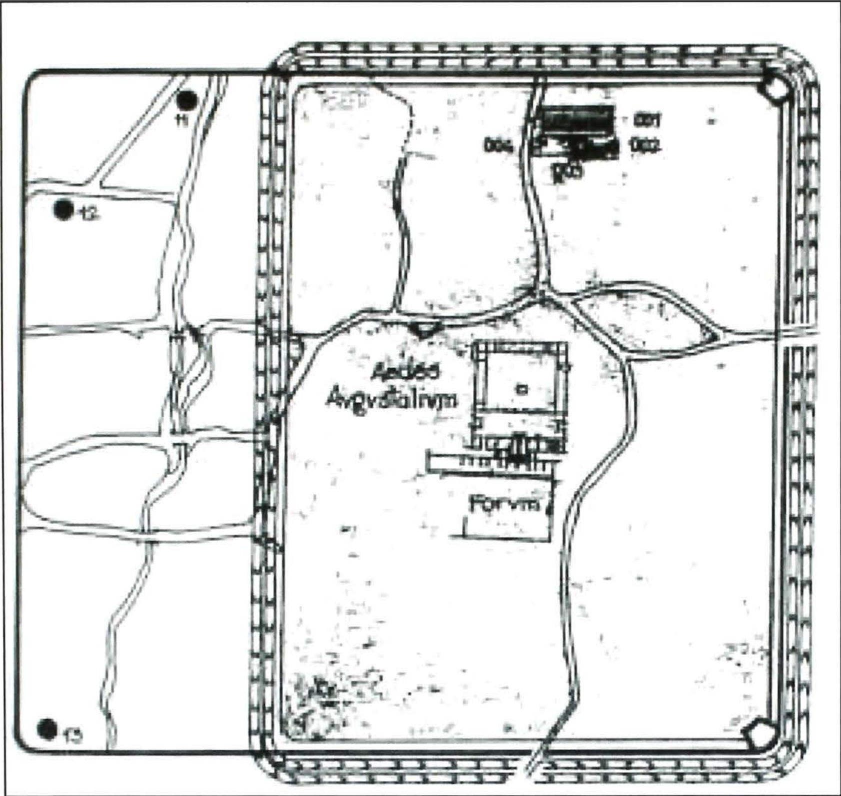

Fig. 54

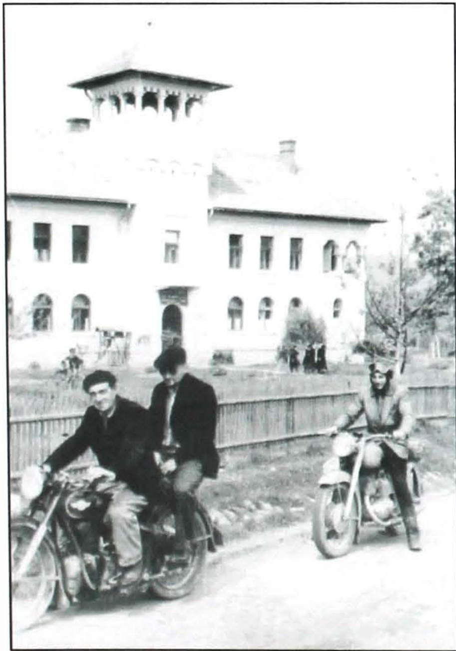

Fig. 55

Fig. 56

Fig. 57

Fig. 58

Fig. 59

Fig. 60

Fig. 61

Fig. 62

Fig. 63

Fig. 64

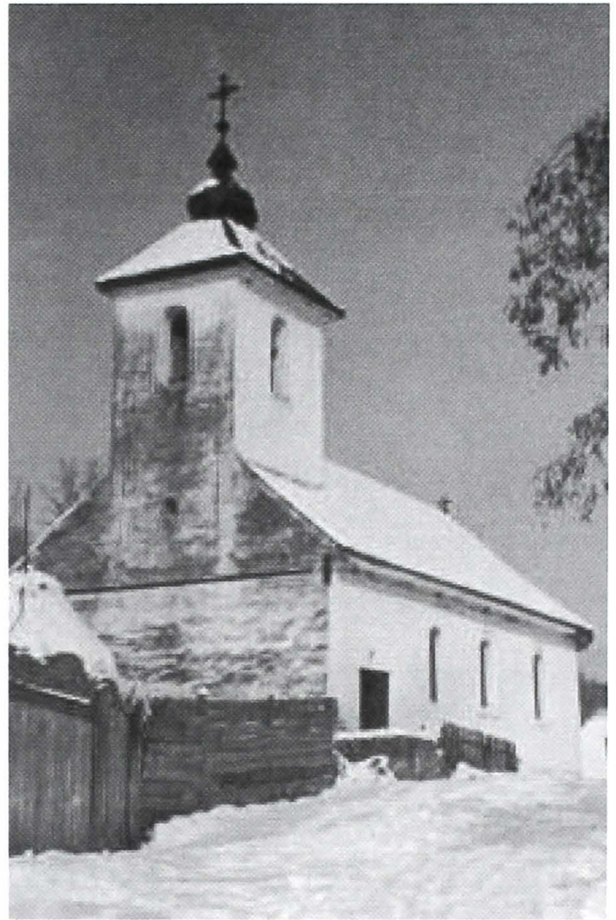

Fig. 65

Fig. 66

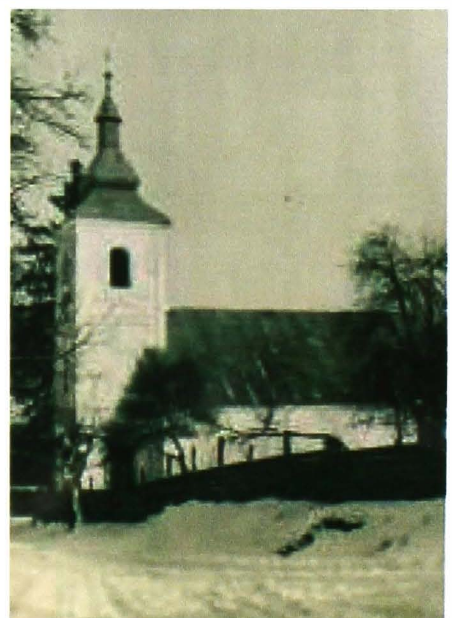

Fig. 67

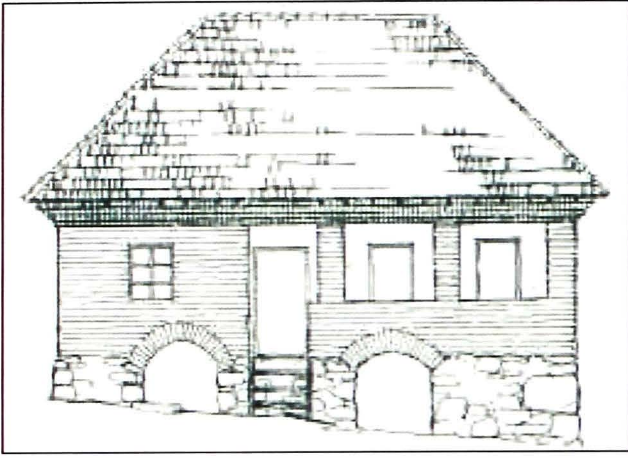

Fig. 68

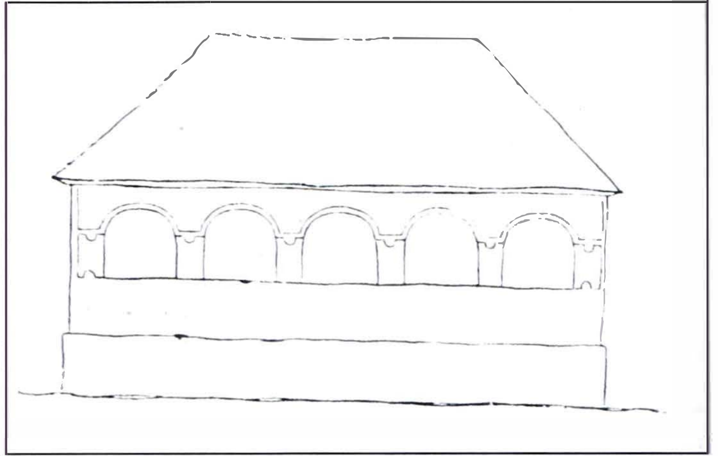

Fig. 69

Fig. 70

Fig. 71

Fig. 72

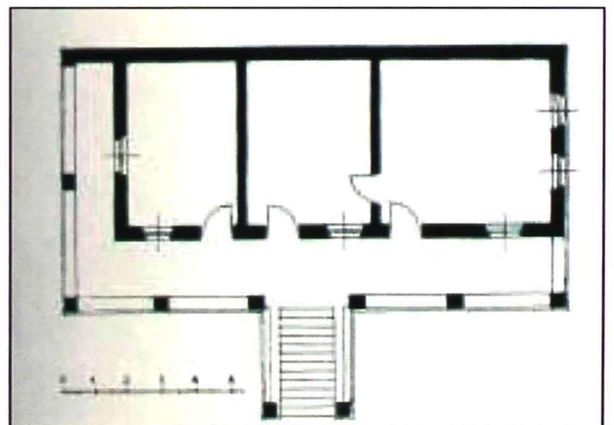

Fig. 73

Fig. 74

Fig. 75

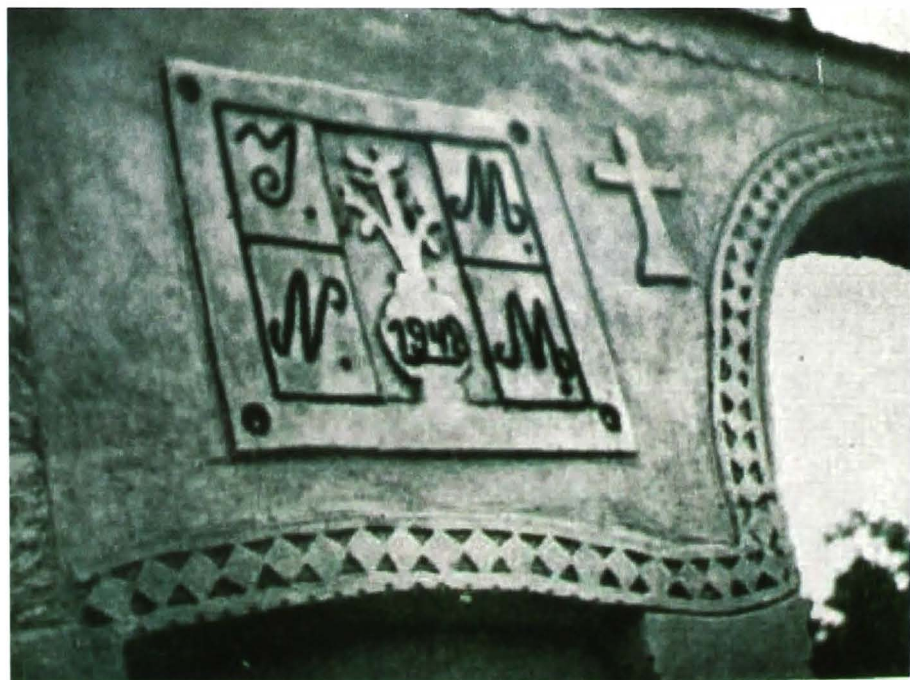

Fig. 76

Fig. 77

Fig. 78

Fig. 79

Fig. 80, Bora Eva, Mălăeştean Anuța, Cristian Trandafira, Armioni Vida, 1930

Fig. 81

Fig. 82, Albulescu Enăşel, 1934

Fig. 83, Muntean Armie şi Dănescu Cornel, 1938

Fig. 84, Botea Ana, Iovănescu Rozalia, 1939

Fig. 85, port popular anii '30

Fig. 86, Ştefănescu Aniţa, Mitulescu Ioana, 1942

Fig. 87

Fig. 88

Fig. 89, Delinescu Mihai, Birtărescu Sîia, 1940

Fig. 90

Fig. 91, Obrejan Ilişca, 1942

Fig. 92

Fig. 93

Fig. 94

Fig. 95

Fig. 96

Fig. 97, Bora Agnes, 1950

Fig. 98, Mitulescu Mihai, Iovanescu Petru, 1950

Fig. 99, Hibais Sofia, 1956

Fig. 100, Armioni Mihai, Iovănescu Petru, Mitulescu Mihut, 1959

Fig. 101, familia Albulescu Traian, 1959

Fig. 102, Obrejan Crăciun
şi familia, 1959

Fig. 103, Albulescu Avram
şi familia, 1959

Fig. 104, Moisoni Valer,
Iovănescu Petru, 1959

Fig. 105

Fig. 106

Fig. 107

Fig. 108

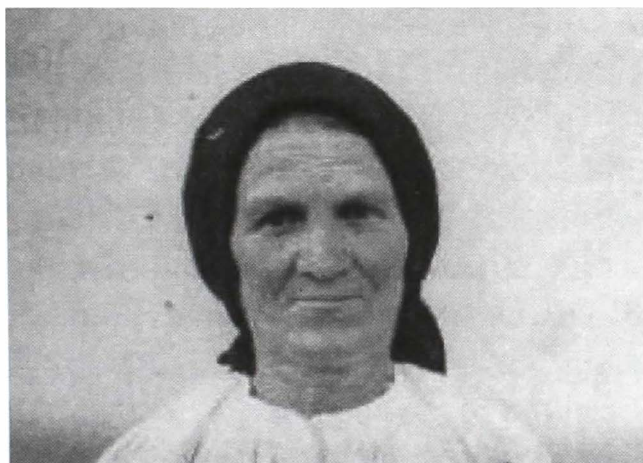

Fig. 109, Scumpina Muntean, anii 60

Fig. 110

Fig. 111, Muntean Armie, Albulescu Iosif, Hibais Serafim, Ardelean Ioan, 1965

Fig. 112

Fig. 113, Muntean Armie şi Muntean Nesia

Fig. 114, Muntean Armie şi Muntean Nesia

Fig. 115, Muntean Armie şi Muntean Nesia, anii 70

Fig. 116

Fig. 117, Hibais Ilişca, Zgîrcea Victoria, Ştefănescu Aniţa

Fig. 118

Fig. 119, Simedroni Mănase, Albulescu Iulian

Fig. 120, elevi în costume populare, 1985

Fig. 121

Fig. 122

Fig. 123

Fig. 124, Muntean Armie şi Muntean Nesia

Fig. 125, Muntean Armie

Fig. 126

Fig. 127

Fig. 128, Iovănescu Petru,
Iovănescu Rozalia, 1958

Fig. 129, Iovănescu Rozalia,
Bogdan Marița, Vida Lenuța, 1960

Fig. 130, Stăncioni Mărioara

Fig. 131, Iovănescu Petru, Hibais Simedru,
Mitulescu Mihuț, 1960

Fig. 132, Iovănescu Dumitru,
Iovănescu Petru, 1960

Fig. 133, Iovănescu Petru, construcția uzinei electrice, 1955

Fig. 134, Iovănescu Petru, Moisoni Valer, Ardelean George, construcția uzinei electrice, 1955

Fig. 135, Iovănescu Petru, învățătorul Amos, construcția uzinei electrice, 1955

Călușarii

Fig. 136

Fig. 137

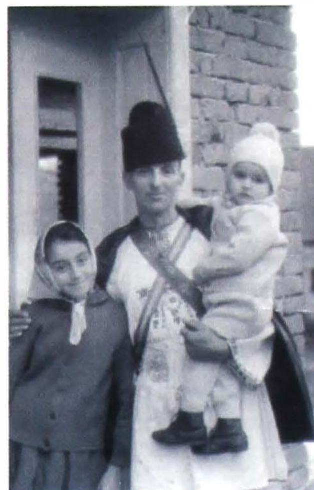

Fig. 138

Formația de pompieri

Fig. 139

Fig. 140

Fig. 141

Fig. 142

Fig. 143

Nunta la Sarmizegetusa

Fig. 144

Fig. 145

Fig. 146

Fig. 147

Fig. 148

Fig. 149

Fig. 150

Fig. 151

Fig. 152

Înmormântarea

Fig. 153

Fig. 154

Fig. 155

Fig. 156

Fig. 157

Fig. 158

Fig. 159

Botezul

Fig. 160, botez Virvoni Leontina, 1963

Obiceiuri

Fig. 161, obicei de Paşte

Fig. 162, degustarea mustului, primul vin

Fig. 163, obicei de iarnă

Fig. 164, obicei de iarnă

Oameni ... printre ruine

Fig. 165

Fig. 166

Fig. 167

Fig. 168

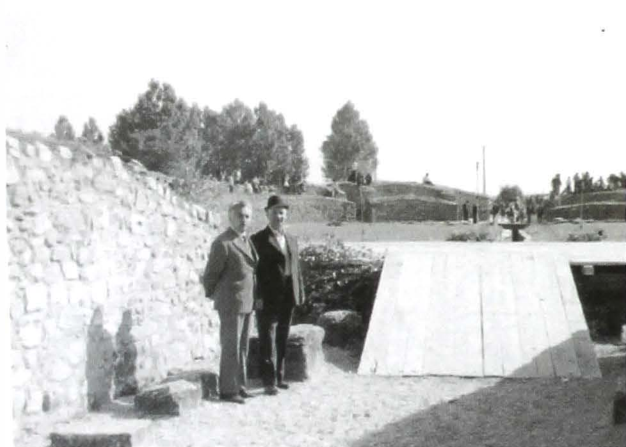

Fig. 169

Fig. 170

Fig. 171

Fig. 172

Fig. 173

Fig. 174

Fig. 175

Fig. 176

Fig. 177

Fig. 178

Listă ilustrații

Fig. 27, inscripția de fondare a forului (după Al. Diaconescu, *Inscripția monumentală de la intrarea în forul traianic al Sarmizegetusei. O reconsiderare*, în *EN*, 16-17, 2006-2007, Fig. 2b, p. 104).

Fig. 28, propunere de reconstituire a porticului de Est (după Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, Pl. XLIII, p. 129).

Fig. 29, *propylon* Sarmizegetusa şi analogii din Imperiul Roman (după Piso 2006, Fig. II/52, p. 100).

Fig. 30, propunere reconstituire *tetrapilum* şi secțiune prin *propylon* (după Piso 2006, Fig. II/46-47, p. 97).

Fig. 31, analogie pentru fațada de basilica la Burnum (Croația) (după Piso 2006, Fig. II/ 90 a-b, p. 146).

Fig. 32, propunere reconstituire fațadă basilica (după Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, Pl. XLVII, p. 137).

Fig. 33, secțiune N-S prin basilica (după Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, Pl. LIII, p. 144).

Fig. 34, propunere reconstituire fațadă basilica (după Diaconescu, Bota 2009, Fig. 23, p. 58).

Fig. 35, propunere reconstituire fațadă basilica (după Diaconescu, Bota 2009, Fig. 24. A-B, p. 59).

Fig. 36, secțiune E-V prin curia (după Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, Pl. LV, p. 146).

Fig. 37, platforma din blocuri de gresie de la fântâna de Est (după Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, Pl. XXXVIII, p. 121).

Fig. 38, *propylon*, propunere de reconstituire (după Diaconescu, Bota 2009, Fig. 29. C, p. 129).

Fig. 39, propunere de reconstituire a fântânii de Est, vedere frontală (după Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, Pl. XLI, p. 124).

Fig. 40, propunere de reconstituire a fântânii de Est, vedere laterală (după Etienne, Piso, Diaconescu 2002-2003, Pl. XLII, p. 125).

Fig. 41, propunere de reconstituire (după Diaconescu, Bota 2009, Fig. 43, p. 192).

Fig. 42, inscripția fântânii de Est (după Piso 2006, Fig. III/ 23, p. 244).

Fig. 43, inscripția fântânii de Vest (după Piso 2006, Fig. III/ 24, p. 245).

Fig. 44, propunere de reconstituire după diferite variante de amfiteatru roman (după Alicu 1997, Fig. 53-54, p. 107).

Fig. 45, propunere de reconstituire parţială a amfiteatrului (după Țentea 2007, p. 15).

Fig. 46, propuneri de reconstituire pentru porţile amfiteatrului (după Alicu 1997, Fig. 39-41, p. 88).

Fig. 47, loja de Nord, vedere frontală (după Alicu 1997, Fig. 46, p. 95).

Fig. 48, loja de Nord, secțiune transversală (după Alicu 1997, Fig. 44, p. 94).
Fig. 49, *villa rustica* de la Hobița (după Mitrofan 1973, Fig. 9, p. 143).
Fig. 50, mausoleul familiei Aurelia (după Daicoviciu 1966, Fig. 11-12, p. 58-59).
Fig. 51, cuptor sticlă, Insula 3 (foto Gică Băeştean).
Fig. 52, cuptor sticlă, Insula 3 (foto Gică Băeştean).
Fig. 53, plan situație a descoperirilor arheologice (după Alicu, Paki 1995, Plate I).
Fig. 54, suprapunerea celor două aşezări (Alicu, Paki 1995, Plate II, 1).
Fig. 55, Palatul administrativ, actuala primărie.
Fig. 56, Muzeul arheologic Sarmizegetusa (foto Gică Băeştean).
Fig. 57-59, vizita regelui Mihai de România si a reginei Ana, 1997(foto Gică Băeştean).
Fig. 60, porturi din Țara Hațegului, la Bouțari, după Iorga 1939, p. 153.
Fig. 61, nemeşi din Zăicanii Hațegului, după Iorga 1939, p. 157.
Fig. 62, N. Iorga la Sarmizegetusa, 1939 (dupa V. Picioruşi, în *Sargeția*, 14, p. 539).
Fig. 63, Ion Iliescu în vizită la Muzeul Sarmizegetusa, 1996.
Fig. 64, biserica greco-catolică din Sarmizegetusa.
Fig. 65, biserica greco-catolică din Breazova.
Fig. 66, biserica greco-catolică din Hobița.
Fig. 67, biserica greco-catolică din Păucineşti.
Fig. 68, casă cu prispa parțială la Sarmizegetusa (după Stănculescu et alii 1956, p. 45, Fig. 81).
Fig. 69, casă din Sarmizegetusa, cu 5 arcade în plin cintru, pe soclu plin (după Stănculescu et alii 1956, p. 40, Fig. 68).
Fig. 70, casă din Sarmizegetusa, cu 5 arcade în plin cintru, dintre care una coboară peste pălimar şi soclu formând intrarea (după Stănculescu et alii 1956, p. 41, Fig. 69).
Fig. 71, detaliul arcadelor văzute din prispă (după Stănculescu et alii 1956, p. 41, Fig. 70).
Fig. 72, casa lui Ştefan Bora din Sarmizegetusa, construită in anul 1911. Arcadele ovale ale prispei au planul de naştere pe pălimarul zidit. Foişorul îngust pe stâlpi de zidărie acoperă scara. Tencuiala este colorată (după Stănculescu et alii 1956, p. 43, Fig. 74).
Fig. 73, planul casei cu trei încăperi şi prispa pe două laturi (după Stănculescu et alii 1956, p. 43, Fig. 75).
Fig. 74, poartă zidită la Sarmizegetusa, cu arc în plin centru, care închide la stradă gospodăria, unind casa de locuit cu bucătăria (după Stănculescu et alii 1956, p. 47, Fig. 87).

Fig. 75, decorație în tencuială, cu motive animale, pe o poartă de la Sarmizegetusa (după Stănculescu et alii 1956, p. 49, Fig. 94).

Fig. 76, decorație în tencuială pe o poartă de zidărie (după Stănculescu et alii 1956, p. 49, Fig. 92).

Fig. 77, decorație în zidărie cu motiv vegetal (după Stănculescu et alii 1956, p. 49, Fig. 93).

Fig. 78, drum cu gard de piatră (din ruine) şi nuiele împletite, acoperit cu paie

Fig. 79, casă de lemn.

Cuprins

Errata:

Pagina 212 – Capitolul VII, rândul 28, fraza cu alineat şi României în loc de Romîniei.
Pagina 217 – Rândul 21 devine rândul 20 (frază continuă)
Pagina 301 – M. Ştirban în loc de M. tirban.

